

ISSN 2524-0323

ВІСНИК

**Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка**

Науковий журнал

Заснований у 1997 році

Періодичність випуску – 4 номери на рік

Випуск 2 (90)

**Сєвєродонецьк
2020**

Засновник і видавець – Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. *Ресстраційне свідоцтво КВ № 24202-14042 ПР, видане Міністерством юстиції України 16.09.2019 *Уключений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 *Входить до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та Он-лайн бази HeinOnline

2
2020

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *головний редактор*; **О. О. Дудоров** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна) – *вітовідальний секретар*; **Я. О. Берназюк** – д-р юрид. наук (КАС ВС, м. Київ, Україна); **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПРН України (ДонНУ імені В. Стуса, м. Вінниця, Україна); **А. Вайшвіла** – габілітований доктор юриспруденції (д-р юрид. наук), (Університет ім. Миколаша Ромериса, м. Вільнюс, Литва); **Д. П. Євтеєва** – канд. юрид. наук (НДІ вивч. пробл. злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПРН України, м. Харків, Україна); **К. С. Ізбаш** – канд. юрид. наук, доц. (ОДУВС, м. Одеса, Україна); **Н. В. Камінська** – д-р юрид. наук, проф. (НАВС, м. Київ, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **В. М. Комарницький** – д-р юрид. наук, проф. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **А. В. Лапкін** – канд. юрид. наук, доц. (ІНЮУ ім. Яр. Мудрого, м. Харків, Україна); **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **С. С. Лукаш** – д-р юрид. наук, проф. (СФ ХНУВС, м. Суми, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, доц. (ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна); **Б. Г. Розовський** – д-р юрид. наук, доц. (СНУ ім. Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна); **Н. П. Свиридюк** – д-р юрид. наук, доц. (ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **В. Л. Федоренко** – д-р юрид. наук, проф. (НДЦСЕ з питань інтелектуальної власності МЮ України (м. Київ, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), проф. (Гурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпінь, Україна)

*Рекомендовано до опублікування та поширення через мережу Інтернет
вченою радою Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(протокол № 13 від 30 липня 2020 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
вул. Донецька, 1, м. Северодонецьк, Луганська область, Україна, 93401

☎ (факс): (06452) 9-07-77

ISSN 2524-0323

BULLETIN

**of Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko**

Scientific journal

Founded in 1997

Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 2 (90)

**Sievierodonetsk
2020**

BULLETIN

Luhansk State University
of Internal Affairs
named after E. Didorenko

Founder and publisher – Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko * Registration Certificate KV № № 24202-14042 PR, given out by the Ministry of Justice of Ukraine 16.09.2019 * Inscribed to the list of scientific professional editions of legal sciences by the category «B» (order No. 886, dated January 02th, 2020) * Included into the international scientific metric base Index Copernicus International (The Republic of Poland) and HeinOnline database

2
2020

Editorial Board:

Ye. Pysmenskyi – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *Chief Editor*; **O. Dudorov** – Doctor of Legal Scien., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine) – *responsible secretary*; **Ya. Bernaziuk** – Doctor of Legal Science (KAS VS, Kyiv, Ukraine); **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., Professor, Academician of NAPrS of Ukraine (Don.NU named after V. Stus, Vinnytsya, Ukraine); **A. Vayishvila** – Habilitated Doctor of Jurisprudence (Doctor of Legal Scien.), (University named after Mykolasa Romerysa, city of Vilnyus, Lithuania); **D. Evteeva** – Cand. of Legal Scien (Scientific Research Institute named after Academician V. Stashys, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine); **K. Izbash** – Candidate of Legal Science, Associate Professor (ODUVS, Odesa, Ukraine); **N. Kaminska** – Doctor of Legal Science, Professor (NAVS, Kyiv, Ukraine); **M. Karchevskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **K. Katerynchuk** – Doctor of Legal Science, Associate Professor (TNU named after V. I. Vernadskiyi, Kyiv, Ukraine); **V. Komarnytskiy** – Doctor of Legal Scien., Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **A. Lapkin** – Cand. of Legal Scien., Assoc. Professor (NYU named after Yar. Mudry, Kharkiv, Ukraine); **O. Lytvynov** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **S. Lukash** – Doctor of Legal Scien., Professor, (SB KhNUIA, Sumy city, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor, (LSUIA named after E. O. Didorenko, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **B. Rosovskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor, (SNU named after Volodymyr Dal, city of Sievierodonetsk, Ukraine); **N. Sviridyyuk** – Doctor of Legal Scien., Associate Professor (DNDI of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUVS, Kharkiv, Ukraine); **V. Fedorenko** – Doctor of Legal Scien., Professor, The Scientific Research Centre for Forensic Examination on Intellectual Property, Kyiv, Ukraine); **T. Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor, (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany); **I. Chekhovskaya** – Doctor of Law, Prof. (UDFS of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Recommended to printing and to distribution through the Internet network by the scientific council of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko (protocol № 13 from July 30, 2020)

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, Donietska Street, Bldg. 1, Sievierodonetsk city, Luhansk region, Ukraine, postcode 93400

☎ (Fax): (06452) 9-07-77

© Luhansk State University of Internal Affairs
named after E. Didorenko, 2020

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	10
-----------------------	----

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Єрмоленко Я. В. Стан наукових досліджень інституту конституційної скарги в Україні.....	14
Камінська Н. В., Гусяк М. П. Статутні джерела в правових системах Великобританії та США.....	26
Козич І. В. Методи дослідження кримінально-правової політики та її функцій.....	40
Костюк Н. П. Правовий режим та ознаки надзвичайного стану в Україні.....	49
Селіхов Д. А. Удосконалення правових основ системи дрібного сільськогосподарського кооперативного кредиту в Україні за часів столичіньських реформ (1906-1917 рр.).....	59
Ховпун О. С. Значення герменевтичного методу адміністративно-правового забезпечення фармації.....	69

Розділ ІІ. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Берназюк Я. О. Особливості забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів).....	77
Ведернікова А. О. Американський досвід кримінально-правового регулювання булінгу.....	90
Городецька М. С. Забезпечення процесуальної дієздатності суб'єктів провадження як один із аспектів функціонального призначення предмету відання в кримінальному процесі.....	102
Мельник В. І. Передова іноземна практика правового забезпечення функціонування систем економічної безпеки держави.....	110
Хмелевська Н. В., Гарматюк В. О. Окремі аспекти застосування практики Європейського Суду з прав людини під час здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів.....	118

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Дубов С. М. Сучасні тенденції публічного адміністрування у сфері туристичної діяльності.....	129
Медицький І. Б. Діяльність органів кримінальної юстиції в сучасних умовах: «собівартість» для держави і суспільства.....	138
Попова Л. М. Роль державного контролю в боротьбі з протиправною підприємницькою діяльністю в умовах карантину.....	147
Самбор М. А. Склад адміністративного правопорушення щодо порушення правил карантину людей.....	155
Теремецький В. І., Муляр Г. В. Адміністративно-правове забезпечення прав паліативних пацієнтів: український та міжнародний досвід.....	170

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Гулак О. О. Реалізація екологічної політики на місцевому та регіональному рівнях.....	182
Загоруй Л. М. Відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями (бездіяльністю) суду (суддів).....	195
Любчик А. О. Забезпечення медичної допомоги в Україні.....	205
Чвалюк А. М., Чвалюк Н. В. Сучасний стан правового регулювання бджільництва в Україні.....	215

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Заворіна О. П. Особливості взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами Національної поліції в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.....	228
Плетенець В. М. Можливості використання фактору раптовості в умовах протидії розслідуванню.....	239
Соколов О. С. Особливості встановлення групової належності відновленої нейтралізованої (деактивованої) вогнепальної зброї за слідами на відстріляних кулях та гільзах.....	247

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

Литвинов О. М. Дистанційне навчання й питання підготовки правоохоронців: приховані загрози та можливі перспективи (критичний погляд з філософсько-правових позицій).....	264
Пилипенко В. В. Корупція на українських землях як питання курсу історії держави та права.....	278

Розділ VII. РЕЦЕНЗІЇ

Письменський Є. О. Щодо перспективних напрямів розвитку кримінологічної науки (Рецензія на кн.: Медицький І. Б. Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2020. 314 с.).....	288
---	-----

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....10

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Yermolenko Ya. State of scientific research of Constitutional complaint in Ukraine.....	14
Kaminska N., Gusyak M. Statutory sources in Great Britain and USA legal systems	26
Kozych I. Methods of research of criminal law policy and its functions.....	40
Kostiuk N. Legal regime and signs of state of emergency in Ukraine.....	49
Selikhov D. Improvement of the legal basis of the system of small agricultural cooperative credit in Ukraine in time of Stolypin's reforms (1906-1917 years).....	59
Khovpun O. The significance of the hermeneutic method of administrative and legal provision of pharmacia.....	69

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Bernaziuk Ian. Peculiarities of ensuring the unity of judicial practice and deviation from the legal positions of the Supreme Court (on the example of resolution of public legal disputes).....	77
Vedernikova A. American experience in criminal regulation of bullying.....	90
Horodetska M. Ensuring the procedural capacity of the subjects of proceedings as one of the aspects of the functional purpose of the subject of jurisdiction in criminal proceedings.....	102
Melnik V. Best foreign practice of legal support of functioning of the state economic security system.....	110
Khmelevska N., Garmatyuk V. Some aspects of application of the case law of the European Court of Human Rights in the administration of justice in criminal proceedings for corruption crimes.....	118

Section III. PROBLEMS OF MANAGEMENT, ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF LAW ENFORCEMENT

Dubov S. Current trends of public administration in the field of tourist activity.....	129
Meditsky I. Activities of Criminal justice bodies in modern conditions: "cost" for the state and society.....	138
Popova L. The role of state control in the fight against illegal entrepreneurship in quarantine conditions.....	147

Samdor M. Composition of administrative offenses for violation of the human quarantine rules.....	155
Teremetsky V., Muliar H. Administrative and legal guaranteeing of the rights of palliative patients: ukrainian and international experience.....	170

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Gulak A. Implementation of environmental policy at local and regional levels.....	182
Zagoruy L. Compensation for moral damage caused by unlawful decisions, actions (inaction) of the court (judges).....	195
Lyubchik O. Provision of medical care in Ukraine.....	205
Chvaliuk A., Chvaliuk N. The current state of legal regulation of beekeeping in Ukraine.....	215

Section V. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Zavorina O. Peculiarities of interaction of pre-investigative investigation bodies with operational units of the National police in criminal proceedings.....	228
Pletenets V. The possibility of resorting to surprise in the context of countering an investigation.....	239
Sokolov O. Peculiarities of ascertainment of group belonging of renewable neutralized (deactivated) firearms by the traces on bullets and cartridge cases which were shot.....	247

Section VI. TRIBUNE OF THE TEACHER

Lytvynov O. Distance education and law enforcement traininwissues: hidden threats and possible prospects (a critical view from a philosophica and legal point of view).....	264
Pylypenko V. Corruption on the Ukrainian lands as an issue of the course "History of State and Law".....	278

Section VII. REVIEWS

Pysmenskyy Ye. About prospective trends of development of the science of criminology (Review of the book: Medytskyi, I. B. (2020) <i>Naslidky zlochynnosti v Ukraini: teoretychni i prykladni aspekt: monohrafiia</i> . Ivano-Frankivsk: Suprun V. P. [in Ukrainian]).....	288
--	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУГАНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях, та оформлені відповідно до цих вимог.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням <https://orcid.org/>). Ця інформація надається українською, російською та англійською мовами. (**Увага!** Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonn.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеня, додатково надається **рецензія** (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською, російською або англійською мовами** обсягом **від 10 до 17 сторінок** (редактор – Word for Windows, формат А4, шрифт Times New Roman, кегль – 14, інтервал – 1,5, поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градаціях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - УДК статті;
- у другому рядку (праворуч) - **ініціали та прізвище автора(ів)**;

- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (праворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID-** ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна вищлювати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302:2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом АРА. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати український кирилический алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovyk.ua/translit.php>, а російський – на сайті [11](https://</p></div><div data-bbox=)

translit.ru/. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010), а з російської – стандарт BGN.

Після **references** подаються **анотації російською мовою** (не менше ніж 500 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень) та **англійською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотаціями російською та англійською мовами відповідно зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття не українською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6- 8 слів чи словосполучень).

Анотація українською, російською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити такі елементи: **мета** (виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики); **методологія** (методологічний інструментарій, теоретичний базис); **наукова новизна** (основні результати дослідження); **висновки** (рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок). Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

- редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;
- редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхилити статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;
- кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка»;
- оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;
- подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;
- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;
- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;
- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- ✓ відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською, російською або англійською мовами);
- ✓ відсутність контактної інформації;
- ✓ відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеня);
- ✓ відсутність ORCID;
- ✓ відсутність УДК;
- ✓ відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- ✓ відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- ✓ недостатній обсяг статті (менше 10 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- ✓ недостатній обсяг анотації (менше 500 знаків українською та російською мовами та 1800 знаків - англійською);
- ✓ недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- ✓ порушення правил цитування;
- ✓ у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI:10.33766/2524.0323.90.14-25
УДК 342.736

Я. В. Єрмоленко,
аспірант Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: yaroslavermolenko@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-7458-0533>

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто наукові праці вітчизняних і зарубіжних правників, що присвячені інституту звернення громадян у формі скарги, а також роботи, у яких конституційна скарга аналізувалася або ж як безпосередній предмет дослідження, або ж як явище правової дійсності, пов'язане з іншими феноменами. На основі аналізу цих наукових праць виокремлено два етапи розвитку ідеї конституційної скарги як складової механізму охорони прав людини в юридичній науці України, а саме: 1) підготовчий, на якому правниками було обгрунтовано теоретичні положення, що стосуються інституту звернення громадян як юридичного засобу захисту їх прав та впливу на діяльність органів публічної влади; ці роботи стали теоретичним підґрунтям для подальшого розвитку інституту звернення громадян; 2) основний етап, що характеризується активізацією наукових пошуків, предметом дослідження яких став інститут конституційної скарги, як різновид судової скарги. Здійснений аналіз дозволив виокремити коло проблемних питань, які пов'язані з функціонуванням інституту конституційної скарги в Україні і є актуальними для сучасної правничої науки.

Ключові слова: звернення, скарга, інститут конституційної скарги, конституційна скарга, суб'єкти подання конституційної скарги, предмет конституційної скарги.

Постановка проблеми. Обраний нами предмет дослідження – конституційна скарга – вирізняється своєю складністю та багатогранністю, а відтак має базуватися на комплексному підході, що забезпечує з'ясування сутності цього феномену і враховує його багатогранність.

Зокрема, конституційна скарга, як юридичний засіб захисту порушених прав людини, є різновидом скарги й однією з форм звернення кожного до органів публічної влади, їх посадових і службових осіб. У тексті Основного Закону держави (ст. 55) вона закріплена не як самостійне явище правової дійсності, а як право кожного звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Основним Законом держави та в порядку, визначеному законом [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовому феномену конституційної скарги присвятили свої наукові праці К. Айріян, А. Головін, М. Гультай, П. Євграфов, В. Кампо, О. Петришин, А. Селіванов, А. Стрижак, М. Тесленко, П. Ткачук, В. Шаповал, С. Шевчук та ін. учені. Водночас для вітчизняної правни-

чої науки обрана проблематика характеризується певною прогальністю і новизною, головним чином, через відсутність у національній правовій системі України до 2016 року інституту конституційної скарги. Через те необхідність вдосконалення юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України із розгляду та вирішення таких скарг потребує нових наукових досліджень цієї проблематики.

Формування цілей. Метою дослідження є розгляд наукових праць, присвячених інституту звернення громадян, передусім у формі скарги, а також робіт, у яких конституційна скарга розглядалася або ж як безпосередній предмет дослідження, або ж як явище правової дійсності, та на основі цього визначення тих актуальних для сучасної правничої науки проблем, що пов'язані з функціонуванням інституту конституційної скарги й потребують свого розв'язання в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Оскільки інститут звернення громадян носить міжгалузевий характер, право на звернення досліджувалося фахівцями різних галузей права. Так, зокрема, вагоме значення для пізнання історичних витоків скарги мало дослідження І. Зінченка «Історія виникнення звернень громадян та їх вплив на діяльність органів державної влади». У ньому правник обґрунтовано наголошує, що досліджуване право 1) являло собою логічне й необхідне доповнення інших матеріальних суб'єктивних прав громадян; 2) означало, що кожний громадянин має право не бути жертвою свавільного рішення з боку посадових осіб і має право на оскарження їхніх незаконних дій; 3) означало гарантію, що скаргник не буде переслідуватися [2].

Дослідник виокремлює етапи становлення та розвитку права скарги та притім наголошує, що тільки за часів незалежності в результаті прийняття 02 жовтня 1996 р. Закону України «Про звернення громадян» було врегульовано суспільні відносини, у межах яких громадяни України отримали можливість реалізувати закріплене в Основному Законі держави право.

Аналізу нормативної бази, що закріплювала норми інституту звернення громадян до органів влади у 1945-1991 рр. присвячена наукова стаття Я. Журавльова «Право на звернення до органів влади в СРСР та радянській Україні у 1945-1991 рр.: характеристика та регулювання інституту» [3]. Результат проведеного дослідження знайшов своє відбиття в таких висновках автора: 1) механізм впливу скарги на рішення влади в СРСР у порівнянні з довоєнним часом було суттєво вдосконалено. Кожен громадянин або суб'єкт господарювання мали право скажитися та активно користувалися цим правом, мінімізація ж кількості звернень була критерієм ефективності діяльності номенклатурного апарату; 2) на той період українське законодавство з цього питання не виходило за межі встановлених у Радянському Союзі правових норм та в цілому просто дублювало їх. Однак прослідковуються незначні, але самостійні рішення Ради Міністрів УРСР з цього питання, перш за все, інструкції з ведення діловодства [3]. Автор хоча й зазначив про вплив на інститут звернень громадян указу Президії Верховної Ради СРСР від 12 квітня 1968 року «Про порядок розгляду пропозицій, заяв та скарг громадян», Конституції СРСР 1977 року та, відповідно, Конституції Української РСР 1978 року, завдяки яким відбулося наповнення юридичним змістом відповідних гарантій реалізації

наданих громадянам прав і свобод, однак Закон про порядок розгляду звернень громадян у той час так і не був прийнятий.

На основі проведеного порівняльного аналізу законодавчо встановлених правил організації роботи зі зверненнями громадян в органах державної влади за радянських часів і в умовах незалежної України вітчизняний правник О. Мирошниченко обґрунтував тезу про провідну роль норм адміністративного права в забезпеченні ефективності й дієвості практичної реалізації наданих громадянам прав [4].

Фундаментальні теоретичні положення, що стосуються інституту звернення громадян, були розроблені в працях радянських учених. Так, зокрема, В. Ремньов у своїх роботах «Про гарантії розгляду скарг трудящих» [5] та «Право скарги в СРСР» (1963 р.) [6] акцентував увагу на таких питаннях: розвитку права скарги в СРСР; сутності цього суб'єктивного права; окремих різновидах звернень громадян (пропозиціях, заявах, скаргах); необхідності розширення категорій справ, по яких скарги можуть подаватися до суду, відзначивши позитивні риси розгляду скарг саме судами.

Здобутком іншого радянського вченого В. Малькова – автора праць «Радянське законодавство про скарги і заяви» [7] та «В установу надійшла скарга» [8] – вважаємо розв'язання таких важливих дослідницьких завдань: 1) аналіз основ законодавства про скарги і заяви та визначення принципів роботи з листами трудящих; 2) теоретична характеристика понять «пропозиція», «заява», «скарга» та їх змісту; 3) з'ясування юридичної природи права оскарження в СРСР; 4) визначення ролі скарг і заяв в охороні прав особистості.

Активізація наукових пошуків у царині права на звернення громадян була зумовлена закріпленням у ст. 49 Конституції СРСР 1977 р. норм права, які вперше в історії радянської держави гарантували громадянам право на пропозицію, заяву, скаргу, критику недоліків [9]. Наочним підтвердженням цієї тенденції стало дисертаційне дослідження О. Загребельного «Правові й організаційні питання діяльності місцевих Рад народних депутатів із розгляду пропозицій, заяв і скарг громадян» [10]. У цій роботі автором було 1) вивчено соціально-правову сутність звернень громадян до місцевих рад; 2) здійснено аналіз процедури розгляду звернень громадян місцевими радами та шляхів їх вдосконалення; 3) проаналізовано організацію комплексної роботи місцевих рад, їх органів і депутатів із розгляду та вирішення пропозицій, заяв і скарг громадян; 4) досліджено шляхи підвищення гарантій законного та вчасного вирішення звернень громадян, форм і видів відповідальності посадових осіб.

Аналізована нами наукова праця вирізняється значним теоретичним і прикладним потенціалом, свідченням чого є обґрунтовані автором наукові положення, а також сформульовані на основі аналізу поточного законодавства та практики роботи Рад пропозиції щодо внесення змін і доповнень до діючого на той час законодавства.

Зі здобуттям незалежності України, ухваленням Конституції України та Закону України «Про звернення громадян» [11] науковий інтерес до досліджуваної проблематики значно посилюється. Указана тенденція була обумовлена процесами демократизації, зміною конституційно-визначеної системи цінностей

(людина, її життя і здоров'я визнані найвищою соціальною цінністю за ст. 3 Основного Закону); закріплення окремою статтею права кожного направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40 Конституції України); гарантування кожному права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб; звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених Конституцією, та в порядку, визначеному законом (чч. 2-4 ст. 55 Основного Закону) [1], а також регулюванням суспільних відносин, пов'язаних із розглядом звернень громадян не на рівні підзаконного нормативно-правового акта, а на рівні вищезгаданого спеціального закону.

М. Міняйло, досліджуючи соціально-правову сутність інституту права громадян на звернення, торкнувся питання визначення сутності цього інституту з погляду його соціально-правового значення та ролі. Ним проаналізовано практику розгляду звернень громадян обласною радою та органами місцевого самоврядування Миколаївської області, на підставі чого вчений дійшов висновку, що звернення за своєю природою має двоєдине значення: по-перше, це один із засобів захисту прав і законних інтересів людини, порушених діями (бездіяльністю) органів держави й окремих посадовців, і, по-друге, звернення є сигналом про недоліки в роботі державних органів, що певною мірою сприяють їх усуненню і тим самим покращенню роботи апарату публічної влади [12, с. 686].

В. Цимбалюк і К. Кісілевич, досліджуючи питання правовідносин, які виникають із фактів подання громадянами заяв, пропозицій чи скарг, виокремлюють чотири групи учасників правовідносин; наголошують на суттєвій відмінності між заявами й скаргами; критерієм для такого розмежування, на їх думку, є різна мета їх подання – заяви подаються громадянами, щоб реалізувати закріплені в Конституції та законах України їхні права та законні інтереси; що ж до скарг, то їх подання до органів публічної влади має на меті поновлення порушених прав та інтересів [13, с. 151].

Ю. Лагутов у своїй праці «Звернення громадян як складова захисту прав і свобод» звертається до зарубіжного досвіду із посилення ефективності роботи зі зверненнями громадян та наголошує, що нині поширеною світовою практикою стало визнання за зверненнями, переданими через електронні системи зв'язку, певної юридичної сили та, як приклад, наводить такі держави, як США, де державні службовці зобов'язані приймати й обробляти листи громадян, спрямовані до органів влади, електронною поштою, та давати офіційні відповіді на них; Шотландію, де парламентом започаткована система подачі електронних звернень (*e-petitioning*), що дозволяє кожному громадянину оперативно запропонувати для розгляду будь-яке питання й на всі запити отримати відповідь; Великобританію, до парламенту якої звертається понад 7 % громадян держави зі своїми скаргами та пропозиціями [14].

Принагідно зауважити, що інститут конституційної скарги, як складова теорії та конституційної практики, зародився й отримав свій подальший розвиток у західних демократях. Наприклад, український учений В. Нестерович розглядає інститут конституційної скарги в США крізь призму інституту лобювання в судових органах США [15].

Проблематика конституційної скарги в системі конституційної юстиції, як стверджує М. Гультай, виступає об'єктом вивчення багатьох зарубіжних науковців, серед яких – німецькі правознавці: Р. Арнольд, К. Хессе, Х.-П. Шнайдер; російські дослідники: М. Баглай, М. Бондар, М. Вітрук, В. Туманов; інші відомі європейські конституціоналісти: Ф. Абдуллаєв, Г. Арутюнян, Б. Банашак, К. Екхартд, П. Міклашевич, А. Нуссбергер, П. Пацолой, Д. Педетзе, М. Саф'ян, Р.-К. Урбайтіс та ін. Це не лише відомі вчені, а й голови та судді конституційних судів, чий науковий здобуток мають неабияку доктринальну та прикладну цінність [16, с. 3].

У національній правничій науці вирішення питання про необхідність запровадження в національну правову систему України інституту конституційної скарги розпочалося з дискусії Постійного представника Верховної Ради України в Конституційному Суді України А. Селіванова й судді Конституційного Суду України П. Євграфова. А. Селіванов, зокрема, зауважив, що відсутність у людини права подавати до Конституційного Суду конституційну скаргу є однією із суттєвих прогалин конституційного правосуддя й обмеженням гарантій щодо оскарження неправових законів [17, с. 82]. На підтвердження актуальності запровадження інституту конституційної скарги в Україні правник навів приклад ФРН, де громадянам надано право оскаржувати будь-яке судове рішення до Федеративного Конституційного Суду Німеччини, якщо людина вичерпала всі можливості правового захисту в суді.

З ним погодився і П. Євграфов, який зауважив, що індивідуальна чи колективна конституційна скарга на закони, їх окремі положення з погляду пріоритетності людини, її життя, прав і свобод, честі й гідності, безпеки, а також верховенства права є дуже прогресивним правовим засобом захисту прав і свобод людини й громадянина [17, с. 82].

Предметом наукового дискурсу вчених стала ціла низка питань, пов'язаних із функціонуванням конституційної скарги, а саме: 1) інституалізацією цього інституту конституційного права; 2) суб'єктів подання конституційної скарги; 3) її предмету; 4) умов прийнятності конституційної скарги, а також процесуального механізму її розгляду.

Ця дискусія була підтримана іншими вітчизняними правниками, які збагатили предмет дискурсу й такими проблемними питаннями: недостатньої сформованості (фрагментарності) теорії конституційної скарги; доктринальних проблем запровадження конституційної скарги у світлі конституційних цінностей і принципів; необхідності вдосконалення судових процедур, що ініціюються громадянами в спеціалізованих органах конституційної юстиції.

Саме таким процедурам присвятила свою наукову працю Т. Ніколаєва [18, с. 90-93]. Предметом розгляду дослідниці стали окремі види індивідуальних

звернень до конституційних судів та інших спеціалізованих органів, що здійснюють провадження згідно з європейською (австрійською) моделлю конституційного контролю.

У науковій літературі обґрунтовано наголошується на тому, що для розроблення та вдосконалення української моделі конституційної скарги доречно було б звернутися до позитивного досвіду зарубіжних країн та дослідити наявні моделі конституційних скарг [19, с. 157]. Через те особливої важливості набуває компаративний (порівняльно-правовий) аспект вивчення. Саме з цих методологічних позицій досліджував конституційну скаргу К. Айріян [20] та М. Гультай [16]. Предметом самостійного вивчення М. Гультая стали національні моделі конституційної скарги, що їх запроваджено в різних країнах світу: ФРН, Австрійській Республіці, Королівстві Іспанія, Республіці Польща та ін.

Вирішенню актуального для вітчизняної правничої науки питання інституалізації інституту конституційної скарги, як складової галузі конституційного права, присвячена наукова праця І. Олійник та О. Безбожної [21].

Так, зокрема, проблему запровадження в Україні інституту конституційної скарги правники ставлять у пряму залежність від необхідності визначитися з такими питаннями: 1) які особи мають право подання конституційної скарги; 2) які акти можуть бути об'єктом оскарження в конституційній скарзі; 3) наявність факту порушення основних прав громадян; 4) неоднозначність у розумінні положень, що оскаржуються; 5) субсидіарний характер конституційної скарги та ін.

Автори наголошують також на необхідності визначитися із наслідками розгляду конституційної скарги від громадян. На думку дослідників, для національної правової системи найбільш прийнятними можуть бути такі позиції: 1) наслідки розгляду конституційної скарги від громадян: а) визнання положень закону конституційним; б) визнання положень закону неконституційним і нечинним; в) визнання положень закону неконституційним, але чинним, через те що скасування положень буде явно суперечити правовим інтересам громадянина та викликати ситуацію беззаконня (але з обов'язковим наданням Верховній Раді строків для виправлення ситуації); 2) внесення конституційної скарги повинно автоматично зупиняти виконання рішення, що є предметом скарги; 3) рішення Конституційного Суду, у випадку визнання положень закону неконституційними, повинно мати зворотню дію в часі та поширюватися не лише на сьогочасні та майбутні справи, але й на минулі; 4) рішення Конституційного Суду мають поширюватися не тільки на ті справи, за якими відбувалося оскарження, а й на подібні тощо [21, с. 27].

М. Гультай у своїй праці «Конституційна скарга як інститут конституційного права» а) розглянув основні аспекти розуміння конституційної скарги як інституту конституційного права; б) виокремив сутнісні характеристики цього інституту та його структуру; в) проаналізував питання закріплення інституту конституційної скарги в конституційному законодавстві України [22].

Г. Зубенко у своїй статті «Інститут конституційної скарги в Україні: питання запровадження» висловлює застереження з приводу того, що запрова-

дження цього інституту в практику Конституційного Суду України має супроводжуватися врахуванням усіх його переваг і недоліків та встановленням механізмів, що дозволять уникнути перевантаження суду [23, с. 61].

Проблематиці визначення кола суб'єктів, наділених правом подання конституційної скарги до органу конституційного контролю присвятив своє дослідження «Суб'єкти права на конституційну скаргу в Україні» Д. Терлецький [23, с. 22]. У своїй роботі автор проаналізував не лише різні судження правників (М. Гультая [21], П. Євграфова [22], І. Олійник та О. Безбожної [33] й ін.) із приводу суб'єктів права на конституційне звернення, але й висловив зауваження по відношенню до проектів законів «Про Конституційний Суд України» № 5336-1 та № 6427-д, у частині наділення таких суб'єктів правом на конституційну скаргу.

Дослідник пропонує до суб'єктів права на конституційну скаргу включати, окрім юридичних осіб приватного права, зокнайменше представницькі органи місцевого самоврядування [23, с. 24]. На такому підході наголошує і Ю. Кузнецова, проте, на відміну від вищезгаданих авторів, пропонує наділити цим правом ще й групи громадян, мотивуючи свою позицію тим, що деякі права вони можуть реалізувати лише групами [24, с. 24].

Враховуючи вищевикладене, слід зауважити й на тому, що важливим питанням теорії конституційної скарги є визначення її предмету. Найбільш оптимальний варіант відповіді на це питання намагалися дати багато вчених. Красномовним підтвердженням цьому вважаємо таку тезу Ю. Кузнецової: «з цього приводу скільки науковців – скільки й думок» [24, с. 95]. Сама ж Ю. Кузнецова під предметом конституційної скарги розуміє конкретний правовий акт, що оскаржується.

Важливою складовою правового механізму функціонування конституційної скарги є умови її прийнятності. Вирішенню питання визначення таких умов присвятив свою працю М. Гультай, який розглядає ці умови як елемент системуючої категорії, що дозволяє виявити особливості національних моделей конституційної скарги [16, с. 31-32.]

Варто зауважити, що зразок конституційної скарги знайшов своє відбиття і в Практикумах з конституційного права України [25], що говорить про помітний прикладний характер питання конституційної скарги в підготовці висококваліфікованих правників.

Доктринальні проблеми запровадження конституційної скарги у світлі конституційних цінностей стали предметом наукового пошуку М. Савчина, що розглядає їх «крізь призму» засад цілісного, автономного та міжнародно-конформного тлумачення конституції як відкритої правової матерії [26, с. 39]. Правник виходить із тієї методологічної послідовності, що для розуміння основоположного характеру права, щодо якого скаржник домагається захисту судом, має важливе значення вертикальна й горизонтальна структури права.

Важливою та невід'ємною складовою будь-якої наукової теорії є її понятійно-категоріальний апарат, тому цілком зрозумілими є намагання правників методологічно коректно та максимально точно визначити зміст поняття «конституційна скарга». Підтвердженням цьому є наукові праці Ю. Кузнецової [24], К. Айріян [20], М. Гультая [16] та ін.

Висновки. Здійснений аналіз доктринальних джерел, у яких висвітлюється обрана нами проблематика, дає підстави для виокремлення двох основних етапів розвитку ідеї конституційної скарги в Україні, а саме: 1) підготовчого (охоплює радянський період та перші роки незалежності Української держави (1991- 1996 рр., включно до ухвалення Конституції України), на якому правниками було обґрунтовано теоретичні положення, що стосуються інституту звернення громадян, як юридичного засобу захисту їх прав, та впливу на діяльність органів публічної влади; 2) основного етапу (початок 2000-х років –до сьогодні), що характеризується активізацією наукових пошуків, предметом яких стали різні аспекти проблеми конституційної скарги та механізму її функціонування.

2. Незважаючи на широкий спектр проблем, які намагалися розв'язати вчені, у цьому напрямку свого вирішення потребують такі актуальні для сучасної правничої науки питання: 1) з'ясування методології наукових досліджень конституційної скарги, права кожного звернутися із нею до Конституційного Суду України та механізму охорони прав людини в Україні; 2) уточнення змісту поняття «конституційна скарга», виокремлення його суттєвих ознак; 3) розкриття змісту однойменного поняття; 4) з'ясування теоретико-правових основ діяльності Конституційного Суду України із забезпечення права кожного на звернення з конституційною скаргою й обґрунтування шляхів її вдосконалення.

Використані джерела:

1. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 02.01.2020 р.: (ОФІЦ. ТЕКСТ). К.: ПАЛІВОДА А. В., 2020. 64 с.

2. Зінченко І. історія виникнення звернень громадян та їх вплив на діяльність органів державної влади. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24799 (дата звернення 21.04.2020).

3. Журавльов Я. Право на звернення до органів влади в СРСР та радянській Україні у 1945–1991 рр.: характеристика та регулювання інституту. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/87882/12-Zhuravlov.pdf?sequence=1> (дата звернення 23.04.2020).

4. Мирошниченко О. О. Становлення адміністративно-правових гарантій реалізації громадянами права на звернення до органів державної виконавчої влади: історичні передумови та сучасний стан/О. О. Мирошниченко// *Форум права*. 2012. № 3. С. 440- 445. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.h012_3_78 (дата звернення 23.04.2020).

5. Ремнев В. И. О гарантиях рассмотрения жалоб трудящихся. *Советское государство и право*. 1962. № 5. С. 34-43.

6. Ремнев В. И. Право жалобы в СССР: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Институт государства и права АН СССР, Институт экономики Латвийской ССР. Сектор права. Москва, 1963. 17 с.

7. Мальков В. В. Советское законодательство о жалобах и заявлениях. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1967. 108 с.

8. Мальков В. В. В учреждение поступила жалоба. Москва: Моск. рабочий, 1972. 79 с.

9. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77> (дата звернення 29.04.2020).

10. Загребельный Александр Степанович. Правовые и организационные вопросы деятельности местных Советов народных депутатов по рассмотрению предложений, заявлений и жалоб граждан.: дис.: канд. юрид. наук. М., 1984. 206 с.

11. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.96 р. № 394/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 47, ст. 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення 05.05.2020).

12. Міняйло М. П. Соціально-правова сутність інституту права громадян на звернення. *Форум права*. 2011. № 1. С. 681–689. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11mmpgzn.pdf> (дата звернення 12.05.2020).

13. Цимбалюк В. І., Кісілевич К. О. Звернення громадян як важлива складова захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Молодий вчений*. № 5.1 (45.1). 2017. С. 149-154.

14. Лагутов Ю. Е. Звернення громадян як складова захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. URL: http://sd.net.ua/2009/10/29/zvmenenja_gromadjan_jak_skladova_zakhistu_prav_.htm (дата звернення 13.05.2020).

15. Нестерович В. Ф. Лобіювання в органах судової влади США як феномен американського конституціоналізму. *Судова практика*. 2010. № 9-10. С. 26-35.

16. Гультай М. М. Інститут конституційної скарги: світовий досвід та перспективи впровадження в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. 41 с.

17. Селіванов А., Євграфов П. Конституційна скарга громадян в реаліях сучасності. *Право України*. 2003. № 4. С. 80-85.

18. Николаева Т. А. Судебные процедуры, инициируемые гражданами в органах европейской системы конституционного контроля. *Вестник Томского государственного университета*. 2008. № 307. С. 90-93.

19. Юрійчук І. Конституційна скарга та особливості реалізації права на правову допомогу в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 5. С. 156-160.

20. Айріян К. Б. Конституційна скарга як форма звернення до органу конституційної юрисдикції: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2015. 20 с.

21. Олійник І., Безбожна О. Інституалізація конституційної скарги: новаційний механізм гарантії прав і свобод особистості. *Підприємництво, господарство і право*. 2008. № 9. С. 24–27.

22. Гультай М. Конституційна скарга як інститут конституційного права. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 111-120.

23. Терлецький Д. С. Суб'єкти права на конституційну скаргу в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Частина 2. С. 20-25.

24. Кузнєцова Ю. Інститут конституційної скарги: теоретичні аспекти проблеми. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 4. С. 91-101.

25. Нестерович В. Ф. Практикум з Конституційного права України. Київ: Видавництво Ліра-К, 2018. 640 с.

26. Савчин М. Доктринальні проблеми запровадження конституційної скарги в Україні. *Право України*. 2018. №12. С. 39-54.

References:

1. Konstytutsiya Ukrainy: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopov. stanom na 02.01.2020 r.: (OFITS. TEKST). (2020) Kyiv: PALLYVODA A. V. [in Ukrainian].

2. Zinchenko, I. istoriya vynyknennya zvernenn' hromadyan ta yikh vplyv na diyal'nist' orhaniv derzhavnoyi vlady. N. d. N. p. URL: [https:// minjust.gov.ua/ m/str_ 24799](https://minjust.gov.ua/m/str_24799). [in Ukrainian].

3. Zhuravlov, YA. Pravo na zvernennya do orhaniv vlady v SRSR ta radyans'kiy Ukrayini u 1945-1991 rr.: kharakterystyka ta rehulyuvannya instytutu. N. d. N. p. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/87882/12-Zhuravlov.pdf?sequence=1>. [in Ukrainian].

4. Myroshnychenko, O. O. (2012) Stanovlennya administratyvno-pravovykh harantiy realizatsiyi hromadyanamy prava na zvernennya do orhaniv derzhavnoyi vykonavchoyi vlady: istorychniperedumovy ta suchasnyy stan. O. O. Myroshnychenko (Ed.) *Forum prava - Law Forum*, 3, 440-445. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_3_78. [in Ukrainian].

5. Remnev, V. Y. (1962) O harantyyakh rassmotrenyya zhalob trudnyashchykhsya. *Sovet skoe hosudarstvo y pravo - Soviet state and law*, 5, 34-43. [in Russian].

6. Remnev, V. Y. (1963) Pravo zhaloby v SSSR. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ynstytut hosudarstva y prava AN SSSR, Ynstytut ékonomyky Latvyysskoy SSR. Sektor prava. Moskva. [in Russian].

7. Mal'kov, V. V. (1967) Sovet skoe zakonodatel'stvo o zhalobakh y zayavlenykh. Moskva: Yzd-vo Mosk. un-ta. [in Russian].

8. Mal'kov, V. V. (1972) V uchrezhdenye postupylya zhaloba. Moskva: Mosk. Rabochyy. [in Russian].

9. Konstytutsiya (Osnovnyy Zakon) Soyuzu Radyans'kykh Sotsialistychnykh Respublik. N. d. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77>. [in Ukrainian].

10. Zahrebel'nyy Aleksandr Stepanovych. (1984) Pravovyye y orhanyzatsyonnye voprosy deyatel'nosti mestnykh Sovetov narodnykh deputatov po rassmotrennyu predlozhenyy, zayavlenyy y zhalob hrazhdan. *Candidate's thesis*. Moskva. [in Russian].

11. Pro zvernennya hromadyan: Zakon Ukrayiny vid 02.10.96 r. № 394/96-VR. (1996) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny- Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 47, art. 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>. [in Ukrainian].

12. Minyaylo, M. P. (2011) Sotsial'no-pravova sutnist' instytutu prava hromadyan na zvernennya. *Forum prava - Low Forum*, 1, 681-689. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11mmpgnz.pdf>. [in Ukrainian].

13. Tsybalyuk, V. I., Kisilevych, K. O. (2017) Zvernennya hromadyan yak vazhlyva skladova zakhystu prav i svobod lyudyny ta hromadyanyna v Ukraini. *Molodyi vchenyi- A young scientist*, 5.1 (45.1), 149-154. [in Ukrainian].

14. Lahutov, Yu. E. Zvernennya hromadyan yak skladova zakhystu prav i svobod lyudyny i hromadyanyna v Ukrayini. N. d. N. p. URL: http://sd.net.ua/2009/10/29/zvernennya_gromadjan_jak_skladova_zakhystu_prav_s.htm. [in Ukrainian].

15. Nesterovych, V. F. (2010) Lobiyuvannya v orhanakh sudovoyi vlady SHA yak fenomen amerykans'koho konstytutsionalizmu. *Sudova praktyka - Judicial practice*, 9-10, 26-35. [in Ukrainian].

16. Hul'tay, M. M. (2014) Instytut konstytutsiyanoi skarhy: svitovyy dosvid ta perspektyvy vprovadzheniya v Ukrayini. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv. [in Ukrainian].

17. Selivanov, A., Yevhrafov, P. (2003) Konstytutsiyana skarha hromadyan v realiyakh suchasnosti. *Pravo Ukrayiny- Law of Ukraine*, 4, 80-85. [in Ukrainian].

18. Nikolayeva, T. A. (2008) Sudebnyye protsedury, initsiiuruyemye grazhdanami v organakh yevropeyskoy sistemy konstitutsionnogo kontrolya. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta- Bulletin of Tomsk State University*, 307, 90-93. [in Russian].

19. Yuriychuk, I. (2017) Konstytutsiyna skarha ta osoblyvosti realizatsiyi prava na pravovu dopomohu v Ukraini. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 5, 156-160. [in Ukrainian].

20. Aynyan, K. B. (2015) Konstytutsiyna skarha yak forma zvernennya do orhanu konstytutsiynoi yurysdyktsiyi. *Extended abstract of candidate's thesis. Nats. akad. vnutr. sprav. Kyiv*. [in Ukrainian].

21. Oliynyk, I., Bezbozhna, O. (2008) Instytutalizatsiya konstytutsiynoi skarhy: novatsiynnyy mekhanizm harantiyi prav i svobod osobystosti. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 9, 24-27. [in Ukrainian].

22. Hul'tay, M. (2012) Konstytutsiyna skarha yak instytut konstytutsiynoho prava. *Slovo Natsional'noyi shkoly suddiv Ukrainy - Word of the National School of Judges of Ukraine*, 1, 111-120. [in Ukrainian].

23. Terlets'kyi, D. S. (2017) Sub'yekty prava na konstytutsiynu skarhu v Ukraini. *Pravo i suspil'stvo - Law and society*, 3, part 2, 20-25. [in Ukrainian].

24. Kuznetsova, Yu. (2013) Instytut konstytutsiynoi skarhy: teoretychni aspekty problemy. *Visnyk Konstytutsiynoho Sudu Ukrayiny - Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 4, 91-101. [in Ukrainian].

25. Nesterovych, V. F. (2018) *Praktykum z Konstytutsiynoho prava Ukrainy*. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. [in Ukrainian].

26. Savchyn, M. (2018) Doktrynal'ni problemy zaprovadzhennya konstytutsiynoi skarhy v Ukraini. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 12, 39-54. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.07.2020

Ермоленко Я. В.

аспірант Днепропетровського державного
університету внутрішніх дел
(г. Дніпр, Україна)

СОСТОЯНИЕ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ИНСТИТУТА КОНСТИТУЦИОННОЙ ЖАЛОБЫ В УКРАИНЕ

В статье рассмотрены научные работы отечественных и зарубежных правоведов, которые посвящены институту обращения граждан в форме жалобы, а также работы, в которых конституционная жалоба анализировалась как непосредственный предмет исследования либо как явление правовой действительности, связанное с иными феноменами. На основе анализа этих научных трудов выделено два этапа развития идеи конституционной жалобы как составляющей механизма охраны прав человека в правовой науке Украины, а именно: 1) подготовительный, где правоведами было обосновано теоретические положения, которые касаются института обращения граждан, как юридического средства защиты их прав и влияния на деятельность органов публичной власти; эти работы стали теоретической основой для дальнейшего развития института обращения граждан; 2) основной этап, характеризующийся активизацией научных поисков, предметом исследования которых стал институт конституционной жалобы как разновидность судебной жалобы. Осуществленный анализ

позволил выделить круг проблемных вопросов, которые связаны с функционированием института конституционной жалобы в Украине и являются актуальными для современной правовой науки.

Ключевые слова: обращение, жалоба, институт конституционной жалобы, конституционная жалоба, субъекты подачи конституционной жалобы, предмет конституционной жалобы.

Yermolenko Ya.,

Post-Graduate of the Dnipropetrovsk
State University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine)

STATE OF SCIENTIFIC RESEARCH OF CONSTITUTIONAL COMPLAINT IN UKRAINE

In the scientific article the author has proceeded from the methodological premise that the subject of research is a complex and multifaceted phenomenon of legal reality, and therefore requires a comprehensive approach to its consideration.

The paper considers the scientific works of domestic and foreign lawyers, devoted to the institution of citizens' appeals in the form of a complaint, and also works in which the constitutional complaint was analyzed either as a direct subject of research or as a phenomenon of legal reality related to other phenomena that served as a direct subject of scientific research. Based on the analysis of these scientific works, using the historical method, the theoretical provisions were improved, reflecting the stages of development of the idea of the constitutional complaint as a component of the mechanism of human rights protection in the legal science of the state; It is proposed to distinguish two periods in the development of the idea of a constitutional complaint as a component of the mechanism of human rights protection in the legal science of Ukraine: 1) preparatory (covering the Soviet period and the first years of independence of the Ukrainian state (1991-1996, including the adoption of the Constitution of Ukraine), on which lawyers substantiated the theoretical provisions concerning the institution of citizens as a legal means of protecting their rights and influence on activity of public authorities, these works became the theoretical basis for further development of the institution of citizens' appeals; 2) the main stage (early 2000s - until now), characterized by the intensification of scientific research, the subject of which was the institution of constitutional complaint as a kind of judicial complaint.

The analysis has allowed to identify a number of problematic issues related to the functioning of the institute of constitutional complaint in Ukraine and are relevant for modern legal science and to improve the jurisdictional activities of the Constitutional Court of Ukraine to consider and resolve such complaints. These include: clarification of the methodology of scientific research of the constitutional complaint, the right of everyone to apply to the Constitutional Court of Ukraine and the mechanism of human rights protection in Ukraine; clarification of the content of the concept of constitutional complaint and highlighting its essential features; disclosure of the content of the studied concept; clarification of the theoretical and legal bases of the activity of the Constitutional Court of Ukraine on ensuring the right of everyone to file a constitutional complaint and substantiation of the ways of its improvement.

Keywords: appeal, complaint, institution of constitutional complaint, constitutional complaint, subjects of constitutional complaint, subject of constitutional complaint.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.26-39

УДК 352.07

Н. В. Камінська,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права
та прав людини

Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)

e-mail: na-pro@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-7727-4056>

М. П. Гусяк,

аспірантка кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ, Україна)

e-mail: gmp17@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0001-9262-8054>

СТАТУТНІ ДЖЕРЕЛА В ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА США

У статті здійснено ґрунтовне комплексне загальнотеоретичне вивчення статутних джерел у правових системах Великобританії та США, які із судовими прецедентами становлять основу англо-американської правової сім'ї. В англійському праві традиційним є вузький підхід до розуміння статутів і статутного права як сукупності парламентських актів. Водночас статутне законодавство, згідно із широким підходом, поділяється на *первинні* (акти парламенту Великобританії, парламенту Шотландії, парламенту Уельсу та Асамблеї Північної Ірландії, законодавчі акти про церкву тощо) та *вторинні акти* (статутні інструменти, статутні правила, церковні інструменти тощо).

Для США характерна тенденція збільшення масиву та ролі статутного законодавства, існує писана федеральна Конституція; ієрархія нормативних актів, яка засновується на найвищому авторитеті Основного закону; систематизація законодавства, яка полягає в значній кількості кодифікованих актів; поділ права на матеріальне та процесуальне, публічне та приватне; перевага федеральних статутних актів над судовими прецедентами та конституційний судовий контроль статутів.

Ключові слова: джерела права, статут; статутне законодавство, статутна правотворчість, правова система Великобританії, правова система США, англо-американська правова сім'я.

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиліть відчутний взаємовплив і взаємодія національних правових систем, різних правових сімей. На наш погляд, активно це позначається на становленні й розвитку деяких правових інститутів, галузей права і джерел права. Проте, усе ж такі існують значні відмінності у визначенні основних і допоміжних джерел права романо-германської та англо-американської, а також інших правових сімей, джерел міжнародного права й національного права.

Водночас в умовах стрімкого розвитку законодавчої бази України спостерігаємо появу таких джерел права, як статути в різних галузях права й законодавства. Йдеться, наприклад, про статути політичних партій і громадських об'єднань, релігійних організацій, невідприємницьких товариств, територіальних громад і асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань, організацій, які здійснюють

професійне самоврядування, неурядових організацій, міжнародних організацій, як міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Це джерела публічного й приватного права. Однак ґрунтовно їх соціально-правова природа не вивчена й не з'ясовано, чи деякі з цих джерел запозичені з інших правових систем, чи це історично сформовані вітчизняні джерела. Статути наявні в наднаціональному й міжнародному праві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика статутів і статутної правотворчості рідко розглядається в окремих наукових роботах, на відміну від загальнотеоретичних і порівняльно-правових праць про джерела права. У даному контексті слід виокремити наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема М. Баймуратова, І. Біласа, Ю. Бисаги, С. Бобровнік, В. Забігайла, М. Кельмана, А. Кулька, О. Лисенко, О. Мережка, В. Нестеровича, Н. Пархоменко, Р. Петрова, Н. Пронюк, О. Скакун, Р. Тополевського, О. Фатхутдінової, К. Смирнової, О. Шпакович та ін.

Формулювання цілей. Метою даної статті є ґрунтовне комплексне загальнотеоретичне вивчення статутних джерел у правових системах Великобританії та США. Задля її досягнення потрібно вирішити наступні завдання: 1) з'ясувати правову природу та особливості американської й англійської правових систем, зокрема стосовно їх джерел права; 2) розкрити підходи до класифікації статутних джерел та принципи статутного права; 3) виокремити спільні та відмінні риси статутів як джерел права в американському та англійському праві, їх взаємовплив.

Виклад основного матеріалу. Системи права у Великобританії та США представляють англо-саксонську правову сім'ю, яка засновується на складній взаємодії загального права (англ. *Common Law*), статутного права (англ. *Statutory Law*) та казуальному типі юридичної свідомості. Як відомо, формування англо-саксонського права припадає на період нормандського завоювання в X ст., коли почалося формування централізованої судової системи. Рішення від імені Корони роз'їзних судів починають застосовуватися в аналогічних справах іншими судовими інстанціями, таким чином формується прецедентне право, яке стає загальним для всієї Англії. Таке загальне право є основою англо-саксонського права.

Виникнення статутного права традиційно пов'язують із XIII століттям, коли були прийняті перші статути – Мертонський статут (1235 р.), Вестмінстерський статут (1275 р.). Однак, якщо розглядати статутне право як сукупність королівських актів (ордонанси, асизи, хартії, статути) та законів парламенту (статути, біллі тощо), то його витоки можна знайти ще в XI ст.

Так у 1100 р. Генріх I видав Хартію вольностей (англ. *Charter of Liberties*), якою затвердив свободу церкви, тобто відмовився від продажу духовних посад і від доходів із вакантних кафедр. Заборонив зловживання феодалними правами, які були, за звичаями, у його попередників (Вільгельма Завойовника і Вільгельма II Рудого); барони повинні були відмовитися від тих же зловживань феодалними правами відносно власних васалів. Особливі права Генріхом I були надані місту Лондону щодо надання городянам на відкуп графства Міддлсекс: право обирати з-поміж себе шерифа та юстиціарія для вирішення спорів [1]. Указана Хартія, яку її ще називають Коронаційною хартією, мала ключове значення для розвитку статутного права як протилежності загальному праву, з огляду на наступне. По-перше, Генріх формально пов'язав

себе із законами, створивши піддруктя для королівського законодавства та верховенства права. По-друге, 14 пунктів цієї Хартії послужили основою та зразком для Великої хартії вольностей 1215 року. З цього часу саме хартії стають частою формою правових джерел. За часів Генріха II суттєво збільшується кількість законодавчих актів у різних їх формах. Так стародавня й урочиста хартія замінюється на асизи короля. Наприклад, Велика Асиза та Кларендонська Асиза 1166 р. (англ. *Assize of Clarendon*), які за своєю суттю були інструкціями для королівських роз'їзних суддів, але стали основою судової реформи Генріха II.

Текст Великої Асизи до наших днів не зберігся; про її зміст та важливе значення стало відомо лише завдяки трактату XII ст. «*De Legibus Angliae*» юриста Гленвіля. Відомо, що Велика Асиза вводила нову форму судового процесу в справах про вільне тримання землі. Поряд із судовим поєдинком допускалося розслідування через присяжних, яке раніше застосовувалося в королівських судах за позовами, що зачіпають інтереси корони або її безпосередніх васалів. Велика Асиза дозволяла вільному власникові, земельні права якого оскаржувалися, вести свою справу за допомогою розслідування через присяжних. Було створено умови для його поступового витіснення, оскільки кожен, хто міг купити відповідний королівський наказ, прагнув вдатися до нової процедури. З іншого боку, придбання однієї зі сторін наказу про початок процесу по Великій Асизі автоматично тягло за собою припинення справи в сеньйоральному суді й перенесення його в королівський суд [2].

Кларендонська Асиза, прийнята 1166 р., започатковувала нововведення у сфері кримінального процесу, зокрема, не скасовуючи «божого суду», значно обмежувала сферу його застосування, передавала всі кримінальні справи, порушені за показаннями обвинувальних присяжних, до компетенції королівського суду, а право на майно засуджених злочинців – короні [2]. Особливістю цього документу є фактичне проголошення принципу рівності всіх (вільних, вілланів) перед кримінальним королівським судом, що для феодального суспільства того часу було достатньо прогресивним.

Виняткове місце у розвитку англійського конституційного та цивільного писаного права посідає Велика хартія вольностей, яка була надана королем Іоанном Безземельним 1215 р. (лат. *Magna Charta libertatum*). Це результат протистояння баронів із королем, у якому король вимушений був піти на поступки та надав вольності феодалам і всім вільним людям. Її текст написаний латиною, а кожна з 63 статей присвячена регулюванню певної сфери (права церкви, привілеї феодалів, право баронів на повстання проти короля, податкові правила, адміністративний і судовий порядок, гарантування особистої свободи та інше). Король зобов'язувався дотримуватися всіх наданих вольностей, в іншому випадку барони мали право на повстання, а феодали повинні були дотримуватися цих же вольностей щодо своїх людей (васалів) [1]. Крім того, передбачалося створення ради з 25 баронів для контролю за дотриманням Хартії, у першу чергу, самим королем. Закріплювалися основи інституту особистої недоторканності вільних людей, а саме: ніхто не міг бути позбавлений волі, власності та захисту закону без суду і встановленої процедури; а також затверджувалися привілеї для міста Лондона, порядок перетину кордону Англії тощо. Велика хартія вольностей є пам'яткою англійського середньовічного права та найстарішим конституційним актом, який включений до складу некодифікованої Конституції Великобританії.

На початку XIII ст., ще до створення парламенту, набувають поширення акти короля у формі статутів. Одним із перших вважається Мертонський статут. Умови статуту були погоджені в Мертоні між Генріхом III і баронами Англії в 1235 р. Це був ще один закон як результат боротьби між баронами й королем, щоб обмежити права останнього [3, с. 87].

Мертонський статут включає 11 статей, регулює відносини між сеньйорами і спадкоємцями їхніх васалів, а також процедуру деяких видів судових розглядів, що доповнюють і розвивають відповідні положення Великої хартії вольностей. Найбільше значення має ст. 4 Статуту, яка дозволяла лордам «покращувати» (огороджувати) общинні пустки, ліси й пасовища. Хоча статут наказує, що таке «покращення» може бути тільки за умови, коли ленники лорда мають стільки пасовищ, скільки належить при їх триманні землі, і надає потерпілим можливість захищати свої права по асизі про нове захоплення, однак це застереження стосувалося тільки вільних власників лорда – лицарів і фригольдерів – і не охоплювало прав кріпаків – вільланів (у статуті про них не згадується). Ці положення фактично були законодавчою санкцією, з якої почалося захоплення феодалами общинних земель [4].

У середині правління Генріха III революційна група баронів заснувала спеціальний законодавчий орган, результатом чого стали положення Вестмінстерських провізій (1259 р.), а коли нарешті революція завершилася, більшість положень Вестмінстерських провізій було знову введено в дію в більш регулярній формі у Великому Статуті Мальборо (1267 р.), який є найстарішою чинною частиною статутного права Великої Британії. Цей статут, прийнятий англійським парламентом 1267 р., складається з 29 статей (капітул), чотири з яких (1, 4, 15, 23 стаття) досі зберігають свою юридичну силу та називаються законами (Закон про відходи 1267 р., Закон про завдання шкоди 1267 р.). Чинний Закон про відходи 1267 р. включає положення 23-ї статті Великого статуту Мальборо про заборону забруднення та засмічення орендованої землі. Закон про завдання шкоди 1267 р. охоплює статті 1, 4, 15 Великого статуту Мальборо. Передусім проголошено незаконність отримання компенсацій за завдані збитки, крім як через суд, незалежно від стану або майна, встановлено штраф за позасудові спроби отримати відшкодування; ст. 4 забороняє приймати відшкодування за межами округу боржника й карає за таку поведінку штрафом); ст. 15 оголошує незаконним отримання відшкодування особою на її землі, дорогах короля або загальних вулицях [5].

З приходом на престол короля Едуарда I (1274 р.) та утвердженням парламенту розпочинається новий етап розвитку англійського статутного права, що в той період складається переважно зі статутів, які пропонувалися королем та погоджувалися парламентом. Статути Едуарда I здійснили настільки великий вплив на середньовічне право, що відтоді короля стали називати англійським Юстиніаном. Цивільне законодавство Едуарда I, яким були внесені поправки в неписане загальне право, століттями залишалося базовим законом. Його доповнили ряд спеціалізованих законів, які були прийняті для розв'язання тимчасових проблем. Чотири статути Едуарда I заслуговують особливої уваги.

Перший Вестмінстерський статут 1275 р. складався з 51 статті, які були спрямовані проти: - імунітетних прав та судів крупних феодалів; - гарантування свободи ре-

алізації виборчого права; - вдосконалення кримінального процесу; - припинення вимагання та інших зловживань королівських чиновників у центрі й на місцях (шерифів, суддів тощо; заборона *par beau pleyder*) [6].

Статут Глостера 1278 р. обмежив юрисдикцію місцевих судів і розширив сферу дії для відшкодування збитків. Статутом також проголошено про перевірку імунітетних привілеїв усіх англійських баронів у судовому порядку. У другому Вестмінстерському статуті 1285 р. були передбачені чотири основні зміни: статут 1) підтвердив наявність маєтку на землі, що часто пов'язано зі збереженням почесних звань; 2) зробив землю активом для цілей виплати боргу за рішенням суду; 3) лібералізував звернення до судів вищої інстанції; 4) поліпшив закон про управління активами в разі смерті власника.

Статут 1290 р., на який зазвичай посилаються, як *Quia emptores terrarum* («тому що продавці земель»), заборонив надання нових феодалних прав, крім як Короною, і дозволив усім вільним людям, які тримають землю, продавати права на її одержання за умови, якщо новий власник буде тримати цю землю від головного лорда й за ті ж служби і звичайні повинності, як і колишній власник.

Аналіз змісту та умов прийняття писаних джерел в Англії з Х до XIII ст. дозволяє виділити щонайменше два перших етапи розвитку англійського статутного права, з огляду на час заснування парламенту 1265 року:

- 1066 – 1265 рр., законодавцями писаного права були королі, які видавали ордонанси, асизи, грамоти, статути та хартії. Поступово асизи та хартії еволюціонують у форму статуту, який також проголошувався від імені короля та іменувався за назвою того місця, де приймався та проголошувався;

- 1265 – 1327 рр., коли після заснування англійського парламенту статути, як основна форма законодавчих актів, видавалися від імені короля і, очевидно, були ініційовані ним або його найближчими радниками. На той період ще не було необхідного зв'язку між законодавством і парламентом. У 1327 р. палата обцидін отримала право законодавчої ініціативи й готувалися проекти статутів, які затверджувалися лордами та королем. Так статутні джерела почали перетворюватися на статути (у їх сучасному розумінні), тобто парламентські акти, підписані королем.

Варто зазначити, що статути, видані до 1285 р., іноді розглядаються як загальне право, а не статутне, оскільки ці закони, на думку прихильників цієї точки зору, повторюють існуюче право або дають йому більш детальний вираз. Як аргумент, зазначається, що такі акти містили пояснення певного закону, але не створювали абсолютно нового закону. Крім того, судді не завжди строго дотримувалися формулювань статуту, але намагалися тлумачити його як частину загального права з даного питання. До виникнення палати обцидін також було складно відрізнити акти парламенту від рішень або постанов королівської ради, тобто виконавчої влади. Деякі закони були прийняті, але так і не вступили в силу, а інші просто ігнорувалися. Навіть більше, уже в XIV ст. королівська Рада, яка іноді діяла через канцелярію, могла диктувати нові засоби правового захисту, такі як конкретна дія в справі, і застосовувати існуючі засоби правового захисту, такі як захист прав власності.

Водночас інші вчені розглядають окремі положення загального права як такі, що в первинному вигляді були закріплені в писаних законах, тобто в т. зв. *старих ста-*

тутах. Віднесення подібних норм до загального права зумовлено тим, що їх першоджерела не збереглися [7, с. 43]. Такі стародавні акти розглядаються в межах двох періодів становлення статутного права Англії.

У XIV ст. парламентське законодавство в Англії стає все більш загальним. Король використовує парламент не тільки для того щоб наділити владою свої власні укази, але й для того щоб парламент просто ратифікував рішення, які були прийняті Радою. У міру того як палата громад стає все впливовішою в політичному плані, вона висловлює значно більше невдоволення таким порядком прийняття законів. Як наслідок, 1415 року прийнято постанову, за якою жоден закон не міг прийматися без згоди громад, до поданих ними петицій не можна було робити будь-яких доповнень або урізання, а слід лише або приймати їх цілком, або зовсім відхилити. З тих пір подані громадами петиції чи клопотання перетворилися в Біллі, тобто законопроекти, пропонувані громадами на затвердження урядовій владі [1]. У цей період встановлюється дві форми законодавчих актів: *статутти* – закони, що приймаються парламентом; *укази короля (хартії, рити)* – акти, у яких містилися розпорядження короля щодо застосування чинного закону.

Отже, у XV ст. зароджується нова система парламентської нормотворчості, яка передбачала чітке розділення законодавчої влади парламенту та виконавчої влади короля. Вона полягала в підготовці законопроекту, що містив точну форму слів, яку пропонувалося прийняти. На цьому етапі парламент діяв як законодавчий орган і стало звичайною практикою писати статuti англійською мовою, а не французькою, як у XIV ст., або на латині в XIII ст.

За часів Тюдорів виразно прослідковується сучасна парламентська процедура, система трьох читань тощо. За 38 років правління Генріха VIII було видано масив статутів, рівнозначно сукупному обсягу законодавства попередніх двох із половиною століть. Так, за ініціативою короля Генріха VII з династії Тюдорів, 1539 року парламент прийняв Статут про Прокламації, який наділяв короля законодавчою владою через проголошення прокламацій, що встановлювали чіткі правила регулювання, особливо з економічних питань, і надали королівські хартії (пожалувати певні права) торговельним компаніям.

Статут прокламацій був скасований у наступному правлінні й ніколи не відроджувався, а 1610 року, за правління Джеймса I, протест суддів встановив сучасну англійську доктрину, що королівські проголошення не мають сили закону, вони служать для привернення уваги громадськості до закону, не покладаючи юридичного обов'язку, не встановленого Актом парламенту [9].

У тюдорівський період парламент приймав закони політичного характеру, такі як закони, що забезпечували панування короля над новоствореною Англійською церквою. Статuti не тільки проголошувались, як у середні віки, але тепер опубліковувались в пресі. Законодавство стало більш детальним і сучасним. Статuti також регулювали імпорт та експорт, перевезення коштів, банкрутство, сільське господарство, комерційні справи і визначали недобросовісну конкуренцію. Статут монополій 1623 р. підтвердив, що монополії суперечать загальному праву, але зробив виняток для патентгоспроможних винаходів, а статут 1601 р. став основою привілеїв, якими користуються благодійні фонди. Крім того, серія законів, прийнята в кінці 16 ст., усунула нехтування проблемою бідності, яка була викликана розпуском монастирів.

Під час Співдружності (1649-1660) розроблено низку проектів законів у сфері реформування кримінального та цивільного процесу: реформи включали надання правової допомоги ув'язненим, модернізацію земельної та правової процедури й запровадження цивільних шлюбів.

Одним із найважливіших актів в історії англійського статутного права став Біль про права, прийнятий англійським Конвентом 1689 р. унаслідок закінчення революції 1688-1689 рр. Він юридично закріпив встановлення в Англії конституційної монархії і на сьогодні є одним із чинних конституційних актів Великобританії. Цей акт закріпив порядок престолонаслідування із застереженням; ним перераховано «стародавні права і вольності» (королю заборонено без згоди парламенту припиняти дію законів, стягувати податки, набирати й утримувати постійну армію в мирний час, засновувати комісії для ревізії Англійканської церкви, вимагати надмірних судових застав, застосовувати надмірні штрафи та жорстокі покарання, реалізовувати конфісковане майно до винесення вироку; підтверджено права всіх підданих на петиції королю, вільні вибори парламенту і розгляд своїх справ у суді присяжних; протестантизм – на володіння зброєю, депутатів – на вільні дебати) [9].

У 19 ст. прийнято закони, які кодифікували частину кримінального права, що стосується окремих злочинів, крім убивства. Шляхом прийняття статутів були кодифіковані положення щодо регулювання заповітів, права власності, деліктної відповідальності, трудових відносин тощо. Отже, сучасне статутне право у Великобританії є фактичним віддзеркаленням загального права, тобто тих правил і норм, які вже були застосовані на практиці та деталізовані/підтверджені судами. З іншого боку, норми зі статутів також є предметом судового розгляду й джерелом нових судових прецедентів. Така взаємодія загального та статутного права забезпечує еволюцію англійської правової системи через постійне правозастосування.

На наш погляд, під статутним правом можна розуміти сукупність статутів (законів), що прийняті парламентом в установленому порядку, норми яких обов'язкові до виконання. Такий підхід є вузьким, оскільки включає до статутного права лише акти парламенту, але саме він вважається традиційним.

У юридичному словнику Блека статутне право визначається як головна частина права, створювана законодавчими органами на протипагу звичаєвому і прецедентному праву, а також актам, прийнятим адміністративними органами [10]. Згідно із широким підходом до розуміння статутного права, його основу складають як акти парламенту, так і акти, прийняті внаслідок делегування законодавчих повноважень парламенту іншим суб'єктам (уряду, міністерствам, королеві). Крім того, представлений вище аналіз розвитку англійського статутного права дозволяє віднести до статутного права й писані акти, які були прийняті до створення англійського парламенту (так звані «старі статути» – хартії, асизи, статути королів).

Структуру англійського статутного права можна визначити через протиставлення один одному двох складових англійської правової системи: прецедентне право статутному праву або, з огляду на традиційний поділ правових джерел, на *неписані* (лат. *Lex non Scripta*) та *писані акти* (лат. *Lex Scripta*). У цьому контексті статутне право включає таке: статути (закони) парламенту, «делеговане законодавство», «старі статути» та автономне законодавство – акти місцевих органів влади, певних установ та організацій (Англійканської церкви, компанії, профспілок та ін.).

Причому, незалежно від обраного підходу до розуміння статутного права, очевидно, що його основу становлять закони парламенту (статути).

Законодавчі акти (статути) британського парламенту можуть бути класифіковані за різними критеріями.

1. За колом осіб, на яких вони поширюються, статути поділяються на *публічні* та *приватні*. *Публічні статути* поширюються на невизначене коло осіб і діють на території Великобританії, адресовані всьому народу. Дія *приватних статутів* поширюється на окремих осіб чи їхні групи та окремі території держави.

2. За рівнем юридичної сили можна виділити *конституційні* та *звичайні статути*. Віднесення деяких актів до складу Конституції Великобританії дозволяє говорити про їх конституційну природу. Вичерпного переліку конституційних актів у Великобританії немає, але традиційно до них належать такі: Велика Хартія Вольностей 1215 р., Habeas corpus act 1679 р., Біль про права 1689 р., Акт про престолонаслідвання 1701 р, Унія з Шотландією 1707 р., Унія з Ірландією 1801 р., Акти судової реформи 1873-1875 рр., Акти про парламент 1911 р. зі змінами, внесеними актом 1949 р., Акт про судове переслідування Корони 1947 р., Акт про громадянство 1981 р., Акт про права людини 1998 р., Акт про місцеве самоврядування 2000 р. та інші.

3. За способом систематизації статути поділяються на *консолідовані* та *кодифіковані*. Прикладом сучасної консолідації є Закон про профспілки та трудові відносини 1992 р., який об'єднав більше 10 законів, що повністю або частково регулювали діяльність профспілок. Такі акти підлягають більш суворому контролю при їх прийнятті в парламенті [12, с. 160-161].

4. За специфікою мети прийняття статуту можна поділити на *процедурні*, *фінансові* та *тлумачні*. *Процедурні статути* – це акти, які уточнюють загальне право, встановлюють нові положення (*enabling acts*), скасовують певні положення загального права (*disabling acts*). Їх називають *актами реформи права*. *Фінансові статути* встановлюють податки, містять пропозиції зміни до бюджету, затверджують порядок щорічних надходжень до державної скарбниці. *Тлумачні статути* містять визначення понять, які використовуються в інших статутах.

З огляду на принципи парламентського суверенітету та верховенства статутів, логічно було б припустити наявність пріоритету статутів над прецедентами, але своєрідність англійського права в цьому й полягає, що на практиці вказаний висновок не підтверджується, тому статут не можна розглядати як джерело, яке руйнує чи нівелює систему прецедентів, а навпаки, він є доповненням цієї системи, що удосконалює її [13, с. 515-516].

Своєю чергою, у Великобританії поширеним є поділ законодавства (писаних джерел, згідно з широким підходом – статутного права) на *первинні* та *вторинні акти*. Вищенаведена класифікація статутів здійснена в межах вузького підходу до їх розуміння, тобто лише як актів парламенту, але інтерес викликає й класифікація статутних джерел крізь призму широкого підходу.

Перші стосуються основних законів, прийнятих законодавчими органами Великобританії, включаючи акти, прийняті історичними парламентами, інші – *первинні закони* – для Північної Ірландії й Церкви Англії (англ. *Church of England measures*). Особливість статутного права Великобританії обумовлено також і можливістю внесення до Парламенту так званих «приватних законопроектів, які «подаються у формі

петиції (private bills) з питань, що зачіпають інтереси певної групи населення чи певної території» [14, с. 25].

Вторинні акти («підзаконне законодавство») – це делеговане законодавство, створене особою або органом, наділеним повноваженнями, делегування яких передбачене в первинному законодавстві. Як правило, повноваження щодо їх розробки надані міністрам, Короні або державним органам. Наприклад, Управління зв'язку наділене такими повноваженнями відповідно до Закону про зв'язок 2003 р. Основними видами підзаконних актів є статутні інструменти: статутні правила та розпорядження, церковні інструменти. Статутні інструменти, як правило, бувають у формі наказів, інструкцій та правил, однак яких-небудь вимог щодо форми та назви статутного інструменту немає. Вони фактично мають таку ж юридичну силу, що й закони парламенту, відповідно до яких і на виконання яких вони приймаються. Статут і статутний інструмент читаються як один закон: акт діє до того часу, доки діє статут. Скасування статуту призводить до втрати чинності всіх пов'язаних із ним актів.

Шотландські Статутні інструменти видаються з 1999 р., відповідно до положень Актів шотландського парламенту. У Північній Ірландії видаються еквівалентні Статутні правила; Валлійські Статутні інструменти є статутними документами, що відносяться конкретно до Уельсу. До підзаконних актів також належать акти місцевих органів влади та публічних корпорацій (транспортні компанії, комунальні служби). Їх дія обмежується конкретним місцевим районом або діяльністю конкретного державного органу.

Англійський підхід до поняття, класифікації та місця статутних джерел у правовій системі схожий із розумінням статутного права в США, що зумовлено історичним розвитком американської правової системи та її приналежністю до англо-саксонської правової сім'ї. Основні етапи становлення американської правової системи в цілому та статутного права зокрема зводяться до наступного.

Перші англійські поселенці в Північній Америці принесли з собою лише елементарні поняття закону. Колоніальні харті наділяли їх традиційними правовими привілеями англійських громадян, такими як *Habeas corpus* і право на суд присяжних. Проте, було мало суддів, юристів та збірників прецедентів, тому рішення англійських судів не швидко до них доходили. Кожна колонія прийняла власні закони, а губернатори або законодавчі органи діяли, як суди. Англійські закони, прийняті після дати розселення, не застосовувалися автоматично в колоніях, і навіть законодавство про переселення підлягало адаптації. Англійські судові справи не були обов'язковими прецедентами. Кілька американських колоній ввели основні правові кодекси, такі як Массачусетс 1648 р. і Пенсильванія 1682 р.

У 1701 р. на Род-Айленді був прийнятий закон про застосування англійського права в повному обсязі з урахуванням місцевого законодавства, і те саме відбулося в Північній і Південній Каролінах у 1712 і 1715 рр. На практиці інші колонії також застосовували загальне право з місцевими варіаціями. У період, що передував американській революції (1775-1783), багато правових спорів велось на принципах загального права, і половина підписантів Декларації незалежності були юристами, тому в Конституції США використовуються традиційні англійські юридичні терміни.

Після американської революції відродилося прагнення замінити закон, прийнятий суддями, на народне законодавство. У середині XIX ст. реформатор Девід Дадлі Філд керував розробкою кількох кодексів та проводив кампанію за систематичну й раціональну кодифікацію законодавства США. За винятком цивільного кодексу, який сприймався штатами, кодекси Філда не знайшли широкого застосування в законодавчих органах штатів. Цивільний кодекс Філда був прийнятий п'ятьма штатами, включаючи Каліфорнію та Нью-Йорк, але цивільний кодекс став просто ще одним законом. Він застосовувався крізь призму існуючого прецедентного права й доповнювався ним, а не сприймався як повний набір чітких правил, як це було з кодексами континентального права. Єдиним американським штатом, який має кодекс у сенсі цивільного (континентального) права, є Луїзіана. Її правова система становить гібрид елементів цивільного й загального права.

Незважаючи на провал руху кодифікації, законодавство США ставало все більш статутним, тому до кінця XX ст. обсяг статутів переважав над законом, створеним суддями. Американські статутні джерела можна розглядати за аналогією з англійськими статути, у вузькому та широкому значенні. Статутне право США поділяється на федеральне та право штатів і в широкому розумінні включає таке: Конституцію США, акти Конгресу, федеральні підзаконні акти, конституції штатів, закони штатів, акти органів виконавчої влади штатів та акти органів місцевого самоврядування.

Федеральне статутне право США являє собою здебільшого нормативні правові акти (винятком є приватні статути, оскільки вони стосуються інтересів конкретних осіб), прийняті Конгресом США у формі біллів або спільних резолюцій, і які стали після цього законами в установленому Конституцією США порядку. Відомчі нормативні акти в США видаються на виконання статутів, а президентські акти, крім статутів, можуть ґрунтуватися на положеннях Конституції США [15, с. 9-16]. Статутне право в США відіграє вкрай важливу роль у врегулюванні суспільних відносин, свідченням чому є досить велика роль громадськості в ініціюванні та розробці проєктів нормативно-правових актів федеральними органами влади США [16].

Статутне право штатів створюється законодавчими та виконавчими органами штату, а також органами місцевого самоврядування. Судова гілка влади, яка застосовує та інтерпретує закони штату, підзаконні нормативні акти, а також місцеві постанови, має право їх і скасовувати. Визнання судом статуту неконституційним не тягне його автоматичного скасування, оскільки він повинен бути скасований наступним законом. Така процедура зумовила ситуацію, коли багато федеральних законів і законів штатів залишалися в юридичних збірниках протягом десятиліть після того, як вони були визнані неконституційними. Однак, відповідно до принципу *stare decisis*, жоден нижчестоящий суд не буде приводити у виконання неконституційний закон, і будь-яке рішення, у якому суд це зробить, буде скасовано Верховним судом. З цього випливає така особливість американського статутного права, як конституційний судовий контроль та скасування статуту судом, як його можливий наслідок. Іншою особливістю є масштабна кодифікація, що забезпечила поділ права на певні галузі та закріпила рівень юридичної сили.

Сьогодні всі штати, крім Пенсильванії, завершили процес кодифікації всього свого статутного права в юридичні кодекси. Природно, існує велика різноманітність у структурі кодексів штатів, що випливає з різноманітності статутного закону, на

якому вони були побудовані. Нью-Йоркські кодекси відомі як «законои». Каліфорнія і Техас просто називають їх «Кодексами». Інші штати використовують такі терміни, як «Кодекс [назва штату]», «переглянутий Статут, або скопійований Статут» для своїх збірок. Каліфорнія, Нью-Йорк і Техас використовують окремі Предметні кодекси. Кодекс Меріленду станом на 2016 рік був повністю переведений із пронумерованих статей в іменовані статті. Тільки Луїзіана має п'ять предметно-спеціальних кодексів та набір перероблених статутів для всіх інших сфер.

Висновки. Статутні джерела разом із судовими прецедентами становлять основу англо-американської правової сім'ї. Англійське статутне право бере свій початок із писаних актів королів (асизи, хартії, статuti), перші з яких датуються XI століттям. Тільки у XVII ст., з утвердженням в Англії конституційної монархії та прийняттям Білля про права 1689 р., остаточно закріплюється принцип верховенства статутів та розмежовуються правотворчі повноваження між парламентом та виконавчою владою. В англійському праві традиційним є вузький підхід до розуміння статутів і статутного права як сукупності парламентських актів. Водночас статутне законодавство, згідно із широким підходом, поділяється на *первинні* (акти парламенту Великої Британії, парламенту Шотландії, парламенту Уельсу та Асамблеї Північної Ірландії, законодавчі акти про церкву тощо) та *вторинні акти* (статутні інструменти, статутні правила, церковні інструменти тощо).

Аналіз статутного права США свідчить про те, що тенденція віддалення американської правової системи від англійської системи права зберігається, відповідно, збільшення масиву та ролі статутного законодавства в США продовжується. Американське право вже набуло таких, невластивих для англійського права, рис: наявність писаної федеральної Конституції; ієрархія нормативних актів, яка засновується на найвищому авторитеті Основного закону; систематизація законодавства, яка полягає в значній кількості кодифікованих актів; поділ права на матеріальне та процесуальне, публічне та приватне; перевага федеральних статутних актів над судовими прецедентами та конституційний судовий контроль статутів.

Використані джерела:

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. 1890-1907. URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/bro/kgab/brokefr/>.
2. Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы. М. Гос. изд. юр. лит. 1961.
3. Барг М. А. Исследования по истории английского феодализма в XI- XIII в. М.: Академия наук СССР, 1962. 381 с.
4. The statutes of the realm, ed. by J. Caley and W. Elliott, v. 1, L., 1810.
5. The Statute of Marlborough 1267 [Distress]. URL: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Hen3cc1415/52/1/>.
6. История государства и права средневековой Англии XIII - XV вв.: Хрестоматия / Сост., ред. А. А. Тесля. Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2006. 185 с.
7. Вербова О. В. Статутное право Англии: историко-правовой аспект. Устойчивость и прогрессивное развитие правовых систем в контексте интеграционных процессов: сборник научных статей / под. ред. С. Е. Чебуранова. Гродно: ГрГУ, 2017. С. 42-45.
8. Ilbert, (1914). Mechanics of haw Making, Carpentier Lectures, Columbia University Press, pp.143-144.

9. Кондратьев С. В. Российская историческая энциклопедия. Т. 2. М., 2015, с. 593.
10. Black's Law Dictionary with Pronunciations. 6th ed. L.: Publisher's editorial staff. St. Paul, West publ. co., 1990, p. 1412.
11. Михайлов А. Законодательство (статутное право) как источник английского права: общая характеристика. *ПравоБлог*. 2013. URL: <https://blog.pravo.ru/blog/7780.html>.
12. Матинян М. А. Роль статута в английском праве. *Теория и практика общественного развития*. 2009. № 1. С. 184-188.
13. Теория государства и права: учебник для юрид. вузов и факульт./ под. ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова. М.: НОРМА-ИНФРА. 1998. 570 с.
14. Нестерович В. Конституційно-правові форми любовання у правотворчому процесі Великої Британії. *Віче*. 2009. № 13. С. 24-26.
15. Ваньков А. В. Статутное право и нормативные правовые акты исполнительной ветви власти США: юридическая природа и систематизация: дис. ... канд. юрид. наук. Пермь, 2018. 168 с.
16. Нестерович В. Ф. Петиційна форма впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів у США. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 3. С. 96-102.
17. Костицький М. В., Камінська Н. В., Кушакова-Костицька Н. В. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного Суду України в умовах сучасних суспільних трансформацій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. № 3 (9). С. 4-11. doi: 10.15587/2523-4153.2019.180113.
18. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право: навч. посіб. Київ: КНТ, 2010. 280 с.

References:

1. Enciklopedicheskij slovar Brokgauza i Efrona. 1890-1907. N. d. N. p. URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/bro/kga/brokefr/>. [in Russian].
2. Hrestomatiya pamyatnikov feodalnogo gosudarstva i prava stran Evropy. (1961) Moskva. Gos. izd. yur. lit. [in Russian].
3. Barg, M. A. (1962) Issledovaniya po istorii anglijskogo feodalizma v XI–XIII v. Moskva: Akademiya nauk SSSR. [in Russian].
4. The statutes of the realm (1810). J. Caley, & W. Elliott (Ed.) Vol. 1, L. [in English].
5. The Statute of Marlborough 1267 [Distress]. N. d. N. p. URL: <http://www.legislation.gov.uk/aep/Hen3cc1415/52/1/>. [in English].
6. Istoriya gosudarstva i prava srednevekovoj Anglii XIII – XV vv.: Hrestomatiya. (2006) A. A. Teslya. Habarovsk: Izd-vo DVGUPS. [in Russian].
7. Verbova, O. V. (2017) Statutnoe pravo Anglii: istoriko pravovoj aspekt. Ustojchivost i progressivnoe razvitie pravovyh sistem v kontekste integracionnyh processov: sbornik nauchnyh statej, S. E. Cheburanov (Ed.). Grodno: GrGU, 42-45. [in Russian].
8. Ilbert, (1914). Mechanics of haw Making, Carpentier Lectures, Columbia University Press, nr.143-144. [in English].
9. Kondratev, S. V. (2015) Rossijskaya istoricheskaya enciklopediya. Vol.2 Moskva, 593. [in Russian].
10. Black's Law Dictionary with Pronunciations. (1990). 6th ed. L.: Publisher's editorial staff. St. Paul, West publ. so., 1412. [in English].
11. Mihajlov, A. (2013) Zakonodatelstvo (statutnoe pravo) kak istochnik anglijskogo prava: obshaya harakteristika. PravoBlog. URL: <https://blog.pravo.ru/blog/7780.html>. [in Russian].
12. Matinyan, M. A. (2009) Rol statuta v anglijskom prave. *Teoriya i praktika obshestvennogo razvitiya - Theory and practice of social development*, 1, 184-188. [in Russian].
13. Teoriya gosudarstva i prava: uchebnik dlya yurid. vuzov i fakult. (1998) V. M. Korelskij, V. D. Perevalov (Eds.). Moskva: NORMA-INFRA. [in Russian].

14. Nesterovych, V. F. (2009) Konstytutsiyno-pravovi formy lobiyuvannya u pravotvorchomu protsesi Velykoyi Brytaniyi. *Viche – Viche*, 13, 24-26. [in Ukrainian].

15. Vankov, A. V. (2018). Statutnoe pravo i normativnye pravovye akty ispolnitelnoj vetvi vlasti SSHA: yuridicheskaya priroda i sistematzaciya. Candidate's thesis. [in Russian].

16. Nesterovych, V. F. (2014) Petytsiyna forma vplyvu hromads' kosti na pryunyattya normatyvno-pravovykh aktiv u SSHA. *Byuleten' Ministerstva yustyttsiyi Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 3, 96-102. [in Ukrainian].

17. Kostytskiy, M. V., Kaminska, N. V., & Kushakova-Kostytska, N. V. (2019). Perspektyvy vdoskonalennia diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v umovakh suchasnykh suspilnykh transformatsii. *Journal "ScienceRise: Juridical Science"*, 3(9), 4-11. DOI: 10.15587/2523-4153.2019.180113 [in Ukrainian].

18. Proniuk, N. V. (2010). *Suchasne mizhnarodne pravo - Modern international law*. Kyiv: KNT. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 22.07.2020

Каминская Н. В.,

доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры конституционного права и прав человека
Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

Гусяк М. П.,

аспирантка кафедры теории государства и права
Национальной академии внутренних дел
(г. Киев, Украина)

УСТАВНЫЕ ИСТОЧНИКИ В ПРАВОВЫХ СИСТЕМАХ ВЕЛИКОБРИТАНИИ И США

В статье осуществлено основательное комплексное общетеоретическое изучение уставных источников в правовых системах Великобритании и США, которые с судебными прецедентами составляют основу англо-американской правовой семьи. В английском праве традиционным является узкий подход к пониманию уставов и статутного права как совокупности парламентских актов. В то же время уставное законодательство, согласно широкому подходу, делится на *первичные* (акты парламента Великобритании, парламента Шотландии, парламента Уэльса и Ассамблеи Северной Ирландии, законодательные акты о церкви и т. д.) и *вторичные акты* (уставные инструменты, уставные правила, церковные инструменты и т.д.).

Для США характерна тенденция увеличения массива и роли уставного законодательства; существует писаная федеральная Конституция; иерархия нормативных актов, которая основывается на высоком авторитете Основного закона; систематизация законодательства, которая заключается в значительном количестве кодифицированных актов; разделение права на материальное и процессуальное, публичное и частное; преимущество федеральных уставных актов над судебными прецедентами и конституционный судебный контроль уставов.

Ключевые слова: источники права, устав; уставное законодательство, уставная правотворчество, правовая система Великобритании, правовая система США, англо-американская правовая семья.

Kaminska N.,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department
of Constitutional Law and Human Rights
of the National Academy of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)
Gusyak M.,
Post-graduate student of National Academy
of Internal Affairs
(Kyiv, Ukraine)

STATUTORY SOURCES IN GREAT BRITAIN AND USA LEGAL SYSTEMS

The article provides a thorough comprehensive general theoretical study of the statutory sources in the legal systems of Great Britain and the United States, which with judicial precedents form the basis of the Anglo-American legal family. In English law, a narrow approach to understanding statutes and statutory law as a set of parliamentary acts is traditional. At the same time, statutory legislation is broadly divided into primary (acts of the British Parliament, the Scottish Parliament, the Parliament of Wales and the Assembly of Northern Ireland, church legislation, etc.) and secondary acts (statutory instruments, statutory rules, ecclesiastical instruments, etc.).

The United States is characterized by a tendency to increase the array and role of statutory legislation, there is a written federal Constitution; hierarchy of regulations, which is based on the highest authority of the Basic Law; systematization of legislation, which consists of a significant number of codified acts; division of rights into substantive and procedural, public and private; the superiority of federal statutes over judicial precedents and constitutional judicial review of statutes.

Analysis of US statutory law shows that the trend of distance of the American legal system from the English legal system persists, respectively, increasing the array and role of statutory law in the United States continues. American law has already acquired the following features uncharacteristic of English law: the existence of a written federal constitution; hierarchy of regulations, which is based on the highest authority of the Basic Law; systematization of legislation, which consists in a significant number of codified acts; division of rights into substantive and procedural, public and private; the superiority of federal statutes over judicial precedents and constitutional judicial review of statutes.

Keywords: sources of law, charter; statutory law, statutory lawmaking, UK legal system, US legal system, anglo-american legal family.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.40-49
УДК 343.2.01

І. В. Козич,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
навчально-наукового юридичного інституту
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені В. Стефаника»
(м. Івано-Франківськ, Україн
e-mail: kozych.igor.df@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8746-1154>

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ТА ЇЇ ФУНКЦІЙ

Будь-яка наукова розвідка в галузі юриспруденції зазвичай розпочинається із формулювання та окреслення наукової проблеми, яка підлягає розв'язанню в процесі дослідження. Проте самого розуміння проблеми, визначення її об'єкту та предмету, явню недовідомо, адже кожен науковець, усвідомивши ці питання та визначивши для себе відповідну мету й завдання, стикається з необхідністю вибору методів дослідження, які, на його погляд, є найбільш ефективними для вирішення того чи іншого завдання. Це обов'язкова складова сучасного наукового дослідження, яка визначає подальші способи отримання емпіричного матеріалу та його обробки для досягнення виправданих та науково обґрунтованих результатів.

У статті автор розглядає особливості застосування загальнонаукових, групових та спеціально-наукових методів, виходячи зі специфіки дослідження кримінально-правової політики та її функцій.

Ключові слова: політика у сфері боротьби зі злочинністю, кримінально-правова політика, функції політики у сфері боротьби зі злочинністю, функції кримінально-правової політики, методи наукового дослідження.

Постановка проблеми. У вітчизняній юриспруденції методологію юридичної науки складає система підходів, методів і способів наукового дослідження, а також теоретичні засади їх використання. Автори юридичної енциклопедії виділяють три групи методів дослідження в правовій сфері. До першої групи відносяться матеріалістичний та ідеалістичний, діалектичний та метафізичний підходи до вирішення наукових завдань. До другої – загальнонаукові методи, які використовуються фактично в усіх або в більшості наук (структурний, функціональний, сходження від абстрактного до конкретного, аналіз, синтез). Також, що є особливо важливим для даного дослідження, до цієї ж групи належать т. зв. *групові* методи, які застосовуються в певних групах наук. І, нарешті, до третьої групи відносяться методи, прийнятні для дослідження в межах конкретної науки, по-іншому – спеціально-наукові методи [1, с. 618]. За іншим критерієм, методи поділяють на емпіричні (ті, що спрямовані на отримання вхідних даних) та теоретичні (які базуються на всебічному вивченні, поясненні, узагальненні зібраних даних і вироблення на цій основі певних нових висновків, понять, концепцій, прогнозів тощо).

Повністю підтримуючи вказані енциклопедичні класифікаційні підходи до методології правових та кримінально-правових досліджень, варто зазначити, що вони,

звичайно, повинні бути застосовані до досліджень підсистем політики у сфері боротьби зі злочинністю, але з відповідними особливостями, зумовленими специфікою кримінально-правової політики та її функцій як досліджуваного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології, власне, кримінально-правових досліджень достатньо розглянуте в спеціалізованій літературі, зокрема в працях Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, Л. М. Демидової, О. О. Дудорова, М. І. Колоса, В. О. Навроцького, М. І. Панова, О. П. Рябчинської, В. Я. Тація, В. О. Тулякова та ін. Методи дослідження державних політик теж отримали своє доктринальне монографічне обґрунтування [2]. Однак питання дослідження особливостей наукових методів пізнання кримінально-правової політики та її функцій залишається відкритим.

Формулювання цілей. Метою даної статті виступає висвітлення особливостей застосування загальноприйнятих методів наукових досліджень щодо кримінально-правової політики та її функцій

Виклад основного матеріалу. Дослідження питань кримінально-правової політики (як складової такого напрямку державної політики, як політика у сфері протидії злочинності) володіє низкою специфічних характеристик, які вимагають особливого наукового погляду, як зі сторони визначення предмета, об'єкта, мети та завдань дослідження, так і з методологічних позицій.

По-перше, як слушно зазначають дослідники методології державної політики, у літературі відбулося розмежування між поняттями «дослідження політики» й «аналіз політики» [2, с. 15-16]. Дослідження стосується власне політики (*та її напрямків – І. К.*) як соціально-державного феномену. Ці дослідження політики, які здебільшого проводяться академічними й університетськими вченими, належать до метаполітики й спрямовані на розуміння процесів державної політики. Водночас аналіз політики, яким займаються урядові та спеціальні політичні комітети, загалом спрямований на планування реальної політики. Перше є концептуальним пояснюючим описом у порівнянні з директивним характером другого [2, с. 16]. Саме з цих міркувань, зазвичай, мова йде про дослідження кримінально-правової політики та її функцій, хоча для розкриття тих чи інших взаємодій функцій та їхнього взаємовпливу чи взаємодій між собою не виключеним є застосування результатів аналізу політики.

По-друге, поширений для абсолютної більшості кримінально-правових досліджень [3; 4 та ін.] *догматичний метод*, даючи хороші результати при аналізі чинного кримінального законодавства та варіантів його удосконалення, виявляється майже не дієвим для досліджень загальнофункціональних особливостей будь-якого напрямку державної політики, у т.ч кримінально-правової як підсистеми політики у сфері протидії злочинності. Дійсно, в основу цього методу покладені застосовні до конкретної аналізованої кримінально-правової норми закони формальної логіки, а також сучасні досягнення у сфері граматичного тлумачення нормативно-правових актів. Він чудовий для усвідомлення та роз'яснення тексту кримінально-правової норми, тлумачення її змісту в контексті правильного нормозастосування; результативним буде і для вирішення питань удосконалення та систематизації законодавства. Однак дослідження загальнонаукових та теоретико-прикладних проблем кримінально-правової політики вкрай рідко стикається з проблемами вивчення логіко-граматичного змісту конкретних норм, хіба що з питань окреслення якихось тенденцій чи розвитку окремих інститутів. Інша річ – вивчення конкретних загальних чи спеціальних сфер кри-

мінально-правової політики. Наприклад, цей метод активно використовувався в попередніх дослідженнях автора, при вивченні кримінально-правової політики у сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства [5].

По-третє, кримінально-правова політика, з огляду на свою природу, вимагає міждисциплінарного підходу. Будучи комплексним явищем, яке втілює в собі досягнення, фактично, усіх наук кримінально-правового циклу, вона хоч-не-хоч базується й на надбаннях багатьох інших наук, зокрема таких, як політологія, соціологія, історія політико-правових учень, філософія, державне управління тощо. І саме через це її дослідження не може не враховувати, окрім широкого емпіричного матеріалу вказаних наук, ще і специфічної методології, яка виявляється вкрай необхідною для дослідження ефективної реалізації функцій кримінально-правової політики.

По-четверте, існуючі на сьогодні доктринальні дослідження кримінально-правової політики дали певні, досить глибокі, уявлення щодо завдань, принципів, суб'єктів, джерел, тишів та інших її складових. Однак жоден дослідник не аналізував кримінально-правову політику як самоорганізовану, постійно діючу систему, яка має власні функції, які, зрештою, і вирішують поставлені перед нею завдання. Через те варто враховувати й необхідність використання методології насамперед щодо вивчення функціонування систем, у тому числі і в політичній сфері, адже ніхто не піддає сумніву той факт, що політика у сфері протидії злочинності являє собою певну функціональну систему, яка спрямована на забезпечення суспільства шляхом мінімізації злочинності.

І п'ятий, надзвичайно важливий, *організаційно-методологічний аспект*. Для досягнення мети та розв'язання завдань дослідження слід обирати метод або їх поєднання, які б дали змогу отримувати відповідні знання чи результати¹. Наприклад, як стверджують дослідники методології вивчення державних політик, не можна дослідити державну політику у сфері оподаткування населення на підставі публікацій та повідомлень у ЗМІ чи заяв партійних лідерів та громадських активістів – тут потрібно використовувати сполучення методів (кількісні, якісні, системний, порівняльний тощо), придатних до аналізу та виміру стану загальної соціально-економічної ситуації в країні, спроможності/неспроможності бюджету, ринку праці, якості й тривалості життя людей [2, с. 20]. Отже, для вивчення окремих аспектів функцій кримінально-правової політики застосування релевантних методів є єдиною можливим варіантом для отримання результатів, бо застосування інших приведе до їх спотворення. З іншого боку, постійно слід враховувати той момент, що кожен дослідник займає певну наукову позицію, має певну базу знань, умінь та навичок, що індивідуалізує дослідження питань функцій кримінально-правової політики, адже на таку складну систему як політика у сфері протидії злочинності можна дивитися з багатьох точок зору, що веде не лише до диференціювання об'єкту та предмету дослі-

¹ Л. М. Демидова вважає, що ефективний вибір методології повинен базуватися на оптимальності й композиційності в організації пізнавального процесу, які досягаються шляхом формулювання і впровадження домінуючої ідеї, яка є стратегічною і впливає на вибір методологічного інструментарію й межі його використання. Оптимальний композиційний підхід сприяє всебічному кримінально-правовому дослідженню і віддзеркалюється упорядкованою структурою наукової роботи та її змістом [4].

джен, а й до застосування дослідниками різноманітних методів. Звичайно, результати внаслідок цього можуть бути дещо відмінними. Однак це завжди залишає поле для подальших дискусій, спрямованих на побудову ефективно функціонуючої моделі кримінально-правової політики, яка буде виконувати своє основне призначення: забезпечення суспільства шляхом мінімізації злочинності та запобігання їй кримінально-правовими засобами. Отож при виборі методів дослідження функцій кримінально-правової політики, слід виходити із загальнонаукової методології, з урахуванням вищезазначеної специфіки даного дослідження.

Як слушно зауважив М. І. Панов, наука кримінального права, як і кожна юридична наука, не створює й не може створювати деякої «самостійної» чи «відокремленої» методології. Вона має спиратися на загальнотеоретичні положення методології теорії пізнання як філософської науки (чи теорії пізнання як її розділу), використовувати їх із метою здійснення досліджень свого власного і специфічного об'єкта (предмета) пізнання [6]. Тому не викликає сумнівів застосування при проведенні будь-якого дослідження, у т. ч. і даного, використання загальнологічних методів *аналізу, синтезу, узагальнення, індукції та дедукції*, адже при вивченні функціонування кримінально-правової політики необхідним, уявляється, є виділення (аналіз) кожної її функції, а також вивчення їх реалізації в притаманних для них взаємозв'язках та взаємовпливах (синтез та узагальнення).

На основі дослідження якогось окремо взятого типового прикладу реалізації однієї чи декількох функцій кримінально-правової політики можна робити висновки про постійне, таке ж саме функціонування всієї системи (індукція). Специфіка застосування даного методу щодо вивчення функцій кримінально-правової політики, таким чином, полягає в тому, що на основі існуючих фактів чи результатів реалізації кримінально-правової політики, можна зробити аргументоване припущення про те, як це буде працювати взагалі, при інших вихідних даних і в іншій ситуації (для прикладу, при зміні керівництва держави чи навіть зміні в державній політиці, зумовленій, зокрема, переходом влади до іншої політичної сили). Такий висновок впливає з індуктивних закономірностей: в основі всіх подій та взаємозв'язків у сфері протидії злочинності повинна лежати постійно функціонуюча модель кримінально-правової політики.

Метод дедукції (сходження від загального до конкретного) в сукупності з, наприклад, історико-правовим методом, є незамінним при вивченні становлення та розвитку політико-правових учень про кримінально-правову політику та її функціонування. Не дарма видатні мислителі минулого нерідко розглядали політику у сфері протидії злочинності як складову всієї державної політики. Досліджуючи в такий спосіб особливості функціонування державної політики (загальне) й описуючи її функції, вони, зазвичай, не виділяли окремо функції кримінально-правової політики (конкретне). Однак їхні судження щодо політики в цілому будуть справедливими і для її напрямків, у даному випадку – політики у сфері протидії злочинності, адже якщо якесь твердження є справедливим для всієї системи, то воно буде справедливим і для її частини – саме в цьому полягає сутність дедуктивного методу.

Серед особливих методів, які мають свою специфіку при дослідженні функцій кримінально-правової політики, чільне місце посідає *метод структурно-функціонального аналізу*. Як вказує В. С. Горбань, в історії політико-правової думки першим правознавцем, хто використовував цей гносеологічний принцип у якості основного

у своїй науково-дослідницькій програмі, був Єрінг, який обґрунтував його застосування до аналізу права [7]. З позиції вивчення функцій кримінально-правової політики, цей метод безпезляційно є одним із основних, оскільки саме за його допомогою можна встановити роль і значення окремих функцій у роботі всієї системи кримінально-правової політики, яка, своєю чергою, є підсистемою політики у сфері протидії злочинності.

А. В. Пехник слушно зауважив, що вивчення політики та її проявів вимагає звернення і до теорії систем, тому що процеси управління й політики невіддільні від принципів функціонування систем управління й політичних систем [8, с. 423]. Виходячи з того, що кримінально-правова політика являє собою певну систему, то не викликає сумнівів і застосування досягнень теорії систем та її методології, основою якої є *системний підхід* (системний метод, метод системного аналізу тощо). У багатьох дослідженнях науковці в загальному цей метод представляють як такий, при якому досліджувані явища розглядаються як частини або елементи єдиного, цілісного утворення – системи. Слід також врахувати, що політична система як функціонуючий організм (як будь-яка система відповідно до теорії систем) є результатом погодженої дії двох механізмів – управління й самоорганізації, що також підтверджує необхідність застосування вказаного методу при вивченні кримінально-правової політики та її складових.

Вивчення за допомогою вищезазначених методів структурно-функціонального та системного аналізу зумовлює використання ще й методів *моделювання* та *прогнозування*. Щодо цього П. Л. Фріс вказує, що модель являє собою спрощене відображення реальності – це менш детальне, менш складне, менш докладне відтворення реально існуючого об'єкта або феномена. Учений вважає, що коли ми говоримо про моделювання такого соціального феномену, як злочинність, модель, по суті, являє собою не просто спрощення реальності, а відображення реальності через призму певного теоретичного підходу або думки експерта. У цьому сенсі моделювання можна розглядати як більш точне і формалізоване (у порівнянні з традиційною текстуальною формою) описання теоретичної концепції, висновків експертного аналізу, результатів первинного дослідження. Класичним результатом застосування методу моделювання є розроблення прогнозу. На підставі наведеного П. Л. Фріс резюмує: «прогнозування можна вважати одним із найбільш цінних інструментаріїв моделювання політики у сфері боротьби зі злочинністю» [9, с. 606]. Щоправда, учений веде мову про моделювання у якості т.зв. кримінологічної експертизи законопроекту (у пізніших публікаціях – «моделювання кримінального закону» [напр. 10]), оскільки дає відповідь на питання про можливі негативні наслідки його застосування, про його ефективність. Цілковито погоджуючись із цим положенням, варто зазначити, що в даному дослідженні, крім питань конкретної реалізації нормотворчої функції (в аспекті вказаної експертизи), метод моделювання застосовується і для побудови моделі кримінально-правової політики, яка відображає її функції та функціонування як системи.

Специфіка дослідження функцій кримінально-правової політики полягає ще й у тому, що ці функції та результати їх реалізації відбиваються в реальному житті, що, зі свого боку, зумовлює необхідність використання соціологічного підходу, адже саме *соціологічні методи* можуть відобразити сприйняття й оцінку кримінально-правової

політики суспільством, а також вести мову про ефективність реалізації її функцій, наприклад, через правозастосування. Про це вів мову В. М. Кудрявцев, говорячи про те, що співвідношення, взаємозв'язок і взаємодія права, його інститутів і норм із соціальною дійсністю є центральною проблемою соціології права, адже вона розкривається за двома напрямками: соціальна обумовленість права і соціальна ефективність права [11]. Цілком зрозуміло, що питання взаємодії кримінально-правової політики з суспільством, проблеми соціальної обумовленості та соціальної ефективності функцій кримінально-правової політики входять до будь-яких досліджень кримінально-правової політики, тому використання соціологічних методів є неминучим.

Як стверджують автори монографії щодо методології дослідження державної політики та її сфер, застосування нових методологічних підходів у дослідженні державних політик створює можливості для усвідомлення (чи розкриття) нових, раніше прихованих його властивостей, характерних особливостей тощо, що і є подальшим кроком у науковому пізнанні [2, с. 10-11]. Серед таких методів вони виділяють *інституціональний метод* [2, с. 11], який є відносно новим у науці, і, очевидно, абсолютно новим у дослідженні функцій кримінально-правової політики.

Інституціональний підхід концентрується на описі формальних та юридичних аспектів діяльності суб'єктів кримінально-правової політики. Саме за допомогою цього методу досліджується інституційне (суб'єктне) та нормативне (у плані визначення компетенції) наповнення функціонування кримінально-правової політики як механізму. Як зазначають у літературі, інституціональна теорія в методологічному плані допомагає зрозуміти процес політики через систему контролю і врівноваження та розмежування гілок влади згідно з Конституцією. Державним інститутам надаються певні повноваження і функції, які допомагають визначити майбутні дії кожного інституту [2, с. 39]. Інституціональний підхід надає можливість вести мову про кримінально-правову політику як політичну систему, що володіє певними функціями. У межах цієї системи і відбувається процес прийняття владно-політичних рішень, результатом яких є відповідні кримінально-правові норми. Важливість цього підходу зумовлена тим, що владні структури є структурованими моделями індивідуальної та групової поведінки, які тією чи іншою мірою впливають на зміст державної політики, а особливо – політики у сфері протидії злочинності. Дослідники методології вивчення державних політик наводять цікавий приклад застосування інституційного методу для визначення впливу суб'єкта на формування чи реалізацію функцій державної політики: «...іншим оригінальним інститутом, крізь призму якого можна осмислити феномен радянського тоталітаризму, є «Ради». Завдяки оригінальному погляду на ідею поділу влади, партія зберігала політичну владу, але не брала на себе відповідальність за поточні справи. Водночас через систему рад диктатура заглиблювалася в народні низи» [2, с. 66]. На дещо інші аспекти інституційного методу, а саме в контексті інституціоналізації нормативності кримінального права, вказує Є. М. Вечерова [12, с. 90-92]. Хоча вчена говорить про «позитивне кримінальне право», що, звичайно, лише дотикається питань функціонування кримінально-правової політики, однак її розвідки свідчать про все частіше застосування пропонованого (раніше не притаманного для кримінально-правових досліджень) методу.

Не можна не згадати також специфіку *порівняльно-правового (компаративістського)* методу. Запозичення світового досвіду протидії злочинності, без сумнівів, має

надзвичайно важливе значення для побудови національних стратегій у рамках кримінально-правової політики. Однак, до такого запозичення слід ставитися дуже обережно, адже не все те, що добре працює «там», буде ефективно працювати «тут». Як зазначає А. Ф. Степанюк, наприклад, «іноземна форма (в'язниці мінімального, середнього і максимального рівня безпеки) була приєднана до вітчизняного змісту діяльності системи виправних колоній у результаті політичного рішення. Помилковість такого рішення визначається тим, що форма не може бути приєднана до змісту якимось зовнішнім чином, а має бути продуктом саморозвитку змісту. ... Запозичення лише іноземної назви, без врахування того, що за кордоном функціонують саме в'язниці, а не виправні колонії радянського зразка, без зміни змісту (створення в'язниць як установ, де поводження із засудженими має метою надання їм соціальної допомоги для полегшення реінтеграції в суспільство після закінчення строку покарання) виявилось безплідним через свою схоластичність, відірваність від практики» [13, с. 358].

Висновки. Отож, незважаючи на плюралізм методів у сучасній кримінально-правовій науці, дослідження функцій кримінально-правової політики має обумовлену вище специфіку, що пояснює необхідність обрання для отримання позитивних результатів належних загальнонаукових та спеціально-галузевих методів наукових досліджень.

Використані джерела:

1. Юридична енциклопедія: В 6 т. /Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998). Т. 3.
2. Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики: монографія / авт. кол.: [Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін.]; за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. Київ: НАДУ, 2018.
3. Рябчинська О. П. Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми. *Право і Безпека*. 2013. № 1. С. 157-163.
4. Демидова Л. М. Кримінальне право в загальній системі наукових знань: методологічний аспект кримінально-правових досліджень. *Юридичний вісник*. № 3 (36), 2015. С. 139-143.
5. Козич І. В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. канд.юрід.наук. 12.00.08. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 214 с.
6. Панов М. І. Основи методології науки кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 2(9). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/165680/165048> (дата звернення 10.01.2020).
7. Горбань В. С. Влияние философии Гегеля на формирование и развитие учения о праве Иеринга (начало). *Право и политика*. 2017. № 5. С. 77-97. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=22214.
8. Пехник А. В. Теоретико-методологічні основи дослідження політичного управління як системи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. № 22 (82).
9. Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014.
10. Фріс П. Л., Савінова Н. А. Моделювання у кримінально-правовій політиці. *Наше право*. 2017. № 2. С. 113-118.
11. Кудрявцев В. Н. Право и социальная действительность / В сб.: *Проблемы социологии права*. Вильнюс, 1970. Вып. 1. С. 7-14.

12. Вечерова Є. М. Інституціоналізація нормативності кримінального права: окремі теоретико-методологічні аспекти питання. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2017. № 27. С. 90-92.

13. Степанюк А. Ф. Рівні безпеки виправних колоній. *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новатії: матеріали міжар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 15 трав. 2020 р.* / [редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), Л. М. Демидова (заст. голов. ред.), А. П. Гетьман та ін.]. Харків: Право, 2020. С. 358.

References:

1. Yurydychna entsyklopediia. (1998) (Vol.1-6; vol. 3.) Yu. S. Shemshuchenko (Ed.) et al. Kyiv: «Ukr. Entsykl». [in Ukrainian].

2. Doslidzhennia derzhavnykh polityk: metodolohiia, protsedury ta yevropeiski praktyky: monohrafiia. (2018) L. V. Honiukova, V. M. Kozakov, V. A. Rebkalo (Eds.) et al.; L. V. Honiukova, & V. M. (Eds.) Kyiv: NADU. [in Ukrainian].

3. Riabchynska, O. P. (2013) Metodolohiia doslidzen problem kryminalnoho prava: postanovka problemy. *Pravo i Bezpeka-Law and Security*, 1, 157-163. [in Ukrainian].

4. Demydova, L. M. (2015) Kryminalne pravo v zahalnyi systemi naukovykh znan: metodolohichni aspekt kryminalno-pravovykh doslidzen. *Yurydychnyi visnyk- Legal Bulletin*, 3 (36), 139-143. [in Ukrainian].

5. Kozych, I. V. (2012) Kryminalno-pravova polityka v sferi protyidii zlochynam, shcho vchyniautsia iz zastosuvanniam nasylstva. *Candidate's thesis*. LvDUVS. [in Ukrainian].

6. Panov, M. I. (2017) Osnovy metodolohii nauky kryminalnoho prava. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy - Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine*, 2(9). URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/165680/165048>. [in Ukrainian].

7. Horban, V. S. (2017) Vlyianye fylosofyy Hehelia na formyrovanye y razvytye ucheniya o prave Yerynha (nachalo). *Pravo y polityka- Law and politics*, 5, 77-97. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=22214. [in Ukrainian].

8. Pekhyk, A. V. (2004) Teoretyko-metodolohichni osnovy doslidzhennia politychnoho upravlinnia yak systemy. *Aktualni problemy derzhavy i prava- Current issues of state and law*, 22 (82). [in Ukrainian].

9. Fris, P. L. (2014) Vybrani pratsi. Ivano-Frankivsk: Foliant. [in Ukrainian].

10. Fris, P. L., Savinova, N. A. (2017) Modeliuvannia u kryminalno-pravovii politytsi. *Nashe pravo- Our right*, 2, 113-118. [in Ukrainian].

11. Kudriavtsev, V. N. (1970) Pravo y sotsyalnaia deistvytelnost. *Problemy sotsyolohy prava- Problems of sociology of law*, issue 1, 7-14. Vylnius. [in Ukrainian].

12. Vechev, Ye. M. (2017) Instytutsionalizashchia normatyvnosti kryminalnoho prava: okremi teoretyko-metodolohichni aspekty pytannia. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yuryprudentsiia- Scientific Bulletin of the International Humanities University. Ser.: Jurisprudence*, 27, 90-92. [in Ukrainian].

13. Stepaniuk, A. F. (2020) Rivni bezpeky vypravnykh kolonii. *Kryminalne pravo v umovakh hlobalizatsii suspilnykh protsesiv: tradytsii ta novatsii: materialy mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu, m. Kharkiv, 15 trav. 2020 r.- Criminal law in the context of globalization of social processes: traditions and innovations: materials intern. scientific-practical round table, Kharkiv, May 15. 2020*. V. Ya. Tatsii (Ed.), L. M. Demydova (Eds.), A. P. Hetman et al. Kharkiv: Pravo, 358. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.07.2020

Козич И. В.,
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права
учебно-научного юридического института ГВУЗ
«Прикарпатский национальный университет
имени В. Стефаника»
(г. Ивано-Франковск, Украина)

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ И ЕЕ ФУНКЦИЙ

Любое научное исследование в области юриспруденции, как правило, начинается с формулировки и определения научной проблемы, которая подлежит решению в процессе исследования. Однако самого понимания проблемы, определения ее объекта и предмета явно недостаточно, ведь каждый ученый, осознав эти вопросы и определив для себя подходящую цель и задачи, сталкивается с необходимостью выбора методов исследования, которые, на его взгляд, являются наиболее эффективными для решения той или иной задачи.

Это обязательная составляющая современного научного исследования, которая определяет дальнейшие способы получения эмпирического материала и его обработки для достижения оправданных и научно обоснованных результатов.

В статье автор рассматривает особенности применения общенаучных, групповых и специально-научных методов, исходя из специфики исследования уголовно-правовой политики и ее функций.

Ключевые слова: политика в сфере борьбы с преступностью, уголовно-правовая политика, функции политики в сфере борьбы с преступностью, функции уголовно-правовой политики, методы научного исследования.

Kozych I.,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of Criminal Law
educational and scientific legal Institute
of higher educational Institutions
"V. Stefanyk Precarpathian National University"
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

METHODS OF RESEARCH OF CRIMINAL LAW POLICY AND ITS FUNCTIONS

Any scientific exploration in the field of jurisprudence usually begins with the formulation and delineation of a scientific problem to be solved in the research process. However, the very understanding of the problem, the definition of its object and subject, is clearly not enough, because every scientist, realizing these issues and defining the appropriate purpose and objectives, is faced with the need to choose research methods that, in his opinion, are most effective of a task.

This is a mandatory component of modern scientific research, which identifies further ways to obtain empirical material and its processing to achieve justified and scientifically sound results.

In the article the author considers the peculiarities of the application of general scientific, group and special scientific methods, based on the specifics of the study of criminal law policy and its functions.

Methodological bases as a result of connection of the ways of cognitive activity recommended by it with available knowledge are unity of the subject theory and methods of its development and introduction. This system includes as a mandatory element the basic theoretical provisions of the worldview. They determine the direction of the study of criminal law phenomena, their boundaries and relationships with related legal phenomena, which seems particularly relevant in the context of studying the problems of criminal law policy.

The correct understanding of the essence and role of any criminal law theories in the study of criminal law phenomena can be achieved only taking into account many interrelated factors, among them the determinants are: a) features of reflection in the theory of the real state of affairs; b) the connection of criminal law theory with law enforcement; c) features of the theory and its dynamics. This involves the widespread use of tools and methods of logic and methodology of science to analyze the structure of criminal law theories, the role of empirical and theoretical concepts in the systematization of scientific knowledge on the problem, as well as to theoretically explain and predict the development of criminal law phenomena. The author concludes that it is virtually impossible to investigate the functions of criminal law policy without defining a theoretical understanding of its functional model with access to its actual functioning.

Keywords: policy in the field of crime control, criminal law policy, functions of policy in the field of crime control, functions of criminal law policy, research methods.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.49-58

УДК 342.9

Н. П. Костюк,

старший викладач кафедри права
Вінницького торговельно-економічного
інституту КНТЕУ
(м. Вінниця, Україна)

e-mail: kostuknatalia5@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-5272-982X>

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ ТА ОЗНАКИ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті досліджується правовий режим та ознаки надзвичайного стану в Україні, обмеження, які можуть бути застосовані до громадян при введенні надзвичайного стану; визначаються особливості правового статусу органів державної влади і місцевого самоврядування під час надзвичайного стану. Запропоновано вдосконалити законодавчу базу, яка регулює правовий режим надзвичайного стану й закріпить чіткий алгоритм дій для органів державної влади і місцевого самоврядування в разі введення надзвичайного стану. Наголошено на запозиченні позитивного досвіду закордонних країн, які передбачили в законодавстві завчасне правове регулювання основних питань запровадження й підтримання надзвичайного стану.

Ключові слова: надзвичайний стан, ознаки надзвичайного стану, гарантії законності в умовах надзвичайного стану, надзвичайна ситуація природного характеру, надзвичайна ситуація техногенного характеру.

Постановка проблеми. Будь-яка правова держава має на меті дотримання й забезпечення прав та свобод людини. Найбільшою соціальною цінністю в державі визнається людина, її права та свободи. Держава має забезпечити реалізацію цих прав та свобод, але існують ситуації, коли, задля відвернення загрози й забезпечення безпеки та здоров'я громадян, можуть бути введені певні обмеження, які стосуються конституційних прав, свобод людини та громадянина.

Питанням надзвичайного стану цікавилися ще в Стародавньому Римі, коли сенату надавалось право видавати «*senatus consultum ultimum*» - акт, який надавав право вищим магістрам обмежувати певні права й наділяв їх додатковою компетенцією для усунення надзвичайної ситуації. Сьогодні українське законодавство регламентує правовий режим надзвичайного стану, його ознаки, умови введення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання щодо змісту й сутнісних ознак надзвичайного стану перебувають у центрі уваги вчених-правознавців. Питання надзвичайного стану у своїх роботах досліджували такі видатні українські та закордонні науковці, як: А. Б. Агапов, А. О. Барчук, Д. М. Бахрах, Муаз Бшарат, Д. О. Єзерський, Л. Р. Біла, Ю. П. Битяк, С. В. Ківалов, С. О. Кузніченко, Б. В. Россинський, Ю. М. Старілов та ін.

Попри вивчення інституту правового режиму надзвичайного стану, існує потреба у виокремленні ознак та особливостей введення надзвичайного стану на території України.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження особливостей введення надзвичайного стану на території України та визначення його ознак.

Виклад основного матеріалу. Надзвичайний стан є правовим режимом, особливості введення якого передбачені в окремому законі. Слід зазначити, що в сучасній юридичній літературі не міститься єдиного визначення режиму надзвичайного стану, хоча існує велика кількість схожих трактувань цього поняття різними науковцями, які, досліджуючи поняття надзвичайного стану, виділяють одну з його пріоритетних ознак. Так А. Б. Агапов розглядає надзвичайний стан, акцентуючи увагу на обмеженні конституційних прав та свобод. Під надзвичайним станом він розуміє особливий правовий режим діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадських об'єднань, який допускає встановлені обмеження прав і свобод громадян та іноземців, відповідно до закону, а також передбачає виконання додаткових обов'язків [1, с. 378 - 379].

Д. М. Бахрах, Б. В. Россинський, Ю. М. Старілов визначають надзвичайний стан через особливий правовий режим діяльності органів державної влади, підприємств, установ, організацій, який допускає застосування встановлених законодавством обмежень прав і свобод громадян, а також прав юридичних осіб, покладення на них додаткових обов'язків [2, с. 433].

С. О. Кузніченко звертає увагу на те, що під надзвичайним станом слід розуміти особливий правовий режим, який може бути тимчасово введено в Україні або в окремих її місцевостях за умови виникнення надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу

життю й здоров'ю громадян, зміни конституційного ладу України шляхом насильства [3, с. 476]. Автор звертає увагу на строковий характер надзвичайного стану й підстави його введення.

Своєю чергою, С. В. Ківалов, Л. Р. Біла, Ю. П. Битяк при визначенні надзвичайного стану застосовують законодавче визначення. Під надзвичайним станом вони розуміють правовий режим, який має особливий характер і може тимчасово вводитися в Україні чи в певних її місцевостях. Цей режим може бути запроваджений у разі виникнення надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру не нижче загальнодержавного рівня, якщо вони: по-перше, призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат; по-друге, створюють загрозу здоров'ю і життю громадян; по-третє, коли відбулася спроба захоплення державної влади або зміни конституційного ладу України шляхом насильства. При запровадженні такого режиму передбачається надання відповідним органам державної влади, органам місцевого самоврядування та військовому командуванню спеціальних повноважень, які передбачені в законі і необхідні для відвернення загрози й забезпечення безпеки і здоров'я громадян та нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу. Особливість цього режиму передбачає можливість тимчасового, обумовленого загрозою, обмеження в здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [4, с. 280; 5, с. 39]. Це визначення міститься в ст. 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану».

О. І. Соловйов режим надзвичайного стану визначає, враховуючи особливий порядок державного управління, який застосовується при введенні надзвичайного стану. Автор розглядає надзвичайний стан як систему правових норм конституційно-правового та адміністративно-правового характеру, що виражаються в зміні режиму державного управління [6, с. 10].

Досліджуючи теоретико-правові аспекти надзвичайних законів, А. О. Барчук висловлює слушну думку про недосконалість законодавчого регулювання режиму надзвичайного стану, відсутність правового поля та законодавчої регламентації порядку прийняття надзвичайних законів. Автор вважає, що прийняття надзвичайних законів повинно, з одного боку, відповідати закріпленій на законодавчому рівні процедурі прийняття поточних законів, а з іншого – відображати специфіку цього виду нормативно-правових актів [7]. Ми підтримуємо його думку щодо удосконалення законодавчої бази, яка регулює правовий режим надзвичайного стану і пропонуємо закріпити чіткий алгоритм дій для органів державної влади і місцевого самоврядування в разі введення надзвичайного стану, зокрема цей алгоритм буде відрізнятися залежно від того, де вводиться надзвичайний стан і які причини для його введення.

При введенні надзвичайного стану органи державної влади зобов'язані в установленому порядку проінформувати органи моніторингу про дотримання міжнародних угод. Зокрема, якщо держава збирається вводити режим надзвичайного стану й частково обмежити права, свободи громадян, то органи влади повинні надати Генеральному секретарю Ради Європи або ООН відповідну інфор-

мацію про заходи, направлені на мінімізацію та подолання перешкод, що виникають із введенням режиму надзвичайного стану [8]. Оскільки Україна, відповідно до Конституції, є правовою, демократичною державою, метою якої є дотримання прав і свобод людини і громадянина, саме тому попередження Генерального секретаря Ради Європи або ООН щодо мінімізації негативних наслідків введення надзвичайного стану та подолання перешкод, які можуть виникнути при запровадженні надзвичайного стану на території України або окремій її місцевості, виступає однією з гарантій дотримання прав і свобод людини і громадянина.

Надзвичайний стан вводиться Указом Президента України, після чого Верховна Рада України має протягом двох днів його затвердити. Надзвичайний стан може бути введено на всій території України або в окремій місцевості.

Опрацювавши Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану», можемо визначити окремі ознаки надзвичайного стану [9].

Першою ознакою є тимчасовий або строковий характер, оскільки надзвичайний стан вводиться на певний період. Термін дії надзвичайного стану залежить від того, де він вводиться, – по всій території України або в окремій місцевості. Закон передбачає, що в разі, коли надзвичайний стан вводиться по всій території України, то термін його дії має становити не більше як 30 днів; цей термін у разі необхідності може бути продовжено ще, не більше ніж як на 30 днів; якщо ж надзвичайний стан вводиться на певній території України, то термін його дії має становити не більше 60 днів.

Другою ознакою є територія застосування надзвичайного стану. У певних випадках надзвичайний стан вводиться по всій території України, а в інших – в окремих місцевостях. Визначення території надзвичайного стану напряму залежить від негативних наслідків і території розповсюдження природного чи техногенного лиха.

Третя ознака, яка сьогодні дуже хвилює наших громадян, – це можливість обмеження конституційних прав і свобод громадян. У законі чітко прописано, що термін обмеження прав і свобод не може перевищувати терміну дії надзвичайного стану. Також законодавець зазначив, що перелік обмежень, указаних у законі, є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. При введенні на території України надзвичайного стану можуть бути запроваджені такі обмежувальні заходи для громадян та бізнесу:

- на території, де запроваджується надзвичайний стан, можливе обмеження свободи пересування, а також встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду;
- імовірне проведення огляду транспорту та обмеження його руху;
- може здійснюватися посилення охорони об'єктів, які забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства;
- можливе посилення охорони громадського порядку;
- допускається тимчасова заборона на проведення масових заходів, окрім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом;
- забороняється проведення страйків;
- може здійснюватись примусове вилучення або відчуження майна у юридичних і фізичних осіб [9].

Муаз Бшарат зазначає, що обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану виступає необхідним примусовим заходом, що має тимчасовий характер,

без якого не можливе досягнення цілей, заради яких такий режим вводиться. Законодавчі акти та конституції багатьох сучасних держав напряду пов'язують надзвичайний стан й обмеження прав людини [10].

Стаття 64 Конституції України, з одного боку, вказує на можливість обмеження конституційних прав і свобод громадян при запровадженні надзвичайного стану, але, з іншого боку, зазначає перелік конституційних прав і свобод, які за жодних обставин не можуть бути обмежені, цим самим перешкоджаючи зловживанню владою органами державної влади [11]. Встановлюючи ці обмеження, органи державної влади, перш за все, мають зіставити користь, яка досягається в разі застосування обмежень прав і свобод людини й громадянина для усунення наслідків надзвичайного стану зі шкодою, яка спричиняється конкретним особам при обмеженні прав і свобод людини і громадянина.

Окрім вищезазначених обмежень, під час надзвичайного стану можуть бути введені додаткові обмеження. До них слід віднести таке: евакуацію людей, у разі реальної загрози для їхнього життя і здоров'я; встановлення квартирної повинності для юридичних осіб із метою забезпечення тимчасового розміщення евакуйованого населення і представників рятувальних служб, військовослужбовців, які залучаються для реалізації заходів надзвичайного стану; встановлення карантину і проведення санепідеміологічних заходів; встановлення спеціального порядку розподілу харчових продуктів і продукції першої необхідності; тимчасова заборона будівництва та розширення підприємств, не залучених при реалізації заходів надзвичайного стану та не пов'язаних з життєзабезпеченням населення чи здійсненням аварійно-рятувальних заходів; зміна режиму роботи підприємств та, за необхідності, перепрофілювання їх на виробництво продукції, необхідної в умовах надзвичайного стану або здійснення ними аварійно-рятувальних робіт; мобілізація і використання продукції та ресурсів підприємств, незалежно від форми власності, необхідних для забезпечення умов надзвичайного стану (при цьому підприємства можуть розраховувати на компенсацію понесених витрат); усунення від виконання обов'язків керівників підприємств, які неналежно виконують свої обов'язки, якщо це може вплинути на нормалізацію обстановки в регіоні або в країні в цілому; можливість введення комендантської години; перевірка документів, а в разі нагальної необхідності – особистий огляд, огляд транспорту, речей і т. інш.; обмеження щодо продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв та речовин, вироблених на спиртовій основі; заборона розповсюдження інформаційних матеріалів, які можуть дестабілізувати ситуацію; тимчасове вилучення в громадян вогнепальної зброї, у тому числі холодної зброї; встановлення особливих правил користування зв'язком та передачею інформації; встановлення заборони для військовозобов'язаних і призвонників щодо зміни місця проживання без дозволу військового комісаріату; з метою забезпечення громадського порядку, безпеки держави і дотримання прав і свобод людини та громадянина може бути порушено питання про заборону діяльності політичних партій та громадських організацій.

Четверта ознака визначає особливі умови введення надзвичайного стану. Ці умови передбачено в статті 4 Закону. Їх умовно можна поділити на два типи: по-пе-

рше, виникнення особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру (стихійного лиха, катастроф, особливо великих пожеж, застосування засобів ураження, пандемій, панзоотій тощо), що створюють загрозу життю і здоров'ю значних верств населення; по-друге, це умови, що спричинені незаконними діями людей (наприклад, здійснення масових терористичних актів, що супроводжуються загибеллю людей чи руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення); виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів або місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування; виникнення масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи; спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства; масового переходу державного кордону з території суміжних держав; необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади [9].

П'ятою ознакою є особливий порядок введення надзвичайного стану. Він залежить від умов введення. У разі, якщо виникають умови, які належать до першого типу, то надзвичайний стан вводиться Указом Президента України за пропозицією Кабінету Міністрів України і затверджується Верховною Радою України. Якщо введення надзвичайного стану викликане незаконними, протиправними діями людей, то надзвичайний стан вводиться Указом Президента України за пропозицією Ради національної безпеки й оборони України із затвердженням Верховною Радою України. При тому Президент України, до введення надзвичайного стану, звертається через засоби масової інформації або в будь-який інший спосіб до учасників, ініціаторів протиправних дій, які можуть призвести до введення надзвичайного стану, припинити такі дії, попереджаючи їх про можливість введення надзвичайного стану і строки. Закон у виключних випадках передбачає можливість введення надзвичайного стану без попередження, за умов, що вимагають невідкладних заходів для врятування населення, недопущення загибелі людей [9].

Шостою ознакою є встановлення особливого правового статусу органів державної влади і місцевого самоврядування на період дії надзвичайного стану. Перш за все, на законодавчому рівні закріплено неприпустимість припинення чи обмеження повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування. Якщо Указ Президента України про запровадження надзвичайного стану приймається в міжсесійний період, то Верховна Рада України має зібратися без скликання у дводенний період і працювати в сесійному режимі. Верховна Рада України не може припинити свої повноваження під час надзвичайного стану, приймається рішення про продовження сесії та роботи пленарних засідань упродовж усього строку надзвичайного стану. У період дії надзвичайного стану органи державної влади й місцевого самоврядування зобов'язані виконувати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України, а також забезпечити виконання закону України «Про правовий режим надзвичайного стану».

Наступна ознака передбачає можливість залучення військового командування для реалізації заходів, необхідних під час дії надзвичайного стану на території України. Ця ознака також викликає занепокоєння в окремих громадян, оскі-

льки виникає побоювання щодо порушення прав і свобод людини та громадянина. Дійсно, закон надає право здійснювати заходи правового режиму надзвичайного стану таким відомствам: Головному органу військового управління Національної гвардії України, Службі безпеки України, Військовій службі правопорядку у Збройних Силах України. Але метою є не обмеження прав і свобод чи свавілля влади, а швидке вирішення кризової ситуації, стабілізація обстановки, ліквідація загрози безпеці життя і здоров'я окремих громадян.

Слід окрему увагу приділити гарантіям законності в умовах надзвичайного стану. Задля недопущення зловживань повноважень органами державної влади і місцевого самоврядування під час надзвичайного стану, передбачено такі гарантії законності: по-перше, під час надзвичайного стану не можна змінювати основний закон держави – Конституцію України, виборче законодавство; не можна переобирати органи державної влади (Президента України, Верховну Раду України) й органи місцевого самоврядування; забороняється проведення всеукраїнських і місцевих референдумів; а також не дозволяються обмеження прав народних депутатів. Ці гарантії, з одного боку, мають сприяти дотриманню законності при запровадженні надзвичайного стану, а з іншого – повинні створювати надійний механізм захисту прав і свобод людини і громадянина.

Досліджуючи проблемні питання введення надзвичайного стану в Україні, слід запозичити позитивний досвід закордонних країн, які передбачили в законодавстві завчасне правове регулювання основних питань запровадження і підтримання надзвичайного стану. У Канаді прийнято закон, який регулює підготовку до дій в умовах надзвичайного стану. У березні 2020 року французьким парламентом було прийнято закон про надзвичайний стан. Цей закон дозволяє обмежувати свободу пересування, здійснювати ревізію товарів і послуг. Законодавство Франції визначає компетенцію Уряду й Президента з питань введення надзвичайного стану. Уряд має право видавати спеціальні декрети – ордонанси, без спеціальної консультації з парламентом, проводити конфіскацію товарів і послуг, автівок для транспортування медичних працівників; під час надзвичайного стану можуть бути відтерміновані муніципальні вибори. Крім обмежувальних заходів, закон передбачає можливість застосування спеціальних заходів на підтримку французьких компаній, найбільш постраждалих від пандемії COVID-19. Слід звернути увагу, що різні країни по-різному реагують на порядок введення надзвичайного стану: законодавство Великобританії на період введення надзвичайного стану допускає створення спеціальних юридичних органів, водночас у Німеччині утворення особливих юридичних органів заборонено [12]. У США діє від 1988 року закон Стаффорда, який дозволяє Президенту одноосібним рішенням доручити Федеральному агентству з управління із надзвичайних ситуацій вводити особливі заходи, у разі якщо в країні виникла катастрофа національного масштабу. Італія та Німеччина чітко прописали в законах повноваження центральних, федеральних органів влади в умовах надзвичайного стану, що позитивно впливає на виконання повноважень й унеможливає зловживанням компетенцією цих органів. На нашу думку, слід чітко зафіксувати в законі «Про правовий режим надзвичайного стану» права органів місцевого самоврядування в умовах надзвичайного стану, перелік конституційних прав і свобод, котрі

можуть бути обмежені та за яких підстав. Як зазначалося вище, у законі слід передбачити чіткий алгоритм, за яким мають діяти органи державної влади і місцевого самоврядування при запровадженні на території України надзвичайного стану. Ця уніфікація, з одного боку, сприятиме усуненню зловживань із боку державних службовців, а з іншого – допоможе швидко організувати роботу органів державної влади в умовах надзвичайного стану для забезпечення безпеки громадян.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що основними ознаками надзвичайного стану є: строковий характер, можливість залучення військових до реалізації заходів, необхідних під час надзвичайного стану; встановлення особливого правового статусу органів державної влади і місцевого самоврядування; наявність особливого порядку введення надзвичайного стану; особливі умови введення надзвичайного стану; можливість обмеження конституційних прав і свобод при запровадженні надзвичайного стану; територіальна ознака (введення надзвичайного стану в межах всієї держави або окремих місцевостях).

Надзвичайний стан в Україні вводиться лише за умов, прямо передбачених в Законі «Про правовий режим надзвичайного стану» і має на меті забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина при виникненні ситуацій надзвичайного характеру (техногенних, природних катастроф, епідемій, пандемій тощо). На нашу думку, Закон слід удосконалити шляхом внесення поправок щодо конкретизації переліку конституційних прав і свобод, які можуть бути обмежені, та підстав, за яких можуть обмежуватися ці права та свободи. Слід запозичити позитивний досвід закордонних країн щодо завчасного правового регулювання основних питань запровадження і підтримання надзвичайного стану.

Використані джерела:

1. Агапов А. Б. Административное право: Учебник. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2004. 932 с.
2. Бахрах Д. Н., Россинский Б. В., Стариков Ю. Н. Административное право: Учебник для вузов. М.: Норма, 2004. 786 с.
3. Адміністративна діяльність міліції: Підручник/ за ред. О. М. Бандурки. Х.: Вид-во Націон. Ун-ту внутр.справ, 2004. 440 с.
4. Бахрах Д. Н., Россинский Б. В., Стариков Ю. Н. Административное право: Учебник для вузов. М.: Норма, 2004. 786 с.
5. Ківалов С. В., Біла Л. Р. Адміністративне право України: навчально-методичний посібник. Вид. друге, перероб. і доп. Одеса: Юридична література, 2002. 312 с.
6. Соловьєв А. И. Конституционно-правовое регулирование режима чрезвычайного положения в Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. М., 2001. 24 с.
7. Барчук А. О. Надзвичайні закони в системі законодавства України // *Альманах права. Людиноцентризм у праві: теоретико-прикладні засади*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, 2017. Вип. 8. С. 99-102.
8. Єзерський Д. О. Надзвичайний стан: зміст і порядок уведення. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/1093/1/14.pdf>
9. Про правовий режим надзвичайного стану: закон України від 16.03.2000. №1550-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14>
10. Муаз Бшараг. Дотримання прав людини в умовах надзвичайного стану. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5095/%CC>

11. Конституція України від 28.06.1996. № 30. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/ laws/show/254k/96-вр](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр)
12. Н. Коваленко. Світовий досвід введення надзвичайних адміністративно-правових режимів. URL: [http://vjhr.sk/ archive/ 2016_4/ part_1/19.pdf](http://vjhr.sk/archive/2016_4/part_1/19.pdf)

References:

1. Agapov, A. B. (2004) *Administrativnoe pravo: Uchebnik*. Moskva: Izdatelsko-torgovaya korporatsiya «Dashkov i Ko». [in Russian].
2. Bakhrakh, D. N., Rossynskij, B. V., Starilov, Yu. N. (2004) *Administrativnoe pravo: Uchebnik dlya vuzov*. Moskva: Norma. [in Russian].
3. *Administrativna diialnist militsii: Pidruchnyk*. (2004) O. M. Bandurka (Ed.). Kharkiv: Vyd-vo Natsion. Un-tu vnutr.sprav. [in Ukrainian].
4. Bakhrakh, D. N., Rossynskij, B. V., Starylov, Yu. N. *Admynstrativnoe pravo: Uchebnik dlia vuzov*. Moskva: Norma. [in Russian].
5. Kivalov, S. V., Bila, L. R. (2002) *Administrativne pravo Ukrainy: navchalno-metodychni posibnyk*. Vyd. druhe, pererob. i dop. Odesa: Yurydychna literature. [in Ukrainian].
6. Solovyov A. I. (2001) *Konstitucionno-pravovoe regulirovanie rezhima chrezvychajnoho polozheniya v Rossijskoj Federacii. Extended abstract of candidate's thesis*. Moskva. [in Russian].
7. Barchuk, A. O. (2017) *Nadzvychaini zakony v systemi zakonodavstva Ukrainy // Almanakh prava. Liudynotsentryzm u pravi: teoretyko-prykladni zasady.- Almanac of Law. Anthropocentrism in law: theoretical and applied principles* Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, issue 8, 99–102. [in Ukrainian].
8. Yezerskyi, D. O. *Nadzvychainyi stan: zmist i poriadok uvedennia*. N. d. N/ p. URL: [http:// elar.naiu.kiev.ua/ jspui/bitstream/123456789/1093/1/14.pdf](http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/bitstream/123456789/1093/1/14.pdf). [in Ukrainian].
9. *Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu: zakon Ukrainy vid 16.03.2000. №1550-III*. (2000) N. p. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14). [in Ukrainian].
10. Muaz Bsharat. *Dotrymannia prav liudyny vu movakh nadzvychainoho stanu*. N. d. N. p. URL: [http:// www.pravoznavec.com.ua/ period/article/5095/%CC](http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/5095/%CC). [in Ukrainian].
11. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996. № 30*. N. p. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/ laws/show/254k/96-вр](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр). [in Ukrainian].
12. N. Kovalenko. *Svitovyi dosvid vvedennia nadzvychainykh administrativno-pravovykh rezhymiv*. N. d. N. P. URL: [http://vjhr.sk/archive/2016_4/ part_1/19.pdf](http://vjhr.sk/archive/2016_4/part_1/19.pdf). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.05.2020

Костюк Н. П.,

старший преподаватель кафедры права
Винницького торгово-економічного інститута КНТЭУ
(г. Вінниця, Україна)

ПРАВОВОЙ РЕЖИМ И ПРИЗНАКИ ЧРЕЗВЫЧАЙНОГО ПОЛОЖЕНИЯ В УКРАИНЕ

В статье исследуется правовой режим и признаки чрезвычайного положения в Украине, ограничения, которые могут быть применены к гражданам при введении чрезвычайного положения; определяются особенности правового статуса органов государственной власти и местного самоуправления во время чрезвычайного положения. Предложено усовершенствовать законодательную базу, которая регулирует правовой режим чрезвычайного

положения и закрепить четкий алгоритм действий для органов государственной власти и местного самоуправления в случае введения чрезвычайного положения. Указывается также о заимствовании положительного опыта зарубежных стран, которые предусмотрели в законодательстве заблаговременное правовое регулирование основных вопросов введения и поддержания чрезвычайного положения.

Ключевые слова: чрезвычайное положение, признаки чрезвычайного положения, гарантии законности в условиях чрезвычайного положения, чрезвычайная ситуация природного характера, чрезвычайная ситуация техногенного характера.

Kostiuk N.,

Art. Lecturer in Law

Vinnitsa trade and economic Institution KNTEU

(Vinnitsa, Ukraine)

LEGAL REGIME AND SIGNS OF STATE OF EMERGENCY IN UKRAINE

The article examines the legal regime and signs of a state of emergency in Ukraine, the restrictions that can be applied to citizens when a state of emergency is introduced, define the peculiarities of the legal status of public authorities and local self-government during a state of emergency.

The state of emergency is a legal regime, the specific features of which are provided for in a separate law. It should be noted that the current legal literature does not contain a single definition of the state of emergency, although there are many similar interpretations of this concept by various scholars. Each of the scientists, who studied the concept of emergency, identified one of the priority features.

Problematic questions about the content and essential features of the state of emergency are the focus of legal scholars. Despite the study of the institute of the legal regime of a state of emergency, there is a need to distinguish the features and features of the introduction of a state of emergency in the territory of Ukraine.

The aim of the article is to investigate the peculiarities of introduction of a state of emergency in the territory of Ukraine and to determine its features.

The methodological basis of the research was the general scientific and special legal methods of cognition.

Having worked out the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Emergency" we can identify some signs of a state of emergency. In our opinion, the law on the state emergency regime should clearly state the rights of local self-government bodies in the state of emergency, a list of constitutional rights and freedoms that may be restricted and on what grounds.

The main features of a state of emergency are: urgent nature, the possibility of involving the military in the implementation of the measures required during a state of emergency; establishment of a special legal status of public authorities and local self-government; presence of a special order of introduction of a state of emergency; special conditions of introduction of a state of emergency; the possibility of restricting constitutional rights and freedoms in the event of a state of emergency; territorial feature. In our opinion, the Law should be improved by amending the list of constitutional rights and freedoms that may be restricted and the grounds on which these rights and freedoms may be restricted. Positive experience of foreign countries in the early regulation of the basic issues of introduction and maintenance of a state of emergency should be borrowed.

Keywords: state of emergency, signs of state of emergency, guarantees of legality in conditions of state of emergency.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.59-69
УДК 94(470+571):349.42:336.77

Д. А. Селіхов,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)
e-mail: dmitriy.selihov1969@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0003-2180-1010>

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ ОСНОВ СИСТЕМИ ДРІБНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО КРЕДИТУ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ СТОЛИПІНСЬКИХ РЕФОРМ (1906-1917 рр.)

У статті досліджено процес формування правових основ системи дрібного сільськогосподарського кооперативного кредиту, початок якому було покладено «Зразковим статутом» ощадно-позичкових товариств, схваленим Міністерством фінансів Російської імперії 19 липня 1871 р. Згідно з цим правовим актом, основним завданням ощадно-позичкових товариств було формування обігових коштів, необхідних дрібним сільськогосподарським товаровиробникам з ряду непривілейованих станів для купівлі насіння, худоби, знарядь праці, без чого господарювати на землі практично неможливо. У наступні десятиліття імперський центр вжив цілу низку актів нормативного характеру, з тим щоб унеможливити масове розорення широких мас так званих «сільських станів», які, як відомо, були основними платниками податків і, відповідно, від яких залежало формування державного бюджету.

Наступним, після 1871 року, ключовим етапом у становленні кооперативного кредиту на українських землях Російської імперії були: «Положення про установи дрібного кредиту» від 1 червня 1895 року та «Положення про установи дрібного кредиту» від 7 червня 1904 року. Останній законодавчий акт став своєрідним фундаментом цілої низки правових актів 1906 – 1917 років, результатом яких у тогочасній країні сформувалась чітка система кредитної кооперації, якою досить активно користувалися непривілейовані стани від початку століпінських перетворень і до відомих соціальних потрясінь 1917 року.

Ключові слова: Російська імперія, Україна, кредит, ощадно-позичкові товариства, кредитні товариства.

Постановка проблеми. Після реалізації законодавчих актів щодо колишніх кріпосних (1861 р.), удільних (1863 р.) та державних (1866 р.) селян на території підросійської України (Київська, Подільська, Волинська, Полтавська, Харківська, Чернігівська, Катеринославська, Херсонська і Таврійська губернії) сформувалася кількामільйонна маса малоземельних (1 893 842), середняцьких (699 286) та заможних (397 318) родин, які належать до так званих «сільських станів» [6, с. 57]. Переобтяжені чисельними податками та натуральними повинностями основна маса дрібних сільськогосподарських товаровиробників відчувала гостру потребу в обігових коштах, що, власне, і зумовило формування в українських губерніях кредитної кооперації, відомої в історико-економічній літературі як «ощадно-позичкові» та «кредитні товариства», знайомство з діяльністю яких має неабияке значення для розвитку кредитної кооперації в сучасних реаліях.

© Селіхов Д. А., 2020

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття сільськогосподарський кредит Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. загалом, так і дрібний кооперативний, зокрема, позначений цілою низкою досліджень, серед яких особливої уваги заслуговують праці І. Витановича [1], С. Б. Коваленка [2], Ю. Шишута [3], В. І. Марочко [4] та ряду інших дослідників. Серед сучасних авторів звертає цікаву увагу монографія М. А. Якименка, О. М. Краснікової, О. М. Кубецької [5], у яких проаналізовано правові аспекти функціонування дрібного кооперативного кредиту та визначено його вплив на економічний стан дрібних сільськогосподарських товаровиробників. Проте вважаємо, що дана проблематика ще далека від повного висвітлення. Особливо це стосується епохи столипінських реформ.

Формулювання цілей. Враховуючи це, автор поставив собі за мету з'ясувати процес вдосконалення правових основ системи дрібного сільськогосподарського кооперативного кредиту на українських землях Російської імперії після початку (у 1906 р.) відомих столипінських аграрних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Першим законодавчим актом, покликаним регулювати діяльність ощадно-позичкових товариств є підстави вважати «Зразковий статут» 1871 року, тоді як у 1895 році було започатковано процес регулювання діяльності кредитних товариств, які, на відміну від ощадно-позичкових об'єднань, створювались не за рахунок пайових внесків членів кооперативу, а за допомогою позичок Державного банку та створеного ним Управління в справах дрібного кредиту. Проте ключовим законодавчим актом, на основі якого формувалася ціла низка правових актів щодо дрібного кредиту епохи столипінських реформ було, звичайно, затверджене імператором «Положення про установи дрібного кредиту» від 7 червня 1904 року [8, № 24737]. Стаття 2 даного «Положення» відносила до числа установ дрібного кредиту не лише ощадно-позичкові та кредитні товариства, але й сільські і волоські громадські ощадно-позичкові каси, земські каси дрібного кредиту та сільські банки. До ряду найпомітніших нововведень цього закону належить норма, що дозволяла дрібним кооперативом об'єднуватися в союзи. Відповідно до мети даної публікації, ми зосередимо свою увагу лише на найбільш розповсюджених в українських губерніях (на рубежі XIX ст. – початку XX ст.) кооперативних об'єднаннях – ощадно-позичкових та кредитних товариствах. Законодавчі акти кінця XIX – початку XX ст. регулювали лише найпринциповіші моменти в діяльності кредитної кооперації, як то: 1) загальні положення; 2) операції установ дрібного кредиту; 3) облаштування установ дрібного кредиту; 4) керівництво справами дрібного кредиту. Відповідні норми права передбачалось деталізувати у відповідних «Зразкових статутах». Саме в них закон передбачав порядок утворення основного капіталу; дозволені операції; порядок кредитування членів товариства та умови повернення позичок; способи забезпечення позичок; умови прийому та повернення внесків; максимальний обсяг зобов'язань члена кооперативу; спосіб нагромадження основного й запасного капіталу; порядок звітності та зберігання наявних коштів; склад правління кооперативу, а також обов'язки окремих його органів і, нарешті, порядок закриття установи та ліквідації її справ [8, ст. 20]. Кооперативні установи дрібного кредиту мали право видавати позики як на основі особистої довіри, так і за умови наявності поручителя або застави господарських виробів чи інвентаря.

Видача позик, розмір яких не повинен був перевищувати четвертої частини оцінки заставленого майна, мала певний термін, який залежав від мети кредиту: до одного року – при видачі позички для поповнення обігового капіталу; до трьох років – на купівлю інвентаря, і до п'яти років – на господарське поліпшення [8, ст. 11]. Поняття «господарське поліпшення», «Статут сільського господарства» 1886 року видання тлумачив досить широко. Під цим терміном законодавець розумів застосування більш досконалих знарядь праці; удосконалення поля; зрошення; розведення луків; розвиток садівництва і виготовлення сухофруктів; поліпшення виноградарства та виноробства; розведення мануфактурних рослин; розведення лісів; бджільництво; поліпшення якості сільськогосподарських тварин; будівництво млинів, каналів та колодязів; відкриття різних фабрик; рибальство на морських берегах, тощо [9, ст. 32]. Після введення в дію закону від 7 червня 1904 року в зразкові статuti ощадно-позичкових товариств циркулярами Міністерства фінансів від 14 вересня 1905 року, 24 листопада 1905 та 14 березня 1911 року були внесені зміни, якими було уніфіковано дрібний кооперативний кредит [10]. Після внесених змін Статуту обох вищезгаданих типів товариств мало чим відрізнялись один від одного. Принциповим залишалось лише наявність в ощадно-позичкових товариствах паю чи його відсутність у кредитних об'єднаннях. Для прикладу наведемо зміст ст. 28 обох типів товариств. У статуті кредитного товариства читаємо: «Громадські і приватні установи, які дали товариству позичку до основного капіталу, не мають права вимагати її повернення», «наявність інших умов чи термінів повернення позички в основний капітал може бути допущене не інакше, як після схвалення Управлінням у справах дрібного кредиту». У Статуті ощадно-позичкового у тій же ст. 28 слово у слово повторено зміст щойно наведеної аналогічної статті кредитного товариства [11, с. 333].

Правозастосовча практика законодавства щодо ощадно-позичкових та кредитних товариств показала очевидні переваги другого з щойно згаданих типів кредитної кооперації насамперед через те, що в кредитних кооперативах основний капітал формувался не з пайових внесків, а за рахунок зовнішніх запозичень при активному сприянні Державного банку. Так з 1869 року, коли на території підросійської України виникло перше ощадно-позичкове товариство, до 1 січня 1908 року в 236 таких кооперативах нараховувалось уже 143 081 особа. Хоч перше кредитне товариство виникло майже на 30 років пізніше (1897 р.), на 1 січня 1908 р. у 491 такому об'єднанні було 211 036 членів, або майже в півтора рази більше (147 552). Якщо ощадно-позичкові товариства за 39 років видали своїм членам позик на загальну суму 11 110 тис. руб., то кредитні лише за 11 років своєї діяльності – 7 512 тис. руб. [12, с. 42]. Члени обох типів кооперативу використовували отримані позички практично на одні й тіж цілі, що видно з відповідної статистики по Полтавській губернії, де дрібна кооперація посідала чи не найвизначніше місце в усій Російській імперії. Найбільше коштів було використано на купівлю робочої худоби (32 % у кредитних і 26 % в ощадно-позичкових товариствах). Далі йдуть: купівля землі (відповідно 23 % і 14 %); оренда землі (13 % і 5 %). Усе інше не перевищувало кількох відсотків [13, с. 28].

Кредитними товариствами Полтавщини в 1914 році було куплено різного товару на загальну суму 454 779 руб., тоді як ощадно-позичковими майже вдвічі менше – 263 258 руб. У наступному, 1915 році, відповідні цифри більш як подвоїлись:

1 151 173 руб. та 1 054 892 руб. [14, с. 518]. Новим явищем у діяльності кредитної кооперації в період століпінської аграрної реформи було утворення спільних установ дрібного кредиту, рішення про які було ухвалено на Полтавському з'їзді представників установ дрібного кредиту 6-8 травня 1912 року [15, с. 8]. Звичайною справою для епохи століпінських реформ стали систематичні наради установ дрібного кредиту в межах певного регіону. Так у різних містах Полтавської губернії з 1908 до 1913 роки було проведено 9 таких нарад. Стількома ж нарадами відзначилась Катеринославська губернія. Вісім подібних нарад провели київські кооператори і п'ять – волинські [16].

У роки століпінської аграрної реформи дрібна кредитна кооперація не лише зміцніла організаційно, але й розширила сферу своєї діяльності, активно включившись у посередницькі операції. У постанові Полтавського з'їзду установ дрібного кредиту читаємо таке: «Посередництво повинно ставити перед собою за мету постачання населенню сільськогосподарських знарядь і машин; купівлю через їх спілки живого і мертвого інвентаря; постачання кустарям і ремісникам доброякісного матеріалу по доступній ціні; оренду землі з наступною здачею її окремими ділянками членам товариства».

З'їзд засудив діяльність земських кас дрібного кредиту в тому вигляді, у якому вони після згаданого раніше законодавства 1904 року діяли в Полтавській та інших губерніях. На думку делегатів з'їзду, земські каси практикують «роздачу грошей там, де кредитна кооперація привчає населення до ефективного використання кредиту в господарських цілях» [15, с. 12]. Ґрунтуючись на такій точці зору щодо земських кас дрібного кредиту, які надавали кошти під 7–8 % річних, а кооперативні установи під 12 % [21, арк. 115], з'їзд у своїй ухвалі кваліфікував діючі каси, як гальмо в розвитку кредитних кооперативів. На думку делегатів, земські каси повинні своїм безпосереднім завданням вважати сприяння розвитку сільської кооперації. Якщо ж говорити про кредитні операції, то вони, на думку полтавських кооператорів, мають стосуватися лише колективних позичальників, тобто кооперативів. Для забезпечення якнайтіснішої співпраці земства і кооператорів доцільно було б «вважали делегати згаданого з'їзду включити до складу «земських економічних нарад представників установ дрібного кредиту» [15, с. 13]. Ідея щодо участі кредитної кооперації в посередницьких операціях знайшла підтримку Міністерства фінансів, що видно з відповідних його циркулярів місцевим відділенням Державного банку після завершення Полтавського з'їзду установ дрібного кредиту. З переписки керівника Полтавського відділення Державного банку М. Оглобліна та інспектора у справах дрібного кредиту А. Битуса видно, що банки загалом позитивно оцінили відповідні ухвали Полтавського з'їзду представників дрібного кооперативного кредиту від 6-8 травня 1912 року. У цілому слід зазначити, що проведення подібного роду з'їздів стало організаційно-правовою формою щодо відстоювання інтересів кооперації перед органами публічної влади [17, с. 108].

Мотивуючи свою позицію цілковитої підтримки дрібної кооперації, вони звертали увагу свого петербурзького начальника на тому, що сільськогосподарські товаровиробники Полтавщини знаходяться під «тнітом торгових синдикатів, які диктують споживачам ціни з метою забезпечення собі надмірного прибутку» [18, арк. 32].

За її свідченням, окремі фірми по торгівлі сільськогосподарськими машинами й механізмами отримували під час продажу свого товару до 40 % прибутку від їх ринкового вартості. Через те що окремі товариства не в змозі боротися з такою несправедливістю, цілком закономірним, твердила резолюція цього з'їзду, є їх об'єднання в спілки.

Ще одним цілком новим напрямком кредитної кооперації в роки столипінських реформ було сприяння дрібним селянським господарствам у процесі збуту продукції сільського господарства, насамперед зерна. Причому згаданий щойно полтавський з'їзд виступив категорично проти скупки зерна з метою його перепродажу, адже в такому разі це вже буде «не посередництво, а спекуляція». Розвиткові кредитної кооперації повинно було сприяти рішення уряду в особі міністра фінансів від 1 березня 1911 року щодо додаткових позичок в основні капітали кредитних товариств згідно зі статтею 3 відповідного закону від 19 липня 1910 року. З цього часу кредитні й ощадно-позичкові товариства могли розраховувати на державну позичку до 20 тис. рублів терміном до 20 років, на які можна було побудувати приміщення для зберігання кооперативного зерна. Ще одним кроком на шляху вдосконалення посередницьких операцій у Полтавській губернії був дозвіл губернського присутствія від 5 липня 1912 року передавати сільські хлібозапасні магазини в орендне користування кредитним товариствам та іншим кооперативним організаціям [18, арк. 60].

У роки столипінських реформ окремими нормативними актами регулювався порядок видачі кооперативними організаціями кредитів Департаментом землеробства Головного управління землеробства і землевпорядкування. Зокрема, 31 березня 1911 року було опубліковано циркуляр Головного управління щодо порядку кредитування кооперативів з метою купівлі ними прокатних пунктів машин і механізмів, які центральна влада стала формувати з метою підтримки індивідуальних селянських господарств, що перейшли від колективного до приватного землеволодіння. У випадку надання кредиту, сума якого мала становити не більше за 300 рублів, місцевій державній адміністрації доручалось: 1) забезпечити за ними належний нагляд; 2) надати приміщення для зберігання машин і механізмів у закритому приміщенні; 3) утримувати машини в належному стані; 4) надавати машини й механізми в користування не лише членам кооперативу, але й усім бажачим; 5) брати за користування машинами лише той розмір плати, який буде достатнім для функціонування прокатного пункту; 6) надавати щорічно протягом найближчих п'яти років Департаменту землеробства відповідні відомості про роботу прокатного пункту [8, арк. 36].

Практика функціонування кредитної кооперації показала очевидну ефективність і, відповідно, перевагу кредитних товариств над ощадно-позичковими, де принцип наявності паю гальмував як зростання числа таких кооперативів, так і їх ефективність, хоч заборгованість по кредитах мала місце як в одних, так і в інших кооперативах. Згідно з законом від 7 червня 1904 року, поліція чи волосне правління повинні були приступити до стягнення боргу не за відповідним рішенням суду, а на основі письмової заяви установи дрібного кредиту. Ця норма права мала на меті забезпечити процес «швидкого й рішучого стягнення боргу» [20, с. 1]. І все ж недобросовісних позичальників у товариствах було немало, що дало підстави Комітету у справах дрібного кредиту від 7 травня 1912 року надати право інспекторам дрібного

кредиту за результатом ревізії кредитного чи ощадно-позичкового товариства усунути «шкідливого члена правління від своїх обов'язків по керівництву кооперативом» [21, арк. 45]. Найпереконливішим свідченням ролі кредитної кооперації в економічному розвитку країни є неухильне зростання її суспільного значення, на що звертало увагу багато громадських діячів початку ХХ ст. Так, наприклад, такий відомий свого часу кооператор, як В. А. Кільчевський нарахував 10 вигод кредитного товариства, серед яких: низький відсоток; не потрібно просити куркуля; відсутність витрат на горілку; не потрібно кланятись і принижуватись; відсоток для всіх однаковий; відсоток платити не до чужих рук, а товариству; гроші близько — у своєму селі; гроші отримувеш тоді, коли в них є невідкладна потреба; термін платежу є зручним; через товариство можна дешевше купувати й вигідніше продати в ході посередницьких операцій [23, с. 40]. Тож і не дивно, що позичками в установах кредитної кооперації користувались практично всі верстви тогочасного суспільства: селяни, козаки, міщани, дворяни та різночинці [24, с. 137]. І все ж абсолютну більшість членів таких кооперативів складали дрібні товаровиробники з числа селян і козаків. Так серед членів Жигайлівського кредитного товариства Сумського повіту з 351 члена кооперативу станом на 1917 рік не було жодного домогосподаря із землеволодінням у 20 дес. і більше [25, арк. 11].

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, є всі підстави зробити висновок про те, що центральні органи державної влади в роки століпінської аграрної реформи здійснили ряд помітних кроків на шляху до вдосконалення правових основ функціонування кредитної кооперації, уособленням якої на українських землях Російської імперії були кредитні й ощадно-позичкові кооперативи. Кредитна політика імперського уряду цілком узгоджувалась із новою аграрною політикою, центральною віссю якої була всіляка підтримка дрібних сільськогосподарських товаровиробників, які у 1902 та 1905 – 1907 роках активно підготовували центральну владу до відповідних реформ в усіх сферах суспільного життя, спрямованих на те, щоб у майбутньому не допустити повторення антиурядових виступів, зберегти, таким чином, існуючий поділ суспільства на привілейовані (дворяни, чиновники, офіцери, купці, почесні громадяни й духовенство) та непривілейовані (селяни, козаки, міщани й робітники) стани. Однак проведені в 1906–1916 роках реформи виявились недостатніми для забезпечення стабільності і, відповідно, поступального розвитку країни на шляху прогресу. З погляду практичного використання досвіду функціонування дрібної кредитної кооперації в сучасних українських реаліях важливо знати найпринциповіші норми права, які регулювали кредитні операції на рубежі ХІХ–ХХ ст., які слід врахувати при вдосконаленні вітчизняного законодавства щодо кооперативних об'єднань, яке, як свідчить провозастосовна їх практика, ще далеке від ідеалу, адже в останні десятиріччя чисельність кредитних кооперативів в Україні практично не зростає, хоч потреба мешканців України в дрібному кредиті є.

Використані джерела:

1. Віганович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 686 с.
2. Коваленко С. Б. Кредитная инфраструктура сельского хозяйства царской России. Саратов: Издат. Центр Саратов. гос. Экономич. Академии, 1993. 186с.

3. Шишута Ю. Правове становище кредитних кооперативів у Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. // *Право України*. 2012. № 12. С. 136-139.
4. Марочко В. І. Українська селянська кооперація: Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). К., 1995. 224 с.
5. Якименко М. А., Краснікова О. М., Кубецька О. М. Правове регулювання дрібного сільськогосподарського кредиту та його економічне значення на українських землях Російської імперії. (1861-1917 рр.). Монографія. Полтава: РВВ ПДАА, 2019. 216 с.
6. Лещенко М. Н. Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму (60-90-ті роки XIX ст.). К.: Наукова думка, 1970. 304 с.
7. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 347 с.
8. Височайше утвержденное Положение об учреждениях мелкого кредита // *Полное собрание законов Российской империи (далее – ПСЗРИ)*. Собр. 3-е. Т. XXIV. СПб.: Гос. типография, 1904. №24737.
9. Устав сельского хозяйства. Том XII. Часть 2. Издание 1886 года. – СПб.: Гос. типогр., 1886. 103 с.
10. Образцовый устав ссудо-сберегательных товариществ, утвержденный министром финансов 14 сентября 1905 г., измененный 24 ноября 1905 г. и 14 марта 1911 г. и опубликованный в Собрании узаконений и распоряжений правительства 9 декабря. 1905 г. в № 51. – Полтава: электр. типогр. М. Г. Амчиславского, 1914. 33 с.
11. Образцовый устав кредитных и ссудо-сберегательных товариществ // *Положения об учреждениях мелкого кредита. Свод законов*, том XI, часть 2, Раздел X Устава кредитного, по Сводному продолжению 1912 года. Составил Н.С. Доброхотов. СПб.: Юридический книжный магазин Н.К. Мартынова, 1914. С. 313–395.
12. Статистический справочник по Югу России. Полтава: Электр. тип.- литогр. «И. А. Дожман», 1910. 76с.
13. Битус А. П. Учреждения мелкого кредита в Полтавской губернии за 1914 год // *Полтавские агрономические известия*. №1-й (10). 15 февраля 1916 г. - Полтава: Электр. тип.- литогр. И. Л. Фришберга, 1916. С. 12–38.
14. Хуторянин. *Орган Полтавского сельскохозяйственного общества*. 1916. № 26–27. 625 с.
15. Полтавский съезд представителей учреждений мелкого кредита (6-9 мая 1912 года) // *Вестник мелкого кредита Орган министерства финансов*. СПб., 1913. № 5. С. 8–13.
16. Вестник мелкого кредита. 1912. № 11. 480 с.
17. Нестерович В. Ф. Ретроспективний аналіз сегментів українського лобювання у дореволюційний період (до 1917 року). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2009. № 3. Ч. I. С. 107-119.
18. Державний архів Полтавської області. Ф. 1007. Оп. 1. Спр. I: «Циркулярні Міністерства финансов и Полтавского отделения Государственного банка о взимании промышленных налогов, крестьянских ссуд и по другим вопросам, месячные финансовые отчеты товарищества». 170 арк.
19. Державний архів Сумської області. Ф. 400. Оп. 1. Спр. 5: «Циркулярні Головного управління земледілля і землеустроюства о матеріальній допомозі кредитним товариствам». 42 арк.
20. Краинский В. В. Руководство к применению законов и правил при взыскании просроченных ссуд учреждениями мелкого кредита. СПб.: Типогр. Ковенского, 1908. 65 с.
21. Російський державний історичний архів. Ф. 582. Оп. 6. Спр. 670: «Печатные материалы, указы, инструкции, правила, циркуляры, наставления по вопросам, связанным с организацией и деятельностью учреждений мелкого кредита». 128 арк.

22. Центральний державний історичний архів у м. Києві. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 368: «Об организации мелкого кредита в России». 213 арк.

23. Кильчевский В. А. Какая разница между частным банком и кредитным товариществом (Из бесед на кооперативных курсах). Смоленск: Типо- литография С. Гуревич, 191349 с.

24. Статистический ежегодник Полтавского губернского земства на 1902 г. Полтава: Тип. И. А. Дохман и Л. Т. Фришберга, 1902. 201 с.

25. Державний архів Сумської області. Ф. 213. Оп.1. Спр. 13: «Дело Сумского отделения Государственного банка. Устав Жигайловского кредитного товарищества». 54 арк.

References:

1. Vitanovich, I. (1964) *Istoriya ukrayynskogo kooperativnogo ruhu*. Nyu-Jork. [in Russian].
2. Kovalenko, S. B. (1993) *Kreditnaya infrastruktura selskogo hozyajstva carskoj Rossii*. Saratov: Izdat. Centr Saratov. gos. Ekonomich. Akademii. [in Russian].

3. Shishuta, Yu. (2012) *Pravove stanovishe kreditnih kooperativiv u Rosijskij imperiji naprikinci HHH – na pochatku HHH st.* // *Pravo Ukrayiny – Law of Ukraine*. 12, 136-139. [in Ukrainian].

4. Marochko, V. I. (1995) *Ukrayinska selyanska kooperaciya: Istoriko-teoretichnij aspekt (1861-1929 rr.)*. Kyiv. [in Ukrainian].

5. Yakimenko, M. A., Krasnikova, O. M., Kubecka, O. M. (2019) *Pravove regulyuvannya dribnogo silskogospodarskogo kredytu ta jogo ekonomichne znachennya na ukrayynskih zemlyah Rosijskoyi imperiji. (1861-1917 rr.)*. Monografiya. Poltava: RVV PDAA. [in Ukrainian].

6. Leshenko, M. N. (1970) *Klasova borotba v ukrayynskomu seli v epohu domonopolistichnogo kapitalizmu (60-90-ti roki XIX st.)*. K.: Naukova dumka. [in Ukrainian].

7. Pantelejmonenko, A. O. (2008) *Agrarna kooperaciya v Ukrayini: teoriya i praktika: monografiya*. Poltava: RVV PUSKU. [in Ukrainian].

8. *Visochajshe utverzhdennoe Polozhenie ob uchrezhdeniyah melkogo kredita (1904) // Polnoe sobranie zakonov Rossijskoj imperii (dali – PSZRI) - Complete collection of laws of the Russian Empire (hereinafter - PSZRI)*. Sobr. 3-ye. Vol. XXIV. SPb.: Gos. tipografiya, 24737. [in Russian].

9. *Ustav selskogo hozyajstva. (1886) Vol. XII. Part. 2*. SPb: Gos. tipogr. [in Russian].

10. *Obrazcovyj ustav ssudo-sberegatelnyh tovarishestv, utverzhdenyj ministrom finansov 14 sentyabrya 1905 g., izmenennyj 24 noyabrya 1905 g. i 14 marta 1911 g. i raspublikovannyj v Sobranii uzakonenij i rasporjazenij pravitelstva 9 dekabrya. 1905 g. v № 51. (1914) Poltava: elektrich. tipogr. M. G. Amchislavskogo*. [in Russian].

11. *Obrazcovyj ustav kreditnih i ssudo-sberegatelnyh tovarishestv. (1914) Polozhennya ob ugrezhdeniyah melkogo kredita. Svod zakonov, tom XI, chast 2, Razdel X Ustava kreditnogo, po Svodnomu prodolzheniyu 1912 goda - Volume XI, Part 2, Section X of the Credit Charter, on the Consolidated Continuation of 1912*. Sostavil N. S. Dobrohotov. SPb.: Yuridicheskij knizhnyj magazin N. K. Martynova, 313–395. [in Russian].

12. *Statisticheskij spravochnik po Yugu Rosii. (1910) Poltava: Elektrich. tipo- litogr. «I. A. Dohman»*. [in Russian].

13. Bitus, A. P. *Uchrezhdeniya melkogo kredita v Poltavskoj gubernii za 1914 god. (1916) Poltavskie agronomicheskie izvestiya, 1-j (10), 15 fevralya 1916 g. - Poltava agronomic news, 1-j (10). February 15, 1916. 15 fevralya 1916 g. Poltava: Elektrich. tip-litogr. I. L. Frishberga, 12–38*. [in Russian].

14. Hutoryanin. (1916) *Organ Poltavskogo selskohozyajstvennogo obshestva - Body of the Poltava Agricultural Society, 26–27*. [in Russian].

15. *Poltavskij sezd predstavitelej uchrezhdenij melkogo kredita (6-9 maya 1912 goda). (1913) Vestnik melkogo kredita Organ ministerstva finansov - Bulletin of small credit Body of the Ministry of Finance*. SPb., 5, 8–13. [in Russian].

16. *Vestnik melkogo kredita - Bulletin of small credit Body, (1912), 11.* [in Russian].
17. Nesterovich, V. F. (2009) Retrospektivnij analiz segmentiv ukrayinskogo lobiyuvannya u dorevolycijnij period (do 1917 roku). *Visnik Luganskogo derzhavnogo universitetu vnutrishnih sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, 3, part. I, 107-119.* [in Ukrainian].
18. Derzhavnij arhiv Poltavskoyi oblasti. F. 1007. Op. 1. Spr. I: «Cirkulyary Ministerstva finansov i Poltavskogo otdeleniya Gosudarstvennogo banka o vyzimanii promislovyh nalogov, krestyanskih ssud i po drugim voprosam, mesyachnye finansovye otchety tovarishestva». 170 ark. [in Russian].
19. Derzhavnij arhiv Sumskeyi oblasti. F. 400. Op.1. Spr. 5: «Cirkulyary Glavnogo upravleniya zemledeliya i zemleustrojstva o materialnoj pomoshi kreditnym tovarishestvam». 42 ark. [in Russian].
20. Krainskij, V. V. (1908) Rukovodstvo k primeneniyu zakonov i pravil pri vzyaskanii prosochennih ssud uchrezhdeniyami melkogo kredita. SPB.: Tipogr. Kovenskogo. [in Russian].
21. Rosijskij derzhavnij istorichnij arhiv. F. 582. Op. 6. Spr. 670: «Pechatnie materialy, nakazy, instrukcii, pravila, cirkulyary, nastavleniya po voprosam, svyazannym s organizaciej i deyatelnostyu uchrezhdenij melkogo kredita». 128 ark. [in Russian].
22. Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv u m. Kievyi. F. 12. Op. 1. Spr. 368: «Ob organizacii melkogo kredita v Rossii». 213 ark. [in Russian].
23. Kilchevskij, V. A. (1913) Kakaya raznica mezhdru chastnym bankom i kreditnym tovarishestvom (Iz besed na kooperativnyh kursah). Smolensk: Tipo-litografiya S. Gurevich. [in Russian].
24. Statisticheskij ezhegodnik Poltavskogo gubernskogo zemstva na 1902 g. (1902) Poltava: Tip. I. A. Dohman i L. T. Frishberga. [in Russian].
25. Derzhavnij arhiv Sumskeyi oblasti. F. 213. Op.1. Spr. 13: «Delo Sumsckogo otdeleniya Gosudarstvennogo banka. Ustav Zhigajlovskogo kreditnogo tovarishestva». 54 ark. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 25.06.2020

Селихов Д. А.,

кандидат юридических наук,
доцент кафедры теории и истории государства
и права Днепропетровского государственного
университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВЫХ ОСНОВ СИСТЕМЫ МЕЛКОГО СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО КООПЕРАТИВНОГО КРЕДИТА В УКРАИНЕ ВО ВРЕМЕНА СТОЛЫПИНСКИХ РЕФОРМ (1906-1917 гг.)

В статье рассмотрен процесс формирования правовых основ системы мелкого сельскохозяйственного кооперативного кредита, начало которому было положено «Примерным уставом» ссудо-сберегательных товариществ, утвержденный Министром финансов Российской империи 19 июля 1871 г. Согласно этого правового акта основным заданием ссудо-сберегательных товариществ было формирование оборотных средств необходимых мелким сельскохозяйственным товаропроизводителям из числа непривилегированных сословий для покупки зерна, скота, орудий труда без чего хозяйствовать на земле было практически невозможным. В следующие десятилетия имперский центр принял

множество актов нормативного характера, для того чтобы исключить возможность массового разорения широких масс так называемых «сельских сословий», от которых зависело формирование государственного бюджета.

Следующим, после 1871 года, ключевым этапом в становлении кооперативного кредита на украинских землях Российской империи были «Положение об учреждениях мелкого кредита» от 1 июня 1895 года и «Положение об учреждениях мелкого кредита» от 7 июня 1904 года. Последний законодательный акт стал своеобразным фундаментом многочисленных правовых актов 1906 – 1917 годов, результатом которых в государстве того времени сформировалась четкая система кредитной кооперации, которой очень активно пользовались непривилегированные сословия с начала столыпинских преобразований и до известных социальных потрясений 1917 года.

Ключевые слова: Российская империя, Украина, кредит, ссудо-сберегательные товарищества, кредитные общества.

Selikhov D.,

Candidate of Law Sciences,

Associate Professor of Department of Theory and History
of State and Law of Dnipropetrovsk
State University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine)

IMPROVEMENT OF THE LEGAL BASIS OF THE SYSTEM OF SMALL AGRICULTURAL COOPERATIVE CREDIT IN UKRAINE IN TIME OF STOLYPIN REFORMS (1906-1917 YEARS)

On the basis of historical-genetic, historical-comparative and historical-typological methods the process of formation of more effective legal bases of the system of small cooperative credit was investigated, the beginning of which was laid by the "Model charter" of savings and loan societies approved by the Ministry of Finance of Russian Empire on July 19, 1871. According to this legal act, the main task of savings and loan societies was the formation of working capital needed by small agricultural producers from among the unprivileged estates to buy seeds, livestock, tools, without which it was almost impossible to manage the land. In the following decades, the imperial center adopted a number of acts of a normative nature in order to prevent the mass ruin of the broad masses of the so-called "rural estates", which are known to be the main taxpayers and, accordingly, depended on the state budget.

The next key stage after 1871 in the formation of cooperative credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire were: "Regulations on Small Credit Institutions" of June 1, 1895 and "Regulations on Small Credit Institutions" of June 7, 1904. The last legislative act became a kind of foundation for a number of legal acts of 1906-1917 years, as a result of which a clear system of credit cooperation was formed in the country, which was used quite actively by the underprivileged states from the beginning of the Stolypin transformations to the famous social upheavals of 1917 year.

The author of this report focused not only on the changes in the legal acts of the Stolypin reforms, but also on the socio-economic consequences of the amendments to the statutes of both savings and loan companies, which once again emphasizes their socio-political significance. Taking into account the broad source base of the research, which included not only the relevant legislation of the late XIX-early XX centuries, but also materials obtained during the study of relevant information in a number of regional state archives.

The methodological principles of the research are based on the principles of historicism, scientificity and dialectical approach to historical phenomena, while the scientific novelty lies in a comprehensive approach to the process of forming a small cooperative loan in the Ukrainian lands of the Russian Empire. Based on the analysis of the abovementioned sources, little-known aspects of small credit cooperation and its impact on the economy of Russian Ukraine in the early XX century were discovered. The conclusions indicate the relevance of cooperative issues in modern Ukrainian realities, especially after the Verkhovna Rada adopted a law on land market.

Keywords: Russian Empire, Ukraine, credit, savings and loan societies, credit societies.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.69-76

УДК 340.115: 615.1

О. С. Ховпун,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики

Академії праці, соціальних відносин і туризму
(м. Київ, Україна)

e-mail: khovpun3322@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-5753-966X>

ЗНАЧЕННЯ ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО МЕТОДУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФАРМАЦІЇ

Стаття присвячена з'ясуванню значення герменевтичного методу адміністративно-правового забезпечення фармації. Доведено, що застосування герменевтичного методу сприяє отриманню повноти тлумачення норм закону на рівні ідеї, тексту, промови. Встановлено, що герменевтичний метод пізнання дозволяє проводити інтерпретацію текстів нормативних актів, інших правових джерел з урахуванням історичних, ідеологічних, економічних, психологічних, соціологічних обставин прийняття та застосування закону. Обґрунтовано, що розуміння, тлумачення й застосування фармацевтичного законодавства повинні бути обмежені абсолютною цінністю – життям людини та її здоров'ям.

Ключові слова: фармація, методи, герменевтика, герменевтичний метод, наукове дослідження.

Постановка проблеми. Отримання повноти результатів наукового дослідження можливе лише при одночасному застосуванні загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Залежно від предмета правового дослідження, його змістового навантаження, значення для розвитку прав людини, держави обираються відповідні методи. Серед них виокремлюються найбільш значущі, які можуть розкрити сутність конкретно визначеного предмета дослідження. Останнім часом найбільш часто застосовують герменевтичний метод, який дозволяє з'ясувати зміст юридичного тексту закону та окремих правових джерел. Притім слід констатувати наявність прогалин щодо методологічного забезпечення дослідження адміністративно-правового забезпечення фармації. Унаслідок цього виникає потреба у виявленні значення методології

наукового пізнання адміністративно-правового забезпечення фармації, зокрема герменевтичного методу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблематики юридичної герменевтики, герменевтичного підходу, герменевтичного методу зверталися дослідники з різних галузей знань. Незважаючи на різну галузеву спрямованість, їхні роботи визначили базовий підхід до таких правових явищ. Зокрема стаття О. П. Дзьобаня і В. Л. Яроцького «Герменевтичний метод у сучасних цивільстичних дослідженнях: до питання про доцільність застосування» (2017 р.) [1] присвячена заснуванню цього методу в цивільному праві. Загальний опис подібного методу надається в роботі І. П. Косцової «Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція» (2015 р.) [2]. До пояснення цього методу звертається і С. І. Кожушко «Герменевтичний метод як процес еволюції предмета» (2015 р.) [3]. Попри розроблені засади, застосування такого методу щодо дослідження правових категорій, окремого обґрунтування його використання для пізнання адміністративно-правових понять практично не здійснювалося, тому питання визначення значення герменевтичного методу адміністративно-правового забезпечення фармації є нагальною потребою.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення значення герменевтичного методу адміністративно-правового забезпечення фармації. Досягнення цієї мети можливе при розкритті таких завдань, як: виявлення характерних ознак герменевтичного методу в юридичних дослідженнях, з'ясування поняття герменевтичного методу в дослідженнях адміністративно-правового забезпечення фармації, обґрунтування доцільності його застосування.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі справедливо визначено, що правова герменевтика – метод наукового дослідження, призначений для виявлення смислу юридичного тексту, виходячи з його об'єктивних (значення слів та їх історично обумовлені варіації) і суб'єктивних (наміри автора) підстав, інтерпретації та роз'яснення змісту юридичного тексту, зафіксованого в документі [1, с. 8]. Причому для характеристики такого правового феномену дослідники застосовують такі терміни, як «метод», «підхід», оскільки методологічний підхід – це комплекс основних вихідних установок, включаючи певне початкове уявлення про досліджуваний об'єкт, а також обумовлені цими уявленнями стратегія, тактика й методи дослідження [4, с. 295]. Можливість застосування в методології не лише феномену методу, а й інших понять обумовлена тим, що методологія – явище інтегральне, яке охоплює систему компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони й категорії, загальні та окремі методи пізнання [5, с. 93]. Отже, термін «підхід» у методології дослідженні є широким поняттям, що охоплює і стратегію, і методи пізнання.

Метод герменевтики своїми витоками пов'язаний із теологією [3, с. 117]. Дійсно, первинно тлумачення тексту застосовувалося виключно до розуміння символу релігійного тексту. Згодом цей метод стали досліджувати й у філософії. Його сутність та завдання істотно переосмислив Ф. Д. Є. Шлейєрмахер, який у своїй концепції на перше місце поставив феномен розуміння, вважаючи його якимось універсальним процесом. Крім того, дослідник сформулював один із основоположних принципів герменевтики: принцип «герменевтичного кола». Суть його в тому, що ціле розуміється на основі розуміння частини, а частина – виходячи з цілого [6, с. 60]. Згодом викремлюються засади юридичної герменевтики, на підґрунті того, що «між народом

і державою, ... науковим життям і університетом існує відношення, згідно з яким, загальний дух, єдина форма життя знаходяться в структурному взаємозв'язку, у який вони виражаються», адже «існує відношення частин до цілого, у якому окремі частини отримують своє значення від цілого, а ціле – свій сенс» [7, с. 316]. Поступово дослідники виокремлюють для юридичної герменевтики стан існування напруги між відомостями тексту (закону), з одного боку, і тим текстом, який є результатом його застосування в конкретній ситуації тлумачення (судовий вирок) – з іншого [8, с. 190]. Отже, розуміння будь-якого явища обумовлено загальними ідеями, що закладаються в нього як у цілісний феномен, тобто не може тлумачитися окрема частина без цілісного. Таке розуміння є найбільш повним для тлумачення символів, а тому герменевтика стає окремим науковим напрямком і методом наукового пізнання.

Зауважимо, що герменевтичний підхід віднесено до неklasичних (сучасних) методологічних методів, який орієнтований на розуміння суцього й належного, на з'ясування перетинів тексту й інтерпретатора [4, с. 304]. Розуміючи доктринальний підхід до герменевтичного підходу, при дослідженні адміністративно-правового забезпечення фармації буде застосовано термін «герменевтичний метод», який є більш вузьким, ніж «герменевтичний підхід», що, зі свого боку, дасть можливість розглянути саме застосування методу до відповідного предмета дослідження.

Застосування герменевтичного методу сприяє отриманню повноти тлумачення норм закону на рівні ідеї, тексту, промови. Відбувається розуміння тексту закону, тому що правова ідея, реалізована в процесі правотворчості у формі того чи іншого закону, фіксується за допомогою тексту, у вигляді тексту закону доводиться до застосовувача права, який повинен дешифрувати знаковий ряд (текст) [2, с. 155]. Причому за допомогою цього методу процедура тлумачення закону охоплює такі стадії, як розуміння закону (з точки зору символів тексту, тобто без суб'єктивного аналізу), його тлумачення та застосування. Основною засадою розуміння, тлумачення та застосування закону в аспекті герменевтики є об'єктивізм, що передбачає безпосереднє, пряме застосування закону.

Розуміння закону через об'єктивізм його тлумачення обумовлено тим, що герменевтика завжди була теологічною; вона стала не лише мистецтвом тлумачення й роз'яснення, але й універсальним ключем до віднайдення істини, як крайня точка есенціалістської парадигми мови. Причому суть герменевтики полягає в тому, що слід враховувати різні обставини створення тексту, зокрема історичні, ідеологічні, психологічні, соціологічні тощо [9, с. 159–160]. Такий підхід надає можливість тлумачити будь-який закон у всій його повноті.

Повнота тлумачення закону, з точки зору герменевтичного методу, повинна враховувати обставини прийняття закону. Так дослідник може звертатися до пояснювальних записок прийняття закону, які чітко вказують мету, доцільність прийняття саме цього закону. Окремо необхідно звертатися й до статистичного методу, що дозволить виявити стан суспільних відносин за статистичними даними, які існували на момент його прийняття. Крім цього, додаткове застосування історичного методу дасть можливість виявити стан подій, що сприяли прийняттю закону. Також може враховуватися й психологічний стан автора закону, іноді доречно виявляти і

його мотиви, для того щоб виокремити систему суб'єктивних та об'єктивних чинників при прийнятті закону. Отже, герменевтичний метод може використовуватися як самостійно, так і в комплексі з іншими методами наукового дослідження.

Самостійно герменевтичний метод тлумачення закону застосовується таким чином: за змістом мови (граматичне тлумачення), за сукупністю взаємозв'язків з іншими законами (систематичне), за історичною ситуацією (історичне тлумачення), за змістом та метою закону (телеологічне) [10, с. 21]. Наведене вказує на універсальність герменевтичного методу щодо тлумачення норм закону. Універсальність обумовлена тим, що символ є первинним та ідеальним, і це вказує на існування певного «духу» закону. Такий підхід дає можливість обійти шпугне тлумачення закону, яке використовується для задоволення інтересу окремої людини або окремої групи суб'єктів. Через те бажано застосовувати герменевтичний метод, зокрема в роботі Великої Палати Верховного Суду України.

Окрім універсальності, істинності розуміння, тлумачення закону при застосування герменевтичного методу у юридичних джерелах виокремлюють і принцип достатності розуміння. Згідно з цим методом, правильне розуміння закону практично не можливе, а замість цього, вистачить лише рівня сприйняття й усвідомлення тексту закону, який є достатнім для вирішення конкретного спору або проблеми і який не є явно несправедливим [11, с. 161]. З таким підходом слід погодитися, оскільки під розумінням слід осмислювати мистецтво осягнення знаків, які передає свідомість однієї особи та сприймає інша через зовнішнє письмове вираження [2, с. 156]. Безумовно, розуміння закону буде обмежено знаннями, досвідом особи, яка здійснює пізнання та внутрішнє тлумачення закону. Тому при здійсненні пізнавальної діяльності тексту закону необхідне застосування максимальної об'єктивності особи, оскільки герменевтика базується на аналізі та роз'ясненні.

Узагальнюючи, зазначимо, що герменевтичний метод пізнання у юридичних дослідженнях має особливості, які обумовлені особливим предметом інтерпретації/розуміння тексту закону, іншими правових джерел; зауважимо, що при його застосуванні повинні домінувати принципи істинності, об'єктивізму, універсальності, а вторинним має виступає принцип достатності.

Використання герменевтичного методу адміністративно-правового забезпечення фармації сприяє тлумаченню тексту закону в аспекті фармацевтичної та юридичної наук. Розуміння закону з точки зору різних наукових підходів утворює повноту тлумачення закону. Причому саме в цій сфері повинні враховуватися обставини створення закону. Наприклад, прийняття змін до фармацевтичного законодавства може бути обумовлено боротьбою з COVID-19. Саме крізь призму намагання здійснення боротьби з цією хворобою повинно інтерпретуватися прийняте законодавство.

Крім того, на прийняття фармацевтичного законодавства безпосередньо впливає стан фармації як науково-господарської діяльності. Цей стан має постійну динаміку, обумовлену новими фармацевтичними інноваціями та розвитком фармацевтичного виробничого ланцюга. Притому первинність при прийнятті закону та його тлумаченні повинна надаватися не суб'єктам-виробникам ліків, а людині, яка потребує терапевтичного впливу ліків на здоров'я та взагалі на підтримку життя. Отже, з точки

зору герменевтичного методу прийняття фармацевтичних законів повинно спрямовуватися на задоволення інтересів людини, а не господарюючих суб'єктів (підприємств) у цій сфері.

Завдяки застосуванню герменевтичного методу у сфері адміністративно-правового забезпечення фармації виникає можливість виокремити первинні та вторинні інтереси суб'єктів. Так при інтерпретації фармацевтичного законодавства на перше місце повинна ставитися людина, її здоров'я, життя, тому доцільність прийняття й застосування відповідного нормативного акту слід розглядати з врахуванням саме цього аспекту. При виникненні подвійного тлумачення норм фармацевтичного закону доцільно надавати перевагу інтересам людини. Безумовно, необхідно встановлення балансу інтересів, що передбачає справедливу рівновагу. Однак повнота пропорційності може бути порушена при виникненні загрози життю людини. Тобто розуміння, тлумачення й застосування фармацевтичного законодавства повинні бути обмежені абсолютною цінністю – життям людини та її здоров'ям. Такий підхід потребує окремого осмислення у юридичних дослідженнях у сфері фармацевтичного законодавства, оскільки він має безпосередній вплив на прийняття закону та подальше його тлумачення. Крім того, він повинен бути закріплений у засадах фармацевтичного законодавства як первинний принцип при реалізації фармацевтичних правовідносин.

Висновки. Проведене наукове дослідження дозволяє запропонувати такі міркування й висновки.

1. Герменевтичний метод пізнання дозволяє проводити інтерпретацію текстів нормативних актів, інших правових джерел з урахуванням історичних, ідеологічних, економічних, психологічних, соціологічних обставин прийняття та застосування закону.

2. Герменевтичний метод у юридичних науках має особливий предмет – текст закону, інших правових джерел. При його застосуванні повинні домінувати принципи істинності, об'єктивізму, універсальності; вторинним є принцип достатності.

3. Визначено, що використання герменевтичного методу в дослідженнях адміністративно-правового забезпечення фармації дозволяє тлумачити тексти законів в аспекті фармацевтичної і юридичної наук.

4. Обґрунтовано, що розуміння, тлумачення й застосування фармацевтичного законодавства повинні бути обмежені абсолютною цінністю – життям людини та її здоров'ям, тому значення герменевтичного методу адміністративно-правового забезпечення фармації полягає в тому, що він надає можливість виокремити універсальні інтереси суб'єктів. Застосування герменевтичного методу в юридичних дослідженнях супроводжується обов'язковим застосуванням інших методів пізнання, зокрема історичного, статистичного, системно-структурного, аксіологічного тощо.

Оже, проведене дослідження значення герменевтичного методу для адміністративно-правового забезпечення фармації є актуальним та перспективним напрямом подальших наукових розвідок.

Використані джерела:

1. Дзьобань О. П., Яроцький В. Л. Герменевтичний метод у сучасних цивілістичних дослідженнях: до питання про доцільність застосування. *Інформація і право*. 2017. № 2. С. 5–12.

2. Косцова І. П. Герменевтичний метод тлумачення норм права: історична та юридична дивергенція. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2015. № 827. С. 153–158.

3. Кожушко С. І. Герменевтичний метод як процес еволюції предмета. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2015. Вип. 14 (1). С. 116–119.

4. Данильян О. Г. Дзьобань О. П. Організація та методологія наукових досліджень: навч. посіб. Харків, 2017. 448 с.

5. Керимов Д. А. Методологія права: предмет, функції, проблеми філософії права. Москва: Изд-во СГУ, 2011. 521 с.

6. Шаев Ю. М. Феноменологія смисла в герменевтиці: опыт семиотического анализа. *Вестник Ставропольского государственного университета.* 2009. № 61. С. 58–66.

7. Дильтей В. Собрание сочинений: В 6 т. Т. 3. Построение исторического мира в науках о духе. Москва: Три квадрата, 2004. 419 с.

8. Нетреб'як О. Сутність та значення правової герменевтики. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 5. С. 189–192.

9. Чернобров А. А. Герменевтика: научный подход: эссенциалистический анализ прагматики. *Сибирский педагогический журнал.* 2009. № 1. С. 158–166.

10. Герменевтика: история и современность (1986). Москва: Мысль, 1986. 303 с.

11. Мережко А. А. Юридическая герменевтика и методология права. *Проблемы философии права.* 2003. Т. 1. С. 159–162.

References:

1. Dzoban, O. P., Yarotskyi, V. L. (2017) Hermenevtychnyi metod u suchasnykh tsyvilistychnykh doslidzhenniakh: do pytannia pro dotsilnist zastosuvannia *Informatsiia i pravo - Information and law*, 2, 5–12. [in Ukrainian].

2. Kostsova, I. P. (2015) Hermenevtychnyi metod tлумachennia norm prava: istorychna ta yurydychna dyverhentsiia. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Yurydychni nauky - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic". . Legal sciences*, 827, 153–158. [in Ukrainian].

3. Kozhushko, S. I. (2015) Hermenevtychnyi metod yak protses evoliutsii predmeta. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia - Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence*, 14(1), 116–119. [in Ukrainian].

4. Danylian, O. H. Dzoban, O. P. (2017) Orhanizatsiia ta metodolohiia naukovykh doslidzhen: navch. posib. Kharkiv. [in Ukrainian].

5. Kerimov, D. A. (2017) Metodologiiia prava: predmet, funktsii, problemy filosofii prava. Moskva: Izd-vo SGU. [in Russian].

6. Shaev, Iu. M. (2009) Fenemenologiiia smysla v germenevtyke: opyt semioticheskogo analiza. *Vestnik Stavropolskogo gosudarstvennogo universiteta - Bulletin of Stavropol State University*, 61, 58–66. [in Russian].

7. Diltei, V. (2004) Sobranie sochinenii: (Vol. 1-6); vol. 3. Postroenie istoricheskogo mira v naukakh o dukhe. Moskva: Tri kvadrata. [in Russian].

8. Нетреб'як, О. (2017) Sutnist ta znachennia pravovoi hermenevtyky. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 5, 189–192. [in Ukrainian].

9. Chernobrov, A. A. (2009) Germenevtyka: nauchnyi podkhod: essentsialisticheskii analiz pragmatiki. *Sibirskii pedagogicheskii zhurnal - Siberian Pedagogical Journal*, 1, 158–166. [in Russian].

10. Герменевтика: история и современность (1986). Москва: Мысл. [in Russian].

11. Merezko, A. A. (2003) Iuridicheskaia germenevtyka i metodologiiia prava. *Problemy filosofii prava - Problems of philosophy of law. Vol. 1*, 159–162. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 24.07.2020

Ховпун А. С.,
кандидат юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой уголовного права,
процесса и криминалистики
Академии труда, социальных отношений и туризма
(г. Киев, Украина)

ЗНАЧЕНИЕ ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКОГО МЕТОДА АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФАРМАЦИИ

Статья посвящена выяснению значения герменевтического метода административно-правового обеспечения фармации. Доказано, что применение герменевтического метода способствует полноте толкования норм закона на уровне идеи, текста, речи. Установлено, что герменевтический метод познания позволяет проводить интерпретацию текстов нормативных актов, иных правовых источников, с учетом исторических, идеологических, экономических, психологических, социологических обстоятельств принятия и применения закона. Обосновано, что понимание, толкование и применение фармацевтического законодательства должны быть ограничены абсолютной ценностью – жизнью человека и его здоровьем.

Ключевые слова: фармация, методы, герменевтика, герменевтический метод, научное исследование.

Khovpun O.,
Candidate of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Criminal Law,
process and criminology
Academy of Labor, Social Relations and Tourism
(Kyiv, Ukraine)

THE SIGNIFICANCE OF THE HERMENEUTIC METHOD IN THE STUDY OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROVISION OF PHARMACIA

The purpose of the article is to clarify the significance of the hermeneutic method in the research of administrative and legal provision of pharmacia. It has been proved that the application of the hermeneutic method contributes to the completeness of the interpretation of the law norm at the level of idea, text, speech. Due to this method the procedure of interpreting the law includes the following stages: understanding the law (in terms of text symbols, i.e. without subjective analysis), its interpretation and application. It has been proved that objectivism is the main principle for understanding, interpreting and applying the law, in the aspects of hermeneutics, which involves the direct application of the law. It has been established that the hermeneutic method of cognition allows to carry out the interpretation of texts of regulatory acts, other legal sources, taking into account the historical, ideological, economic, psychological, sociological circumstances of the adoption and application of the law. The legal hermeneutic method has a special subject matter – the text of the law, other legal sources. Its application should be dominated by the principles of truth, objectivity, universality; the secondary principle is the principle of sufficiency. It has been indicated that the use of the hermeneutic method while studying administrative and legal provision of pharmacia contributes to the interpretation of the text of the law. It

has been suggested that the understanding of the interpretation of pharmaceutical legislation in fact should be limited by the absolute value – human life and health. It has been emphasized that it is advisable to give priority to human interests in case of a double interpretation of the norms of pharmaceutical law. The author has emphasized the need to establish the balance of interests that provides a fair balance. However, in case of a threat to human life, the completeness of proportionality may be violated.

Keywords: pharmacia, methods, hermeneutics, hermeneutic method, scientific research.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2524-0323.90.77-89
УДК 342.9

Я. О. Берназюк,
доктор юридичних наук,
заслужений юрист України,
професор кафедри конституційного та
міжнародного права Таврійського національного
університету імені В. І. Вернадського
(м. Київ, Україна)
e-mail: berna1979@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0002-2353-4836>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ТА ВІДСТУПУ ВІД ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ВЕРХОВНОГО СУДУ (НА ПРИКЛАДІ ВИРІШЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРІВ)

У статті досліджуються теоретико-правові питання забезпечення єдності судової практики та порядку відступу від правових позицій, сформованих у постановках Верховного Суду, на прикладі вирішення публічно-правових спорів. На підставі аналізу міжнародних та національних правових актів визначено місце єдності судової практики в системі засадничих міжнародних та конституційних принципів. Обґрунтовано, що принцип єдності судової практики не є абсолютним; досліджено поняття та значення відступу від правових позицій. Систематизовано **підстави** відступу від правових позицій на основі аналізу судової практики вирішення публічно-правових спорів.

Ключові слова: судова практика, забезпечення єдності судової практики, відступ від правових позицій Верховного Суду, публічно-правовий спір.

Постановка проблеми. Конституцією України [1] регламентовано, що в Україні визнається й діє принцип верховенства права. Причому його базовим елементом є принцип правової визначеності, який, крім іншого, означає стабільність і єдність судової практики та можливість відступу судом від своєї попередньої правової позиції лише за наявності вагомих підстав.

Частиною 4 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2] передбачено, що єдність системи судоустрою забезпечується, зокрема, єдністю судової практики. Згідно з положеннями ч. 5 ст. 242 Кодексу адміністративного судочинства України [3] (КАС України) при виборі й застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках Верховного Суду.

Водночас принцип єдності судової практики не має абсолютного характеру, оскільки процесуальним законодавством Верховний Суд наділений повноваженнями у встановленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції. Таким чином, виникає певна суперечність між принципом правової визначеності та

концепцією «живого права» (динамічного тлумачення права) як складовими верховенства права. Подібна суперечність в адміністративному судочинстві вирішується шляхом встановлення певних обмежень щодо можливості суду відступити від уже сформованої правової позиції. Притім відсутність чітко визначених процесуальним законодавством підстав та порядку такого відступу на практиці обумовлює виникнення проблемних питань, вирішення яких потребує наукового дослідження вказаної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання забезпечення єдності судової практики досліджували у своїх роботах такі науковці, як М. О. Борисенко, М. В. Буроменський, Д. Д. Луспеник, О. Р. Кібенко, І. А. Перегонцев, В. С. Пирогов, В. Ю. Уркевич, Г. О. Христова та ін. Деякі проблемні питання у цій сфері було розкрито в попередніх роботах автора цієї статті [4]. Водночас у теорії та практиці адміністративного судочинства залишаються нерозв'язаними певні питання забезпечення єдності судової практики за наявності необхідності відступу від правової позиції, зокрема, щодо підстав та порядку такого відступу.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення теоретико-правових засад забезпечення єдності судової практики та відступу від правових позицій, сформованих у постановках Верховного Суду (на прикладі вирішення публічно-правових спорів), у контексті співвідношення принципів правової визначеності та концепції динамічного тлумачення права.

Виклад основного матеріалу. Єдність судової практики відіграє надважливу роль у забезпеченні однакового правозастосування в адміністративному судочинстві, що сприяє правовій визначеності та передбачуваності стосовно вирішення конфліктних ситуацій для учасників судового процесу.

З цього приводу у Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів зазначено, що, визнаючи повноваження судді тлумачити закон, слід пам'ятати також і про обов'язок судді сприяти юридичній визначеності, адже юридична визначеність гарантує передбачуваність змісту та застосування юридичних норм, сприяючи тим самим забезпеченню високоякісної судової системи [5].

Деякі науковці, досліджуючи питання забезпечення єдності судової практики, з посиланням на рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), зазначають, що відступ від прецедентної практики, як правило, визнається ЄСПЛ порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (Конвенція). Вирішуючи питання про розбіжність у судовій практиці, ЄСПЛ в індивідуальному порядку встановлює існування невизначеності, орієнтуючись на три компоненти: 1) чи розбіжності у правозастосуванні судів є істотними та тривалими; 2) чи національне законодавство забезпечує механізм, здатний вирішити такі суперечності; 3) чи такі механізми застосовувались та якою мірою [6, с. 148].

В Україні завдання забезпечення єдності судової практики відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та КАС України, інших процесуальних кодексів покладається на Верховний Суд.

Притім слушною видається думка Д. Д. Луспеника, який зазначив, що, забезпечуючи єдність судової практики, Верховний Суд має стежити за тим, щоб не була вихолощена сама суть доступу до правосуддя. Завданням Верховного Суду, на думку науковця,

є вироблення правової традиції, згідно з якою безмотивне, неаргументоване відступлення від свого ж правового висновку є неможливим; це забезпечить стабільність судової практики, авторитет Верховного Суду, а отже, і судової влади в цілому [7].

Водночас принцип єдності судової практики не є абсолютним, оскільки в протилежному випадку це означало б неможливість виправити судом своєї власної помилки, викликані неоднаковим тлумаченням норм права у зв'язку з нечіткістю закону (невідповідності критерію «якість закону»), або виключало б можливість динамічного розвитку права та суспільних правовідносин.

Наприклад, у системі загального права допускається скасування попередніх прецедентів (*overruling of precedent*) і вважається, що прецеденту можна не слідувати, якщо: його можливо відрізнити з огляду на зміну відносин у суспільстві з моменту його прийняття чи якщо змінилися відповідні правові принципи; він був вирішений *per incuriam*, тобто якщо при його прийнятті з певних причин не були застосовані належні приписи законодавства чи прецеденти або вони були неправильним витлумачені; у разі визнання його таким, що підлягає скасуванню, якщо на практиці він не діє [8, с. 381-382].

Згідно з положеннями ст. ст. 37 та 45 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [2], Велика Палата Верховного Суду, як постійно діючий колегіальний орган Верховного Суду, забезпечує, зокрема, у визначених законом випадках здійснення перегляду судових рішень у касаційному порядку з метою забезпечення однакового застосування судами норм права. Причому відповідно до ч. 2 ст. 356 КАС України [13], у постанові Великої Палати Верховного Суду має міститися вказівка про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася палата, що передала справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду.

Положеннями ч. 3-4 ст. 346 та п. 8 Перехідних положень КАС України [3] встановлено, що суд, який у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати розглядає справу в касаційному порядку, передає справу на розгляд Великої Палати, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду в складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду; Великої Палати; Верховного Суду України. Притім ч. 1-2 ст. 346 КАС України регулює схожу процедуру відступу під правових позицій, сформованих колегіями та палатами в межах Касаційного адміністративного суду.

Як зазначає А. Коновалова у своїй статті «Співвідношення повноважень Касаційного адміністративного суду та Великої палати Верховного Суду за нормами нового КАСУ», Велика Палата діє як суд касаційної інстанції з метою забезпечення однакового застосування норм права касаційними судами, оскільки справа передається на розгляд Великої палати у всіх випадках, коли під загрозу може бути поставлене однакове застосування норм права касаційними судами [9].

Отже, відступ від раніше сформованої правової розв'язує одразу декілька завдань, зокрема пов'язаних як із необхідністю виправлення раніше допущених помилок у тлумаченні норм права, так і забезпеченням динамічного розвитку правозастосування, у тому числі з урахуванням змін, що відбулися в суспільних відносинах, у законодавстві, практиці ЄСПЛ тощо.

Водночас процесуальні питання відступу від правової позиції Верховного Суду, передусім в адміністративному судочинстві, недостатньо урегульовані КАС України. Зокрема, у Кодексі відсутні норми, котрі б визначали підстави, за наявності яких допускається відступ від сформованої правової позиції, порядок та наслідки такого відступу, спосіб доведення цього до відома судів нижчих інстанцій та ін.

Деякі процесуально-правові аспекти відступу від правової позиції на сьогодні вже сформовані в судовій практиці.

Так суддя Великої Палати Верховного Суду В. Ю. Уркевич звернув увагу на те, що актуальним у контексті визначення підстав для відступу від правової позиції є питання, що таке подібні правовідносини. З цього приводу у своєму рішенні висловлювався Верховний Суд України, але Велика Палата дещо інакше бачить ситуацію, вважаючи, що слід розрізняти подібні й тотожні правовідносини [10].

Своєю чергою в Окремії думці суддя Великої Палати Верховного Суду (постанова від 8 лютого 2018 року у справі № 357/3258/16-ц) Д. А. Гудима робить наступні висновки: подібність правовідносин слід встановлювати одночасно за трьома критеріями (суб'єктивним, об'єктивним і, так би мовити, змістовним), проте подібність правовідносин, виявлена одночасно за трьома критеріями, може свідчити, про їх, умовно кажучи, тотожність (однаковий вид суб'єктів, однаковий вид об'єкта й однаковий права та обов'язки щодо нього) [11].

У постановках Великої Палати Верховного Суду, зокрема від 27 березня 2018 року в справі № 910/17999/16 [12] та від 11 квітня 2018 року в справі № 910/12294/16 [13], міститься підхід, згідно з яким подібність правовідносин означає, зокрема, тотожність об'єкта та предмета правового регулювання, а також умов застосування правових норм (часу, місця, підстав виникнення, припинення та зміни відповідних правовідносин).

У даному контексті також важливо зазначити, що Велика Палата Верховного Суду під час розгляду справи № 755/10947/17 зробила висновок, відповідно до якого під час вирішення тотожних спорів має враховуватися саме остання правова позиція [14].

З'ясовуючи питання про те, який саме суд (склад суду) може ініціювати відступ від правової позиції, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 27 листопада 2019 року в справі № 629/847/15-к зазначила, що об'єднана палата касаційного суду може відступити від висновку щодо застосування норми права в подібних правовідносинах, викладеного раніше в ухваленому рішенні Верховного Суду, у складі цієї ж об'єднаної палати [15].

Притім, як слідє зі змісту ст. ст. 328, 347 КАС України, ініціювати питання про відступ від правової позиції може виключно Верховний Суд, тобто суди першої та апеляційної інстанцій не мають таких повноважень.

Наступною правовою проблемою, яка потребує розв'язання в контексті цього дослідження, є питання щодо підстав, за наявності яких допускається відступ від правової позиції.

Передусім слід зазначити, що, відповідно до сталої практики ЄСПЛ та Великої Палати Верховного Суду, відступ від раніше сформованої правової позиції повинен мати реальне підґрунтя, про що йдеться, зокрема, у п. 70 рішення від 18 січня 2001 року в справі «Чемпен проти Сполученого Королівства» («Chapman v. the United Kingdom»), заява № 27238/95) [16].

У справах щодо Росії ЄСПЛ також неодноразово зазначив, що відступи від принципу правової визначеності виправдані лише у випадках необхідності та при обставинах істотного й непереборного характеру (рішення у справі, «Проценко проти Росії», заява № 13151/04, п. 26). Зокрема, відступ від принципу правової визначеності допустимий не в інтересах правового пуризму, а з метою виправлення «помилки, що має фундаментальне значення для судової системи» (рішення в справі «Сутяжник проти Росії», заява № 8269/02, п. 38) [17]. Аналогічні висновки зроблені Великою Палатою Верховного Суду, наприклад, під час розгляду справи № 823/378/16 [18; 19].

Науковцями з цього приводу висловлюються різні точки зору.

Так В. Пирогов зазначає, що підставами для відступу можуть бути вади попереднього рішення чи групи рішень (їх неефективність, неясність, неузгодженість, необґрунтованість, незбалансованість, помилковість); зміни суспільного контексту [20].

В. В. Гончаров висловлює думку про те, що відступ від попередньої правової позиції може мати місце у випадку застосування динамічного тлумачення, функції якого пов'язані з виправленням помилок та неузгодженості в офіційній інтерпретації і з еволюційним тлумаченням та забезпеченням функціональної стабільності Основного закону чи іншого джерела права [21, с. 181].

Аналіз судової практики Великої Палати Верховного Суду дозволяє виокремити наступні, найбільш поширені підстави для відступу від раніше сформованої правової позиції Верховного Суду.

1. *Зміна законодавства (існують випадки, за яких зміна законодавства не дозволяє суду однозначно прийти до висновку, що зміна судової практики можлива без відступу від раніше сформованої правової позиції).* Наприклад, Велика Палата Верховного Суду в постанові від 12 лютого 2019 року у справі № 826/7380/15 відступила від висновку щодо застосування норм права у подібних відносинах, викладеного в постановах Верховного Суду України від 16 вересня 2015 року у справі № 21-881a15, від 17 листопада 2015 року у справі № 21-4371a15 та ін., про те, що відшкодування ПДВ здійснюється органом Державної казначейської служби України з дотриманням процедури та на умовах, встановлених статтею 200 ПК України та Порядком № 39, оскільки на момент розгляду цієї справи Великою Палатою Верховного Суду вказаний спосіб захисту визнаний неефективним та таким, що не призводить до поновлення порушеного права платника податків. Станом на сьогодні суди вже застосували цю позицію при вирішенні справ по суті більше 130 разів [22].

2. *Ухвалення рішення Конституційним Судом України.*

Так Велика Палата Верховного Суду в постанові від 6 лютого 2019 року у справі № 522/2738/17 дійшла висновку про наявність підстав для відступу від правового висновку Верховного Суду України, викладеного в постанові цього суду від 10 березня 2015 року у справі № 21-70a15, з огляду на ухвалення рішення Конституційного Суду України від 13 травня 2015 року № 4-рп/2015 щодо переліку щомісячних додаткових видів грошового забезпечення, які є підставою для перерахунку пенсій військовослужбовців. Станом на сьогодні суди вже застосували цю позицію при вирішенні справ по суті більше 1 000 разів [23].

3. *Нечіткість закону (невідповідності критерію «якість закону»), що призвело до різного тлумаченням судами (колегіями, палатами) норм права.*

Причому варто зауважити, що неоднаковість у правозастосуванні може бути обумовлена різною практикою правозастосування судів різних юрисдикцій (палат та колегій у межах суду однієї юрисдикції) через нечіткість закону (невідповідності критерію «якість закону»). Однією з основних причин низької якості закону є здійснення вузькогрупового та позаправового лобіювання під час законотворчого процесу на користь окремих приватних інтересів, у результаті чого закон починає відображати не стільки загальні інтереси, скільки інтереси окремих груп [24].

У сталій практиці ЄСПЛ поняття «якість закону» означає, що національне законодавство повинне бути доступним і передбачуваним, тобто визначати достатньо чіткі положення, аби дати людям адекватну вказівку щодо обставин й умов, за яких державні органи мають право вживати заходів, що вплинуть на конвенційні права цих людей (див. *mutatis mutandis* рішення ЄСПЛ у справі «С. Дж. та інші проти Болгарії» [«С. G. and Others v. Bulgaria»], заява № 1365/07, п. 39, у справі «Олександр Волков проти України», заява № 21722/11, п 170) [25].

4. *Висноски рішення ЄСПЛ, висновки якого мають бути враховані національними судами.*

Слід зазначити, що вказана підстава відступу передусім ґрунтується на конституційному принципі верховенства права, який суд застосовує з урахуванням судової практики ЄСПЛ (ч. 2 ст. 6 КАС України). Відповідно, прецедентна практика ЄСПЛ щодо тлумачення норм Конвенції, що зумовлює розширення сфери застосування в Україні таких принципів, як «належного урядування», «мирного володіння майном», «захисту законних очікувань», «правової визначеності», викликає необхідність у зміні доктринальних підходів до питання конституційних гарантій реалізації прав людини.

Зокрема, у постанові від 20 травня 2020 року у справі № 815/1226/18 Велика Палата Верховного Суду зазначила, що, ініціюючи питання відступу, суд враховав таке: з огляду на те що Конституція України містить не тільки норми прямої дії, але й принципи та цінності, а також ураховуючи те, що суд повинен, у першу чергу, захищати конституційні права та свободи особи при виникненні ситуації, за якої потрібно вибирати пріоритет (вузька інтерпретація норми, що призводить до одного результату, або розширене тлумачення, що тягне за собою більш ефективний захист конституційних прав і свобод), варто робити вибір на користь останнього, враховуючи також дотримання балансу суспільних та приватних інтересів [26].

5. *Зміни, що відбулися в праворозумінні.*

Такі зміни можуть бути зумовлені: 1) розширенням сфери застосування певного принципу; 2) зміною доктринальних підходів до вирішення складних питань у певних сферах суспільно-управлінських відносин; 3) наявністю загрози національній безпеці; 4) змінами у фінансових можливостях держави.

Вказана підстава певним чином пов'язана із попередньою. Як зазначила з цього приводу Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 30 січня 2019 року в справі № 876/5312/17, за певних обставин відступ під попередніх правових позицій суду касаційної інстанції узгоджується з уже ustalеним, виробленим у праві цивільно-заційним підходом, згідно з яким «*Truth or stability - truth is preferable*» (при конкуренції між правдивим і стабільним пріоритет варто віддавати першому). Зміна протягом останніх років у правозастосуванні судами положень законодавства, яке деталізує

порядок реалізації особою конституційного права на соціальний захист, пов'язана, зокрема, з позицією Великої Палати, що висловлена в низці рішень [27].

В окремій думці суддя Великої Палати Верховного Суду В. Ю. Уркевич щодо постанови від 12 червня 2018 року у справі № 823/378/16 також зазначив, що, відступаючи від висновку щодо застосування юридичної норми, Велика Палата Верховного Суду може шляхом буквального, звужувального чи розширювального тлумачення відповідної норми або повністю відмовитися від її висновку на користь іншого, або конкретизувати попередній висновок, застосувавши належні способи тлумачення юридичних норм [28].

Одним із проблемних питань у досліджуваній сфері є визначення часу, з якого відступ від правової позиції має застосовуватися судами. З цього приводу слід зауважити, що, за загальним правилом, нова правова позиція застосовується судами під час розгляду справ, провадження у яких відкрито після формулювання певної правової позиції. Водночас, як зазначила Велика Палата Верховного Суду в постанові від 28 березня 2019 року у справі № 11-585cap18, у виняткових ситуаціях, вирішуючи головне завданням адміністративного судочинства, суд апеляційної та касаційної інстанції, навівши належні мотиви, може застосувати в інтересах позивача позицію, яка з'явилася на момент вирішення справи вже в процесі відповідного оскарження [29].

Ще однією проблемою в правовому регулюванні забезпечення єдності судової практики та процедури відступу від раніше сформованої правової позиції, є те, що КАС України не визначено порядку доведення такого відступу до відома інших судів.

У своїй статті «Нові підходи Великої Палати Верховного Суду до забезпечення єдності судової практики» О. Р. Кібенко справедливо звертає увагу на те, що єдність судової практики має бути забезпечена, серед іншого, фіксацією відступів від правових позицій; поступово Велика Палата сформулювала наступне правило: якщо відбувся відступ від певної правової позиції, яка містилася в іншому рішенні Верховного Суду, то обов'язково про це зазначається в тексті рішення; притім мають бути наведені вагомі аргументи щодо необхідності такого відступу [30].

Фактично пропонується доповнити ЄДРСР у частині постанов Верховного Суду показником «наявність відступу» із такими варіантами заповнення: «відомостей немає» або, за наявності відповідної інформації – «дата ухвалення постанови (у якій суд відступив від раніше висловленої правової позиції), номер справи».

Висновки. Отже, невід'ємною складовою принципу верховенства права є принцип правової визначеності, який, крім іншого, означає стабільність та єдність судової практики, можливість відступу судом від своєї попередньої позиції лише за наявності вагомих підстав; елементом правової визначеності є принцип єдності судової практики, який полягає в забезпеченні однакового правозастосування в судочинстві, що сприяє передбачуваності щодо вирішення конфліктних ситуацій для учасників судового процесу.

Принцип єдності судової практики не має абсолютного характеру, оскільки процесуальним законодавством Велика Палата Верховного Суду, об'єднана палата, палати Верховного Суду наділені виключними повноваженнями у встановленому порядку відступати від раніше сформованої правової позиції з огляду на те, що в протилежному випадку це означало б неможливість виправлення судом своєї влас-

ної помилки, викликаной нечіткістю закону (невідповідності критерію «якість закону»), що призвело до неоднакового тлумачення норм права, або виключало б можливість динамічного розвитку суспільних правовідносин та права; за певних обставин відступ під попередніх правових позицій суду касаційної інстанції узгоджується з уже ustalеним, виробленим у праві цивілізаційним підходом, згідно з яким «*Truth or stability - truth is preferable*» (при конкуренції між правдивим і стабільним пріоритет варто віддавати першому).

Для узгодження принципу правової визначеності та концепту «живого права» в рішеннях ЄСПЛ та Великої Палати Верховного Суду сформувався стала практика, відповідно до якої відступ від правової позиції повинен мати тільки вагомий підстави, реальне підґрунтя, тобто суд не повинен відступати від попередніх рішень за відсутності належної для цього підстави та з метою виправлення лише тих неузгодженостей (помилкок), що мають фундаментальне значення для судової системи.

Обґрунтованими підставами для відступу від уже сформованої правової позиції Верховного Суду є: 1) зміна законодавства (існують випадки, за яких зміна законодавства не дозволяє суду однозначно прийти до висновку, що зміна судової практики можлива без відступу від раніше сформованої правової позиції); 2) ухвалення рішення Конституційним Судом України; 3) нечіткість закону (невідповідності критерію «якість закону»), що призвело до різного тлумаченням судами (палатами, колегіями) норм права; 4) винесення рішення ЄСПЛ, висновки якого мають бути враховані національними судами; 5) зміни в праворозумінні, зумовлені розширенням сфери застосування певного принципу; зміною доктринальних підходів до вирішення складних питань у певних сферах суспільно-управлінських відносин; наявністю загрози національній безпеці; змінами у фінансових можливостях держави.

Серед проблемних питань регулювання відступу від правової позиції Верховного Суду слід виокремити те, що в КАС України відсутні норми, які б безпосередньо визначали підстави, за наявності яких допускається відступ від сформованої правової позиції, порядок та наслідки такого відступу, спосіб відступу, визначення часу, з якого відступ від правової позиції має застосовуватися судами, спосіб доведення відступу до відома судів нижчих інстанцій та ін.

Використані джерела:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV в ред. Закону від 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>.
4. Берназюк Я. Вирішення виключної правової проблеми як спосіб забезпечення однакового застосування норм права. *Судово-юридична газета*. 2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/136144-virishennya-viklyuchnoyi-pravovoyi-problemi-yak-sposib-zabezpechennya-odnakovogo-zastosuvannya-norm-prava>.
5. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf.

6. Борисенко М. О. Вплив практики Європейського суду з прав людини на єдність правозастосування в судовій системі України. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 142-151.

7. Луспенник Д. Д. Завдання Верховного Суду як суду касаційної інстанції. *Судово-юридична газета*. 2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/130875-zavdannya-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoi-instantsiyi>.

8. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. К.: Реферат, 2007. С. 381-382.

9. Коновалова А. Співвідношення повноважень Касаційного адміністративного суду та Великої палати Верховного Суду за нормами нового КАСУ. *Юридична газета*. URL: <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/spivvidnoshennya-povnovazhen-kasatsiynogo-administrativnogo-sudu-ta-velikoyi-palati-verhovnogo-sudu-z.html>.

10. Судді ВС обговорили актуальні питання на VII Судовому форумі АПУ. 2018. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/602800/>.

11. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду у постанові від 8 лютого 2018 року у справі № 357/3258/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72243445>.

12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 березня 2018 року у справі № 910/17999/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73029856>.

13. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 квітня 2018 року у справі № 910/12294/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73335676>.

14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 січня 2019 року у справі № 755/10947/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79834955>.

15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2019 року у справі № 629/847/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86105184>.

16. Case of Chapman v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 18.01.2001, № 27238/95. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Chapman%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%2C%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%7D>.

17. Князев В. Правило визначення юрисдикції має бути максимально доступним і зрозумілим. 2018. Офіційний сайт Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/620131/>.

18. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду щодо постанови від 12 червня 2018 року у справі № 823/378/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76860159>.

19. Окрема думка судді Великої Палати Верховного Суду щодо постанови від 12 червня 2018 року у справі № 823/378/16. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76441988>.

20. Пирогов В. Підстави відступлення Великої Палати Верховного Суду від власних правових позицій і запитання щодо таких підстав. *Юрліга* 2019. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analitics/183692_pdstavi-vdstuplennya-veliko-palati-verkhovnogo-sudu-vd-vlasnikh-pravovikh-pozitsiy-zapitannya-shchodo-takikh-pdstav.

21. Гончаров В. В. Динамічне тлумачення юридичних норм. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. *Серія І. Дослідження та реферати*. Вип. 27. Львів: СПОЛЛОМ, 2013. 252 с.

22. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 лютого 2019 року у справі № 826/7380/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80427413>.

23. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 6 лютого 2019 року у справі № 522/2738/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80224649>.

24. Нестерович В. Ф. Етимологія та феномен поняття «любовання»: гносеологічний вимір. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 1. С. 40-51.

25. Серков проти України: рішення Європейського суду з прав людини від 07.07.2011, заява № 39766/05. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SOC00264.html.

26. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 травня 2020 року у справі № 815/1226/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89819907>.

27. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30 січня 2019 року у справі № 876/5312/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684887>.

28. Уркевич В. Велика Палата Верховного Суду: перший досвід функціонування. *Юридична газета*. URL: <http://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/velika-palata-verhovnogo-sudu-pershiy-dosvid-funkcionuvannya.html>.

29. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 березня 2019 року у справі № 11-585cap18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81047535#>.

30. Кібенко О. Нові підходи Великої Палати Верховного Суду до забезпечення єдності судової практики. *Судово-юридична газета*. 2018. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/129294-novi-pidkhodi-velikoyi-palati-verkhovnogo-sudu-do-zabezpechennya-yednosti-sudovoyi-praktiki>.

References:

1. Konstytucija Ukrai'ny vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA%96-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

2. Pro sudoustrij i status suddiv: Zakon Ukrai'ny vid 02.06.2016 № 1402-VIII. (2016) N. p. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>. [in Ukrainian].

3. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrai'ny: Zakon Ukrai'ny vid 06.07.2005 № 2747-IV v red. Zakonu vid 03.10.2017 № 2147-VIII. (2017) N. p. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. [in Ukrainian].

4. Bernazjuk, Ja. (2019) Vyrishennja vykljuchnoi' pravovoi' problemy jak sposib zabezpechennja odnakovogo zastosuvannja norm prava. *Sudovo-jurydychna gazeta - Ship-Legal newspaper*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/136144-virishennya-viklyuchnoyi-pravovoyi-problemi-yak-sposib-zabezpechennja-odnakovogo-zastosuvannja-norm-prava>. [in Ukrainian].

5. Vysnovok № 11 (2008) Konsultatyvnoi' rady jevropejs'kyh suddiv do uvagy Komitetu Ministriv Rady Jevropy shhodo yakosti sudovyh rishen'. N. p. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf. [in Ukrainian].

6. Borysenko, M. O. (2016) Vplyv praktyky Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny na jednist' pravozastosuvannja v sudovij systemi Ukrai'ny. *Chasopys cyvil'noho i kriminal'nogo sudochynstva - Hourly writing of civil and criminal court ruling*, 3, 142-151. [in Ukrainian].

7. Luspenyk, D. D. (2018) Zavdannja Verhovnogo Sudu jak sudu kasacijnoi' instancii'. *Sudovo-jurydychna gazeta - Ship-Legal newspaper*. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/130875-zavdannja-verkhovnogo-sudu-yak-sudu-kasatsiynoyi-instanciji>.

8. Shevchuk, S. (2007) Sudova pravotvorchist': svitovij dosvid i perspektyvy v Ukrai'ni. Kyiv: Referat, 381-382. [in Ukrainian].

9. Konovalova, A. Spivvidnoshennja povnovazhen' Kasacijnogo administratyvnoho sudu ta Velykoj' palaty Verhovnogo Sudu za normamy novogo KASU. *Jurydychna gazeta - Legal newspaper*.

URL: <http://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/spivvidnoshennya-povnovazhen-kasaciynogo-administrativnogo-sudu-ta-velikoyi-palati-verhovnogo-sudu-z.html>. [in Ukrainian].

10. Suddi VS obgovoryly aktual'ni pytannja na VII Sudovomu forumi APU. (2018). Oficijnyj sajт Verhovnogo Sudu. N. p. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/602800/>. [in Ukrainian].

11. Okrema dumka suddi Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu u postanovi vid 8 ljutogo 2018 roku u spravi № 357/3258/16-c. (2018) URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72243445>. [in Ukrainian].

12. Postanova Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu vid 27 bereznja 2018 roku u spravi № 910/17999/16. (2018) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73029856>. [in Ukrainian].

13. Postanova Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu vid 11 kvitnja 2018 roku u spravi № 910/12294/16. (2018) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73335676>. [in Ukrainian].

14. Postanova Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu vid 30 sichnja 2019 roku u spravi № 755/10947/17. (2019) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79834955>. [in Ukrainian].

15. Postanova Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu vid 27 lystopada 2019 roku u spravi № 629/847/15-k. (2019) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86105184>. [in Ukrainian].

16. Case of Chapman v. the United Kingdom: decision of the European Court of Human Rights, 18.01.2001, № 27238/95. N. p. (2001) URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22:%5B%22Chapman%20v.%20the%20United%20Kingdom%22%5D%22documentcollectionid%22:%5B%22GRANDCHAMBER%22%22CHAMBER%22%5D%7D>. [in Ukrainian].

17. Knjazjev V. Pravylo vyznachennja jursydykcij maje buty maksimal'no dostupnym i zrozumljym. (2018). Oficijnyj sajт Verhovnogo Sudu. N. p. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/620131/>. [in Ukrainian].

18. Okrema dumka suddi Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu shhodo postanovy vid 12 chervnja 2018 roku u spravi № 823/378/16. (2018) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76860159>. [in Ukrainian].

19. Okrema dumka suddi Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu shhodo postanovy vid 12 chervnja 2018 roku u spravi № 823/378/16. N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76441988>. [in Ukrainian].

20. Pyrogov, V. (2019) Pidstavy vidstuplennja Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu vid vlasnyh pravovyh pozycij i zapytannja shhodo takyh pidstav. Jurliga. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/analytics/183692_pdstavi-vidstuplennja-veliko-palati-verkhovnogo-sudu-vid-vlasnykh-pravovykh-pozitsiy-zapytannya-shhodo-takikh-pdstav. [in Ukrainian].

21. Goncharov, V. V. (2013) Dynamichne tlumachennja jurydychnykh norm. Praci L'vivs'koi' laboratorii' prav ljudyjny i gromadjanyjna Naukovo-doslidnogo instytutu derzhavnogo budivnyctva ta misceвого samovrjaduvannja Nacional'noi' akademii' pravovyh nauk Ukraїny. P. M. Rabinovyh (Ed.) et al. *Serija I. Dosliǎzhennja ta referaty - Seria I. Dosliǎzhennja and abstract, issue 27*. L'viv: SPOLOM. [in Ukrainian].

22. Postanova Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu vid 12 ljutogo 2019 roku u spravi № 826/7380/15. (2019) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80427413>.

23. Postanova Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu vid 6 ljutogo 2019 roku u spravi № 522/2738/17. (2019) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/80224649>. [in Ukrainian].

24. Nesterovych, V. F. (2010) Etymolohiya ta fenomen ponyattya «lobiyuvannya»: hnoeolohichnyy vymir. *Byuletyn' Ministerstva yustytysiyi Ukrayiny – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, 1, 40-51. [in Ukrainian].

25. Serkov proty Ukraïny: rishennja Jevropejs'kogo sudu z prav ljudyny vid 07.07.2011, zajava № 39766/05. (2011) N. p. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SOO00264.html. [in Ukrainian].

26. Postanova Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu vid 20 travnja 2020 roku u spravi № 815/1226/18. (2020) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89819907>. [in Ukrainian].

27. Postanova Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu vid 30 sichnja 2019 roku u spravi № 876/5312/17. (2019) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79684887>

28. Urkevych, V. Velyka Palata Verhovnogo Sudu: pershyj dosvid funkcionuvannya. *Jurydychna gazeta - Legal newspaper*. N. d. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/velika-palata-verhovnogo-sudu-pershiy-dosvid-funkcionuvannya.html>. [in Ukrainian].

29. Postanova Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu vid 28 bereznja 2019 roku u spravi № 11-585sap18. (2019) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81047535#>. [in Ukrainian].

30. Kibenko, O. (2018) Novi pidhody Velykoi' Palaty Verhovnogo Sudu do zabezpechennja jednosti sudovoi' praktyky. *Sudovo-jurydychna gazeta- Ship-Legal newspaper*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/129294-novi-pidkhodi-velikoyi-palati-verkhovnogo-sudu-do-zabezpechennja-yednosti-sudovoyi-praktiki>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.07.2020

Берназюк Я. А.,
доктор юридических наук,
заслуженный юрист Украины,
профессор кафедры конституционного
и международного права
Таврического национального университета
имени В. И. Вернадского
(г. Киев, Украина)

ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЕДИНСТВА СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ И ОТСТУПЛЕНИЯ ОТ ПРАВОВЫХ ПОЗИЦИЙ ВЕРХОВНОГО СУДА (НА ПРИМЕРЕ РЕШЕНИЯ ПУБЛИЧНО-ПРАВОВЫХ СПОРОВ)

В статье исследуются теоретико-правовые вопросы обеспечения единства судебной практики и отступление от правовых позиций на примере решения публично-правовых споров. На основании анализа международных и национальных правовых актов определено место единства судебной практики в системе основных международных и конституционных принципов. Обосновано, что принцип единства судебной практики не является абсолютным; исследовано понятие и значение отступления от правовых позиций. Систематизированы основания отступления от правовых позиций на основании анализа судебной практики в публично-правовых спорах.

Ключевые слова: судебная практика, обеспечение единства, отступление, правовые позиции, публично-правовой спор.

Bernaziuk Ian,
Doctor of Laws,
Honored Lawyer of Ukraine,
Professor of the Department
of Constitutional and International Law
of Tavrida National University V. I. Vernadsky
(Kyiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF ENSURING THE UNITY OF JUDICIAL PRACTICE AND DEVIATION FROM THE LEGAL POSITIONS OF THE SUPREME COURT (ON THE EXAMPLE OF RESOLUTION OF PUBLIC LEGAL DISPUTES)

The article examines the theoretical and legal issues of ensuring the unity of judicial practice and the procedure for deviating from legal positions on the example of resolving public law disputes. An analysis of international and national legal acts, as well as the case law of the European Court of Human Rights and national case law and approaches to understanding the concept and meaning of the principle of unity of case law in the system of fundamental international and constitutional principles.

It is substantiated that the principle of unity of judicial practice is not absolute, as the legislation of Ukraine and the constant practice of the European Court of Human Rights allow in exceptional cases to deviate from the previously formulated case law.

The concept and significance of the institution of deviation from legal positions are studied and the main features of this institution are outlined. The grounds for deviation from legal positions are systematized on the basis of the analysis of judicial practice in public law disputes. It is established that reasonable grounds for deviation from the already formed legal position may be: change of legislation (there are cases in which change of legislation does not allow the court to unequivocally conclude that change of judicial practice is possible without deviation from practice); ruling by the Constitutional Court of Ukraine; courts make a mistake in interpreting legal norms; passing a decision of the European Court of Human Rights, the conclusions of which must be taken into account by the national courts of Ukraine; changes in legal understanding.

Some shortcomings of the legislation in the field of regulation of deviation from legal positions are identified. It is established that the Code of Administrative Procedure of Ukraine does not contain norms that would determine the grounds on which a deviation from the existing legal position is allowed, the procedure and consequences of such a deviation, the method of bringing this to the notice of lower courts, etc. Taking into account the analysis of scientific approaches, proposals for improving procedural legislation have been developed.

Keywords: judicial practice, ensuring unity, retreat, legal positions, public law dispute.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.90-102
УДК 343.5

А. О. Ведернікова,
ад'юнкту Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка
(м. Севе́родонецьк, Україна)
e-mail: Annavedernikova1989@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-4526-1277>

АМЕРИКАНСЬКИЙ ДОСВІД КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БУЛІНГУ

Проблема насильства в навчальних закладах існує в багатьох країнах світу, але не всі протидіють зазначеному явищу і проводять відповідну антибулінгову політику. Америка – одна з країн, яка активно бореться з булінгом у школі, і її досвід є важливим для України. У статті проаналізовано статистичні показники виявів булінгу та кібербулінгу в США. Висвітлено особливості антибулінгової політики різних штатів США, наведено загальні положення, визначено сучасні тенденції та перепони в боротьбі зі цькуванням. Запропоновано імплементацію окремих положень у національне законодавство.

Ключові слова: булінг, цькування, дискримінація, антибулінгове законодавство США, антибулінгова політика, кібербулінг, харасмент, нульова толерантність.

Постановка проблеми. Із метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, здоров'я, освіту та з огляду на світові суспільні течії, 18 грудня 2018 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». Вищезазначеним законом сформульовано визначення булінгу та внесені зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, де передбачено адміністративну відповідальність за цькування в закладах освіти. Запобігання цькуванню у школі є предметом законодавчого регулювання в зарубіжних країнах. Оцінка такого досвіду є важливою для юридичної науки, оскільки дослідження булінгу в науковій літературі здійснюються здебільшого фахівцями з педагогіки, соціології та психології. Дослідження досить тривалого законодавчого досвіду інших держав щодо протидії булінгу, зокрема США, допомагає зрозуміти рівень проблеми й можливі перспективи нормативного регулювання. Досвід США цікавий тим, що в кожному штаті підхід до боротьби зі цькуванням у школах дещо різниться, і це дозволяє проаналізувати різні підходи в боротьбі з булінгом. Законодавчо регулюються й інші форми булінгу, зокрема й кібербулінг, коли цькування здійснюється із застосуванням засобів електронних комунікацій. Під час дослідження було виявлено низку позитивних чинників правового регулювання булінгу в США, які можуть бути імplementовані в українське законодавство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціологічній, психологічній та педагогічній літературі проблема булінгу знайшла висвітлення в працях вітчизняних (Г. В. Коваль, Г. О. Алексєнко, Ю. Б. Брочковська, С. С. Стельмах, І. А. Гайдамашко, О. О. Шуміло, Н. В. Лесько та ін.) та зарубіжних учених (С. М. Arora, V. Besag, H. Leymann, R. Hazler, Kvak, C. Lee, K. Rigby, E. Roland, P. T. Slee та ін.). Однак найбільш ґрунтовні напрацювання щодо булінгу належать D. Olweus. З правової точки

зору булінг досліджували такі зарубіжні вчені, як: S. Hinduja, J. W. Patchin, S. Cmiel, S. Kmietek, B. High, J. Kuczynski, L. L. Finley тощо. У вітчизняній юридичній науці ця проблематика не достатньо висвітлена, проте окремі дослідження мають Т. Миськевич, І. Г. Лубенець, А. О. Жеброва, Т. В. Миронюк. Отже, подальша правова оцінка булінгу є перспективним напрямом досліджень.

Формулювання цілей. Мета дослідження – з'ясувати особливості кримінально-правового регулювання булінгу в США, що становить інформаційно-аналітичну основу для розробки ефективних заходів запобігання зазначеному явищу на національному рівні.

Виклад основного матеріалу. Національний центр статистики освіти США за підтримки Міністерства освіти провели шкільне опитування директорів щодо злочинності та безпеки в 2017 – 2018 навчальному році. Так 27,9 % середніх шкіл повідомили про знущання з учнів, які відбувалися принаймні раз на тиждень; водночас серед старших школярів цей відсоток складає 15,8 %, а серед початкових шкіл – 8,7 %. Про те, що кібербулінг трапляється в школі хоча б один раз на тиждень, частіше повідомляють середні та старші школи (33,1 % та 30,2 % відповідно), ніж початкові (4,5 %) [1]. За їхньою інформацією, булінг та кібербулінг у США більше виявляється в середній школі невеликих міст з кількістю учнів понад одну тисячу, особливо на Заході та Середньому Заході країни. Проте це лагента злочинність й оприлюднюються не всі факти цькування. Тому можна вважати, що вказані показники є заниженими.

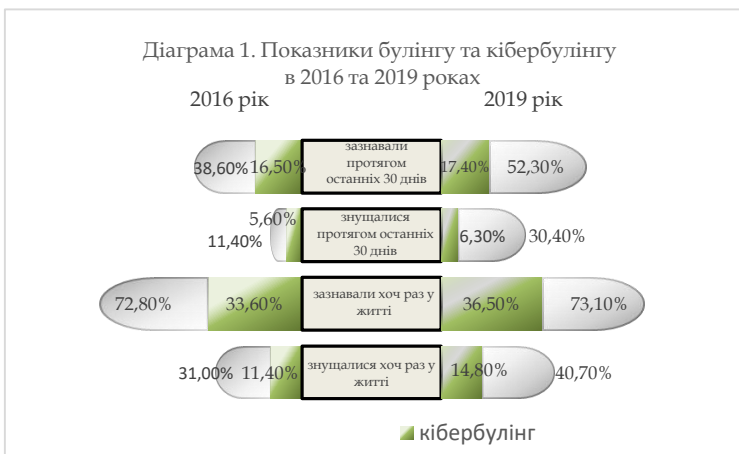
Національний центр статистики освіти США та Бюро статистики Міністерства юстиції США в останньому оприлюдненому звіті національного опитування учнів віком від 12 до 18 років середньої та старшої шкіл державних та приватних навчальних закладів США щодо обстеження злочинності та безпеки за 2016 – 2017 навчальний рік зазначають, що з 24 650 000 респондентів 20,2 % повідомили, що в школі їх цькують. Серед чоловіків цей показник складає 16,7 %, серед жінок – 23,8 %. У 6-му класі зазнають булінгу 29,5 % учнів, у 7-му – 24,4 %, у 8-му – 25,3 %, у 9-му – 19,3 %, у 10-му – 18,9 %, в 11-му – 14,7 %, у 12-му – 12,2 % [2]. Отже, із дорослішанням кількість знущань зменшується. Усього булінгу зазнавали 4 986 000 респондентів, із них: відчували глузування й образи 64,4 %; щодо 66,2 % розпускалися чутки; 19,2 % отримували погрози щодо завдання їм шкоди; штовхали, робили підніжки або плювали на 26,1 % учнів; примушували до певних дій 9,3 %; вилучали з колективу 25,5 %; знищувалося майно в 7 % жертв булінгу [3]. Із дорослішанням булери переходять в інтернет-площину. Кібербулінг частіше здійснюють старшокласники (19 %), ніж учні середньої школи (12 %), а його жертвами втричі частіше стають жінки, ніж чоловіки (21 % проти 7 %). Булінг із використанням інформаційних технологій є більш небезпечним через можливі репости та анонімність правопорушника, яка надає йому відчуття безкарності. Тому більш високі показники повідомлення про будь-які негативні наслідки (63 %) мають учні, які зазнали кібербулінгу порівняно з тими, з кого знущалися лише особисто (37 %). Перші повідомили про систематичні випадки уникнення місць активності в школі (29 %) порівняно з тими, які повідомили про особисте знущання (19 %). Окрім того, учні, які зазнали кібербулінгу, частіше прогулюють заняття в школі (13 % проти 3 %). Однак, більшість учнів (56 %) повідомляють дорослим саме про кібербулінг, ніж про особисте цькування (45 %) [4], а це зменшує його латентність і надає можливість залагодити проблему та притягнути винного до відповідальності. Cyberbullying Research Center у 2019 році провів опитування 4 972 школярів віком

12- 17 років щодо проявів булінгу та кібербулінгу в навчальних закладах США та порівняв їхні результати з результатами 2016 року. У 2019 році більше половини (52,3 %) учнів зазначили, що вони зазнавали знущань у школі за останні 30 днів, порівняно з 38,6 % у 2016 році (на 35 % більше). Окрім того, майже третина (30,4 %) учнів зазначила, що вони знущалися з інших у школі впродовж останнього місяця 2019 року порівняно з 11,4 % у 2016 році. Не було різниці в кількості учнів, які зазнавали знущань у школі протягом життя (73,1 % проти 72,8 %), але кількість респондентів, які повідомили, що пригнічували інших хоча б раз у житті, зростає до 40,7 % з 31 %. Зазначені показники булінгу в США зображені нижче в діаграмі 1 [5].

Імовірно, такий приріст показників відбувся через зменшення латентності булінгу. У США діє велика кількість освітніх програм щодо протидії булінгу, тому учні більше усвідомлюють проблему шкільних знущань та їхніх наслідків. Підлітки відчують ефективність програм протидії булінгу і повідомляють про цькування, у такий спосіб зазначаючи перспективні напрями для подальшої профілактичної роботи. Збільшення кількості учнів, які сказали, що вони знущаються з інших у школі, може бути проявом для усвідомлення протиправних дій та їхніх наслідків. Тобто знущань не стає більше, а школярі починають розуміти, що штовхання, образи, глузування, вигнання з колективу тощо – це не жарт, а прояви булінгу.

За інформацією Cyberbullying Research Center, відсоток школярів, які заявили, що вони зазнали кібербулінгу з 2016 по 2019 рік, трохи збільшився. Так у 2019 році 17,4 % школярів зазнавали кібербулінгу за попередні 30 днів порівняно з 16,5 % у 2016 році. У 2019 році здійснювали кібербулінг за попередні 30 днів 6,3 % школярів порівняно з 5,6 % у 2016 році. Також відбулося збільшення кількості школярів, які коли-небудь піддавалися кібербулінгу (з 33,6 % до 36,5 %) або самі вчиняли кібербулінг протягом свого життя (з 11,4 % до 14,8 %). Зазначені показники кібербулінгу в США зображені в діаграмі 1 [5]. І лише 22 % жертв кібержорстокого поводження будуть проводити дії проти хулігана [6].

Жоден федеральний закон США безпосередньо не стосується булінгу; у деяких випадках знущання ототожнюється із дискримінацією, коли воно ґрунтується на національному походженні, расі, кольорі шкіри, віці, статі, інвалідності

чи релігії. Коли цькування пов'язані із дискримінацією, то школи, що фінансуються федеральною владою, зобов'язані розв'язувати ці питання в адміністративному порядку. Якщо ситуація не буде вирішена належним чином, можуть втручатися Управління цивільних прав Міністерства освіти США та Відділ цивільних прав Міністерства юстиції США. Більшість судових справ розглядається згідно з цивільним законодавством. Компенсація шкоди, завданої булінгом, покладається на людину, яка вчинила це правопорушення, або на школи чи органи керівництва закладу освіти. Навчальні заклади є відповідальними за добробут учнів. Окрім того, у всіх штатах США є різні кримінальні закони, які зазначають відповідальність за окремі прояви насильства, а саме заподіяння тілесних ушкоджень, напад, побиття, переслідування, домагання, сексуальне насильство, сексинг, грумінг, хейзинг, хулінганство, «злочини ненависті».

У 2018 році американські науковці Sameer Hinduja й Justin W. Patchin проаналізували кримінально-правове законодавство США щодо протидії кібербулінгу та дійшли висновку, що: у 48 штатах ухвалені закони, які мають положення про кібербулінг або інтернет-домагання; 44 штати передбачають кримінальні санкції за електронне цькування; 49 штатів застосовують шкільну антибулінгову політику, а 45 штатів передбачають шкільні санкції за вказані правопорушення; у 17 з них відповідальність настає за дії, вчинені поза межами навчального закладу [7]. У всіх штатах є закони щодо протидії булінгу, і більшість з них містить чіткі посилення на електронні форми. Першим штатом, який ухвалив антибулінговий закон, була Джорджія (1999 рік). Останнім – Монтана, у 2015 році.

Оцінку якості та дівості чинних законів, а також зміни до них, здійснює Громадська спостережна організація «Bully Police USA». Усі штати, які не мають закону, автоматично отримують оцінку «F». Оцінка «D» надається штатам із недієвими законами, «C» – посередніми законами, «B» – прийнятними законами та «A» – тим, хто має «майже ідеальні» закони. Якщо закони містять положення про кібербулінг та забезпечують консультування жертв булінгу, їм надають додатково «+». Отже, після започаткування поняття булінгу в законі 2015 року «Montana Code Annotated Title 20. Education Chapter 5. Pupils. Part 2. Duties - Prohibitions – Penalties» оцінка штату підвищилась з «F» до «B +». Штати постійно доповнюють свої антибулінгові закони різними положеннями, у такий спосіб підвищуючи рейтинг. Наприклад, у 2005 році Меріленд ухвалив закон «HB 407», який був оцінений на «C +» за системою оцінювання Bully Police. У 2008 році було схвалено оновлений закон «HB 199», який оцінено вже на «A ++». У 1999 році штат Джорджія ухвалив закон «HB 84, гл. 282 (OCGA § 20-2-751.4 та OCGA § 20-2-751.5.)», наголосивши на важливості навчання персоналу методам запобігання булінгу та насильницьким діям щодо однокласників, отримавши оцінку «C». У 2010 році штат ухвалив закон «SB 250», яким були внесені зміни до «Chapter 2 of Title 20 of the Official Code of Georgia Annotated», отримавши оцінку «A ++».

Щоб мати найвищу оцінку, закон повинен бути ефективним і відповідати таким вимогам:

1. Має використовуватися термін «булінг», а не «злочини ненависті», домагання, дискримінація чи залякування.
2. Повинен бути правозахисним і захищати права окремого студента та його особисту безпеку, а не акцентувати увагу на безпеці шкільних будівель.

3. Мусить бути визначення булінгу та харасменту (з англійської «harassment» – домагання), тому що визначення проблеми є запорукою вирішення її. Не має бути особливого акценту на визначенні жертв, бо всіх дітей, які зазнають булінгу, потрібно захищати.

4. Повинен містити рекомендації, інструкції щодо зразкової антибулінгової політики, реалізації проєкту, програми, закону протидії булінгу.

5. Має передбачити освіту фахівців усіх рівнів, починаючи з Управління державного нагляду з питань освіти та закінчуючи шкільними округами, закладами освіти, батьками та учнями. Разом вони можуть визначати та встановлювати правила, політику та знаходити й реалізовувати чинні програми проти знущань.

6. Програми проти булінгу мусять мати зобов'язальний, а не рекомендаційний характер.

7. Повинен містити дату, до якої має бути встановлена антибулінгова політика та граничний термін її реалізації.

8. Має містити положення щодо захисту учнів від помсти, переслідування за звернення щодо проявів цькування або помилкового звинувачення в булінгу.

9. Має надавати гарантії проти судового позову для шкільного округу за належне виконання антибулінгової політики. За поведінку булерів відповідають його батьки, якщо вони не докладуть жодних зусиль, щоб зупинити їхню дитину після повідомлення про знущання.

10. Повинен призначати консультації для жертв, які роками страждають після жорстокого насильства, отримання допомоги завдяки програмам із розширення можливостей, терапії, консультування або оплачуваних медичних витрат.

11. Має нести підзвітність наслідків для навчальних закладів або шкільних округів, які не дотримуються закону. Обов'язково розміщувати у вільному доступі чи повідомляти учнів та батьків про антибулінгову політику й процедури звітування.

12. Повинні бути положення про кібербулінг [8].

Наразі 13 штатів мають оцінку «А ++» (Делавер, Флорида, Джорджія, Кентуккі, Массачусетс, Маріленд, Мічиган, Північна Дакота, Нью-Гемпшир, Нью-Джерсі, Техас, Вірджинія, Вайомінг), п'ять штатів – «А +» (Айдахо, Род-Айленд, Вашингтон, Західна Вірджинія), три штати – «А» (Аляска, Огайо, Оклахома), десять штатів – «А –» (Аркансас, Айова, Іллінойс, Індіана, Мейн, Міссурі, Південна Кароліна, Теннессі, Юта, Вермонт). Оцінку «В +» мають вісім штатів (Алабама, Нью-Мексико, Невада, Нью-Йорк, Пенсильванія, Південна Дакота, Північна Кароліна, Вісконсин), «В» мають три штати (Каліфорнія, Колорадо, Канзас), «В –» – чотири штати (Арізона, Коннектикут, Гаваї, Монтана). Оцінку «С +» має Небраска, «С» – Міссісіпі, Луїзіана, «С –» –Міннесота. Тобто 31 штат містить закони, які Bully Police USA оцінює, як «майже ідеальні», 15 штатів – статус «прийнятних», а лише чотири штати мають «посередні» антибулінгові закони.

Як зазначено на урядовому сайті США (stopbullying.gov) [9], антибулінгові закони мусять мати загальні ключові компоненти, які перетинаються з вимогами «Bully Police USA» щодо необхідності надання заяви про мету прийняття акту; визначення булінгу та кібербулінгу; вимог районної політики; звітності; гарантій та підтримки жертв булінгу; навчання персоналу; сповіщення щодо антибулінгової політики. Окрім того, закони мусять мати чітку область застосування (наприклад,

на шкільних ділянках, у спонсорських навчальних заходах, на шкільному транспорті тощо); визначену процедуру розслідування; ступінчастий спектр наслідків та санкцій; зобов'язання регулярно аналізувати та оновлювати антибулінгову політику; заохочення впровадження програм профілактики булінгу; залучення батьків. Пропонується наводити невичерпний перелік характеристик учнів, які історично були об'єктами знущань, що суперечить вимогам «Bully Police USA». Проте не в усіх штатах ураховані вищевказані складові антибулінгового законодавства.

Найліпшим антибулінговим законом, за версією організації «Bully Police USA», є закон штату Флорида «Закон Джефрі Джонстона про боротьбу за всіх студентів», який забороняє знущання над будь-яким студентом або співробітником закладу освіти та має конкретні посилення на булінг та кібербулінг. Булінг означає систематичне та хронічне заподіяння фізичного поранення чи психологічного катування одному чи декільком студентам та містить таке: дражніння; соціальне відчуження; погрози; залякування; переслідування; фізичне насильство; крадіжку; сексуальні, релігійні чи расові домагання; публічне або приватне приниження; знищення майна. Окрім того, вищевказаний закон дає визначення кібербулінгу та такому його виду, як харасмент. Закон не передбачає кримінальних санкцій за такі діяння, але спрямовує шкільні округи на розробку антибулінгової політики та повідомлення про випадки знущань. Кожен шкільний округ схвалює та переглядає щонайменше кожні три роки антибулінгову політику, яка забороняє булінг та харасмент стосовно учня чи працівника громадського навчального закладу. Шкільний округ під час прийняття та перегляду антибулінгової політики залучає учнів, батьків, учителів, адміністраторів, шкільних працівників, волонтерів шкіл, представників громад та місцевих правоохоронних органів. Закон передбачає обов'язковий перелік положень, які повинні містити антибулінгова політика кожного навчального закладу. До першого січня кожного року Уповноважений з питань освіти звітує перед губернатором штату Флорида, президентом Сенату та спікером Палати представників про виконання вимог «Закону Джефрі Джонстона про боротьбу за всіх студентів». Від належного виконання шкільними закладами всіх умов, передбачених вищевказаними законом, залежить розподіл коштів, що надаються шкільному округу [10].

Штат Нью-Джерсі в 2002 році схвалив закон «АВ 1874», який було оновлено в 2010 році. Він також оцінений на «А ++» та вимагає, щоб кожен шкільний округ схвалював політику, яка забороняє домагання, залякування чи булінг на території, яка є шкільною, під час виконання шкільних функцій або в шкільному автобусі. Політика повинна фіксувати визначення поведінки, яка вважається булінгом, наслідки для участі в такій поведінці, порядок розслідування повідомлень про зазначену поведінку, виклад положень про заборону помсти або розправи щодо осіб, які повідомляють про булінг, та наслідки для неправдивого звинувачення. Вимагає від працівників школи, учнів чи добровольців повідомляти про будь-які випадки домагань, залякування та булінгу відповідним шкільним посадовцям. Надає імунітет від будь-яких позовів щодо збитків, які виникають унаслідок неможливості виправити інцидент особам, які повідомляють про ці випадки [11]. Антибулінгова політика цього штату направлена на профілактику знущань у закладах освіти. Наприклад, одна програма Нью-Джерсі відправляє учнів середньої та вищої

школи, які демонструють ризики жорстокого поводження, проходити п'ятиденну позашкільну навчально-реабілітаційну програму [12, с. 290].

Наприклад, у Каліфорнійському кодексі про освіту розкривається визначення булінгу, а також чітко прописані всі можливі його прояви з використанням засобів зв'язку. Окрім поняття «кібербулінг», законодавець вводить поняття «кіберсексуального булінгу». Акт кіберсексуального насильства означає розповсюдження, підбурювання чи підбурювання до розповсюдження фотографії чи іншого візуального запису учня іншим учнем чи шкільним персоналом за допомогою засобів електронних комунікацій. Він має або обґрунтовано може мати один або декілька таких наслідків: знаходження сумлінного учня чи учнів у страху заповідання йому шкоди або його майну; спричинення сумлінного учня відчутно згубного впливу на його фізичне або психічне здоров'я; спричинення відчутного втручання в успішність сумлінного учня; спричинення відчутного втручання в здатність сумлінного учня брати участь у послугах, заходах чи привілеях, наданих школою або користуватися ними. Перелічені наслідки є загальними для всіх виявів булінгу. Фотографія чи інший візуальний запис, має містити зображення оголеної, напівголої або сексуально відвертої фотографії або іншого візуального запису неповнолітньої особи, яку можна ідентифікувати з фотографії, візуального запису чи інших електронних дій. Особливістю цього закону є те, що передання або розміщення в інтернеті неналежної інформації не вважається розповсюдженою поведінкою, тобто не дає системності [13]. Використання електронного пристрою зв'язку для того, щоб викликати побоювання за своє життя, обвинувачується як проступок, який карається до одного року в'язниці та/або штрафом до 1 000 доларів [14]. Зазначений закон оцінений організацією Bully Police USA на «В». Ще не вистачає визначення «харасмент», захисту від репресій, помсти або неправдивого звинувачення та захисту шкільного округу від судових позовів щодо дотримання політики [15].

У штаті Міссурі кібербулінг визначається Статутом Міссурі як знущання, через передавання зв'язку, що має, але не обмежується повідомленнями, текстом, звуком або зображенням за допомогою електронного пристрою, зокрема телефону, бездротового телефону або іншого пристрою бездротового зв'язку, комп'ютера або пейджеру тощо [16]. Працівники школи зобов'язані повідомляти про будь-які відомі випадки знущань. Особа, яка використовує соціальні медіа для знущань з іншої особи, зокрема, із застосуванням жорстоких погроз, може бути звинувачена в домаганнях (харасменті), проступку класу А, але це стає злочином класу D, якщо потерпілому 17 років чи менше (а відповідачу 21 рік або більше), або якщо відповідач має попереднє засудження щодо домагань [14]. Організація Bully Police USA зазначає, що закон має лише декілька абзаців, але він добре написаний та охоплює достатню частину системи їхнього оцінювання, для того щоб відповідати оцінці «А –». У ньому відсутні деякі важливі чинники, такі як: захист від судових позовів, допомога жертвам чи булерам, а також вимоги до програм проти знущань [17].

На сьогодні не існує послідовних висновків щодо змісту політики проти булінгу та поширеності цькування. Ordonez у 2006 році виявив, що менш глибокими були політики й програми в боротьбі проти булінгу в школах, діяльність яких пов'язана з більш високими темпами фізичної та словесної віктимізації учнів. Такі вчені, як Woods і Wolke, у 2003 році та Gower, Cousin та Borowski у 2017 році, зазна-

чили, що якість політики позитивно пов'язана з булінгом, оскільки школи чи райони з якісною антибулінговою політикою мали більш високі показники жорстокості або відповідних знущань, ніж школи чи райони із низькою якістю політики. У систематичному огляді емпіричного дослідження Hall у 2017 році було виявлено більше несуттєві, ніж значні, асоціації між присутністю або якістю політики та булінгом серед студентів. Отже, він стверджує, що, незважаючи на широке застосування антибулінгових політик і законів, дослідження, які вивчають зв'язок між якістю законів та рівнем булінгу в закладах освіти, є рідкісними та мають невідомі результати. Окрім того, у 2019 році Gaffney визначив, що ефективність програм проти знущань може змінюватися залежно від культури та регіональної реалізації [18].

У різних штатах, залежно від антибулінгових законів, санкції за булінг можуть передбачати дисциплінарну відповідальність, тобто втручання в навчальний процес через затримання після школи, відсторонення або відрахування (штат Флориди) та кримінальну відповідальність за злочини і деякі проступки (штат Міссурі). Дисциплінарна відповідальність реалізується через кодекси поведінки учнів, розроблені шкільними округами та окремими школами. Політика проти кібербулінгу різнилась не лише в штатах, але й в окремих школах у межах одного штату.

При кібербулінгу однією з багаторічних юридичних проблем у США серед освітян є контроль за дотриманням правил поведінки та мовлення студентів, що знаходиться далеко від кампусу. Загалом суди США орієнтовані на підтримку Першої Поправки «прав на вільне самовираження» студентів. Однак, не збігаються з нею певні вирази, саме такі, що істотно або суттєво порушують навчання; утручаються в навчальний процес чи шкільну дисципліну; використовують шкільну технологію для цькування; погрожують іншим студентам або зазіхають на їхні громадянські права. Здебільшого суди підтримують дії шкільних адміністрацій щодо контролю за дотриманням правил учнівської поведінки в інтернеті поза кампусом, якщо така поведінка істотно порушила плин навчання. Є приклади, коли школи перевищували свої повноваження або застосовувався необґрунтований та непродуктивний тиск [20].

Ще однією темою, довкола якої точаться дискусії в наукових та політичних колах США, є підхід нульової толерантності, який був прийнятий багатьма школами після трагедії в Columbine High School та Virginia Tech. Критики політики нульової толерантності погоджуються з тим, що діти групи високого ризику протиправної поведінки повинні стикатися з якимись дисциплінарними покараннями, але кардинальні заходи припинення незначних порушень завдають більше шкоди, ніж користі. У багатьох випадках реакція шкільної адміністрації була перебільшеною та непропорційною щодо передбачуваної загрози. Окрім того, існують расові відмінності серед учнів, які отримують сувору дисципліну відповідальність за булінг. Призупиненню, відрахуванню, кримінальній відповідальності підлягають здебільшого афроамериканці та латиноамериканці з низькими доходами. Ця політика не враховує індивідуальних обставин порушень, накладаючи однаково сувору дисциплінарну відповідальність на всіх учнів, які порушили правила школи. У 2001 році Американська асоціація адвокатів проголосувала за скасування законів про нульову толерантність у школах, у зв'язку з недостатньою ефективністю цих політик та їх дискримінаційне застосування. Однак, майже 90 % державних шкіл США мають певну форму політики нульової толерантності [12, с. 384].

Наприклад, закон штату Луїзіана 2001 року «Lacts Act, НВ 364, Act 230» вимагає від місцевих шкільних рад схвалювати політику, яка забороняє домагання, залякування та знущання з учнів та захист учнів та службовців, які повідомляють про такі випадки. Уповноважує місцеві шкільні ради схвалювати політику нульової толерантності до боротьби в школах та вимагає від учнів, висланих за боротьбу, платити за відвідування уроків та вирішення конфліктів з батьками [21].

У США, на відміну від України, є багатопланова система протидії булінгу, яка складається з державного впливу на освітню систему та регіональних антибулінгових політик, окрім того, є велика кількість громадських організацій, які здійснюють моніторинг, контроль, просування законодавчих ініціатив, профілактику булінгу, реабілітацію жертв або соціалізацію і патронат булерів. Є певні стандартні вимоги щодо антибулінгових законів, які можна враховувати в разі ухвалення Україною законів щодо протидії булінгу. Наприклад, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькування)» не має жодних рекомендацій чи інструкцій щодо антибулінгової політики, яку мають здійснювати заклади освіти, оскільки закон не передбачає освіти фахівців щодо профілактики булінгу та реагування на його прояви. Тобто, хоча зазначений закон покладає на учасників освітнього процесу обов'язки здійснювати антибулінгову політику та дотримуватись її вимог, контролювати її належне виконання, але все ж має формальний характер, бо не містить самого механізму боротьби з булінгом. Американські закони мають невичерпні переліки дій, які можна інтерпретувати як булінг і кібербулінг. В Україні ж кодифікованого визначення кібербулінгу взагалі немає, а «булінг» використовується в широкому значенні, не конкретизуючи деякі складові, тому кожен самостійно інтерпретує його. У безпосередньому визначенні булінгу, який доповнює Кодекс України про адміністративні правопорушення, немає ознаки системності, але в Законі України «Про освіту» така ознака з'являється. Зазначене свідчить про недосконалість вітчизняного антибулінгового законодавства і необхідність його покращення з урахуванням зарубіжного досвіду.

Висновки. Незважаючи на щоразу зростаючий інтерес до теми шкільного цькування впродовж останніх 30 років, наразі не існує єдиної думки щодо протидії йому. У США, як і в Україні, не існує інструментів, які дозволяють провести оцінку ефективності впливу розроблених стратегій протидії булінгу, що зумовлює потребу в проведенні подальших досліджень у зазначеному напрямі. Відсутність легального визначення кібербулінгу та деяких інших видів булінгу ускладнює виконання поставлених завдань з профілактики цькування в закладах освіти. Тож, урахуовуючи зарубіжний досвід, варто боротися не з окремими фактами булінгу, а законодавчо закріпити систему протидії цькуванню в закладах освіти, яка матиме превентивний характер.

Використані джерела:

1. Melissa Diliberti, Michael Jackson, Samuel Correa, Zoe Padgett, American Institutes for Research. National Center for Education Statistics. July 25, 2019. URL: <https://nces.ed.gov/pubsearch/pubsinfo.asp?pubid=2019061>.
2. Table 1. Percentage of students ages 12 through 18 who reported being bullied at school, by bullying components and selected student characteristics: School year 2016-17 URL: https://nces.ed.gov/surveys/ssocs/tables/SCS_2017_Standalone_Table_01.asp?referrer=css.

3. Table 3. Among students ages 12 through 18 who reported being bullied at school, percentage reporting each type of bullying, by bullying components: School year 2016–17 URL: https://nces.ed.gov/surveys/ssocs/tables/SCS_2017_Standalone_Table_03.asp?referrer=css.

4. Christina Yanez, Melissa Seldin, and Rebecca Mann of Synergy Enterprises. Electronic Bullying: Online and by Text. Inc. National Center for Education Statistics. November 19, 2019. URL: <https://nces.ed.gov/datapoints/2020042.asp>.

5. Justin W. Patchin. School Bullying Rates Increase by 35% from 2016 to 2019. Cyberbullying Research Center. May 29, 2019. URL: <https://cyberbullying.org/school-bullying-rates-increase-by-35-from-2016-to-2019>.

6. Cyberbullying Statistics. URL: <https://criminal.findlaw.com/criminal-charges/cyberbullying-statistics.html>.

7. Sameer Hinduja, Justin W. Patchin. State Bullying Laws. November 2018. URL: <https://cyberbullying.org/bullying-laws>.

8. Brenda High. Making the grade. How States are "Graded" on their Anti Bullying Laws. URL: <http://www.bullypolice.org/grade.html>.

9. Key Components in State Anti-Bullying Laws, Policies and Regulations. URL: <https://www.stopbullying.gov/resources/laws/key-components>.

10. Florida Statutes Title XLVIII. K-20 Education Code § 1006.147. Bullying and harassment prohibited. URL: <https://codes.findlaw.com/fl/title-xlviii-k20-education-code/fl-st-sect-1006-147.html>.

11. New Jersey A ++. URL: http://www.bullypolice.org/nj_law.html.

12. Laura L. Finley. Encyclopedia of school crime and violence. 2011. URL: <https://pdf.pub/encyclopedia-of-school-crime-and-violence.html>.

13. California Code, Education Code - EDC § 48900. URL: <https://codes.findlaw.com/ca/education-code/edc-sect-48900.html>.

14. Cyberbullying Laws. URL: <https://criminal.findlaw.com/criminal-charges/cyberbullying.html>.

15. California B. URL: http://www.bullypolice.org/ca_law.html.

16. Missouri Revised Statutes Title XI. Education and Libraries § 160.775. Antibullying policy required-definition-requirements-cyberbullying. URL: <https://codes.findlaw.com/mo/title-xi-education-and-libraries/mo-rev-st-160-775.html>

17. Missouri A-. URL: http://www.bullypolice.org/mo_law.html.

18. Stickl Haugen, J., Sutter, C.C., Tinstman Jones, J.L. et al. School District Anti-Bullying Policies: a State-Wide Content Analysis. Int Journal of Bullying Prevention. 2019. URL: <https://doi.org/10.1007/s42380-019-00055-1>.

19. Cyberbullying and Social Media. URL: <https://education.findlaw.com/student-conduct-and-discipline/cyberbullying-and-social-media.html>.

20. Sameer Hinduja, Justin W. Patchin. Cyberbullying Legislation and Case Law Implications for School Policy and Practice. Cyberbullying Research Center. Updated: January 2015. Created: July 2008. URL: <https://cyberbullying.org/bullying-laws>.

21. Judy Kuczynski. Louisiana C. House Bill No. 364 URL: http://www.bullypolice.org/la_law.html.

References:

1. Melissa Diliberti, Michael Jackson, Samuel Correa, Zoe Padgett. (2019) American Institutes for Research. National Center for Education Statistics. July 25, 2019. N. p. URL: <https://nces.ed.gov/pubsearch/pubsinfo.asp?pubid=2019061>. [in English].

2. Table 1. Percentage of students ages 12 through 18 who reported being bullied at school, by bullying components and selected student characteristics: School year 2016–17. (2016) URL: https://nces.ed.gov/surveys/ssocs/tables/SCS_2017_Standalone_Table_01.asp?referrer=css. [in English].
3. Table 3. Among students ages 12 through 18 who reported being bullied at school, percentage reporting each type of bullying, by bullying components: School year 2016–17. (2016) URL: https://nces.ed.gov/surveys/ssocs/tables/SCS_2017_Standalone_Table_03.asp?referrer=css. [in English].
4. Christina Yanez, Melissa Seldin, & Rebecca Mann of Synergy Enterprises. (2019) Electronic Bullying: Online and by Text. Inc. National Center for Education Statistics. November 19, 2019. N. p. URL: <https://nces.ed.gov/datapoints/2020042.asp>. [in English].
5. Justin, W. (2019) Patchin. School Bullying Rates Increase by 35% from 2016 to 2019. Cyberbullying Research Center. May 29, 2019. N. p. URL: <https://cyberbullying.org/school-bullying-rates-increase-by-35-from-2016-to-2019>. [in English].
6. Cyberbullying Statistics. N. p. N. d. URL: <https://criminal.findlaw.com/criminal-charges/cyberbullying-statistics.html>. [in English].
7. Sameer Hinduja, Justin, W. (2018) Patchin. State Bullying Laws. November 2018. N. p. URL: <https://cyberbullying.org/bullying-laws>. [in English].
8. Brenda High. Making the grade. How States are "Graded" on their Anti Bullying Laws. N. d. URL: <http://www.bullypolice.org/grade.html>. [in English].
9. Key Components in State Anti-Bullying Laws, Policies and Regulations. URL: <https://www.stopbullying.gov/resources/laws/key-components>. [in English].
10. Florida Statutes Title XLVIII. K-20 Education Code § 1006.147. Bullying and harassment prohibited. N. d. N. p. URL: <https://codes.findlaw.com/fl/title-xlviiii-k20-education-code/fl-st-sect-1006-147.html>. [in English].
11. New Jersey A ++. N. d. N. p. URL: http://www.bullypolice.org/nj_law.html. [in English].
12. Laura, L. (2011) Finley. Encyclopedia of school crime and violence. 2011. N. p. URL: <https://epdf.pub/encyclopedia-of-school-crime-and-violence.html>. [in English].
13. California Code, Education Code - EDC § 48900. N. d. N. p. URL: <https://codes.findlaw.com/ca/education-code/edc-sect-48900.html>. [in English].
14. Cyberbullying Laws. N. d. N. p. URL: <https://criminal.findlaw.com/criminal-charges/cyber-bullying.html>. [in English].
15. California, B. N. d. N. p. URL: http://www.bullypolice.org/ca_law.html. [in English].
16. Missouri Revised Statutes Title XI. Education and Libraries § 160.775. Antibullying policy required-definition-requirements-cyberbullying. N. d. N. p. URL: <https://codes.findlaw.com/mo/title-xi-education-and-libraries/mo-rev-st-160-775.html>.
17. Missouri A-. N. d. N. p. URL: http://www.bullypolice.org/mo_law.html. [in English].
18. Stickl Haugen, J., Sutter, C. C., Tinstman Jones, J. L. et al. (2019) School District Anti-Bullying Policies: a State-Wide Content Analysis. *Int Journal of Bullying Preention*. URL: <https://doi.org/10.1007/s42380-019-00055-1>. [in English].
19. Cyberbullying and Social Media. N. d. N. p. URL: <https://education.findlaw.com/student-conduct-and-discipline/cyberbullying-and-social-media.html>. [in English].
20. Sameer Hinduja, Justin W. (2008) Patchin. Cyberbullying Legislation and Case Law Implications for School Policy and Practice. Cyberbullying Research Center. Updated: January, 2015. Created: July 2008. URL: <https://cyberbullying.org/bullying-laws>. [in English].
21. Judy Kuczynski. Louisiana C. House Bill No. 364. N. d. N. p. URL: http://www.bullypolice.org/la_law.html. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 19.05.2020

Ведерникова А. А.,
адъюнкт Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

АМЕРИКАНСКИЙ ОПЫТ УГОЛОВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ БУЛЛИНГА

Проблема насилия в учебных заведениях существует во всех странах мира, но не все принимают меры противодействия этому явлению и проводят политику против буллинга. Америка одна из стран, которая активно борется с буллингом в школе, и ее опыт является бесценным для Украины. В статье анализируются статистические показатели проявлений буллинга и кибербуллинга в США. Раскрыты особенности антибуллинговой политики различных штатов США, приведены общие положения. Определены современные тенденции и препятствия борьбы с травлей. Предложена имплементация отдельных положений в национальное законодательство Украины.

Ключевые слова: буллинг, травля, дискриминация, анти-буллинговое законодательство США, анти-буллинговая политика, кибербуллинг, харассмент, нулевая толерантность.

Vedernikova A.,
Adjunct of Lugansk State University
of Internal Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

AMERICAN EXPERIENCE IN CRIMINAL REGULATION OF BULLYING

The prevention of bullying at school has long been a subject of legislative regulation in foreign countries including the United States. Evaluation of such experience is important for legal science. Researches of bullying in the scientific literature are mainly carried out by specialists in pedagogy, sociology and psychology. Studying of a sufficiently long legislative experience in the United States helps to understand the level of the problem and the probable ways of the normative adjusting. The attitude of combating bullying is different in each state which allows us to consider different approaches of solving this problem. The article analyzes official data provided by the National Center for Education Statistics of the United States and the Bureau of Statistics of the US Department regarding the manifestations of bullying and compares the data connected with bullying and cyberbullying during 2016 and 2019 which are given by the Cyberbullying Research Center. Not a single U.S. federal law specifically concerns bullying but each state has legislation that regulates this issue. Public observant organization "Bully Police USA" deals with the assessment of the quality and effectiveness of the adopted laws as well as changes to them and brings forward 12 demands to them. The article highlights the features of the anti-bullying policy of various US states (Florida, New Jersey, California, Missouri) and provides general provisions. In different states, depending on anti-bullying laws, penalties for bullying may include disciplinary actions such as interfering into learning through post-school detention, removal or expulsion (Florida), and criminal liability for crimes and certain misconduct (Missouri). Today there are no consistent conclusions regarding the content of anti-bullying policies and spreading

of bullying. The article presents various views on the students' "right to freedom of self-expression" and the policy of zero tolerance. The implementation of certain provisions of the US anti-bullying laws into national legislation of Ukraine is offered.

Keywords: bullying, discrimination, US anti-bullying legislation, anti-bullying law and policy, cyberbullying, harassment, sanctions, zero tolerance.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.102-109

УДК 343.136:343.18

М. С. Городецька,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

та судових експертиз

Донецького юридичного інституту МВС України

(м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: loskutovagorodetskaya@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3228-6299>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРОВАДЖЕННЯ ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРЕДМЕТУ ВІДАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглядається забезпечення процесуальної дієздатності суб'єктів провадження як один із аспектів функціонального призначення предмету відання в кримінальному процесі. Проаналізовано, що одним із функціональних призначень предмету відання в кримінальному процесі є набуття законних підстав для створення певного органу кримінального судочинства та законних підстав до здійснення ним певної кримінальної процесуальної діяльності. На підставі аналізу теоретичних уявлень зроблено висновок про те, що в кримінальному процесі щодо суб'єктів, які ведуть кримінальний процес, можна мовити про юрисдикційний режим, що являє собою нормативний комплекс, котрим встановлено предмет відання суб'єкта за предметним, територіальним, темпоральним (часовим), персональним та іншими критеріями.

Ключові слова: підслідність, підсудність, предмет відання, юрисдикція, суб'єкт кримінального провадження, учасники кримінального процесу.

Постановка проблеми. Кожне поняття кримінального процесу виконує певну функцію. Предмет відання не є винятком. У контексті дослідження в кримінальному процесі необхідно визначити його функціональне призначення, тобто відповіді на питання: навіщо потрібен даний елемент, на що він впливає та до яких результатів призводить його реалізація? Визначення функціонального призначення дозволить оцінити, чи відповідає нормативно-правове регулювання функціям предмету відання в кримінальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти функціонального призначення предмету відання в кримінальному провадженні досліджували такі вчені, як: Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, Л. М. Лобойко, С. В. Оверчук, А. А. Омаров, М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, В. І. Шипшкін та інші. Проте увага вче-

них була передусім прикута до дослідження компетенції суб'єктів, підслідності, підсудності тощо. Функціональне призначення предмету відання в аспекті забезпечення процесуальної дієздатності суб'єктів провадження вказаними вченими не розглядалося.

Формулювання цілей. Метою даної статті є дослідження забезпечення процесуальної дієздатності суб'єктів провадження як одного із аспектів функціонального призначення предмету відання в кримінальному процесі.

Для досягнення цієї мети необхідно таке: проаналізувати теоретичні точки зору щодо забезпечення процесуальної дієздатності суб'єктів провадження; а також нормативно-правові акти щодо функціонального призначення предмету відання; дослідити роль предмету відання в забезпечення процесуальної дієздатності суб'єктів провадження.

Виклад основного матеріалу. Загальний принцип розподілу праці під час розподілу предмету відання в кримінальному процесі має бути легітимізовано та відбито в нормативно-правових актах, що надасть законних підстав до здійснення діяльності визначеними суб'єктами.

Цікавим є дослідження С. О. Касапоглу правосуб'єктності особи в кримінальному процесі. Зважаючи на положення загальної теорії права, авторка зазначає, що правосуб'єктність є можливістю й здатністю особи бути суб'єктом правовідносин з усіма правовими наслідками; вона складається з правоздатності, дієздатності та деліктоздатності [1, с. 120-121]. На думку дослідниці, учасники кримінального провадження володіють спеціальною правоздатністю, яка визначається нормами кримінального процесуального права як абстрактна здатність суб'єкта мати права й обов'язки, що мають абстрактний характер до того моменту, доки особа не стає суб'єктом реальних кримінальних процесуальних відносин. Дієздатність, яка є здатністю суб'єкта правовідносин своїми діями приймати на себе обов'язки і використовувати свої права, суб'єкт набуває в той час, коли приймає справу до свого провадження (суддя – з моменту розподілу йому справи автоматизованою системою документообігу суду, прокурор – з моменту призначення його процесуальним керівником у даному провадженні керівником органу прокуратури). Так С. О. Касапоглу наводить приклад, що підставою набуття прокурором дієздатності є знаходження його на певній посаді у відповідній адміністративно-територіальній одиниці. Авторка зазначає, що підставу участі суб'єкта в певному кримінальному провадженні можна розглядати як підставу набуття даним суб'єктом кримінальної процесуальної дієздатності. Далі науковець розглядає проблематику набуття дієздатності учасниками провадження, набуття статусу якими залежить від рішення держаних органів. Причому зазначається, що про суто кримінальну процесуальну деліктоздатність говорити не доводиться, оскільки санкції норм цієї галузі можуть бути викладені в інших галузях права [1, с. 121-122].

С. О. Касапоглу слушно зауважила, що необхідною умовою є перебування, наприклад, прокурора на певній посаді у відповідній адміністративно-територіальній одиниці або розподіл певному судді кримінального провадження автоматизованою системою документообігу суду. До речі, щодо судді також передусім має виконуватися умова перебування його на посаді саме в певному суді. Отже, можна сказати, що кримінальну процесуальну дієздатність суб'єкти, що ведуть кримінальний про-

цес, набувають на рівні визначення суб'єктного предмету відання. Розподіл генерального предмету відання на функціональні предмети відання відповідає абстрактній правоздатності суб'єктів провадження, проте визначення суб'єктного предмету відання є юридичним фактом переходу до конкретної дієздатності суб'єкта. Доречно зауважити, що саме визначення предмету відання надає суб'єкту можливість реально приймати на себе обов'язки і використовувати свої права. Іншими елементами кримінальної процесуальної компетенції – функцією, повноваженнями – суб'єкт наділений вже перебуваючи на посаді, але абстрактно, без права застосовувати повноваження. З визначенням предмету відання суб'єкт отримує реальну можливість застосувати надані повноваження з метою здійснення кримінальної процесуальної функції. Можна сказати, що предмет відання є визначальним компетенційним елементом у набутті суб'єктом кримінальної процесуальної дієздатності. Значить, одним із функціональних призначень предмету відання в кримінальному процесі є набуття державними органами кримінальної процесуальної правоздатності та дієздатності, іншими словами, *набуття законних підстав для створення певного органу кримінального судочинства та законних підстав до здійснення ним певної кримінальної процесуальної діяльності.*

Відсутність визначеного в законі кримінального процесуального предмету відання щодо конкретного органу позбавляє його процесуальної правоздатності, до чого подекуди законодавець ставиться не досить уважно під час внесення змін до різних галузей законодавства стосовно правового регулювання діяльності державних органів. У контексті досліджуваного питання доцільно розглянути, як приклад, нещодавні реформи органів внутрішніх справ та органів податкової міліції.

Так пунктом 134 Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату України», який вступив у дію 1 січня 2017 року, було виключено із Податкового кодексу України Розділ XVIII-2 «Податкова міліція», чим формально було позбавлено діяльність податкової міліції правових підстав [2].

Таким чином, орган, який було наділено компетенцією слідчого податкової міліції, у зв'язку з офіційним реформуванням, отриманням нової назви втратив легітимну формальну прив'язку до визначеного предмету відання, функцій та повноважень. Отже, залишилися предмет відання для опрацювання й державний орган, проте орган у результаті реформування оновив свою назву та не отримав у своєму т.зв. новому «обличчі» попередньо визначений предмет відання. Суттєво, начебто зрозуміло, що це той самий орган, проте через формальну неврегульованість можна допустити в певній мірі сумнів: чи визначить держава для даного «оновленого» органу «старий» предмет відання чи наділить його новим? Такі формальні невизначеності та створені ними сумніви, на наш погляд, породжували певну правову невизначеність та позбавляли нового суб'єкта правових підстав здійснювати діяльність щодо визначеного раніше предмету відання.

Темі позбавлення правомочності слідчих податкової міліції присвячено не одну публікацію [3; 4]. Більшість із них наводять приклади того, що слідчі судді оцінюють подальшу діяльність вказаного органу розслідування як безпідставну, публікували узагальнення судової практики щодо відмов слідчими суддями за вказаними підставами [5]. Проте подекуди юристи зазначили, що «не варто використовувати

як основний аргумент у відносинах зі співробітниками податкової міліції невизначеність з їхнім статусом, оскільки такі зміни не внесені до ст. 216 Кримінального процесуального кодексу» [3].

Певний період часу не було єдиної практики застосування вказаних норм законодавства слідчими суддями. Можна навести приклад, коли слідчі судді не задовольняли клопотання слідчих, приймаючи до уваги, що на вказаний час «немає правових підстав для діяльності податкової міліції» [6], але згодом слідчі судді відхилили даний аргумент щодо відсутності повноважень у слідчого ДФС на проведення слідчих дій, через те що це «є очевидною технічною помилкою» [7].

Дійсно, враховуючи вказівку про відстрочку набрання чинності положення «щодо виключення Розділу XVIII-2 Податкового кодексу України в Прикінцевих та перехідних положеннях Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату в Україні» № 1797-VIII від 21.12.2016 р. [2] та аналогічну вказівку в самому тексті Розділу XVIII-2 Податкового кодексу України [8], у даному випадку мова йде про технічну помилку, яка не впливає на змістовне наповнення. Проте дана ситуація демонструє важливість легітимного врегулювання правового положення органу кримінального судочинства, яке визначає його процесуальну правоздатність.

Аналогічна ситуація втрати процесуальної правоздатності в результаті непіслюдовних змін діючого законодавства відбувалася в 2015 році щодо слідчих органів Національної поліції. З набранням чинності ЗУ «Про Національну поліцію» слідчі органів внутрішніх справ перетворилися на слідчих органів Національної поліції [9], проте відповідні зміни до КПК не було внесено.

За кримінальним процесуальним законодавством предмет відання був визначений саме для слідчих органів внутрішніх справ. Така відсутність процесуальної правоздатності слідчих органів Національної поліції призвела до провадження процесуальних дій та рішень процесуальними керівниками, і, скоріше, до відвертих фальсифікацій, які полягали в здійсненні провадження слідчими від імені процесуальних керівників. На шпальтах інтернет-видань з'явилися публікації із закликами, що «через правові суперечності в Україні фактично нікому проводити досудове слідство» [10].

Згодом було внесено відповідні зміни до КПК [11], чим було врегульовано предмет відання слідчих органів Національної поліції та відновлено їх процесуальну правоздатність.

Отже, першою умовою забезпечення процесуальної правоздатності органу є визначення його предмету відання в законодавстві, але така процесуальна правоздатність має трансформуватися в дієздатність органу. Для цього суб'єкт кримінального судочинства має дотримуватися визначеного предмету відання за низкою критеріїв.

На думку Н. В. Дрьоміної, нормативний комплекс, що регламентує правові підстави юрисдикції, умови її порядок її здійснення, її предметну, просторову, часову, персональну межі та інші юрисдикційні аспекти заснування її діяльності міжнародного кримінального суду, може бути названий **юрисдикційним режимом даного суду (трибуналу)** [12, с. 17]. (виділено нами – М.Г.)

Аналогічно, у кримінальному процесі щодо національних судів зокрема та всіх суб'єктів, що ведуть кримінальний процес взагалі, можна вести мову про юрисдикційний режим суб'єкта кримінального провадження, який являє собою нормативний

комплекс, котрим встановлено предмет відання суб'єкта за предметним, територіальним, темпоральним (часовим), персональним та іншими критеріями. Іншими словами, саме юрисдикційний режим як комплексне уявлення про врегулювання предмету відання є запорукою процесуальної дієздатності суб'єкта кримінального процесу.

Отже, окрім того, що законодавчо має бути визначений предмет відання суб'єкта провадження, розглядуване питання має узгоджуватися з юрисдикційним режимом суб'єкта за критеріями предметності, територіальності, темпоральності, а також персональними показниками та іншими. Помилка у визначенні суб'єкта провадження хоча б за одним елементом юрисдикційного режиму предмету відання призводить до процесуальної недієздатності даного суб'єкта щодо визначеного питання, а тому й до незаконних наслідків його діяльності.

Аналізуючи положення щодо територіальної підслідності, В. В. Голубев зазначає, що порушення компетенції (вбачається ототожнення автором понять підслідності та компетенції – М. Л.) певного органу кримінального процесу призводить до організаційних та правових наслідків. Поширеними прикладами організаційних наслідків автор називає затягування розслідування, дублювання в роботі задіяних органів. І хоча такі наслідки знижують коефіцієнт корисної дії таких органів, є небажаними та несприятливими, але, як зазначає В. В. Голубев, вони є виправними, на відміну від правових наслідків, оскільки результатом вказаного порушення може бути визнання недопустимим доказу, отриманого з порушенням територіальної підслідності [13, с. 21-22].

Варто зазначити, що визнання доказів недопустимими є одним із проявів процесуальної відповідальності за процесуальні порушення предмету відання, а точніше, його юрисдикційного режиму.

Виходячи з вищезазначеного, маємо такі **висновки**:

1. Одним із аспектів функціонального призначення предмету відання в кримінальному процесі є набуття державними органами кримінальної процесуальної правоздатності та дієздатності, іншими словами, набуття законних підстав для створення певного органу кримінального судочинства та законних підстав до здійснення ним певної кримінальної процесуальної діяльності.

2. Юрисдикційний режим суб'єкта кримінального провадження являє собою нормативний комплекс, яким встановлено предмет відання суб'єкта за предметним, територіальним, темпоральним (часовим), персональним та іншими критеріями. Саме юрисдикційний режим як комплексне уявлення про врегулювання предмету відання є запорукою процесуальної дієздатності суб'єкта кримінального процесу.

Подальші розвідки можуть здійснюватися щодо дослідження таких аспектів функціонального призначення предмету відання в кримінальному процесі, як: 1) забезпечення доступу до правосуддя в кримінальному процесі; 2) забезпечення ефективності кримінального провадження.

Використані джерела:

1. Касапоглу С. О. Правосуб'єктність особи як умова реалізації нею норм кримінального процесуального права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Випуск 4. Том 2. С. 120-122.

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо покращення інвестиційного клімату України: закон України від 21 грудня 2016 року № 1797-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1797-19> (дата звернення 12.07.2019).

3. Веремко В. Через технічні неузгодженості «вартові податків» залишилися без повноважень, і суди із цим згодні. *Закон і бізнес*. 25.02-03.03.2017. №8 (1306). URL: https://zib.com.ua/ua/127742-podatкова_miliciya_bez_povnovazhen_poki_zakonodavci_namaga_yu.html (дата звернення 12.07.2019).

4. Податкова міліція: суди нарешті підтверджують відсутність повноважень. *Аналітика*. 18.08.2017. КМР.ua. URL: <http://kmp.ua/uk/analytics/infoletters/tax-police-courts-finally-determining-the-absence-of-authority/> (дата звернення 12.07.2019).

5. Ухвали слідчих суддів, якими встановлено відсутність повноважень у слідчих податкової міліції. *Судові рішення*. 01.08.2017. КМР.ua. URL: <http://kmp.ua/uk/documents/court-decisions/the-court-rulings-of-the-investigating-judges-determining-the-absence-of-authority-of-the-tax-police-investigators/> (дата звернення 12.07.2019).

6. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 18 квітня 2017 року у справі № 761/13270/17, провадження № 1-кс/761/8367/2017. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66016595> (дата звернення 12.07.2019).

7. Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 23 лютого 2017 року у справі № 640/1771/17, провадження № 1-кс/640/1422/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64938656> (дата звернення 11.08.2019).

8. Податковий кодекс України: закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17?find=1&text=%E1%EB%E0%E3%EE%E4%B3%E9#w13> (дата звернення 11.08.2019).

9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015р. № 580-VIII URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page> (дата звернення 11.06.2018).

10. Недолугість закону про поліцію може викликати колапс правоохоронної системи - адвокат Ростислав Пукало, 12 грудня 2015 р. URL: http://dt.ua/UKRAINE/nedolugist-zakonu-pro-policiyu-mozhe-viklikati-kolaps-pravoohoronnoyi-sistemi-advokat-193877_.html (дата звернення 11.06.2018).

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про Національну поліцію»: Закон України від 23 грудня 2015 р. № 901-VIII URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page> (дата звернення 11.08.2019).

12. Дрьоміна Н. В. Юрисдикція міжнародних кримінальних судів і трибуналів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Одеса, 2005. 240 с.

13. Голубев В. В. Некоторые проблемы практического применения положений уголовно-процессуального закона о территориальной подследственности уголовных дел. *Вестник Московского государственного лингвистического университета*. 2011. № 15 (621). С. 21-26.

References:

1. Kasapohlu, S. O. (2017) Pravosub'iektnist osoby yak umova realizatsii neiu norm kryminalnoho protsesualnoho prava. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu-Scientific Bulletin of Kherson State University. Seria: Yurydychni nauky*, 4, 2, 120-122. [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo pokrashchennia investytsiinoho klimatu Ukrainy: zakon Ukrainy vid 21 hrudnia 2016 roku №1797-VIII. (2016) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1797-19>. [in Ukrainian].

3. Verenko, V. (2017) Cherez tekhnichni neuzghodzhennosti «vartovi podatktiv» zalyshylysia bez povnovazhen, i sudy iz tsym zghodni. *Zakon i biznes - Law and business*, 8 (1306). URL: https://zib.com.ua/ua/127742-podatкова_miliciya_bez_povnovazhen_poki_zakonodavci_namaga_yu.html. [in Ukrainian].

4. Podatkova militsiia: sudy nareshiti pidtverdzhuiut vidsutnist povnovazhen. *Analitika-Analytics*. 18.08.2017. KMP.ua. (2017) URL: <http://kmp.ua/uk/analytics/infoletters/tax-police-courts-finally-determining-the-absence-of-authority/>. [in Ukrainian].

5. Ukhvaly slidchykh suddiv, yakymy vstanovleno vidsutnist povnovazhen u slidchykh podatkovoi militsii. *Sudovi rishennia- Court decisions*. 01.08.2017. KMP.ua. (2017) URL: <http://kmp.ua/uk/documents/court-decisions/the-court-rulings-of-the-investigating-judges-determining-the-absence-of-authority-of-the-tax-police-investigators/>. [in Ukrainian].

6. Ukhvala Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 18 kvitnia 2017 roku u spravi № 761/13270/17, provadzhennia № 1-ks/761/8367/2017. (2017) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66016595>. [in Ukrainian].

7. Ukhvala Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 23 liutoho 2017 roku u spravi № 640/1771/17, provadzhennia № 1-ks/640/1422/17. (2017) N. p. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64938656>. [in Ukrainian].

8. Podatkovyi kodeks Ukrainy: zakon Ukrainy vid 2 hrudnia 2010 roku № 2755-VI. (2010) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17?find=1&text=%E1%EB%E0%E3%EE%E4%B3%E9#w13>. [in Ukrainian].

9. Pro Natsionalnu polit siiu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2015r. № 580-VIII. (2015) N. p. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>. [in Ukrainian].

10. Nedoluhist zakonu pro polit siiu mozhe vykykaty kolaps pravookhoronnoi systemy - advokat Rostyslav Pukalo, 12 hrudnia 2015 r. (2015) N. p. URL: http://dt.ua/UKRAINE/nedolugist-zakonu-pro-policiyu-mozhe-viklikati-kolaps-pravookhoronnoyi-sistemi-advokat-193877_.html. [in Ukrainian].

11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy u zviazku z pryiniattiam Zakonu Ukrainy «Pro Natsionalnu polit siiu»: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 2015 r. № 901-VIII. (2015) N. p. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page>. [in Ukrainian].

12. Dromina, N. V. (2005) Yurydyktsiia mizhnarodnykh kryminalnykh sudiv i trybunaliv. *Candidate's thesis*. Odesa. [in Ukrainian].

13. Golubev, V. V. (2011) Nekotorye problemy prakticheskogo primeniya polo zheniya ugolovno-protsesual'nogo zakona o territorial'noy podsledstvennosti ugolovnykh del. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo lingvistikoskogo universiteta- Bulletin of the Moscow State Linguistic University*, 15 (621), 21-26. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 02.06.2020

Городецкая М. С.,

кандидат юридических наук, доцент кафедры
уголовно-правовых дисциплин и судебных экспертиз
Донецкого юридического института МВД Украины
(г. Кривой Рог, Украина)

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ДЕЕСПОСОБНОСТИ СУБЪЕКТОВ ПРОИЗВОДСТВА КАК ОДИН ИЗ АСПЕКТОВ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО НАЗНАЧЕНИЯ ПРЕДМЕТА ВЕДЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье рассматривается обеспечение процессуальной дееспособности субъектов производства как один из аспектов функционального назначения предмета ведения в уголовном процессе. Проанализировано, что одним из функциональных назначений предмет ведения в уголовном процессе является приобретение законных оснований для создания

определенного органа уголовного судопроизводства и законных оснований для осуществления им определенной уголовной процессуальной деятельности. На основании анализа теоретических представлений сделан вывод о том, что в уголовном производстве в отношении субъектов, ведущих уголовный процесс, можно говорить о юрисдикционном режиме, который представляет собой нормативный комплекс, каковым установлено предмет ведения субъекта по предметному, территориальному, темпоральному (временному), персональному и другим критериям.

Ключевые слова: подследственность, подсудность, предмет ведения, юрисдикция, субъект уголовного производства, участники уголовного процесса.

Horodetska M.,
Ph. D in Law, Associate Professor
of the Department of Criminal
and Legal Disciplines and Judicial Expertise
of Donetsk Law Institute of Ministry
of Internal Affairs of Ukraine
(Krivoy Rog, Ukraine)

ENSURING THE PROCEDURAL CAPACITY OF THE SUBJECTS OF PROCEEDINGS AS ONE OF THE ASPECTS OF THE FUNCTIONAL PURPOSE OF THE SUBJECT OF JURISDICTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article considers the provision of procedural capacity of the subjects of proceedings as one of the aspects of the functional purpose of the subject of jurisdiction in criminal proceedings. It is analyzed that one of the functional purposes of the subject of jurisdiction in criminal proceedings is the acquisition of legal grounds for the establishment of a certain body of criminal proceedings and legal grounds for the implementation of certain criminal procedural activities.

It is determined that the division of the general subject of jurisdiction into functional subjects of jurisdiction corresponds to the abstract legal capacity of the subjects of proceedings. The subject is endowed with a criminal procedural function and powers during his tenure, but in the abstract, without the right to exercise his powers. By determining the subject of jurisdiction, the subject gets a real opportunity to use the powers granted in order to perform the criminal procedural function.

Examples of reforming the criminal justice system without taking into account the importance of determining the subject of jurisdiction are considered. As a result of the analysis of the legislation, it was concluded that when reforming the criminal justice authorities, it is necessary to take into account the dependence of the procedural capacity of the subject of criminal proceedings on a particular subject matter.

During the research it was noted that the condition for ensuring the procedural legal capacity of the body is to determine its subject of jurisdiction in the legislation. But such procedural legal capacity must be transformed into the capacity of the body. To do this, the subject of criminal proceedings must adhere to a certain subject matter under a number of criteria.

Based on the analysis of theoretical ideas, it is concluded that in the criminal proceedings against the subjects conducting the criminal proceedings, we can talk about the jurisdictional regime, which is a normative complex, which establishes the subject of the subject by subject, territorial, temporal (temporal), personal and other criteria. Declaring evidence inadmissible is one of the manifestations of procedural responsibility for procedural violations of the jurisdiction of the subject matter.

Keywords: investigative jurisdiction, jurisdiction, subject matter, subject of jurisdiction, subject of criminal proceedings, participant in criminal proceedings.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.110-117

УДК 342

В. І. Мельник,

кандидат юридичних наук,
викладач кафедри адміністративного, господарського
права та фінансово-економічної безпеки
Сумського державного університету
(м. Суми, Україна)

e-mail: v.melnik051972@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3800-7462>

ПЕРЕДОВА ІНОЗЕМНА ПРАКТИКА ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ¹

Стаття присвячується питанням вивчення та дослідження іноземної практики правового забезпечення функціонування системи економічної безпеки держави та оцінці доцільності впровадження окремих закордонних форм діяльності, а також методів санкціонованого управлінського впливу до національної правової площини. Зазначається, що умовах динамічного перебігу низки глобалізаційних процесів, у тому числі дотичних до різних галузей національної економіки, а також обрання Україною проєвропейського вектору політичного правового й економічного розвитку вивчення та можливе запозичення такого досвіду є виправданим і необхідним кроком.

Розглядається специфіка організації функціонування окремих суб'єктів системи економічної безпеки держави деяких країн. Укотре доводиться точка зору про важливість та значимість правоохоронної діяльності як однієї з вагомих передумов належного функціонування економічної складової. Звертається увага на передові методики діяльності останніх із протидії наявним та латентним загрозам економіці держави. Зауважується, що подібна робота сприяє ефективному захисту економічних інтересів, а також справляє помітний позитивний вплив на міжнародне становище, у тому числі інвестиційну привабливість тієї чи іншої держави. Доводиться поширена точка зору про необхідність змістовного вивчення та дослідження такого іноземного досвіду.

Ключові слова: правове забезпечення, іноземний досвід, органи виконавчої влади, органи законодавчої влади, правоохоронні органи, система економічної безпеки держави.

Постановка проблеми. Належний захист економіки з боку держави – одна з фундаментальних передумов для необхідного сталого розвитку останньої, у нинішніх складних конкурентних умовах. Зобов'язання всебічного забезпечення такого захисту вже давно визнане та задеклароване в документах нормативного характеру й стратегічного призначення більшості країн-членів ЄС й інших держав. Така націленість на економічний безпековий сектор зумовлюється його беззаперечною значимістю, з позиції можливості належного функціонування всіх державних інституцій і тим, що в результаті певних економічних досягнень у тих чи інших галузях господарства посилюється становище держави на міжнародній арені, що, своєю чергою,

¹ Робота виконана в проєкті 0118U003582

надає змогу отримувати різного роду та виду переваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі вчені, як: Є. М. Білусов [11], О. О. Бендасюк [6], А. О. Бондар [4], Д. В. Гордієнко [10], Ю. П. Господарик [1], В. Ю. Єдинак [12], В. Г. Маргасова [9], А. В. Матковський [3], В. О. Онищенко [3], М. В. Пашковська [1], Г. С. Празднов [10], А. І. Прилепський [2] та інші, – досліджували питання правового забезпечення іноземних систем економічної безпеки держави.

Зокрема, Ю. П. Господарик і М. В. Пашковська [1] вивчають питання правового забезпечення міжнародної економічної безпеки й нині. Публікації В. О. Онищенка, А. В. Матковського [3] та В. Ю. Єдинак [12] присвячені дослідженню міжнародного досвіду забезпечення економічної безпеки держави. Передусім учені розглядають моделі забезпечення економічної безпеки США, Канади, Франції, Італії, Іспанії, Нідерландів, Чехії, Польщі, Словаччини та інших країн. В. Г. Маргасова [9] звертає увагу на специфіку забезпечення економічної безпеки іноземними державами на регіональному рівні. Насамперед, розглядаються практика країн членів-ЄС та оцінюється можливість запровадження такого досвіду в Україні. Д. В. Гордієнко та Г. С. Празднов [10] аналізують особливості нормативно-правового забезпечення економічної безпеки держави в Китайській Народній Республіці.

Із огляду на викладене та усвідомлюючи поточне вітчизняне становище аналізованої сфери й наявність широкого спектру стійких і нових тенденцій деструктивного характеру, убачається нині за доцільне та виправдане ознайомитися з провідними практиками правового забезпечення функціонування систем економічної безпеки держав. Указане сприятиме пошуку ефективних форм та методів врегулювання відносин в окресленій сфері, а також матиме теоретичне значення для подальшої наукової розробки кола питань, пов'язаних із цією проблематикою чи дотичних до неї.

Формулювання цілей. Тож метою статті є визначення специфіки правового забезпечення функціонування систем економічної безпеки держав на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи й аналізуючи вказане питання, першочергово звернемо увагу на досвід провадження правової політики в економічній безпековій сфері деякими країнами. Указана діяльність спрямована не лише на посилення існуючого захисту економічної складової, а й на створення оптимальних передумов для всебічного розвитку держави.

Так, до прикладу, базовими цілями державної політики Федеративної Республіки Німеччини в економічній сфері якої визнаються створення рівних умов для конкуренції, недопущення монополізації в окремих галузях [1, с. 174]. У відповідності до цього вживається комплекс організаційних та правових заходів, спрямованих на планомірне досягнення окреслених пріоритетів.

Головним державним органом, відповідальним за вироблення політики держави в галузі безпеки є Федеральне міністерство оборони. Федеральне відомство з охорони конституції, як і Федеральне відомство кримінальної поліції, входить до складу Федерального міністерства внутрішніх справ. Закон про взаємодію федерації і земель у питаннях охорони конституції і при Федеральному відомстві з охорони Конституції 1990 називає завданням зазначеного органу збір та аналіз інформації, у тому числі з питань забезпечення економічної безпеки [1, с. 173].

Ключовими напрямками притім визнаються політика стабільної валюти, інтегрованої у вільний валютний обмін на світовому ринку, виступає основою забезпечення зовнішньоекономічних завдань країни. Держава повинна проводити таку економічну політику, щоб у рамках обраної моделі ринкової економіки вона сприяла одночасно стабільності цін, високого рівня зайнятості й зовнішньоекономічним рівноваги при пропорційних постійних темпах економічного зростання [1, с. 174]. Варто зауважити, що така політика провадиться з дотриманням принципів верховенства права та з урахуванням національних інтересів.

Звертаючи увагу на досвід Французької Республіки, варто погодитися з позицією, що економічна безпека держави в широкому сенсі забезпечується всією сукупністю інструментів господарського регулювання. З цією метою у Франції в процесі вироблення й прийняття економічних рішень використовуються критерії, пов'язані зі зниженням уразливості господарської системи й збереженням економічного фундаменту самостійної зовнішньої політики. До таких критеріїв належать: 1) усунення серйозних диспропорцій у рівні економічного розвитку суб'єктів господарювання; 2) недопущення надмірної зовнішньої залежності в найважливіших секторах економіки; 3) зведення до мінімуму ризиків, пов'язаних із залежністю від зовнішнього світу [2, с. 67-68].

До основних напрямків діяльності Французької Республіки з питань сприяння належному функціонуванню систем економічної безпеки держави відносяться: 1) захист матеріальних і нематеріальних активів французьких підприємств, що включає безпосередньо їхній фізичний захист, захист інтелектуальної власності й забезпечення безпеки інформаційних систем, якими користуються національні компанії; 2) контроль за стратегічною уразливістю країни, у тому числі моніторинг тих областей, де національні підприємства помітно поступаються іноземним конкурентам; 3) запобігання економічним кризам, викликаних порушеннями у функціонуванні основних інфраструктур, що обслуговують економіку країни: а) енергетичної; б) транспортної; в) фінансово-банківської; г) телекомунікаційної; д) інших [3, с. 91]. Належне забезпечення кожної зі складових має вагоме значення для економічної безпеки. Так, зокрема, урядом вживається низка заходів, щодо досягнення вказаних цілей, усвідомлюючи їх роль для національної безпеки.

Щодо Італійської Республіки, то найперше, слід вказати, що, здійснюючи загальну характеристику поточного стану розвитку сектора економічної безпеки в Італії, можна стверджувати, про її відносно стабільну економічну систему (так само, наприклад, і Великобританія, Іспанія, Нідерланди, Німеччина, Франція). Італія, як і зазначені країни, переважно зосереджена на підвищенні ефективності економіки й одночасно підтримує існуючий рівень особистої економічної безпеки своїх громадян. А ось, наприклад, для порівняння: про нові країни-члени ЄС (Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія) можна сказати, що вони вже завершили реформи «першого покоління» (з акцентом на реструктуризацію й переорієнтування) і вийшли на завершальну стадію реформ структур безпеки [4, с. 5]. За більшістю напрямками, базовим орієнтиром для італійського уряду служить завдання безумовного виконання міжнародних зобов'язань країни, пов'язаних із участю в політичних або економічних угрупованнях, тому італійська держава приділяє велику увагу зовнішньоекономічній

експансії, яка здійснюється через економічні й технологічні взаємозв'язки Італії та її зарубіжних партнерів [5, с. 42]. Розвиток таких зв'язків дає ряд переваг цій країні, зважаючи на її геополітичне становище та ресурсні активи.

Особлива роль відводиться протидії кримінальним правопорушенням в економічній сфері. Задля ефективної протидії їм функціонують Корпус карабінерів і Корпус фінансової гвардії, кожен із яких вживає відповідні заходи із забезпеченням економічної безпеки держави.

Щодо Іспанії, то станом на сьогодні в ній також сформовано ефективну систему забезпечення економічної безпеки, яка характеризується гнучкою нормативно-правовою базою, чітким розподілом компетенції міністерств, відомств і організацій із реалізації нормативних положень економічного розвитку країни та функціонуванням державних служб контролю в економічній сфері. Однією з важливих складових політики захисту національних економічних інтересів в Іспанії став закон «Про вдосконалення й захист національної промисловості», у якому визначено галузі економіки, що мають національний пріоритет і підпадають під політику протекціоністських заходів держави (митні тарифи, правило «купуй національне», встановлене для державних підприємств, чітка система залучення іноземних технологій). На різних етапах розвитку країни у вигляді законів затверджувалися програми пріоритетів, відповідно до яких регулювалися процедури стимулювання інвестицій, створювалися гнучкі захисні бар'єри, які знижувалися або повністю зникали в потрібних напрямках. В Іспанії також діяв закон про іноземні інвестиції, у якому визначено сфери, куди іноземний капітал практично не допускався (оборонні об'єкти, засоби масової інформації), сектори економіки з обмеженим доступом іноземного капіталу (туризм, банківська сфера, стратегічні галузі) і відкриті галузі (виробництво продовольчих і споживчих товарів, зокрема автомобільна промисловість) [6, с. 5].

Забезпечення економічної безпеки в Чехії покликане на зближення національних інтересів із загальноєвропейськими, оскільки в даних країнах схожа модель забезпечення економічної безпеки, яка містила такі дії, співвідношення базових кількісних показників розвитку зі світовими та регіональними стандартами, корекцію курсу економічних реформ [7, с. 20]. Відповідно, і заходи для досягнення окресленого спектру цілей вживаються з орієнтиром на європейські стандарти з урахуванням власних інтересів. Така політика провадиться протягом останнього десятиліття і, як показує досвід, має позитивні результати для економічного сектору.

Діяльність у галузі забезпечення економічної безпеки держави у Великобританії тісно пов'язується з оборонною політикою. Цілі забезпечення безпеки ґрунтуються на оцінках національних інтересів і реалізуються через їх захист. Під національними інтересам у сфері економіки розуміються економічні інтереси всього суспільства в цілому [8]. Через відносно нещодавні зміни політичного курсу Великобританії дещо змінилася, проте це суттєво не позначилося на забезпеченні аналізованої складової державної безпеки. Причому слід зауважити, що згадані кроки в тому числі були й націлені на захист окремих не місцевих секторів економіки. Відповідно, не виникає сумніву, що такі політичні кроки мали значення й для національної економіки.

Безпекова політика США в цій сфері здійснюється на підставі відповідних законодавчих актів. До напрямів цієї політики слід віднести такі: 1) загальні питання економічної безпеки зосереджені в законі про економічну безпеку (The Economic

Security Act of 1996); 2) підвищення ефективності національної освіти й науки відбиті в законі про освіту для економічної безпеки (The Education for Economic Security Act of 1999); 3) питання податкового регулювання, пріоритетів економічного розвитку, митного протекціонізму – у законі про економічну безпеку та відтворення (The Economic Security & Recovery Act of 2001); 4) питання ринку праці, боротьби з безробіттям, економічного захисту населення – у законі про створення робочих місць й економічну безпеку (Job Creation and Economic Security Act of 2002) та ін. [4, с. 5]. У Стратегії національної безпеки США економічна безпека держави розглядається як невід’ємна складова національної безпеки, а в законах подаються окремі аспекти щодо її забезпечення [9, с. 55]. Указані питання були одними з пріоритетних ще на початку ХХІ ст. і не втратили своєї актуальності й на сьогодні.

На спільне переконання В. О. Онищенко та А. В. Матковського, до основних напрямів тамтешнього державного реагування, належать такі: 1) формування безпечного міжнародного оточення США; 2) забезпечення адекватного реагування на загрози й кризи; 3) належна підготовленість американського суспільства до непередбачуваних тенденцій і явищ у майбутньому [3, с. 87]. Реалізація комплексу заходів за цими напрямками позитивно позначається на безпековій політиці в економічній сфері.

Також, враховуючи поточне економічне становище, не можливо оминати увагою Китайську Народну Республіку. Китай, як й інші держави - учасники глобальних інтеграційних проєктів, безумовно, залучений і втягується в процеси економічної глобалізації. У цих умовах забезпечення захищеності національної економіки КНР реалізується в різних формах забезпечення економічної безпеки держави: економічного патронату з боку уряду і центробанку цієї країни, економічної кооперації, а також економічного протиборства. Реалізація ініціативи будівництва Економічного поясу Шовкового шляху притім стає ключовою ланкою в забезпеченні економічної безпеки Китаю цього століття [10, с. 386].

Ключовими засадами для реалізації безпекової політики в економічній сфері визнаються: 1) збереження та примноження економічного потенціалу та економічної потужності країни; 2) збереження внутрішнього ринку країни з високим рівнем купівельної спроможності; 3) створення умов для поступової глобалізації японських корпорацій, що забезпечить національні інтереси. Ця мета досягається за рахунок надходжень у країну надприбутків японських корпорацій, отриманих на глобальних ринках або за кордоном [11, с. 168]. Базовою передумовою забезпечення функціонування системи економічної безпеки розглядаються ресурси, потужності, стабільність, керованість [12]. Як відмічає В. Ю. Єдинак, економічна безпека Китаю – синтез конфуціанської філософії, реформ і відкритості, правильне співвідношення між реформами, розвитком та стабільністю [12]. Пріоритетний орієнтир на окреслені напрями мав вагому ціннісність у питанні розвитку тамтешньої економіки, та, відповідно, захисту останньої від ряду загроз.

Висновки. Результати проведеного наукового екскурсу відносно деяких держав, у тому числі країн-членів ЄС, свідчать про націленість політик на всіляке ефективне забезпечення економічної складової безпеки. Указане, виправдано, зумовлюються усвідомленням особливої ролі цього елемента для всіх розвинених держав, як із позиції сприяння життєздатності адміністративних й інших механізмів, так і однієї з базових передумов для розвитку країни.

У цілому, спектр завдань по забезпеченню захисту системи економічної безпеки держави давно визнаний та задекларований у документах нормативного характеру й стратегічного призначення більшості країн. Також існує розкладжена система суб'єктів, уповноважених на виконання всіх таких завдань на різних рівнях. Причому, політика країн дещо різниться в питаннях вибору пріоритетних напрямів їх діяльності в економічній безпековій сфері, що зумовлено суб'єктивними факторами та об'єктивними умовами. Вивчення такого досвіду буде корисним для Української держави, зважаючи на окремі недоліки існуючого нормативно-правового забезпечення цієї сфери та, паралельно, існування дієвих іноземних практик із цього питання.

Використані джерела:

1. Господарик Ю. П., Пашковская М. В. Международная экономическая безопасность. Университет «Синергия», 2016. 416 с.
2. Прилепский А. И. Формирование механизма обеспечения экономической безопасности в народнохозяйственном комплексе: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.05. М., 1999. С. 67–69.
3. Онисьченко В. О., Матковский А. В. Міжнародний досвід забезпечення економічної безпеки держави. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*, 2014. № 26 (1). С. 85–97.
4. Бондар А. О. Світовий досвід державного управління економічною безпекою та його використання в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 2013. № 6. С. 5.
5. Прилепский Д. Е. Экономическая безопасность России в современном мире: валютно-финансовой аспект: дисс. ... канд. экон. наук: 08.00.14. М., 2004. С. 42.
6. Бендасюк О. О. Національна економічна безпека: світовий досвід. *Бізнесінформ*, 2010. № 4 (1). С. 4–6.
7. Мельник В. І. Адміністративно-правовий статус суб'єктів забезпечення економічної безпеки держави: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2016. 215 с.
8. Strong Britain Uncertainty National Security Strategy. URL: <http://www.official-documents.gov.uk> (дата звернення: 02.07.2020).
9. Маргасова В. Г. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки регіону. *Науковий вісник ЧДПЕУ: регіональна економіка*, 2011. № 1 (9). С. 53–61.
10. Гордиенко Д. В., Празднов Г. С. Обеспечение экономической безопасности Китайской Народной Республики при реализации стратегии Экономического пояса Шелкового пути. *Национальные интересы: приоритеты и безопасность*, 2018. Т. 14. № 2. С. 377–392.
11. Білоусов С. М. Господарсько-правові засоби забезпечення економічної безпеки України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.04. Харків, 2019. 469 с.
12. Єдинак В. Ю. Світовий досвід розв'язання проблеми забезпечення економічної безпеки. *Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво*, 2009. № 3. С. 51–54.

References:

1. Hospodaryk, Yu, Pashkovskaia, M. (2016) Mezhdunarodnaia ekonomicheskaiia bezopasnost. Unyversytet «Synerhyia». [in Russian].
2. Prylepsykiy, A. (1999) Formyrovanye mekhanyzma obespecheniya ekonomicheskoi bezopasnosti v narodnokhokhiaistvennom komplekse. *Candidate's thesis*. Moskva. [in Russian].
3. Onyshchenko, V., Matkovskiy, A. (2014) Mizhnarodnyi dosvid zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy. *Ekonomika. Menedzhment. Pidpriemnytstvo - Economy. Management. Entrepreneurship*, 26 (1), 85–97. [in Ukrainian].
4. Bondar, A. (2013) Svitoviy dosvid derzhavnogo upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu ta yoho vykorystannia v Ukraini. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok - Public administration: improvement and development*, 6, 5. [in Ukrainian].

5. Prylepsyki, D. E. (2004) Ekonomycheskaia bezopasnost Rossyy v sovremennom myre: valiutno-fynansovoi aspekt. Candidate's thesis. Moskva, 42. [in Russian].
6. Bendasiuk, O. (2010) Natsionalna ekonomichna bezpeka: svitovyi dosvid. *Biznesinform-Businessinform* 4, (1), 4–6. [in Ukrainian].
7. Melnyk, V. (2016) Administratyvno-pravovyi status sub'iektiv zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy. *Candidate's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
8. Strong Britain Uncertainty National Security Strategy. N. d. N. p. URL: <http://www.officialdocuments.gov.uk>. [in Ukrainian].
9. Marhasova, V. (2011) Zarubizhnyi dosvid zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky rehionu. *Naukovyi visnyk ChDIEU: rehionalna ekonomika - Scientific Bulletin of ChDIEU: Regional Economy*, 1 (9), 53–61. [in Ukrainian].
10. Hordyenko, D., Prazdnov, H. (2018) Obespechenie ekonomycheskoi bezopasnosti Kytaiskoi Narodnoi Respublyky pry realizatsii stratehii ekonomycheskoho poiasa Shelkovoho puti. *Natsyonalnye interesy: pryorytety y bezopasnost - National interests: priorities and security*, vol. 14, 2, 377–392. [in Ukrainian].
11. Bilousov, Ye. (2019) Hospodarsko-pravovi zasoby zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. *Doctor's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
12. Yedynak, V. (2009) Svitovyi dosvid rozviazannia problemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky. *Derzhava ta rehiony. Ser. Ekonomika ta pidpriyemnytstvo- State and regions. Ser. Economics and entrepreneurship*, 3, 51–54. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.07.2020

Мельник В. И.,
кандидат юридических наук,
преподаватель кафедры административного, хозяйственного
права и финансово-экономической безопасности
Сумского государственного университета
(г. Сумы, Украина)

ПЕРЕДОВАЯ ИНОСТРАННАЯ ПРАКТИКА ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СИСТЕМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Статья посвящается вопросам изучения и исследования иностранной практики правового обеспечения функционирования системы экономической безопасности государства и оценке целесообразности внедрения отдельных иностранных форм деятельности, а также методов санкционированного управленческого воздействия на национальную правовую плоскости. Отмечается, что в условиях динамического течения ряда глобализационных процессов, в том числе касающихся различных отраслей экономики, а также избрание Украины проевропейского вектора политического правового и экономического развития изучения и возможно заимствования такого опыта является оправданным и необходимым шагом.

Рассматривается специфика организации функционирования отдельных субъектов системы экономической безопасности некоторых государств. Доказывается точка зрения о важности и значимости правоохранительной деятельности как одной из весомых предпосылок нормального функционирования экономической составляющей. Обращается внимание на передовые методики деятельности последних по противодействию имеющимся и латентным угрозам экономике государства. Отмечается, что такая работа способствует эффективной защите экономических интересов, а также оказывает заметное положительное

влияние на международное положение, в том числе инвестиционную привлекательность того или иного государства. Доказывается распространена точка зрения о необходимости содержательного изучения и исследования такого иностранного опыта.

Ключевые слова: правовое обеспечение, иностранный опыт, органы исполнительной власти, органы законодательной власти, правоохранительные органы, система экономической безопасности государства.

Melnik V.,
Ph.D in Law,
Lecturer of the Department of Administrative,
Commercial law and financial and economic security
Sumy State University
(Sumy, Ukraine)

BEST FOREIGN PRACTICE OF LEGAL SUPPORT OF FUNCTIONING OF THE STATE ECONOMIC SECURITY SYSTEM

The article is devoted to the issues of studying and research of foreign practice of legal support of functioning of the state economic security system and evaluation of expediency of introduction of certain foreign forms of activity as well as methods of authorized managerial influence on the national legal plane. It is noted that under conditions of dynamic course of a number of globalisation processes, including those related to different branches of economy, as well as the election of Ukraine as a pro-European vector of political legal and economic development of the study and possible adoption of such experience is a justified and necessary step.

Attention is paid to the specifics of legal support of the functioning of the economic security system of many states. The key legal and organizational aspects of this provision are singled out, compared with similar or similar in content national procedures for settling the relevant public relations.

Particular attention is paid to the administrative and legal status of some subjects of the economic security system of a state. First of all, the experience of the legislative and executive bodies as subjects of the system of economic security of the state is studied and researched.

It also analyzes the legal regulation of certain law enforcement agencies as subjects of the economic security system of some countries. Once again, the point of view of the importance and significance of law enforcement as one of the important prerequisites for the proper functioning of the economic component. Attention is paid to the advanced methods of the latter to counteract the existing and latent threats to the state economy. It is noted that such work contributes to the effective protection of economic interests, as well as has a significant positive impact on the international situation, including the investment attractiveness of a country. There is a widespread view of the need for meaningful study and research of such foreign experience.

Keywords: legal support, foreign experience, executive bodies, legislative bodies, law enforcement bodies, system of economic security of the state.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.118-128

УДК 343.140.02

Н. В. Хмелевська,

кандидат юридичних наук, адвокат,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
(м. Хмельницький, Україна)

e-mail: stamp.ua@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-4492-4868>

В. О. Гарматюк,

аспірант Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова,
головний державний ревізор-інспектор
відділу з питань запобігання та виявлення корупції
Головного управління ДПС у Хмельницькій області
(м. Хмельницький, Україна)

e-mail: vitaliyagarmatyuk@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3867-5049>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті досліджено окремі аспекти застосування практики Європейського Суду з прав людини і під час здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів. Проаналізовано сучасні думки науковців щодо застосування практики Європейського Суду з прав людини під час здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів. Досліджено авторські наукові підходи, які обґрунтовують висновок про те, що використання практики ЄСПЛ у кримінальному судочинстві України є обов'язковим. Визначено, що застосування практики Європейського Суду з прав людини під час здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів прямо передбачено ч. 2 ст. 8 КПК України. Також доведено, що використання практики ЄСПЛ вітчизняними судами під час здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів як мотивація виправдувальних вироків не завжди пов'язана з урахуванням практики ЄСПЛ щодо провокації вчинення злочину, а також засновується на використанні доктрини «плодів отруйного дерева» та «розумного сумніву».

Ключові слова: правосуддя, кримінальні провадження щодо корупційних злочинів, Європейський Суд з прав людини, практика ЄСПЛ, «плоди отруйного дерева», аналіз рішень.

Постановка проблеми. Здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів є одним із перспективних напрямів наукових досліджень. Обґрунтуванням цього є відносно стійкий рівень злочинності службових злочинів і суперечлива та мінлива практика застосування законодавства під час притягнення осіб до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних злочинів.

© Хмелевська Н. В.,

Гарматюк Н. В., 2020

Україна перебуває на черговому етапі боротьби із корупційними злочинами. За останні декілька років зроблені важливі та прогресивні кроки в боротьбі з корупцією. Таке стало можливим завдяки продуманим діям щодо вдосконалення як законодавства, так і практики його застосування. Водночас, коли були вирішені одні проблеми, постали нові питання, зокрема, щодо тлумачення застосування законодавства в частині правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів із використанням практики Європейського Суду з прав людини. Найбільш актуальним є питання провокації злочину під час вчинення корупційних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування практики Європейського Суду з прав людини під час здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів досліджувалось у працях О. Ю. Дрозда, О. М. Дроздова, О. О. Дудорова, М. В. Лошицького, М. А. Погорельського, В. М. Тертишника, С. О. Шульгіна та інших учених. Водночас узагальненого дослідження окремих аспектів, які запропоновано авторами у висновках, не здійснювалось.

Формулювання цілей. Відповідно, метою статті є дослідження окремих аспектів застосування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) під час здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів та виокремлення на цій основі науково-обґрунтованих висновків.

Виклад основного матеріалу. Учений О. О. Дудоров встановив, що протидія корупції є одним із пріоритетних напрямів сучасної політики нашої держави у сфері боротьби зі злочинністю. Від результатів роботи правоохоронної системи щодо мінімізації корупції залежить успішне розв'язання інших важливих проблем сьогодення. При цьому тривала історія викриття корупціонерів дала змогу виробити певні стандарти виявлення і розкриття відповідних злочинів, коли істотного значення набуває не лише результат, а й спосіб, у який його досягають. Проблематика спровокованого вчинення корупційних злочинів, як і кримінально-правової заборони, присвяченої провокації підкупу (у Кримінальному кодексі України (далі – КК) це ст. 370), будучи своєрідним каменем спотикання, уже багато років турбує вітчизняних правників. Автори, які присвятили свої роботи вказаній проблематиці, поділилися на два основні табори. Одні виступають за скасування ст. 370 КК і декриміналізацію передбаченого нею діяння, вважаючи, що вказана кримінально-правова заборона лише ускладнює боротьбу з корупцією. На думку ж інших, провокація підкупу є недопустимою й суспільно небезпечною поведінкою, а виключення ст. 370 з КК потягне за собою зростання масштабів зловживань із боку правоохоронців [8, с. 79]. Поділяємо думку авторів щодо недоцільності виключення провокації підкупу.

Варто погодитись із думкою, що забезпечення дотримання прав людини в ході слідства у справах про корупційні злочини, як зазначає К. В. Кимлик, є важливим фактором гарантування рівності процесуального статусу сторін та сприятиме належному розгляду справи і, відповідно, винесення обґрунтованого й справедливого рішення в суді [9, с. 103].

На думку С. О. Шульгіна, незважаючи на високі оцінки Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України міжнародною спільною, на практиці трапляються випадки порушення його вимог, зокрема вчинення провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину, вчинюваної працівниками правоохоронних органів [14, с. 97]. Наявність такого факту засмучує та дає поштовх для подальшого вдосконалення законодавства.

К. В. Антонов та Т. М. Івасишин також стверджують, що однією з актуальних проблем, яка набула важливого практичного значення з набуттям у 2012 році чинності КПК України, є проблема здійснення захисту від провокації (підбурювання) особи на вчинення злочину. Особливо проблемні питання із цього приводу виникають під час надання судами оцінки доказам, отриманим за результатами такого виду негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину. У частині 3 статті 271 КПК встановлено, що під час підготовки та проведення заходів із контролю за вчиненням злочину забороняється провокувати (підбурювати) особу на вчинення цього злочину з метою його подальшого викриття, допомагаючи особі вчинити злочин, який вона би не вчинила, як би слідчий цьому не сприяв, або із цією самою метою впливати на її поведінку насильством, погрозами, шантажем. Здобуті в такий спосіб речі й документи не можуть бути використані в кримінальному провадженні [1, с. 198]. На нашу думку, у кожному кримінальному провадженні необхідно перевіряти наявність чи відсутність провокації злочину.

Учений М. А. Погорелький зазначає, що результати аналізу вітчизняної правозастосовної практики за новим кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством України свідчать про те, що в практичній діяльності правоохоронні органи України допускають провокації вчинення злочинів, особливо передбачених статтями 368-369² КК України, хоча в ст. 370 КК України передбачена кримінальна відповідальність за провокацію підкупу, а також у статтях 305-309, 311, 321 КК України та інших. Особливо правоохоронні органи України допускають провокації вчинення злочинів у ході такої негласної слідчої (розшукової) дії, як контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України), та при проведенні таких оперативно-розшукових заходів як контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки товарів, предметів та речовин, у тому числі заборонених для обігу, у фізичних та юридичних осіб, незалежно від форми власності з метою виявлення та документування фактів протиправних діянь (п. 2 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»). Особливо Причому звертає на себе увагу і викликає занепокоєність те, що опитані прокурори, слідчі (65 %) та оперативні працівники (72 %) вважають за доцільне розширення можливостей застосування провокації у правоохоронній діяльності [12, с. 40]. Справді, така думка неприємно вражає та потребує корекції розуміння основ прав людини стороною обвинувачення.

О. О. Дудоров визначив, що основна проблема протидії провокації підкупу лежить нині не в кримінально-правовій площині, адже чинний КК України дозволяє належним чином реагувати на таку негідну поведінку, застосовувати за неї відповідні заходи кримінально-правового характеру. Практика неправомірної провокації в діяльності правоохоронних органів потребує якщо не викорінення, то принаймні мінімізації шляхом удосконалення механізму її виявлення, адже на сьогодні має місце ситуація застосування неправомірної провокації з метою притягнення особи до кримінальної відповідальності за певний корупційний злочин за відсутності при цьому кримінально-правового реагування на зазначену поведінку [8, с. 84]. Оскільки не прийняті відповідні норми КПК України заходом упередження такої поведінки на сьогодні має стати практика Європейського Суду з прав людини.

Погоджуємось із думкою В. М. Тертишника, який зазначив, що модель судочинства, яка закладається в процесуальній формі слідчих та інших процесуальних

дій і рішень, – суттєвий засіб обмеження влади правом, засіб протидії свавілля, засіб забезпечення захисту прав і свобод людини. Вона має вдосконалюватись із урахуванням принципу верховенства права та прецедентної практики Європейського Суду з прав людини [13, с. 213].

Вищезазначене засновується на положеннях ч. 2 ст. 8 КПК України, згідно з якою принцип верховенства права в кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини, а верховенство права в кримінальному провадженні розуміється як те, що людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави [10].

Відповідно до думок М. В. Лошицького та О. Ю. Дрозд, рішення ЄСПЛ повинні стати гарантією для вирішення справ, пов'язаних із корупційними діями, і створити необхідний базис для створення міжнародно-правового поля протидії корупції загалом та вирішення цієї проблеми в Україні зокрема [11, с. 76].

Грунтовний аналіз провела Л. П. Брич, яка зазначила, що в практиці ЄСПЛ продемонстровано правові позиції, які є стандартами оцінки допустимості доказів у кримінальних провадженнях. Такими, згідно з думкою авторки, можна визнати: 1) обов'язковість розгляду судом питання про допустимість доказів; 2) приналежність доказів до цієї конкретної справи; 3) недопустимість доказів, отриманих шляхом провокації і підбурювання; або в результаті порушення права на мовчання та права не свідчити проти самого себе, шляхом примушування, застосування катування, жорстокості та приниження особи, порушення права на захист; 4) недопустимість доказів, отриманих шляхом порушення прав і свобод людини, гарантованих Конвенцією [2, с. 261-262].

М. А. Погорецький зазначає, що ЄСПЛ не вбачає порушень у використанні в кримінальному провадженні доказів, отриманих у результаті проведення негласних слідчих дій, наприклад, операцій під прикриттям. Проте ЄСПЛ вважає таким, що не відповідає Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенції) використання судами доказів, отриманих у результаті провокації, здійсненої правоохоронцями. Тому проведення заходів, на думку вченого, пов'язаних, наприклад, із використанням негласних агентів, має супроводжуватися відповідними гарантіями. У цій частині ЄСПЛ виділяє дві групи гарантій. Перша стосується заходів, що вживаються безпосередньо на етапі здійснення контролю за вчиненням злочину. Друга – це процесуальні гарантії на стадії судового розгляду кримінального провадження [12 с. 40]. Також М. А. Погорецький визначив, що провокація (підбурювання) до вчинення злочину з боку правоохоронців є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції й не може застосовуватися у діяльності правоохоронних органів правової держави. У правозастосовній діяльності правоохоронних органів слід відрізняти правомірний контроль за вчиненням злочину як ефективний негласний засіб негласного розслідування від провокації – незаконної дії [12 с. 42].

О. М. Дроздов, досліджуючи актуальні питання заборони провокації в рішеннях ЄСПЛ систематизував, що по-перше, заборона провокації злочину належить до загальних гарантій, встановлених ст. 6 Конвенції, та є невід'ємною складовою справедливості судового розгляду. По-друге, згідно зі ст. 9 КПК України, під час кримінального провадження суд та службові особи органів державної влади, які мають

відношення до здійснення кримінального провадження, повинні неухильно дотримуватися вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, вимог інших законодавчих актів законодавства. Доказування полягає в збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження (ч. 2 ст. 91 КПК України). Натомість обставини, які підлягають доказуванню, у кримінальному провадженні зазначені в ч. 1 ст. 91 КПК. По-третє, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. Підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на користь такої особи (ст. 17 КПК України). По-четверте, статтею 13 (Закінчений та незакінчений злочини) КК України встановлено, що закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України [7, с. 246-247].

Враховуючи зазначене вище, визначимо перелік рішень ЄСПЛ, які можуть бути застосовані в порядку ч. 2 ст. 8 КПК України під час здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів. Це такі рішення: «Ramauskas проти Литви», «Khoudobine проти Росії», «Teixeira de Castro проти Португалії», «Bannikova проти Росії», «Constantin i Stoian проти Румунії», «Burak Hun проти Туреччини», «Milinienė проти Литви», «Sequeira проти Португалії», «Компанія «Eurofinacom» проти Франції», «Vanuau проти Росії», «Veselov та інші проти Росії», «Edwards i Lewis проти Сполученого Королівства», «Ali проти Румунії», «Khoudobine проти Росії», «V. проти Фінляндії», «Shannon проти Сполученого Королівства», «Sejdicovic проти Італії», «Nermi проти Італії» тощо.

Позитивним є застосування такої практики вітчизняними судами. Водночас, суди схиляються до виправдання осіб у вчиненні злочину у зв'язку з недоведеністю їх вини у вчиненні злочину. Так 15 травня 2020 року Соснівський районний суд м. Черкаси виправдав особу у вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 27, ч. 4 ст. 369, ч. 1 ст. 190 КК України, за недоведеністю. Суд, використав практику ЄСПЛ. Так, відповідно до вироку, суд зазначив, що статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» передбачено, що «при розгляді справ суди застосовують Конвенцію та практику Суду як джерело права». Так у справі «Barbera, Messegu and Jabardo v. Spain» від 06 грудня 1998 р. (п. 146) Європейський Суд з прав людини встановив, що «принцип презумпції невинуватості вимагає, серед іншого, щоб, виконуючи свої обов'язки, судді не розпочинали розгляд справи з упередженої думки, що підсудний вчинив злочин, який йому ставиться у вину, обов'язок доказування лежить на обвинуваченні, і будь-який сумнів має тлумачитися на користь підсудного (Barbera, Messegu and Jabardo v. Spain, judgment of 6 December 1988, Series A no. 146, p. 33, § 77). Суд, оцінюючи в сукупності досліджені під час судового розгляду докази з точки зору достатності та взаємозв'язку і приймаючи до уваги, що інших доказів, які б беззаперечно, без сумніву доводили вину обвинуваченого Особа_2 стороною обвинувачення після опитування щодо бажання доповнити судовий розгляд надано не було, суд вважає, що пред'явлене Особа_2 обвинувачення не доведено в судовому засіданні, а усі припущення й сумніви стосовно доведеності вини обвинуваченого слід тлумачити на його

користь. Враховуючи викладене, суд прийшов до висновку, про необхідність постановлення відносно Особа_2 виправдувального вироку, оскільки не доведено вчинення ним кримінальних правопорушень у вигляді підбурювання до давання хабара посадовій особі, яка займає відповідальне становище та заволодінні чужим майном шляхом обману та зловживання довірою [6].

Ще одним прикладом є виправдувальний вирок Олевського районного суду Житомирської області, який описав, що Європейський Суд з прав людини у справі № 4291498 «Капо проти Бельгії» від 13.01.2005 року зазначив, що в кримінальних справах питання прийняття доказів належить досліджувати загалом у світі пункту 2 статті 6 Європейської Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, і вимагає воно, окрім іншого, щоб тягар доказування винуватості лежав на стороні обвинувачення. У п. 146 справи «Барбера, Мессегуэ і Джабардо проти Іспанії» від 06.12.1998 року Європейський Суд з прав людини зазначив, що принцип презумпції невинуватості вимагає, серед іншого, що обов'язок доказування лежить на обвинуваченні, і будь-який сумнів має тлумачитися на користь підсудного [5].

У вирокі Новозаводського районного суду міста Чернігова знаходимо, що ЄСПЛ зазначав, що коли сторона захисту висуває версію провокації, необхідно встановити, чи був би злочин вчинений без втручання органів влади. Підбурювання стається, коли відповідні агенти – співробітники сил правопорядку або особи, що діють за їхніми інструкціями, – не обмежуються лише розслідуванням злочинної діяльності в переважно пасивній манері, а справляють такий вплив на особу, що спонукає її до вчинення злочину, який інакше не був би вчинений, з метою уможливити викриття злочину, отримання доказів і пред'явлення обвинувачення. При вирішенні цього питання суди мають братись до уваги більш широке коло обставин, ніж поведінка та висловлювання учасників безпосередньо під час події, яку захист вважає наслідком провокації, а обвинувачення – допустимим методом розслідування. Характер тиску або іншого способу підбурити особу до вчинення злочину, є лише одним з факторів, який має значення в цьому контексті. Визначаючи, чи було розслідування «переважно пасивним», необхідно також дослідити причини, які стали підставою негласної операції, та поведінку органів влади при її проведенні [4].

Також вітчизняні суди, при постановленні виправдувальних вироків у справах по корупційні злочини посилаються на використання практики ЄСПЛ щодо використання доктрини «плодів отруйного дерева». Наприклад, у вирокі Ківерцівського районного суду Волинської області знаходимо, що з урахуванням наведеного, суд вважає, що вказані докази, а саме флешнакопичувачі micro-SD, об'ємом 8, відеозаписом проведення негласних слідчих (розшукових) дій, на які в судовому засіданні посилався прокурор, органом досудового розслідування долучені до даного кримінального провадження не у спосіб та всупереч порядку, передбаченими чинним КПК України, та, в силу вимог ст. 86 КПК України, визнаються судом недопустимими доказами в даному кримінальному провадженні. Суд зазначив, що про це також ідеться в рішенні по справі «Нечипорук і Йонкало проти України», у якому ЄСПЛ зазначив, що докази, отримані в кримінальному провадженні з порушенням встановленого порядку, призводять до його несправедливості в цілому, незалежно від їх доказової сили та того, чи мало їх використання вирішальне значення для заступлення обвинуваченого судом.

Суд звернув увагу, що, відповідно до практики Європейського Суду з прав людини, «плід отруйного дерева» – юридична метафора, введена Верховним Судом США для опису доказів, отриманих за допомогою незаконно здобутих відомостей (рішення в справі «Гефген проти Німеччини», 30.06.2008, заява № 22978/05, п. 168). Мається на увазі, що якщо джерело доказів («дерево») є недопустимим, то всі докази (відомості), отримані за його допомогою («плоди»), будуть такими ж (справа «Яременко проти України» (№ 2)), заява № 66338/09, п. 66). Також суд зазначив, що Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду в Постанові від 31.05.2018 року по справі № 236/439/16-к зазначив, що «У рішенні «Гефген проти Німеччини» від 30 червня 2008 року Європейський Суд для описання доказів, отриманих із порушенням встановленого порядку, сформував доктрину «плодів отруєного дерева», відповідно до якої якщо джерело доказів є неналежним, то всі докази, отримані за його допомогою, будуть такими ж. За таких обставин суд не може допустити відомості, що містяться в наданих стороною обвинувачення матеріалах кримінального провадження, як докази вини обвинуваченого [3].

Висновки. Враховуючи зазначене вище, доходимо висновків про те, що:

1. Застосування практики Європейського Суду з прав людини під час здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів прямо передбачено ч. 2 ст. 8 КПК України.

2. Використання практики ЄСПЛ вітчизняними судами під час здійснення правосуддя в кримінальних провадженнях щодо корупційних злочинів як мотивація виправдувальних вироків не завжди пов'язана з урахуванням практики ЄСПЛ щодо провокації вчинення злочину, а також засновується на використанні доктрини «плодів отруйного дерева» та «розумного сумніву».

Використані джерела:

1. Антонов К. В., Івасишин Т. М. Практика Європейського суду з прав людини щодо визнання в суді допустимими доказами матеріалів контролю за вчиненням злочину. *Право і суспільство*. № 3 / 2019. С. 197-202. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-33>.

2. Брич Л. П. Застосування практики Європейського суду з прав людини як джерела права для оцінки допустимості та достовірності доказів у кримінальних провадженнях в Україні. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2016. Вип. 2. С. 253-266.

3. Вирок Ківерцівського районного суду Волинської області від 26 грудні 2019 року. Справа № 164/973/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86663619>.

4. Вирок Новозаводського районного суду міста Чернігова від 26 листопада 2018 року. Справа № 751/6010/18 URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86025616>.

5. Вирок Олевського районного суду Житомирської області від 25 лютого 2020 року. Справа № 287/337/18-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87801772>.

6. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 15 травня 2020 року. Справа № 712/10986/13-к URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89254805>.

7. Дроздов О. М. Актуальні питання заборони провокації злочину (за матеріалами практики ЄСПЛ). *Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*: матеріали постійного діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 27 трав. 2016 р.). Харків, 2016. Вип. 7. С. 246–256.

8. Дудоров О. О. Кримінально-правові аспекти провокації підкупу. *Юрид. наук. електронний журн*. 2016. № 1. С. 79-85. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2016/23.pdf.

9. Кимлик Н. В., Кимлик Р. В. Розслідування корупційних кримінальних правопорушень в аспекті дотримання прав людини і громадянина. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 1. С. 98-103.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

11. Лошицький М. В., Дрозд О. Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як перспектива боротьби з адміністративними корупційними правопорушеннями. *Наукові праці Національного університету "Одеська юридична академія": зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред), Ю. П. Аленін [та ін]; відп. за вип. В. М. Дрьомін; МОН України, НУ "ОЮА". Одеса: Юрид. л-ра, 2014. Т. 14. С. 70-77.*

12. Погорецький М. А. Застосування провокації в ході негласних розслідувань: питання правомірності. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 33-42.

13. Тертишник В. М. Проблеми сучасного кримінального судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 4. 2019. С. 207-213. DOI <https://doi.org/10.15421/391944>.

14. Шульгін С. О. Провокація (підбурювання) особи на вчинення злочину працівниками правоохоронного органу як підстава для закриття кримінального провадження або постановлення виправдувального вироку. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 96-102.

References:

1. Antonov, K. V., Ivashyshyn, T.M. (2019) Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny shchodo vyznannia v sudi dopustymymy dokazamy materialiv kontroliu za vchynenniam zlochynu. *Pravo i suspilstvo- Law and society* 3, 197-202. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-33>. [in Ukrainian].

2. Brych, L. P. (2016) Zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherela prava dlia otsinky dopustymosti ta dostovimosti dokaziv u kryminalnykh provadzhenniakh v Ukraini. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. seriya yurydychna- Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. legal series, issue 2*, 253-266. [in Ukrainian].

3. Vyrok Kivertsivskoho raionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 26 hrudni 2019 roku. Sprava № 164/973/18. (2019) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86663619>. [in Ukrainian].

4. Vyrok Novozavodskoho raionnoho sudu mista Chernihova vid 26 lystopada 2018 roku. Sprava № 751/6010/18 (2018) N. p. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86025616>. [in Ukrainian].

5. Vyrok Olevskoho raionnoho sudu Zhytomyrskoi oblasti vid 25 liutoho 2020 roku. Sprava № 287/337/18-k. (2020) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87801772>. [in Ukrainian].

6. Vyrok Sosnivskoho raionnoho sudu m. Cherkasy vid 15 travnia 2020 roku. Sprava № 712/10986/13-k. (2020) N. p. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89254805>. [in Ukrainian].

7. Drozdov, O. M. (2016) Aktualni pytannia zaborony provokatsii zlochynu (za materialamy praktyky YeSPL). Pravove zabezpechennia operatyvno-sluzhbovoi diialnosti: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia. *Materialy postiinoho diiuchoho nauk.-prakt. seminaru (m. Kharkiv, 27 trav. 2016 r.) - Materials postoinoho diiuchoho nauk.-prakt. seminar (Kharkiv, April 27, 2016)*. Kharkiv, issue 7. 246-256. [in Ukrainian].

8. Dudorov, O. O. (2016) Kryminalno-pravovi aspekty provokatsii pidkupu. *Yuryd. nauk. elektronnyi zhurn.- Jurid. Science. electronic magazine*, 1, 79-85. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2016/23.pdf. [in Ukrainian].

9. Kymlyk, N. V., Kymlyk, R. V. (2017) Rozsliduvannia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen v aspekti dotrymanna prav liudyny i hromadianyna. *Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka) - Mizhnarodnyi yurydychnyi visnyk: aktualni problemy suchasnosti (teoriia ta praktyka), issue 1*, 98-103. [in Ukrainian].

10. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. (2012) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukrainian].

11. Loshytskyi, M. V., Drozd, O. Yu. (2014) Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak perspektyva borotby z administratyvnymy koruptsiinymy pravoporushenniamy. *Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia": zb. nauk. prat-s. - Scientific works of the National University "Odessa Law Academy": zb. Science. wash S. V. Kiv alov (Ed.), V. M. Dromin, Yu. P. Alenin (Eds.) et al.; vidp. z vyp. V. M. Dromin; MON Ukrainy, NU "OluA". Odesa: Yuryd. l-ra, vol. 14, 70-77. [in Ukrainian].*

12. Pohoretskyi, M. A. (2016) Zastosuvannia provokatsii v khodi nehlasnykh rozsliduvan: pytannia pravomirnosti. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva- Bulletin of criminal proceedings, 1*, 33-42. [in Ukrainian].

13. Tertyshnyk, V. M. (2019) Problemy suchasnoho kryminalnoho sudochynstva. *Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsiin - Actual problems of domestic jurisprudence, 4*, 207-213. DOI: <https://doi.org/10.15421/391944>. [in Ukrainian].

14. Shulhin, S. O. (2017) Provokatsiia (pidburiuvannia) osoby na vchynnennia zlochynu pratsivnykamy pravookhoronnoho orhanu yak pidstava dlia zakryttia kryminalnoho prova-dzhennia abo postanovlennia vypravduvalnoho vyroku. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva- Bulletin of criminal proceedings, 1*, 96-102. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.07.2020

Хмелевская Н. В.,

кандидат юридических наук, адвокат,

доцент кафедры уголовного права и процесса

Хмельницкого университета управления и права

имени Леонида Юзькова

(г. Хмельницкий Украина)

Гарматюк В. О.,

аспирант Хмельницкого университета управления

и права имени Леонида Юзькова

главный государственный ревизор-инспектор

отдела по вопросам предотвращения и выявления коррупции

Главного управления ГНС в Хмельницкой области

(г. Хмельницкий Украина)

ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПРАКТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ПРАВОСУДИЯ ПО УГОЛОВНЫМ ПРОИЗВОДСТВАМ ОТНОСИТЕЛЬНО КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

В статье исследованы отдельные аспекты применения практики Европейского Суда по правам человека при осуществлении правосудия по уголовным производствам относительно коррупционных преступлений. Проанализированы современные мысли

ученых о применении практики Европейского Суда по правам человека при осуществлении правосудия в уголовных производствах относительно коррупционных преступлений. В частности исследовано авторские научные подходы, которые обосновывают вывод о том, что использование практики ЕСПЧ в уголовном судопроизводстве Украины является обязательным. Определено, что применение практики Европейского Суда по правам человека при осуществлении правосудия по уголовным производствам относительно коррупционных преступлений прямо предусмотрено ч. 2 ст. 8 УПК Украины. Также доказано, что использование практики ЕСПЧ отечественными судами при осуществлении правосудия в уголовных производствах относительно коррупционных преступлений как мотивация оправдательных приговоров не всегда связана с учетом практики ЕСПЧ по провокации совершения преступления, а также основывается на использовании доктрины «плодов ядовитого дерева» и «разумного сомнения».

Ключевые слова: правосудие, уголовные производства относительно коррупционных преступлений, Европейский Суд по правам человека, практика ЕСПЧ, «плоды ядовитого дерева», анализ решений.

Khmelevska N.,

Candidate of Law, advokat,

Associate Professor of Criminal Law

and Judiciary Khmelnytsky University of

Management and rights named Leonid Yuzkov Law

(Khmelnytsky, Ukraine)

Garmatyuk V.,

Chief State Auditor-Inspector

of the Department for Prevention and

Detection of Corruption of the Main Department

of the State Tax Service in Khmelnytsky Region

Graduate student of Khmelnytsky University

of Management and rights named Leonid Yuzkov

(Khmelnytsky, Ukraine)

SOME ASPECTS OF APPLICATION OF THE CASE LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS IN THE ADMINISTRATION OF JUSTICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS FOR CORRUPTION CRIMES

The article examines some aspects of the application of the case law of the European Court of Human Rights in the administration of justice in criminal proceedings for corruption offenses. The article analyzes the decisions of Ukrainian courts to consider cases in the field of corruption crimes. Examples are the decisions of the Olevska District Court of Zhytomyr Oblast, which described the European Court of Human Rights as stating that in criminal cases, the issue of taking evidence should be examined in the light of Article 6 § 2 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The burden of proving guilt also lies with the prosecution.

The verdict of the Novozavodsky District Court of Chernihiv analyzed when it comes to provoking a crime, it is necessary to establish whether the crime would have been committed without the intervention of the authorities. The Court concluded that incitement occurs when the relevant agents - law enforcement officers or persons acting on their instructions - are not limited to investigating criminal activity in a predominantly passive manner, but exert such influence on the person

who motivates him to commit the crime.

The authors analyzed the current views of scholars on the application of the case law of the European Court of Human Rights in the administration of justice in criminal proceedings for corruption offenses. In particular, the author's scientific approaches are studied, which substantiate the conclusion that the use of the case law of the European Court of Human Rights in the criminal justice of Ukraine is mandatory. It is determined that the application of the case law of the European Court of Human Rights in the administration of justice in criminal proceedings for corruption offenses is expressly provided for in Part 2 of Art. 8 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. It has also been shown that the use of ECtHR case law by domestic courts in the administration of justice in corruption offenses as a motivation for acquittals is not always related to the ECtHR's practice of provoking a crime, and is based on the use of the "poison tree" and "reasonable doubt."

Keywords: justice, criminal proceedings for corruption crimes, European Court of Human Rights, practice of the ESPL, "the fruits of the poisonous tree", analysis of decisions.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2524-0323.90.129-138

УДК 342:379.85(439)

С. М. Дубов,

викладач кафедри загальноправових дисциплін

Дніпровського гуманітарного університету

(м. Дніпро, Україна)

e-mail: snd@ua.fm

 <https://orcid.org/0000-0002-9015-2248>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття присвячена аналізу теоретичних аспектів публічного адміністрування у сфері туристичної діяльності. У статті досліджено як позитивні, так і негативні тенденції розвитку туристичної діяльності в Україні, наведено низку переваг, що можуть отримати туристичні підприємства від їх використання. Проаналізовано специфіку механізмів регулювання та управління потенціалом туристичної сфери України. Визначено методи публічного адміністрування у сфері туристичної діяльності. Проаналізовано вплив громадських організацій на створення сприятливих інвестиційних умов для туристичної діяльності. Визначено систему принципів публічного адміністрування у сфері туристичної діяльності. З'ясовано, що отримана інформація дозволить керівництву туристичних підприємств приймати оптимальні стратегічні рішення, визначати найкращі методи стратегічного розвитку, заходи конкурентної боротьби, набір конкурентних переваг та покращити власну діяльність. Запропоновано концептуальні завдання органів публічного адміністрування у сфері туристичної діяльності.

Ключові слова: публічне адміністрування, сфера туристичної діяльності, туристична галузь, туристична діяльність, туристична сфера, туристична послуга, туристичний потенціал, туристичний ринок.

Постановка проблеми. Публічне адміністрування у сфері туристичної діяльності є одним із механізмів реалізації державної політики в галузі туризму, що містить комплекс організаційних, соціально-економічних, політико-правових та інших методів, котрі використовуються парламентами, урядами, державними і громадськими організаціями та установами для створення умов щодо розвитку конкурентоспроможної туристичної галузі в країні. Протягом останніх десятиліть у багатьох країнах розроблено програми, орієнтовані на гармонізацію відносин між туризмом і природним середовищем, серед них: зелений туризм, сталий туризм. На практиці ці альтернативні напрями туризму передбачають обмеження нового туристичного будівництва, пропагування екологічних видів транспорту, впровадження екологічних технологій для найбільш поширених форм туризму, а також підвищення екологічної свідомості туристів.

Аналіз туристичного ринку засвідчує, що Україна має об'єктивні передумови для інтенсивного розвитку туризму, а управління туристичною діяльністю на сучасному етапі ринкових перетворень в Україні вимагає пошуку нетрадиційних підходів

і нових поглядів. Серед них: удосконалення методів управління туристичною діяльністю, розробка економічної політики для різних категорій туристичних підприємств, визначення цілей їх діяльності та стратегії розвитку на найближчу й подальшу перспективу, оцінка потенційних можливостей наявних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами становлення та розвитку туристичної діяльності в Україні займалися багато вчених, до них належать: Ю. В. Алексеева, Д. І. Басюк, В. Я. Гавран, О. Д. Король, О. В. Лихоманова, В. П. Руденко, Л. М. Шульгіна, А. В. Хоршун. Дослідженням державного регулювання у сфері туризму присвячено праці таких учених, як Є. Козловський, Н. Антонюк, Ю. Занько, Н. Мацкевич, Н. Ковальчук та ін. Теоретичні аспекти даного питання були розглянуті також у працях О. О. Любіцевої, Т. І. Ткаченко та ін. Так О. О. Любіцевою виявлено закономірності й розкрито механізми функціонування та геопросторової організації туристичного ринку; Т. І. Ткаченко було розроблено концепцію територіально сфокусованого розвитку суб'єктів туристичного бізнесу та сформульовано концептуальну модель системи туризму. Однак варто зазначити, що багато проблем на ринку туристичних послуг, організації діяльності учасників туристичних послуг залишаються дискусійними, не повною мірою вивченими та вимагають адаптації до умов, у яких перебувають сучасні вітчизняні туристичні підприємства.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування організаційно-правових механізмів публічного адміністрування у сфері туристичної діяльності в Україні, визначення їх ролі у вирішенні соціально-економічних та культурних проблем в умовах трансформаційної економіки. Отримана інформація дозволить керівництву туристичних підприємств приймати оптимальні стратегічні рішення та визначити найкращі методи розвитку туристичної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Туристична діяльність є дія з організації процесу споживання туристичного продукту, яка втілюється бізнесовими структурами у взаємодії з органами державної влади. Індустрію подорожей і відпочинку можна справедливо вважати бізнесом XXI ст., тому що він є одним із найбільш динамічних і прибуткових серед усіх галузей світового господарства. За даними Всесвітньої організації туризму, на індустрію відпочинку й подорожей припадає 10 % валового світового продукту, 7 % загального обсягу інвестицій, 5 % усіх податкових надходжень. Така діяльність безпосередньо впливає приблизно на 40 інших галузей економіки. У туризмі зайнято 10-15% працездатного населення країн світу [1, с. 84-85].

Тенденції, що спостерігаються в економіках багатьох держав, свідчать про стрімке зростання ролі туризму в розвитку цих країн, а також невідповідне зростання частки надходжень від туристичної галузі до державної скарбниці. Це зумовлено динамічністю, високою прибутковістю та великим позитивним соціально-економічним і культурним впливом туризму на розвиток даних країн. Для України індустрія подорожей та відпочинку має важливе значення як для забезпечення права громадян на відпочинок, так і для збільшення надходжень від туризму, зменшення безробіття за рахунок збільшення зайнятості населення в цій сфері.

Держава розглядає туризм як важливу складову економіки та соціально-економічної сфери і надає його розвитку особливого значення. У Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. одним із першочергових завдань визначено забезпечення вдосконалення структури управління в туристичній галузі на державному

та регіональному рівнях, координації дій центральних і місцевих органів виконавчої влади з цього питання [2]. Важливе місце в реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів мають відіграти інститути громадянського суспільства [3], за рахунок активного включення яких вона (ця Стратегія) стане ближче до реальних потреб туристичної діяльності в Україні.

Накопичений певний світовий досвід розкриває роль держави в організації туристичної діяльності. Умовно можемо говорити про три моделі державної участі в регулюванні цієї важливої складової національної економіки.

Перша модель припускає відсутність центрального державного органу регулювання туризму; усі питання вирішуються на місцях за принципами ринкового саморегулювання [4]. Така схема застосовується в країнах, де туризм не відіграє значної ролі для національної економіки або ж, навпаки, туристична діяльність досягла найвищого розвитку, що не потребує державного втручання.

Суть другої моделі полягає в наявності державного центрального органу регулювання галузі туризму. Це може бути, наприклад, міністерство, що здійснює контроль за діяльністю суб'єктів туристичної діяльності країни [5, с. 25]. Така модель вимагає значних фінансових вкладень у розбудову туристичної інфраструктури, просування вітчизняного туристичного продукту тощо. Даний зразок використовують країни, для яких туризм є важливою галуззю, що приносить значні доходи в державний бюджет.

Третя, так звана європейська модель, передбачає функціонування спеціалізованої структури регулювання туризму в складі багатогалузевого міністерства. Подібний зразок використовує більшість європейських країн [6, с. 88].

За масштабами міжнародного туризму та формою організації туристичної галузі для України найбільш прийнятна саме третя модель управління. Однак для ефективного функціонування вказаного зразка доцільно отримати необхідне державне фінансування (щонайменше часткове) для участі країни у формуванні й просуванні національного туристичного продукту, здійснення маркетингових досліджень, рекламно-інформаційної діяльності, організації та проведення міжнародних туристичних виставок, конференцій, семінарів, формування базового пакета інвестиційних проектів у галузі розвитку туристичної інфраструктури.

Таким чином, на основі проведеного аналізу зауважимо, що окремі елементи механізмів державного регулювання туристичної галузі доцільно використовувати для розвитку її в Україні з урахуванням історичних, правових і культурних особливостей цієї сфери. Крім того, важливою є реалізація державної політики України в галузі туризму, яка здійснюється шляхом визначення пріоритетних напрямів розвитку індустрії відпочинку й подорожей, класифікації та оцінки туристичних ресурсів України, їх використання та охорони, спрямування бюджетних коштів на розробку й реалізацію програм розвитку туризму.

Важливе значення в реалізації державної політики має виявлення основ безпеки туризму, нормативного регулювання відносин у цій галузі (туристичного, готельного, екскурсійного та інших видів обслуговування громадян), ліцензування в галузі туризму, стандартизації та сертифікації туристичних послуг, визначення кваліфікаційних вимог до посад фахівців туристичного супроводу, видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу, встановлення системи статистичного обліку і

звітності в галузі туризму та курортно-рекреаційного комплексу, організації й здійснення державного контролю за дотриманням законодавства в галузі туризму. Слід також більше уваги приділяти координації наукових досліджень та підготовці кадрів у цій галузі, участі в розробці та реалізації міжнародних програм із розвитку туризму.

З цією метою в Україні здійснено низку суттєвих змін в організаційній структурі регулювання галузі туризму. Основними цілями публічного адміністрування у сфері туристичної діяльності є: забезпечення закріплених Конституцією України прав громадян на відпочинок, свободу пересування, відновлення і зміцнення здоров'я; безпека туризму, захист прав та законних інтересів туристів, власників або користувачів земельних ділянок, будівель та споруд; створення сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, підтримка пріоритетних напрямів туристичної діяльності [7, с. 98-99].

Пріоритетними напрямками публічного адміністрування у сфері туристичної діяльності є: вдосконалення правових засад регулювання відносин у галузі туризму; забезпечення становлення туризму як високорентабельної галузі економіки України, заохочення національних та іноземних інвестицій у розвиток індустрії туризму, створення нових робочих місць; розвиток в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного (зеленого) туризму; розширення міжнародного співробітництва, утвердження України на світовому туристичному ринку; створення сприятливих для розвитку туризму умов шляхом спрощення та гармонізації податкового, валютного, митного, прикордонного та інших видів регулювання [8, с. 88].

Організаційно-управлінський механізм туристичної діяльності формують державні та недержавні організаційні структури, створені на різних рівнях, для реалізації своїх рішень через важелі впливу, що належать до їх повноважень, а саме: через нормативно-правове регулювання, податкову та бюджетно-фінансову політику, інформаційно-маркетингове забезпечення. Зазначені важелі можуть бути ефективними та сприяти досягненню основної мети організаційно-управлінського механізму у випадку чіткого розподілу повноважень на різних рівнях управління та з суворим контролем дотримання норм законодавства і визначених стратегічних цілей.

Також слід зазначити, що міжнародний туризм перетворився на домінуючу галузь світової економіки. Через те більш актуально постає питання координації й регулювання розвитку туризму в межах світового співтовариства. Нині у світі існує близько двохсот міжнародних організацій, які тією чи іншою мірою опікуються проблемами співробітництва та розвитку туризму.

Упродовж понад вісімдесят років безумовним лідером є Всесвітня туристична організація (далі - ВТО) – спеціалізована міжурядова установа Організації Об'єднаних Націй. До складу цієї найавторитетнішої й найбільш представницької світової організації сьогодні входять близько 160 країн і територій, а також 300 членів, що об'єднали приватний сектор, навчальні заклади, туристські асоціації та місцеві туристичні адміністрації [9, с. 112]. Основними напрямками діяльності ВТО є допомога всебічному розвитку туризму, використання нагромадженого досвіду туристичної діяльності з метою збалансованого розвитку народів у всьому світі, у першу чергу, у країнах, що розвиваються.

Таким чином, ВТО здійснює фінансування, залучення експертів до реалізації різноманітних довгострокових проєктів із питань розробки стратегії та генеральних планів розвитку туризму, надає підтримку у сфері туристської освіти та професійної

підготовки. З питань торгівлі туристськими послугами WTO тісно співпрацює з Конференцією Організації Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) та має статус спостерігача при Світовій організації торгівлі.

Розробляє принципи і практичні інструменти щодо сталого розвитку туризму. Вивчає питання статистики й дослідження ринку туризму. WTO має широкую програму публікацій та електронних продуктів. Водночас слід зазначити про недостатню ефективність використання Україною потенціалу цієї організації у формуванні й реалізації результативної державної політики в галузі туризму, організації високо-рентабельної туристичної індустрії та ефективного просування національного туристичного продукту на світових ринках, пошуку потенційних джерел міжнародної технічної та фінансової допомоги, розширення партнерства у спільних проєктах і програмах, інформаційного забезпечення через структури й мережі WTO.

На сучасному етапі економічної трансформації України її туристична галузь виступає важливим чинником геостратегічного розвитку країни, яким треба вміло скористатися, як це робиться в розвинених країнах світу. Транскордонний рівень побудови організаційно-управлінської структури надає можливість співпраці з регіонами сусідніх країн з метою розвитку туристичної галузі [10, с. 174-175]. Така форма співробітництва сприяє прискоренню регіонального розвитку, а також інтеграції у світовий простір та особливе простір Європейського Союзу. Організаційними структурами при транскордонному співробітництві в ЄС можуть виступати спільно створені органи в межах функціонування євро регіонів, виконання програм, проєктів, угод про співпрацю, а також чисельних асоціацій та об'єднань. Щодо останніх, то головною характеристикою асоціацій та об'єднань на рівні Європейського Союзу «є їх «вторинний» характер як об'єднань уже існуючих структур: це не організації громадян, а об'єднання, які оформилися в національному або міжнаціональному масштабі, асоціації бізнесу, профспілок, добровільних організацій, організацій представників вільних професій, компаній тощо» [11, с. 247].

Важливим органом у євроінтеграційному контексті виступає Європейська туристична комісія. Членство України в даній організації дає можливість значно підвищити свій рейтинг як туристичної країни, дозволяє іноземним туристам краще ознайомитися з туристичними ресурсами нашої країни, оскільки організація володіє потужними інформаційними системами в мережі Internet, які є дуже популярними серед іноземних громадян. Україна зацікавлена в продовженні свого євроінтеграційного розвитку, з урахуванням завдань адаптації туристичного законодавства України до відповідних директив і стандартів Європейського Союзу (далі – ЄС); лібералізації прикордонних і митних формальностей для туристів, які здійснюють подорожі між Україною та державами-членами ЄС, що є для України генеруючими туристичними ринками. Приведення якості туристичних послуг до міжнародних стандартів, гармонізація системи стандартизації та сертифікації підприємств туристичної та курортної сфер, що надають послуги з розміщення та харчування в Україні за нормами ЄС; залучення фінансової та технічної допомоги ЄС у туристичну та курортну галузь України мають бути враховані при реалізації пріоритетних проєктів розвитку індустрії відпочинку та подорожей, у тому числі на регіональному рівні; розбудові інфраструктури туризму, популяризації туристичного іміджу України на європейських ринках [12, с. 59].

Саме комплексний регіональний підхід до управління туристичною діяльністю може забезпечити необхідну охорону, збереження і використання історико-культурного та природного середовища та перетворення рекреаційно-туристичної сфери на один із пріоритетних напрямів регіонального розвитку та структурної розбудови національної економіки.

На сьогодні, окрім, власне, регіонального розвитку туризму в Україні, він інтенсивно розвивається в окремих містах та областях. Також туристичні центри сформовані навколо одного або двох об'єктів. Така туристична регіональна система галузі є найбільш дієздатною і вже зараз доводить свою функціональну спроможність. Безумовно, подібний підхід створює певні труднощі в координації діяльності, хоча з точки зору придатності певних територій для розвитку туризму він цілком виправданий.

Важливим чинником розвитку сучасної туристичної індустрії є покращення інформаційного забезпечення цього процесу. Одним із ефективних інструментів управління сферою туризму та курортів у регіонах може стати формування мережі міських туристично-інформаційних центрів, що сприятиме підвищенню туристичної привабливості міст та активізації екскурсійної діяльності на їх території. Туристично-інформаційний центр має стати елементом системи управління сферою туризму на території міста (області) [13, с. 91]. Він може здійснювати інформаційне забезпечення системи державного регулювання та управління туризмом у регіоні, оскільки потрібно постійно оновлювати нормативно-правову та інформаційно-аналітичну бази, які забезпечують ефективне управління розвитком сфери туризму та курортів. Туристично-інформаційний центр, як організаційна структура системи управління цією сферою, повинен виконувати широкий спектр послуг для підприємців у сфері туристичного бізнесу, відпочиваючих, а також потенціальних споживачів [14, с. 192]. За замовленням зацікавлених організацій він може проводити таке: маркетингові та соціологічні опитування; виконувати роботи зі збору й систематизації статистичної та іншої інформації про результати туристсько-екскурсійної діяльності на території міста; аналіз ринків збуту послуг для майбутніх інвестиційних проєктів; контроль якості туристичних послуг, які надаються на території міста.

Основними перевагами стратегічного управління для суб'єктів туристичного бізнесу є те, що стратегія дозволяє визначити основні напрями та шляхи досягнення цілей активізації розвитку та забезпечення виживання підприємства в довгостроковій перспективі, концентруючи зусилля на пріоритетах, дає змогу здійснювати оперативне й постійне уточнення в процесі господарської діяльності та змін за умови добре налагодженого зворотного зв'язку. Стратегічне управління є основою для розробки стратегічних планів, проєктів і програм, що є системною характеристикою напрямів розвитку підприємства, формування й проведення змін в організаційній структурі підприємства, стрижнем діяльності всіх рівнів системи управління. Стратегія дає можливість забезпечити ефективну мотивацію, контроль та облік дотримання стандарту підприємства, що визначає його успішний розвиток і результати діяльності. Система стратегічних змін зобов'язана бути гнучкою й адекватною зовнішньому середовищу підприємства. Причому стратегічні перетворення повинні мати здатність не тільки адаптуватися до змін та загроз цього середовища, але й уміти ефективно їх використовувати як нові можливості для досягнення успіху в бізнесі.

У процесі управління туристичним підприємством варто проводити своєчасні стратегічні зміни, у яких необхідно враховувати високу динамічність і ступінь невизначеності зовнішнього середовища, різну масштабність об'єктів управління і високий рівень диференціації видів діяльності в туристичній індустрії, змістовну багатогранність видів туристичної діяльності та слабкі стартові позиції входження вітчизняних підприємств на світовий туристичний ринок.

Висновки. Отже, публічне адміністрування у сфері туристичної діяльності є одним із механізмів реалізації державної політики в галузі туризму, яка містить комплекс організаційних, соціально-екологічно-економічних, політико-правових та інших методів, що використовуються з метою створення умов для розвитку туристичної галузі в країні. У процесі запровадження децентралізації влади було б доречним надати більші повноваження обласним та місцевим органам публічної влади брати безпосередню участь у регулюванні туристичної діяльності. Публічне адміністрування у сфері туристичної діяльності повинне будуватися так, щоб споживач перебував у центрі уваги, тільки тоді реалізуватиметься його право на доступність послуг, право на відпочинок, на волю пересування. Притім, туризм варто визнати пріоритетним сектором національної економіки. Необхідно запровадити міжвідомчу координацію діяльності, розвивати інфраструктуру, транспортні зв'язки, створювати та реалізовувати туристичні продукти та послуги, які мають попит на світовому ринку, застосовувати нові технології туроперейтингу. Оскільки сучасні умови світових інтеграційних процесів і важливість забезпечення розвитку туристичної галузі вимагають врахування стратегічних управлінських рішень організаційних структур, то ефективна співпраця з такими структурами дозволяє здійснювати обмін досвідом, реалізовувати спільні проекти, розвивати туристичну інфраструктуру.

Використані джерела:

1. Семенова М. В. Правова класифікація туризму та регулювання туристичної діяльності. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1. С. 82-89.
2. Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua> > pras.
3. Нестерович В. Ф. Громадськість як суб'єкт впливу на прийняття нормативно-правових актів: аргументи «за» та «проти». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія юридична. 2014. № 1. С. 92-101.
4. Жук І. З. Нормативно-правове регулювання діяльності суб'єктів туристичної галузі в Україні. *Економіка. Управління. Інновації*. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_26.
5. Іващенко А. В., Волошина О. В., Молоченко В. В. Міжнародний туризм як складова продуктивних сил України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 11(4). С. 24-27.
6. Грищенко Г. М. Реформування галузі туристичної діяльності в аспекті господарсько-правового механізму. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 2. С. 87-96.
7. Гльбіна М. В. Правове регулювання екологічної безпеки туристично-рекреаційної діяльності в Україні. *Економіка природокористування і охорони довкілля*. 2013. № 6. С. 95-101.
8. Любонько Т. В. Правові засади державного регулювання туристичної діяльності в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 18. С. 87-90.
9. Голод А. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування: монографія. Львів : ЛДУФК, 2017. 340 с.

10. Госпюк В. І. Правове регулювання якості послуг у туристичній діяльності. *Наше право*. 2014. № 7. С. 173-179.

11. Нестерович В. Ф. Лобіювання у правотворчому процесі Європейського Союзу. *Українське право*. 2007. № 1. С. 242-256.

12. Дьордяк О. В. Понятійно-категоріальний апарат у міжнародно-правовому регулюванні діяльності з надання туристичних послуг. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 76. С. 57-62.

13. Державне регулювання туристичної галузі України: монографія / С. М. Домбровська, О. М. Білотіл, А. Л. Помаза-Пономаренко. Харків: НУЦЗУ, 2016. 196 с.

14. Данилова І. О. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 1. С. 191-195.

References:

1. Semenova, M. V. (2015) Pravova klasyfikatsiya turyzmu ta rehulyuvannya turystychnoy diyal'nosti. *Pravo ta innovatsiyne suspil'stvo – Law and innovation society*, 1, 82-89. [in Ukrainian].

2. Pro skhvalennya Stratehii rozvytku turyzmu ta kurortiv na period do 2026 roku: Rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 bereznya 2017 r. № 168-r. (2017) N. p. URL: <http://www.kmu.gov.ua> > npas. [in Ukrainian].

3. Nesterovych, V. F. (2014) Hromads'kist' yak sub'yektiv vplyvu na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv: arhumenty «za» ta «proty». *Naukovyy visnyk Lviv's'koho der-zhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Seriyay urydychna*, 1, 92-101. [in Ukrainian].

4. Zhuk, I. Z. (2013) Normatyvno-pravove rehulyuvannya diyal'nosti sub'yektiv turystychnoy haluzi v Ukraini Ekonomika. *Upravlinnya. Innovatsiyi – Economy. Management. Innovations*, 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2013_2_26. [in Ukrainian].

5. Ivashchenko, A. V., Voloshyna, O. V., Molochenko, V. V. (2018) Mizhnarodnyy turyzm yak skladova produktyvnykh syl Ukrainy. *Ekonomika. Finansy. Pravo – Economy. Finances. Law*, 11(4), 24-27. [in Ukrainian].

6. Hrytsenko, H. M. (2018) Reformuvannya haluzi turystychnoy diyal'nosti v aspekti hospodars'ko-pravovoho mekhanizmu. *Aktual'ni problemy prava: teoriya i praktyka – Current issues of law: theory and practice*, 2, 87-96. [in Ukrainian].

7. Il'yina, M. V. (2013) Pravove rehulyuvannya ekolohichnoyi bezpeky turystychno-rekreatsiyanoi diyal'nosti v Ukraini. *Ekonomika pryrodokorystuvannya i okhorony dookillya – Economics of nature management and environmental protection*, 6, 95-101. [in Ukrainian].

8. Lyubon'ko, T. V. (2014) Pravovi zasady derzhavnoho rehulyuvannya turystychnoy diyal'nosti v Ukraini. *Invetsytsiyi: praktyka ta dosvid – Investments: practice and experience*, 18, 87-90. [in Ukrainian].

9. Holod, A. (2017) Bezpeka rehional'nykh turystychnykh system: teoriya, metodolohiya ta problemy harantuvannya: monohrafiya. L'viv: LDUFK. [in Ukrainian].

10. Hostyuk, V. I. (2014) Pravove rehulyuvannya yakosti posluh u turystychniy diyal'nosti. *Nashe pravo – Our Law*, 7, 173-179. [in Ukrainian].

11. Nesterovych, V. F. (2007) Lobiyuvannya u pravotvorchomu protsesi Yevropeys'koho So-yuzu [Lobbying in the lawmaking process of the European Union]. *Ukrayins'ke pravo – Ukrainian law*, 1, 242-256. [in Ukrainian].

12. D'ordiyak, O. V. (2016) Ponyatiyno-katehorial'nyy aparat u mizhnarodno-pravovomu rehulyuvanni diyal'nosti z nadannya turystychnykh posluh [Conceptual and categorical apparatus in the international legal regulation of tourist services] *Aktual'ni problemy derzhavy i prava – Current issues of state and law*, 76, 57-62. [in Ukrainian].

13. Dombrovs'ka, S. M., Bilotil, O. M., Pomaza-Ponomarenko, A. L. (2016) Derzhavne rehulyuvannya turystychnoy haluzi Ukrainy: monohrafiya. Kharkiv: NUTSZU. [in Ukrainian].
14. Danylova, I. O. (2017) Pravove rehulyuvannya turystychnoy diyal'nosti v Ukraini. *Chasopys Kyjiv's'koho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 1, 191-195. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 12.07.2020

Дубов С. Н.,
преподаватель кафедры общеправовых дисциплин
Днепропетровского гуманитарного университета
(г. Днепр, Украина)

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ПУБЛИЧНОГО АДМИНИСТРИРОВАНИЯ В СФЕРЕ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Статья посвящена анализу теоретических аспектов публичного администрирования в сфере туристической деятельности. В статье исследованы как позитивные, так и негативные тенденции развития туристической деятельности в Украине, определены преимущества, которые могут получить туристические предприятия от их использования. Проанализирована специфика механизмов регулирования и управления потенциалом туристической сферы Украины. Определены методы публичного администрирования в сфере туристической деятельности. Проанализировано влияние общественных организаций на создание благоприятных условий для развития индустрии отдыха и путешествий. Определена система принципов публичного администрирования в сфере туристической деятельности. Установлено, что данная информация позволит руководству туристических предприятий принимать оптимальные стратегические решения, определять наилучшие методы стратегического развития, способы конкурентной борьбы, набор конкурентных преимуществ, а также улучшить собственную деятельность. Предложены концептуальные задания органов публичного администрирования в сфере туристической деятельности.

Ключевые слова: публичное администрирование, сфера туристической деятельности, туристическая отрасль, туристическая деятельность, туристическая сфера, туристическая услуга, туристический потенциал, туристический рынок.

Dubov S.,
Teacher of the Department of general legal disciplines
Dnieper University for the Humanities
(Dnipro, Ukraine)

CURRENT TRENDS IN PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF TOURIST ACTIVITY

The article is devoted to the analysis of theoretical aspects of public administration in the field of tourism. The article examines both positive and negative trends in tourism in Ukraine, presents a number of benefits that tourism companies can get from their use. Three models of state participation in the regulation of tourism are revealed (the first model assumes the absence of a central state body for tourism regulation, all issues are resolved on the ground on the principles of market self-regulation; the essence of the second model is the state central body for tourism regulation; It is

proved that the third model of management is the most acceptable for Ukraine in terms of the scale of international tourism and the form of organization of the tourism industry for Ukraine.

It is established that the main objectives of public administration in the field of tourism are: ensuring the rights of citizens enshrined in the Constitution of Ukraine to rest, freedom of movement, recovery and health promotion; safety of tourism, protection of the rights and legitimate interests of tourists, owners or users of land, buildings and structures; creation of favourable conditions for the development of the tourism industry, support for priority areas of tourism. It is emphasized that the priority areas of public administration in the field of tourism are: improving the legal framework for regulating relations in the field of tourism; ensuring the formation of tourism as a highly profitable sector of Ukraine's economy, encouraging national and foreign investment in the development of the tourism industry, creating new jobs; development of inbound and domestic tourism, rural, ecological (green) tourism; expansion of international cooperation, establishment of Ukraine on the world tourist market; creating favourable conditions for tourism development by simplifying and harmonizing tax, currency, customs, border and other types of regulation.

The specifics of mechanisms of regulation and management of potential of the tourist sphere of Ukraine are analyzed. Methods of public administration in the field of tourism are defined. The influence of public organizations on the creation of favourable investment conditions for tourism is analyzed. The system of principles of public administration in the sphere of tourist activity is defined. It is found out that the received information will allow the management of the tourist enterprises to make optimum strategic decisions, to define the best methods of strategic development, measures of competition.

Keywords: public administration, sphere of tourist activity, tourism industry, tourist activity, tourist sphere, tourist service, tourist potential, tourist market.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.138-146
УДК 343:97

І. Б. Медницький,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права-
авчально-наукового Юридичного інституту
Прикарпатського національного
університету імені В. Стефаника
(м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: ibm78@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-6720-6658>

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ: «СОБІВАРТІСТЬ» ДЛЯ ДЕРЖАВИ І СУСПІЛЬСТВА

У статті розглянуто питання діяльності органів кримінальної юстиції в сучасних умовах, бюджетні асигнування на які підтримано віднести до непрямих (опосередкованих) наслідків злочинності. Виділені негативні моменти, супутні процесу державного фінансування органів кримінальної юстиції (необґрунтована диспропорція фінансового забезпечення підрозділів, невідповідність фінансування окремих органів кримінальної юстиції ефективності їх діяльності, порушення принципу економічної доцільності та помилки в пріоритетах). Здійснено комплексний аналіз порушень та зловживань із боку уповноважених суб'єктів правоохоронної діяльності.

Ключові слова: органи кримінальної юстиції, правоохоронні органи, наслідки злочинності, «ціна» злочинності, «собівартість», державний бюджет, асигнування.

Постановка проблеми. Факт наявності системних проблем у діяльності суду та органів кримінальної юстиції отримав свою констатацію на державному рівні. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки основними перешкодами для належного функціонування прокуратури та кримінальної юстиції визнає таке: недостатню структурну незалежність прокуратури в поєднанні з безкарністю та низьким рівнем підзвітності; відсутність стратегічного планування, належного бюджетного і фінансового управління; недостатній рівень функціональної незалежності та доброчесності прокурорів, потребу в більш розвинених інструментах управління ефективністю, значно жорсткіших етичних вимогах і дисциплінарних правилах [9]. Вирішення питання низької ефективності досудового розслідування як наслідку недосконалості відповідних правових механізмів, надмірного навантаження на органи досудового розслідування та їх неукмплектованості тощо Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року виділяє серед сучасних пріоритетів у протидії злочинності [10].

Бюджетні асигнування на діяльність, пов'язану із провадженням досудового розслідування, проходженням судової процедури, виконанням кримінальних покарань тощо відносять до непрямих (опосередкованих) наслідків злочинності, отожднюючи їх з вимушеною реакцією держави (суспільства) на факт вчинення злочину. Як і будь-яка поведінка, що має свого «замовника/споживача», вона повинна відповідати економічно обґрунтованому співвідношенню «ціна-якість».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ефективність діяльності органів кримінальної юстиції в сучасних умовах, її критерії та напрями удосконалення виступили предметом наукових пошуків С. Є. Абламського, Л. В. Гаврилюк, О. С. Іщука, А. В. Коваленка, М. Г. Колодяжного, О. М. Литвинова, В. В. Назарова, А. О. Наумової та ін. Аналізу економічного аспекту ефективності діяльності органів кримінальної юстиції приділено проте недостатньо уваги. У контексті загальної проблематики наслідків злочинності залишаються практично не вирішеними питання обґрунтованості затрат на правоохоронну діяльність, проведення фінансового аудиту та врахування його результатів, методики оцінки та обсяги компенсацій через порушення прав учасників кримінального провадження, інтерес до яких матиме безпосереднє значення для покращення практики протидії злочинності.

Формулювання цілей. Стаття має на меті з'ясувати економічний критерій («собівартість») ефективності діяльності органів кримінальної юстиції в сучасних умовах, у тому числі – розкрити фінансові наслідки для держави і суспільства в результаті допущених порушень та зловживань.

Виклад основного матеріалу. Економічна складова ефективності відіграє важливе значення для досягнення сформульованих започаткованими реформами судоустрою та органів кримінальної юстиції завдань. Основним компонентом державних затрат на судову та правоохоронну діяльність було й залишається фінансування конкретних адресатів реалізації, причому більша частина бюджетних асигнувань припадає на питання регулювання чисельності їх складу.

Автором здійснено аналіз бюджетних асигнувань на забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції впродовж 2015-2019 рр., притім відзначено динаміку їх росту. Як негативні, виокремлено такі моменти:

1) необґрунтовану диспропорцію при фінансуванні апарату МВС України порівняно з витратами на забезпечення захисту від протиправних посягань, охорону громадського порядку тощо. У 2015 р. із загального бюджету МВС України в 33 млрд. 771 млн. грн. 48,6 % (або 16 млрд. 420 млн. грн.) були віднесені на утримання апарату, що на 10,6 % більше витрат на забезпечення захисту від протиправних посягань, охорони громадського порядку та протидії незаконній міграції в масштабах країни (14 млрд. 672 млн. грн.). Указана практика отримала своє продовження і в наступний період. Так у 2018 р. асигнування на апарат, порівняно з попереднім роком, зросли на 74,9 %, у 2019 р. – на 49,2 %, аналогічно в показниках до минулого 2018 р.;

2) невідповідність фінансування окремих органів ефективності їх діяльності. У 2019 р. на забезпечення діяльності ДБР передбачено 1 111 261,1 тис. грн. (+70,5 % у порівнянні із попереднім роком). Загальна сума завданої злочинами збитків і шкоди в 2019 р. становила 4,3 млрд. грн., з яких ДБР відшкодовано 4,6 млн. грн., 750 тис. грн. повернуто в Україну з-за кордону [2]. Результативність діяльності ДБР в економічному, вартісному вираженні (у вигляді повернення до бюджету завданої деліктами шкоди) становить лише 0,11 %;

3) порушення принципу економічної доцільності та помилки в пріоритетах, необхідних до розв'язання проблем. До прикладу, державна підтримка в 2019 р. фізкультурно-спортивного товариства «Динамо» України в частині організації та проведення роботи з розвитку фізичної культури і спорту серед працівників та військовослужбовців правоохоронних органів становила 22 млн. 939 тис. грн., тоді як на наукове та інформаційно-аналітичне забезпечення заходів по боротьбі з організованою злочинністю і корупцією передбачено коштів у 5 (!) разів менше (4 млн. 289 тис. грн.). Тенденція мала продовження і в 2020 р.: 23 млн. 918 тис. грн. проти 5 млн. 914 тис. грн. [11, 12].

Недоліки діяльності органів кримінальної юстиції обґрунтовано відносять до ряду соціальних наслідків злочинності [13, с. 255], зловживання представників правоохоронних і судових органів пропонують включати до непрямого збитку від злочинності [1].

О. М. Литвинов і Є. О. Гладкова вказують, що завдяки існуючій державній політиці правоохоронні органи перетворились на квазілегітимні економічні об'єднання з ознаками корпорацій. Криміналізація правоохоронної сфери в сучасному суспільстві визнається як державними, так і суспільними (політичними) діячами та представниками засобів масової комунікації; про неї свідчать матеріали кримінальних проваджень і журналістських розслідувань, а також результати новітніх кримінологічних досліджень [6, с. 91]. Поділяючи позицію авторів щодо наявності кризових, системних проблем у діяльності органів кримінальної юстиції, усе ж таки їх оцінка правоохоронних органів у такому завершеному в часі статусі видається передчасною.

Як зауважує М. Г. Колодяжний, такий економічний показник, як рентабельність, невиправдано ігнорується при оцінці роботи правоохоронних органів. В Україні поки що не сформована фінансова культура населення, що має тягнути відповідальне витрачання коштів із боку державних органів. Аналогічно можна вести

мову про недовірий аудит фінансової діяльності органів кримінальної юстиції. Її окремі напрями мають ознаки нецільового й неефективного використання бюджетних асигнувань [5, с. 88]. Підтримуючи позицію науковця щодо рентабельності, як різниці між «ціною» злочинності й доходами (прямими і непрямими), одержаними в перебігу її запобігання, зауважимо, що на її остаточне визначення суттєво впливатимуть злочинні порушення та зловживання з боку уповноважених суб'єктів органів кримінальної юстиції, про що йтиме мова далі.

Автором здійснений аналіз судової практики розгляду справ у спорах про недовірні зобов'язання (відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду), період ухвалення (постановлення): 01.01.2019 – 31.12.2019 рр. Сума до стягнення за рахунок бюджетних асигнувань склала понад 15 млн. грн. Переважну більшість серед допущених порушень законності із постановлених 64 рішень утворюють незаконне повідомлення про підозру та перебування під слідством/судом – 87,5 %, далі йдуть такі: інші процесуальні дії, що обмежують права громадян – 18,75 %, незаконне взяття і тримання під вартою – 14 %, бездіяльність органів досудового розслідування – 10,9 %, незаконне проведення в ході кримінального провадження обшуку – 9,3 %, незаконне накладення арешту на майно – 7,8 % (зазначені відсотки пояснюються поєднанням у рішеннях декількох різновидів порушень – І. М.).

Серед 7 160 985,4 тис. грн., виділених, до прикладу, у 2019 р. на здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури сума в 15 млн. грн. видається часткою, не вартою уваги. Проте, це є так тільки на перший погляд. Оцінка описаної поведінки працівників органів кримінальної юстиції та суду повинна здійснюватися не тільки з огляду на абсолют недопустимості порушень принципу законності, але і враховувати економічну складову. По-перше, звертає на себе увагу високий середній показник виплат за кожним випадком судового захисту – 234 тис. 617 грн. По-друге, середньомісячні витрати на заробітну плату прокурорсько-слідчого працівника (крім військовослужбовця) у 2019 р. склала 33 622,3 грн. (403 467,6 грн. на рік – І. М.), при відхиленні чисельності їх працівників проти затвердженої в паспорті бюджетної програми кількості (- 967) [3]. Компенсаційні виплати держави могли б послугувати еквівалентом річної заробітної плати ще 37 прокурорсько-слідчих працівників або ж матеріальним підґрунтям для заохочення за високу якість досудового розслідування тощо. По-третє, до авторської добірки потрапила лише частина випадків захисту громадянами порушених прав та інтересів через незаконні дії органів кримінальної юстиції і суду. У багатьох інших захист не відбувається, з огляду на недотримання положень ч. 1 ст. 11 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду», згідно з якою орган, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор або суд, у разі виникнення права на відшкодування завданої шкоди, зобов'язані (виділення моє – І. М.) роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав чи свобод та відшкодування завданої шкоди. Уповноважений суб'єкт, одночасно з повідомленням про закриття справи в стадії дізнання й досудового слідства або з копією виправдувального вироку, що набрав законної сили, або постановою (ухвалою) суду (судді), направляє громадянину повідомлення, у якому роз'яснює, куди і протягом якого строку можна звернутися за відшкодуванням шкоди й

поновленням порушених прав. Не зайвим буде зазначити, що в 2019 р. у державному бюджеті на відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відшкодування громадянинуві вартості конфіскованого та безхазяйного майна, стягнутого в дохід держави, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб передбачено 50 млн. грн. (!) [11].

У сфері кримінального судочинства можна зустріти факти, коли з різних не-об'єктивних причин допускаються повторні допити свідків, пов'язані з відривом їх від виробництва; огляди, відтворення, обшуки, дорогі експертизи і навіть провадження додаткового розслідування та повторний судовий розгляд кримінальних справ, зважаючи на помилки і недоліки при первинному їх розгляді. З такими фактами завжди пов'язуються зайві матеріальні, трудові та моральні витрати. І це, як правило, трапляється з вини працівників, що здійснюють кримінальне судочинство [8, с. 36].

Незабезпечення «якості» кримінального судочинства тягне за собою звернення громадян України до Європейського Суду з прав людини та рішення, за якими до державного бюджету включаються статті відповідних компенсаційних витрат. Зобов'язання держави в частині охорони права на життя має тісний зв'язок із її процесуальним аспектом – обов'язком забезпечити ефективне розслідування за фактом смерті за підозрілих обставин, причому висновки слідства повинні ґрунтуватися на ретельному, об'єктивному та безсторонньому аналізі всіх елементів. Автором проведено контент-аналіз 43 рішень ЄСПЛ (2006-2019 роки), за висновками яких констатоване порушення Україною процесуального аспекту ст. 2 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Найбільш типовими недоліками в роботі правоохоронних органів, допущення яких стало підставою для присудження заявникам компенсації в розмірі 647 694 євро, стали такі: надмірна тривалість кримінального розслідування та його недоліки (неодноразові відмови в порушенні кримінальних справ; неодноразові повернення справи для проведення додаткового розслідування; несвочасність проведення експертиз; їх чисельність, яка свідчить про відсутність комплексного підходу до збору доказів на стадії досудового слідства; неодноразовість призначення експертиз одного виду одним слідчим; відсутність належної швидкості та сумлінності, що призвело до втрати важливих доказів та зниження ймовірності успішності слідства; неодноразове невиконання працівниками міліції вказівок вищестоящих органів та несистемний підхід до збирання доказів; відсутність можливості виправити недоліки розслідування), постійне відкладення судових засідань під час судового розгляду справи, тривалість періоду розслідування та судового розгляду справи.

Нескінченні порушення прав учасників кримінального провадження під час досудового розслідування та в судовому провадженні в майбутньому неминуче будуть використані в позовах до ЄСПЛ, що завдасть значних матеріальних й іміджевих збитків для України. Прикладом цього є прецедентне рішення Європейського суду з прав людини, який задовольнив разом усі позови, подані українськими громадянами зі скаргами на невиконання судових рішень українських судів, а це 12 тис. справ. До того ж позови були задоволені без розгляду – за принципом схожості. Європейський суд з прав людини зазначив, що Україна все одно рішень суду фактично не виконує, тому суд уже «заливає» зверненнями з цієї країни й далі так тривати не може [7, с. 427].

За висновками Рахункової палати, протягом 2016 – I кварталу 2018 року Державною казначейською службою України на виконання бюджетних програм «Відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відшкодування громадянину вартості конфіскованого та безхазяйного майна, стягнутого в дохід держави, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб», «Заходи щодо виконання рішень суду, що гарантовані державою» в межах бюджетних призначень використано 723 494,9 тис. грн., що, відповідно до законодавства, є збитками державного бюджету. Водночас потреб у бюджетних коштах на відшкодування шкоди громадянам та виконання рішень суду, гарантованих державою, призводять до щорічного збільшення заборгованості держави з виконання рішень судів перед громадянами і підприємствами, підвищує соціальну напругу, зменшує кредит довіри до інституцій держави та ефективного правосуддя [4].

Фінансові компенсації порушених прав громадян збільшують видатки бюджету, змушуючи державу вживати відповідних заходів. Згідно зі ст. 19 Закону України «Про державний бюджет України на 2019 рік», Кабінету Міністрів України надано право реструктуризувати фактичну заборгованість обсягом до 7 544 562 370 грн. за рішеннями судів, виконання яких гарантовано державою, а також за рішеннями Європейського суду з прав людини, прийнятими за наслідками розгляду справ проти України, шляхом видачі фінансових казначейських векселів строком обігу до семи років з відстроченням платежів за такою заборгованістю на один рік та відсотковою ставкою 9,3 % річних. Для забезпечення захисту прав та інтересів України під час урегулювання спорів, розгляду в закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України, а також забезпечення представництва України у ЄСПЛ передбачено 762 406,2 тис. грн. Платежі на виконання рішень закордонних юрисдикційних органів, прийнятих за наслідками розгляду справ проти України складають 594 422,7 тис. грн. [11]. Зважаючи на існуючу заборгованість у розмірі 7 544 562,37 тис. грн. та за умови затвердження в подальшому бюджетних призначень не менше ніж 594 422,7 тис. грн., остаточне погашення може відбутися орієнтовно через 12 (дванадцять) років (!).

Висновки. Розмір відвернених та відшкодованих за допомогою органів кримінальної юстиції та суду матеріальних збитків від злочинності, домінують обґрунтованої економії витрат на їх утримання підставно віднести до ключових критеріїв у процесі оцінки ефективності їх діяльності. Допущені уповноваженими суб'єктами зловживання та грубі порушення принципу законності формують свою частку непрямих (опосередкованих) наслідків злочинності, створюючи, окрім безпосередніх втрат бюджету, й інші негативні зміни нематеріального змісту (іміджеві втрати для держави, «кризу довіри» з боку населення тощо).

Використані джерела:

1. Голіна В. В. «Ціна» злочинності: що ми про неї знаємо? / В. В. Голіна, Н. В. Сметаніна. *Голос України*. 2013. № 127 (12 липня). С. 10.
2. Звіт про діяльність Державного бюро розслідувань за 2019 р. URL: [https:// www.slidshare.net/DBRPress/2019-231275352](https://www.slidshare.net/DBRPress/2019-231275352) (дата звернення: 18.04.2020).

3. Звіт про виконання паспорта бюджетної програми (Здійснення прокурорсько-слідчої діяльності, підготовка та підвищення кваліфікації кадрів прокуратури) станом на 1 січня 2020 року. URL: https://www.gp.gov.ua/userfiles/Zviti_pro_vikonannja_pasportiv_byudjetnih_program_po_KPKVK_0901010_0901030_0901040.PDF (дата звернення: 22.03.2020).

4. Звіт про результати аудиту стану використання бюджетних коштів на відшкодування шкоди, завданої фізичним та юридичним особам органами державної влади, та на забезпечення виконання рішень суду, що гарантовані державою: рішення Рахункової палати від 31.05.2018 р. №13-2. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/13_2_2018/zvit_13-2_2018.pdf (дата звернення: 31.03.2020).

5. Колодяжний М. Г. Формула визначення ефективності діяльності Національної поліції. *Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну*; зб. тез доп. наук.-практ. конф. присвяч. пам'яті віце-президента Кримінологічної асоціації України, професора О. М. Литвака (м. Харків, 23 квіт. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Харків: ХНУВС, 2020. С. 87-89.

6. Литвинов О. М., Гладкова Є. О. Суб'єкти протидії злочинності як правоохоронні корпорації. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. №1(20). С.90-98.

7. Назаров В. В. Сучасні проблеми дотримання конституційних прав і свобод людини в кримінальному провадженні. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід*: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. С. 425-428.

8. Нікітін Ю. В., Рошина І. О. Ефективність норм кримінального права у попередженні злочинів: Монографія. К.: ВІЗ «Національна академія управління», 2014. 168 с.

9. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/print> (дата звернення: 20.03.2020).

10. Про схвалення Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. №1023-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-p/print> (дата звернення: 20.03.2020).

11. Про Державний бюджет України на 2019 рік: Закон України від 23.11.2018 р. № 2629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19/print> (дата звернення: 14.03.2020).

12. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14.11.2019 р. 294-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20> (дата звернення: 19.04.2020).

13. Холыст Б. Кримінология. Основные проблемы. М.: Юридическая литература, 1980. 261 с.

References:

1. Holina, V. V. (2013) «Tsina» zlochynnosti: shcho my pro nei znaiemo? V. V. Holina, N. V. Smetanina (Eds.). *Holos Ukrain - Voice of Ukraine*, 127, 10. [in Ukrainian].

2. Zvit pro diialnist Derzhavnoho biuro rozsliduvano za 2019 r. (2019) N. p. URL: <https://www.slideshare.net/DBRPress/2019-231275352>. [in Ukrainian].

3. Zvit pro vykonannia pasporta biudzhetnoi prohramy (Zdiisnennia prokurorsko-slidchoi diialnosti, pidhotovka ta pidvyshchennia kvalifikatsii kadriv prokuratury) stanom na 1 sichnia 2020 roku. (2020) N. p. URL: https://www.gp.gov.ua/userfiles/Zviti_pro_vikonannja_pasportiv_byudjetnih_program_po_KPKVK_0901010_0901030_0901040.PDF. [in Ukrainian].

4. Zvit pro rezultaty audytu stanu vykorystannia biudzhetrykh koshtiv na vidshkoduvannia shkody, zavdanoi fizychnym ta yurydychnym osobam orhanamy derzhavnoi vlady, ta na zabezpechennia vykonannia rishen sudu, shcho harantovani derzhavoiu: rishennia Rakhunkovoi palaty vid 31.05.2018 r. №13-2. (2018) N. p. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/13_2_2018/zvit_13-2_2018.pdf. [in Ukrainian].

5. Kolodiaznyi, M. H. (2020) Formula vyznachennia efektyvnosti diialnosti Natsionalnoi politsii. Derzhava i zlochynnist. *Novi vyklyky v epokhu postmodernu; zb. tez dop. nauk.-prakt. konf. prysyoiach. pan'iaty vitse-prezydenta Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy, profesora O. M. Lytvaka (m. Kharkiv, 23 kvit. 2020 r.) - State and crime. New challenges in the postmodern era; zb. thesis add. scientific-practical conf., dedicated. in memory of the Vice-President of the Criminological Association of Ukraine, Professor OM Litvak (Kharkiv, April 23, 2020) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav; Kryminol. asots. Ukrainy. Kharkiv: KhNUVS, 87-89. [in Ukrainian].*

6. Lytvynov, O. M., Hladkova, Ye. O. (2019) Sub'iekty protydiv zlochynnosti yak pravokhoronni korporatsii. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy - Bulletin of the Criminological Association of Ukraine, 1(20), 90-98. [in Ukrainian].*

7. Nazarov, V. V. (2019) Suchasni problemy dotrymanna konstytutsiinykh prav i svobod liudyny v kryminalnomu provadzhenni. Zakhyst prav liudyny: mizhnarodnyi ta vitchyzniani dosvid. *Materialy I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (16 travnia 2019 roku)-Protection of human rights: international and domestic experience: materials of the I International scientific-practical conference (May 16, 2019). Kyiv: Natsionalna akademiia prokuratury Ukrainy, 425-428. [in Ukrainian].*

8. Nikitin ,Yu. V., Roshchyna, I. O. (2014) Efektyvnist norm kryminalnoho prava u poperedzhenni zlochyniv: Monohrafiya. Kyiv: VNZ «Natsionalna akademiia upravlinnia». [in Ukrainian].

9. Pro Stratehiiu reformuvannya sudoustroiu, sudochynstva ta sumizhnykh pravovykh instytutiv na 2015-2020 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.05.2015 r. № 276/2015. (2015) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015/> print. [in Ukrainian].

10. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnykh sprav na period do 2020 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.11.2017 r. №1023-r. (2017) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-2017-r/print>. [in Ukrainian].

11. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2019 rik: Zakon Ukrainy vid 23.11.2018 r. № 2629-VIII. (2018) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19/print>. [in Ukrainian].

12. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik: Zakon Ukrainy vid 14.11.2019 r. № 294-IX. (2019) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20>. [in Ukrainian].

13. Holyst, B. (1980) Kriminologiya. Osnovnye problemy. Moskva: Yuridicheskaya literatura. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 12.07.2020

Медицкий И. Б.,
доцент кафедры уголовного права
учебно-научного Юридического института
Прикарпатского национального университета
имени В. Стефаника
(г. Ивано-Франковск, Украина)

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ УГОЛОВНОЙ ЮСТИЦИИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ: «СЕБЕСТОИМОСТЬ» ДЛЯ ГОСУДАРСТВА И ОБЩЕСТВА

В статье рассмотрены вопросы деятельности органов уголовного юстиции в современных условиях, бюджетные ассигнования на которые поддержано отнести к непрямым (косвенным) последствиям преступности. Выделены негативные моменты, сопутствующие процессу государственного финансирования органов уголовной юстиции (необоснованная диспропорция финансового обеспечения подразделений, несоответствие финансирования

отдельных органов уголовной юстиции эффективности их деятельности, нарушение принципа экономической целесообразности и ошибки в приоритетах). Осуществлен комплексный анализ нарушений и злоупотреблений со стороны уполномоченных субъектов правоохранительной деятельности.

Ключевые слова: органы уголовной юстиции, правоохранительные органы, последствия преступности, «цена» преступности, «себестоимость», государственный бюджет, ассигнования.

Meditzky I.,

Ph.D., Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Criminal Law

the Law and Educational Institute

of The Precarpathian National University

named after V. Stefanik

(Ivano-Frankivsk, Ukraine)

ACTIVITIES OF CRIMINAL JUSTICE BODIES IN MODERN CONDITIONS: "COST" FOR THE STATE AND SOCIETY

The article reveals the cost of criminal justice for the state and society in modern conditions. It is substantiated that the economic component of efficiency plays an important role in achieving the goals formulated by the initiated reforms of the judiciary and criminal justice bodies. The main component of public expenditures on judicial and law enforcement activities was and remains the financing of specific recipients of implementation, and most of the budget allocations fall on the regulation of their number. The author analyzes the budget allocations to ensure the activities of criminal justice bodies during 2015-2019, noting the dynamics of their growth. The following points were singled out as negative: 1) unreasonable disproportion in the financing of the staff of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine compared to the costs of protection against illegal encroachments, protection of public order, etc.; 2) inconsistency of financing of separate bodies of efficiency of their activity; 3) violation of the principle of economic expediency and error in the priorities of the problems to be solved.

A comprehensive analysis of violations and abuses committed by authorized law enforcement agencies, which form their share of indirect (indirect) consequences of crime, creating, in addition to direct budget losses, other negative changes of intangible content (image losses for the state, «crisis of confidence» by population, etc.). The cost structure of this behavior is proposed to include damage due to illegal decisions, actions or omissions of the body carrying out operational and investigative activities, pre-trial investigation, prosecution or court at the national or international level.

Keywords: criminal justice bodies, consequences of crime, crime price, cost price.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.147-155
УДК 342.9.078:346.2](477)

Л. М. Попова,

доктор юридичних наук,
кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри фінансів та кредиту
Харківського національного
університету будівництва та архітектури
(м. Харків, Україна)

e-mail: Liliya.herman01@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-8255-8363>

РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ В БОРОТБІ З ПРОТИПРАВНОЮ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ В УМОВАХ КАРАНТИНУ

У статті досліджено роль державного контролю в боротьбі з протиправною підприємницькою діяльністю в умовах карантину. Проаналізовано деякі законодавчі та інші нормативно-правові акти, прийняті з метою запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19, а також акцентовано увагу на тому, що в умовах карантину здійснення державного контролю за суб'єктами господарювання не втратило своєї актуальності, оскільки протиправна підприємницька діяльність продовжує здійснюватися навіть в умовах запровадження на території України обмежувальних заходів. Зазначено, що останнім часом, особливо в умовах карантину, усе частіше здійснюється протиправна шахрайська діяльність, що потребує з боку органів державного контролю ретельного відстежування та запобігання здійснення. Зроблено висновки про необхідність підвищення адміністративної та кримінальної відповідальності для суб'єктів господарювання за результатами позапланової перевірки, а також про нагальність впровадження та використання органами державного контролю високих технологій і залучення інтелектуального капіталу як головних факторів ефективного виявлення протиправної діяльності в сучасному світі.

Ключові слова: державний контроль, суб'єкти підприємництва, протидія пандемії коронавірусу, карантин, протиправна підприємницька діяльність, інтелектуальний капітал, відповідальність суб'єктів підприємства.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання особлива увага державної влади повинна приділятися організації національного адміністративно-фінансового контролю, спрямованого на зниження рівня «тінізації» економіки, зменшення нелегального обігу капіталу, а також залучення у вітчизняну економіку інвестицій внутрішнього та зовнішнього походження. Дане твердження актуальне і в умовах запровадження на території України карантину та обмежувальних заходів з метою запобігання й протидії поширення пандемії коронавірусу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням розвитку державного контролю в нашій країні присвячені праці таких учених, як: О. М. Бандурка, М. Г. Білуха, П. Д. Біленчук, Ф. Ф. Бутинець, Ю. Б. Іванов, Є. В. Калого, М. І. Камлик, Н. В. Кужельний, М. В. Куркін, В. Д. Понікаров, І. В. Ялдін та багато інших. Однак низка проблем, пов'язаних із розвитком системи державного контролю за діяльністю підприємницьких структур, особливо в період карантину на всій території країни, поки що залишаються нерозв'язаними.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення ролі державного контролю в Україні, спрямованого на боротьбу з протиправною підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання в умовах карантину.

Виклад основного матеріалу. Державний контроль є важливою функцією управління економічними процесами в Україні, що обумовлює його зміст та принципи реалізації. Так, на думку В. Д. Понікарова, головними способами забезпечення законності й дисципліни в державному управлінні є контроль і нагляд [1, с. 8]. Саме через них забезпечується відповідність діяльності всіх підприємств, установ та організацій правовим нормам, визначених нормативно-правовими актами України. Без організації та здійснення контролю і нагляду неможлива ефективна робота як усього державного апарату, так і окремих підприємницьких структур.

Сутність контролю можна визначити як систему спостереження й перевірки процесу функціонування та фактичного стану об'єктів управління з метою з'ясування обґрунтованості прийняття управлінських рішень і результатів їх відхилення від вимог цих рішень, інформування керівних органів про такі явища та усунення несприятливих ситуацій. Таким чином, контроль виконує дві основні функції: – інформаційну та корекційну [2, с. 157-162].

На інформаційному етапі контрольної діяльності здійснюється пошук та збирання інформації про об'єкт управління, порівнюється фактичне виконання прийнятих рішень з окресленими цілями, а на корекційному етапі встановлюються способи та розроблюються конкретні заходи щодо усунення виявлених розбіжностей, приймаються рішення для нормалізації діяльності підконтрольного об'єкту. Щоб контроль мав ефективний вплив на роботу підконтрольних об'єктів, доцільно проводити його об'єднаними зусиллями різних контролюючих служб, більш чітко визначати мету й завдання контролю та координувати його проведення, складати необхідні програми для розв'язання окремих завдань [2, с. 157-162].

Згідно з Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р. № 877-V, державний нагляд (контроль) здійснюється за принципами:

- неприпустимості дублювання повноважень органів державного нагляду (контролю) та неприпустимості здійснення заходів державного нагляду (контролю) різними органами державного нагляду (контролю) з одного й того самого питання;
- невтручання органу державного нагляду (контролю) в діяльність суб'єкта господарювання, якщо вона здійснюється в межах закону;
- відповідальності органу державного нагляду (контролю) та його посадових осіб за шкоду, заподіяну суб'єкту господарювання внаслідок порушення вимог законодавства, порушення прав та законних інтересів суб'єкта господарювання [3].

Здійснення своєчасного та дієвого державного нагляду (контролю) за суб'єктами господарювання відіграє надзвичайно важливу роль у боротьбі з тіншовою, у тому числі протиправною господарською діяльністю, яка становить загрозу національній безпеці України. Так, згідно з інтегральним показником Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, інтегральний показник тіншової економіки в нашій країні в 2018 році становив майже 32 % офіційного ВВП [4; 5, с. 112-129]. Однак, на думку науковців, в офіційних джерелах рівень тіншової економіки є досить заниженим і в дійсності сягає 40-45 % ВВП [6].

Державною службою фінансового моніторингу України, як підрозділом фінансової розвідки України, вживаються посилені заходи практичного характеру щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Зокрема, за 2018 рік Держфінмоніторингом підготовлено 934 матеріали на загальну суму 347,4 млрд гривень. За перше півріччя 2019 року Держфінмоніторингом було підготовлено 398 матеріалів (з них 232 узагальнені матеріали та 166 додаткових узагальнених матеріалів). У вказаних матеріалах сума фінансових операцій, які можуть бути пов'язані з легалізацією коштів та з учиненням іншого злочину, визначеного Кримінальним кодексом України, становить 36,1 млрд гривень [6, с. 51-70; 7]. За результатами контрольно-перевірочної роботи Аудиторською службою фіскальних органів України в січні-червні 2019 року донараховано до бюджету 20,3 млрд грн, з яких узгоджено 6,6 млрд грн (у т.ч., основного платежу з податку на прибуток – 1 767,3 млн грн, ПДВ – 1 895,3 млн гривень) [6, с. 51-70; 8].

В умовах пандемії коронавірусу в Україні прийнято ряд важливих законодавчих (у тому числі Закони України від 17.03.2020 р. № 530-IX, № 531-IX, № 532-IX, № 533-IX) та інших нормативно-правових актів щодо діяльності суб'єктів господарювання, зокрема передбачають пільги платникам податків, регулюють питання відпусток, обмежують перевезення окремих товарів протиепідемічного призначення за межі митної території України тощо. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17.03.2020 р. № 530-IX [9], забороняється проведення органами державного нагляду (контролю) планових заходів із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності, а також вводяться адміністративні штрафи та підвищується кримінальна відповідальність за порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених чинним законодавством тощо. Згідно з Законом України від 17.03.2020 р. № 533-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», встановлено мораторій на проведення документальних та фактичних перевірок ДПС з 18 березня по 31 травня 2020 року, крім документальних позапланових перевірок з підстав, визначених підпунктом 78.1.8 пункту 78.1 статті 78 Податкового кодексу України (ПКУ) [10]. Однак в умовах карантину здійснення державного контролю за суб'єктами господарювання не втратило своєї актуальності, оскільки протиправна підприємницька діяльність продовжує здійснюватися навіть в умовах запровадження на території України обмежувальних заходів.

Особливої актуальності в період пандемії коронавірусу набули діагностичне обладнання, вакцини, ліки та інші медичні вироби й обладнання, що призначені для боротьби з COVID-19. Влада України зі свого боку намагається вирішити вказане питання заходами державного регулювання. Так Постановою КМУ від 20.03.2020 р. № 224 затверджено перелік лікарських засобів, медичних виробів та медичного обладнання, необхідних для здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню й поширенню та протидію пандемії коронавірусу (COVID-19), які звільняються від сплати ввізного мита та операції, з ввезення яких на митну територію Ук-

раїни звільняються від оподаткування податком на додану вартість 1) лікарські засоби для надання медичної допомоги хворим з COVID-19; 2) дезінфекційні засоби й антисептики; 3) медичне обладнання для закладів охорони здоров'я, що надають допомогу хворим на COVID-19 [11]. З іншого боку, коли зростає попит на певний товар, збільшується й кількість протиправних діянь, навіть незважаючи на ризик для здоров'я населення. Так співробітниками Головного управління контролюючого захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки Служби безпеки України заблоковано діяльність групи осіб, які причетні до підпільного виготовлення та реалізації в різних регіонах країни фальсифікованих медичних препаратів. Встановлено, що цех, де відбувалося виготовлення підробки із сировини сумнівного походження, був облаштований в орендованому приміщенні промислової зони Харкова, а збут фальсифікату відбувався під виглядом продукції відомих вітчизняних виробників фармацевтичних препаратів через інтернет-ресурси та аптечні мережі [12]. Також Служба безпеки України викрила керівництво київської комерційної структури на привласненні мільйонів гривень державних коштів при поставках лабораторного обладнання для діагностики коронавірусу до державних медичних закладів у Полтавській та Запорізькій областях. Виявлено, що підприємці при формуванні ціни порушили норми граничної надбавки на медобладнання, встановленої урядом, чим завдали збитків державному бюджету понад 16,5 мільйона гривень [13].

Нині серйозну загрозу економічній діяльності підприємств створюють злочини проти інтелектуальної власності, до яких належать: 1) порушення авторського права та суміжних прав; 2) порушення прав на об'єкти промислової власності; 3) незаконне використання товарних знаків та інші [14, с. 175-180]. Останнім часом, особливо в умовах карантину, усе частіше здійснюється протиправна хакерська діяльність, що потребує з боку органів державного контролю ретельного відстеження та запобігання здійсненню. Так кіберфахівці Служби безпеки України припинили діяльність хакерського угруповання, яке за допомогою шкідливого програмного забезпечення викрадало кошти з рахунків фізичних та юридичних осіб. Співробітниками СБУ встановлено, що організована група здійснювала несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерної техніки завдяки шкідливому програмному забезпеченню, яке розсилалося на електронні поштові скриньки для отримання несанкціонованого доступу до системи «Клієнт-банк», після чого хакери незаконно переводили кошти на підставні банківські рахунки та виводили в готівку. За попередніми даними, збитки від злочинної діяльності становлять понад 20 мільйонів гривень [15].

З огляду на вказане вище, можна зробити **висновки**:

1) в умовах карантину здійснення державного контролю за суб'єктами господарювання не втратила своєї актуальності, оскільки протиправна підприємницька діяльність продовжує здійснюватися навіть в умовах запровадження на території України обмежувальних заходів;

2) хоча влада вжила ряд заходів у частині заборони проведення органами державного нагляду (контролю) планових перевірок у сфері господарської діяльності, однак за умови здійснення протиправної підприємницької діяльності існує необхідність у підвищенні адміністративної та кримінальної відповідальності для суб'єктів господарювання за результатами позапланової перевірки;

3) у виявленні та протидії протиправній підприємницькій діяльності найбільших успіхів нині досягають ті органи державного контролю, які орієнтовані на використання високих технологій, залучення освічених фахівців та провідних учених. Тобто, інтелектуальний капітал та високі технології є головним фактором ефективного виявлення протиправної діяльності в сучасному світі.

Використані джерела:

1. Понікаров В. Д. та ін. Організація податкового контролю. Київ: «Центр учбової літератури», 2013. 290 с.

2. Попова Л. М. Основні засади державного фінансового контролю в Україні. *Право.ua: науково-практичний журнал з проблем конституційного, цивільного, кримінального, екологічного та інших галузей права*. Харків: ХНУВС, 2017. № 3. С. 157-162.

3. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>.

4. Рівень тіньової економіки в Україні у 2018 році найнижчий з 2009 року / Офіційний веб-сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=00ddf785-7f48-477a-a283-1b59312caa10&title=RivenTinovoiEkonomikiVUkrainiU2018-RotsiNainizhchiuZ2009-Roku>.

5. Popova L. M., Sheludko L. V., Dotsenko A. U. The role of the shadow economy and its control in the national economy. *Changing Paradigm in Economics and Management System. Volume II* / Ed.by Amit Goel, Tetiana Bochulia/ Kherson: Publishing house «OLDI-PLUS, 2020. 176 p., p. 112-129.

6. Попова Л. М., Шелудько Л. В. Сучасне управління: регіон, місто, організація в системі національної безпеки країни: колективна монографія / Загальна редакція д-ра екон. наук, професора Н. Е. Аванесової. Харків: ФОП Панов А. М., 2020. 400 с., С. 51-70.

7. Діденко С. Протидія відмиванню коштів в Україні: професіоналізм і досягнення відомства ДСФМУ під керівництвом Черкаського Ігоря Борисовича // UA.NEWS. URL: <https://ua.news/ua/protydiya-vidmyvannyu-koshtiv-v-ukrayini-profesionalizm-ta-zdobutky-vidomstva-cherkaskogo-igorya-borysovycha/>.

8. Діденко С. Тіньова економіка: покращення показників, проблеми та вплив на українців // UA.NEWS. URL: <https://ua.news/ua/tenevaya-ekonomyka-uluchshenye-pokazatelej-problemy-y-vlyuanye-na-ukrayntsev/>.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 р. № 530-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20>.

10. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): Закон України від 17.03.2020 р. № 533-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20>.

11. Про затвердження переліку лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання, необхідних для здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій коронавірусної хвороби (COVID-19), які звільняються від сплати ввізного мита та операції з ввезення яких на митну територію України звільняються від оподаткування податком на додану вартість: Постанова КМУ від 21.03.2020 р. № 224. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-pereliku-likarskih-zasobiv-medichnih-virobiv-ta-abo-medichnogo-obladnannya-neobkhidnih-dlya-zdysnennya-zahodiv-spryamovanih-na-zapobigannya-viniknenniu-i-poshirenniu-lokalizatsiu-ta-likvidatsiu-spalahiv-epidemii-ta-pandemii-koronavirusnoi-hvorb-i-covid-19-yaki-zvillyayutsya-vid-splati-vviznogo-mita-ta-operatsii-z-vvezennya-yakih-na-mitnu-teritoriyu-ukrayini-zvillyayutsya-vid-opodatkuвання-podatkom-na-dodanu-vartist-ь>.

12. СБУ блокувала масштабне виготовлення та реалізацію по всій країні контрафактних ліків. Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/7353#.JeVmzB8z.dpbs>.

13. СБУ викрила: Топ-менеджмент фірми привласнив 16,5 мільйона гривень держкоштів на поставках медобладнання для діагностики коронавірусу. Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/2/category/21/view/7560#.HeFpKEwu.dpbs>.

14. Попова Л.М. Протиправна підприємницька діяльність як фактор загрози економічній безпеці України. *Верховенство права: Міжнародний науковий журнал (Республіка Молдова)*, 2017. № 5. С. 175-180.

15. СБУ припинила діяльність хакерського угруповання, яке завдало збитків клієнтам банківських систем на 20 мільйонів гривень. Офіційний веб-сайт Служби безпеки України. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/7352#.Js31ENoC.dpbs>.

References:

1. Ponikarov, V. D. et al. (2013) *Orhanizatsiia podatkovoho kontroliu*. Kyiv: «Tsentr uchbovoi literatury». [in Ukrainian].

2. Popova, L. M. (2017) *Osnovni zasady derzhavnoho finansovoho kontroliu v Ukraini. Pravo.ua: naukovo-praktychnyi zhurnal z problem konstytutsiinoho, tsyvilnoho, kryminalnoho, ekolohichnoho ta inshykh haluzei prava- Pravo.ua: scientific and practical journal on the problems of constitutional, civil, criminal, environmental and other branches of law*, Kharkiv: KhNUVS, 3, 157-162. [in Ukrainian].

3. Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 05.04.2007 r. № 877-V. (2007) N. p. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>. [in Ukrainian].

4. Riven tinovoi ekonomiky v Ukraini u 2018 rotsi nainyzhchy z 2009 roku / Ofitsiinyi veb-sait Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva. (2009) N. p. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=00ddf785-7f48-477a-a283-1b59312caa10&title=RivenTinovoiEkonomikiVUkrainiU2018-RotsiNainizhchiiZ2009-Roku>. [in Ukrainian].

5. Popova, L. M., Sheludko, L. V., Dotsenko, A. U. (2020) The role of the shadow economy and its control in the national economy. *Changing Paradigm in Economics and Management System*. Vol. II. Amit Goel, & Tetiana Bochulia (Eds.) Kherson: Publishing house «OLDI-PLUS, 112-129. [in English].

6. Popova, L. M., Sheludko, L. V. (2020) Suchasne upravlinnia: rehion, misto, orhanizatsiia v systemi natsionalnoi bezpeky krainy: kolektyvna monohrafiia. N. E. Avanesova (Ed.). Kharkiv: FOP Panov A. M., 51-70. [in Ukrainian].

7. Didenko, S. Protydiia vidmyvanniu koshtiv v Ukraini: profesionalizm i dosiahnennia vidomstva DSFMU pi d kerivnytstvom Cherkaskoho Ihoria Borysovycha. UA.NEWS. N. d. N. p. URL: <https://ua.news/ua/protydiya-vidmyvannyu-koshtiv-v-ukrayini-profesionalizm-ta-zdobutky-vidomstva-cherkaskogo-igorya-borysovycha/>. [in Ukrainian].

8. Didenko, S. Tinova ekonomika: pokrashchennia pokaznykiv, problemy ta vplyv na ukrainsiv. UA.NEWS. N. d. N. p. URL: <https://ua.news/ua/tenovaya-ekonomyka-uluchshenye-pokazatelej-problemy-y-vlyyanye-na-ukrayntsev/>. [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynykenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): Zakon

Ukrainy vid 17.03.2020 r. № 530-IX. (2020) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20>. [in Ukrainian].

10. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo pidtrymky platnykiv podatkov na period zdiisnennia zakhodiv, spriamovanykh na zapobihannia vynykenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvorozy (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 17.03.2020 r. № 533-ІКh. (2020) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/533-20>. [in Ukrainian].

11. Pro zatverdzhennia pereliku likarskykh zasobiv, medychnykh vyrobiv ta/abo medychnoho obladdannia, neobkhidnykh dlia zdiisnennia zakhodiv, spriamovanykh na zapobihannia vynykenniu i poshyrenniu, lokalizatsiiu ta likvidatsiiu spalakhiv, epidemii ta pandemii koronavirusnoi khvorozy (COVID-19), yakii zvilniautsia vid splaty vviznogo myta ta operatsii z vvezennia yakykh na mytnu terytoriiu Ukrainy zvilniautsia vid opodatkovannia podatkom na dodanu vartist Postanova KМУ vid 21.03.2020 r. № 224. (2020) N. p. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-pereliku-likarskih-zasobiv-medichnih-virobiv-taabo-224200320>. [in Ukrainian].

12. SBU blokuvala masshtabne vyhotovlennia ta realizatsiiu po vsii kraini kontrafaktrykh likiv. Ofitsiinyi veb-sait Sluzhby bezpeky Ukrainy. N. d. N. P. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/7353#.JeVmzB8z.dpbs>. [in Ukrainian].

13. SBU vykryla: Top-menedzhment firmy pryvlasnyv 16,5 miliona hryven derzhkoshitiv na postavkakh medobladdannia dlia diahnostryky koronavirusu. Ofitsiinyi veb-sait Sluzhby bezpeky Ukrainy. N. d. N. p. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/2/category/21/view/7560#.HeFpKEwu.dpbs>. [in Ukrainian].

14. Popova, L. M. (2017) Prototypna pidpriemnytska diialnist yak faktor zahrozy ekonomichnii bezpetsi Ukrainy. *Verkhovenstvo prava: Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal (Respublika Moldova) - Rule of Law: International Scientific Journal (Republic of Moldova)*, 5, 175-180. [in Ukrainian].

15. SBU prypynyla diialnist khakerskoho uhrupuvannia, yake zavdalo zbytkiv kliientam bankivskykh system na 20 milioniv hryven. Ofitsiinyi veb-sait Sluzhby bezpeky Ukrainy N. d. N. p. URL: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/7352#.Js31ENoC.dpbs>. [in Ukrainian].

Попова Л. Н.,

доктор юридических наук,
кандидат экономических наук, доцент,
профессор кафедры финансов и кредита
Харьковского национального университета
строительства и архитектуры
(г. Харьков, Украина)

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ В БОРЬБЕ С ПРОТИВОПРАВНОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В УСЛОВИЯХ КАРАНТИНА

В статье исследована роль государственного контроля в борьбе с противоправной предпринимательской деятельностью в условиях карантина. Проанализированы некоторые законодательные и другие нормативно-правовые акты, принятые с целью предотвращения распространения на территории Украины коронавируса

COVID-19. Акцентовано увагу на тому, що в умовах карантину здійснення державного контролю над суб'єктами господарювання не втратило своєї актуальності, оскільки протиправна підприємницька діяльність продовжує здійснюватися навіть в умовах введення на території України обмежувальних заходів. Відзначено, що в останнє час, особливо в умовах карантину, все частіше здійснюється протиправна хакерська діяльність, що вимагає з боку органів державного контролю ретельного відслідковування та запобігання здійсненню. Зроблено висновки про необхідність підвищення адміністративної та кримінальної відповідальності для суб'єктів господарювання за результатами позапланової перевірки, а також про необхідність впровадження та використання органами державного контролю високотехнологічних та привабливих інтелектуальних капіталів як головних факторів ефективного виявлення протиправної діяльності в сучасному світі.

Ключові слова: державний контроль, суб'єкти підприємництва, протидія пандемії коронавірусу, карантин, протиправна підприємницька діяльність, інтелектуальний капітал, відповідальність суб'єктів підприємництва.

Popova L.,
Doctor of Law, Ph. D. in Economy,
Associate Professor,
Professor of Finance and Credit Department
Kharkiv National University
of Civil Engineering and Architecture
(Kharkiv, Ukraine)

THE ROLE OF STATE CONTROL IN THE FIGHT AGAINST ILLEGAL ENTREPRENEURSHIP IN QUARANTINE CONDITIONS

The article examines the role of state control in the fight against illegal business activities in quarantine conditions. The essence of control and its main functions, principles on which the state supervision (control) is carried out are specified. It is noted that for the effective impact of control on the work of controlled objects, it is advisable to carry out it by joint efforts of different control services, more clearly define the purpose and objectives of control and coordinate its implementation, make the necessary programs to solve individual tasks. It is stated that the implementation of timely and effective state supervision (control) of economic entities plays an extremely important role in combating shady activity, including illegal economic activities that threaten the national security of Ukraine.

Some legislative and other normative-legal acts adopted in order to prevent the spread of coronavirus COVID-19 on the territory of Ukraine are analyzed, including those related to the activities of economic entities (in particular, restrict the transportation of certain anti-epidemic goods outside the customs territory of Ukraine, regulate issues of leave, provide benefits to taxpayers, etc.). Emphasis is placed on the fact that in the conditions of quarantine the implementation of state control over business entities has not lost its relevance, as illegal

business activities continue to be carried out even in the context of the introduction of restrictive measures in Ukraine. It is stated that diagnostic equipment, vaccines, drugs and other medical devices and equipment designed to combat COVID-19 have become especially relevant during the coronavirus pandemic, but due to the growing demand for these products, the number of illegal acts has increased, even though at risk to public health. It is noted that recently, especially in the conditions of quarantine, illegal hacking activities are more and more often carried out, which requires careful monitoring and prevention of implementation by the state control bodies. It is concluded that it is necessary to strengthen the administrative and criminal liability of business entities for illegal activities, which was revealed as a result of unscheduled inspections. It was also concluded that it is necessary to introduce and use high technologies and attract intellectual capital by state control bodies as the main factors for effective detection of illegal activities in the modern world.

Keywords: state control, business entities, counteraction to the coronavirus pandemic, quarantine, illegal business activity, intellectual capital, responsibility of business entities.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.155-170
УДК 342.951:614.46:351.77

М. А. Самбор,
кандидат юридичних наук,
начальник сектора моніторингу
Прилуцького відділу поліції
Головного управління
Національної поліції в Чернігівській області
(м. Чернігів – м. Прилуки, Україна)
e-mail: NIKOLAS783@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>

СКЛАД АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ЩОДО ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ КАРАНТИНУ ЛЮДЕЙ

У статті досліджується склад адміністративного правопорушення за ст. 44³ Кодексу України про адміністративні правопорушення, якою доповнено Кодекс законом України від 17 березня 2020 року. В умовах світової та всеукраїнської соціальних криз, зумовлених поширенням коронавірусної інфекції, що загрожує життю і здоров'ю людей, Верховною Радою України запроваджено адміністративну відповідальність за порушення правил щодо карантину людей. Норми ст. 44³ КУпАП з часу розробки законопроекту не притаманні правова визначеність, зрозумілість. Аналіз складу цього адміністративного правопорушення дійти висновку про неоднозначність сприйняття законності ухвалення органами місцевого самоврядування відповідних обмежень, недотримання яких тягне адміністративну відповідальність за вказану статтею. Крім того, з'ясовано, що запроваджені зміни до КУпАП створили конкуренцію норм Загальної та Особливої частин КУпАП. Невдало викладена норма створює непорозуміння й у з'ясуванні суб'єкта правопорушення. Доцільно було б розмежувати адміністративну відповідальність фізичних осіб та посадових осіб суб'єктів господарювання.

Ключові слова: адміністративне правопорушення, юридичний склад, правила карантину людей.

Постановка проблеми. Ефективність реагування поліцейських на правопорушення, як адміністративні, так і кримінальні, у тому числі порушення правил карантину людей, не можливе без декількох основоположних елементів: знань, умінь та навичок реалізації повноважень поліції з надання поліцейських послуг щодо забезпечення публічної безпеки, виявлення та припинення адміністративних правопорушень, здійснення профілактичної та превентивної діяльності з виявлення та усунення причин й умов, що сприяють вчиненню порушень правил карантину людей, як адміністративного правопорушення.

Ефективність адміністративно-деліктного права – це здатність норм адміністративно-деліктного права врегульовувати суспільні відносини, що виникають унаслідок вчинення адміністративних правопорушень, у відповідності до інтересів суспільства, котрі виступають підґрунтям прийняття таких норм та визначають їх цілі й завдання, з дотриманням принципів верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності [1, с. 48]. Ефективність адміністративно-деліктного права досягається якісним застосуванням норм, законністю під час застосування адміністративної відповідальності. Зазначене досягається правильним розумінням та встановленням складу адміністративного правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження складів адміністративних правопорушень у різних сферах здійснювали Р. А. Каложний, С. В. Петков, О. Ю. Дрозд, М. В. Лопицький та інші автори. Вивченню надзвичайних правових режимів приділяли увагу О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, С. В. Ківалов тощо. Водночас життя само привносить нові актуальні питання, які потребують правового регулювання та формування науково-теоретичної основи їх аргументації. Одним із таких факторів став коронавірус і його поширення країнами світу та в Україні. У процесі протидії такої біологічної загрози важливою складовою захисту та протидії є пошук форм, методів, які забезпечили б досягнення позитивних результатів – зниження рівня захворюваності та смертності, створення ефективного противірусного засобу, здатного знешкоджувати коронавірусну інфекцію, а також ефективні засоби правового впливу на суспільні відносини щодо унормування останніх. Особливості реагування спеціалізованих служб та проведення аварійно-рятувальних робіт стали предметом наукових досліджень В. І. Мазуренка, М. А. Самбора та О. Д. Гудовича, а саме правових основ тактики дій поліцейських в умовах надзвичайних ситуацій [2], А. В. Сергеев досліджував правові основи діяльності органів внутрішніх справ в умовах надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру [3]. Однак питання реагування органів (підрозділів) Національної поліції на порушення карантину людей залишаються поза увагою дослідників, хоча ситуація, яка склалася у світі та Україні, потребує прискіпливої уваги до вирішення вказаного питання, науково-теоретичного їх обґрунтування для забезпечення єдності та однозначності правозастосування уповноваженими суб'єктами.

Формулювання цілей. Ураховуючи викладене, метою даної статті є з'ясування елементів складу адміністративного правопорушення за порушення карантину людей, визначення їх змістовного наповнення та особливостей формулювання, формулювання пропозицій щодо внесення змін до КУпАП, спрямованих на усунення наявної конкуренції та колізії норм.

Виклад основного матеріалу. Ефективність реагування поліцейських на порушення правил карантину людей, відповідальність за які передбачено ст. 44³ КУпАП, не можливе без з'ясування та розуміння наступних складових: 1) умов, у яких ухвалювалося рішення про встановлення адміністративної відповідальності за порушення правил щодо карантину людей; 2) мета, яка переслідується запровадженням адміністративної відповідальності за порушення правил щодо карантину людей; 3) розуміння складу адміністративного правопорушення за порушення правил щодо карантину людей; 4) аналіз практики застосування адміністративної відповідальності за порушення правил щодо карантину людей, що дозволяє сформулювати правові уміння документування адміністративного правопорушення; 5) реагування на повідомлення про порушення правил щодо карантину людей; 6) узагальнення порядку реагування на повідомлення про порушення правил щодо карантину людей; 7) на підставі узагальнення практики реагування та протидії правопорушенням про порушення правил щодо карантину людей, ухвалення нормативно-правових актів, якими визначити порядок та правила реагування на повідомлення про порушення правил щодо карантину людей та їх документування, що створить умови для діяльності органів Національної поліції (виконавчої влади) у межах та способом, визначених Конституцією та законами України. Детальніше розглянемо перші три складові, які з точки зору теорії гарантують якість правозастосування.

Кодекс України про адміністративні правопорушення [4] (далі – КУпАП) Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» [5] (далі – Проект Закону), Верховною Радою України доповнено статтею 44³ «Порушення правил щодо карантину людей».

Об'єктивність, повнота та всебічність дослідження розуміння змісту норм позитивного права доречно розпочати із законодавчої ініціативи та законопроектних робіт.

У пояснювальній записці до Проекту Закону, реєстраційний номер № 3219 від 16.03.2020 [6], у якості обґрунтування необхідності ухвалення проекту даного закону зазначається, що наразі у світі склалася надзвичайна ситуація, пов'язана з можливим виникненням пандемії COVID-19 у світі та епідемії в Україні. Станом на 15 березня 2020 року в Україні зареєстровано 3 лабораторно підтверджених випадки COVID-19, один з яких закінчився летально. З метою запобігання поширенню коронавірусу COVID-19 серед населення України підготовлено проекту закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання, виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19).

Вважаємо, що таке обґрунтування для норми адміністративно-деліктного законодавства України недоречно, оскільки власне адміністративна відповідальність, яку запропонували запровадити за певні діяння, навряд чи прямо стосується саме запобігання коронавірусу COVID-19, як інфекційної хвороби, яка потребує медичного лікування. Хоча поряд із рядом інших негативних чинників, правова складова входить до цілісної низки тих елементів, запровадження яких забезпечує системність протидії коронавірусної інфекції.

Водночас у Висновку на Проекті Закону, реєстраційний номер № 3219 від 16.03.2020, підготовленому Головним науково-експертним управлінням (далі – ГНЕУ) стверджується, що запропонована редакція викликає низку зауважень, адже сама на-

зва статті є вужчою за її зміст та не охоплює такі форми об'єктивної сторони правопорушення, як порушення санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб», іншими актами законодавства, а також рішення органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними захворюваннями. Поняття «карантин людей», є юридично некоректним. ГНЕУ не погодилося з пропозицією проекту щодо встановлення адміністративної відповідальності за порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених «іншими актами законодавства, а також рішення органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними захворюваннями». Така позиція обумовлена тим, що об'єктивні ознаки того чи іншого адміністративного правопорушення мають бути чітко викладені в статті (частині статті) Особливої частини КУпАП та зрозумілими для суб'єктів правозастосування. Така невизначеність є неприпустимою для законодавства про адміністративні правопорушення [7].

Вказане дозволяє дійти висновку про те, що запровадження адміністративної відповідальності за перелічені діяння, у тій, первозданній формі, характеризується невизначеністю, незрозумілістю складу даного адміністративного правопорушення, про що наголошувалося під час проведення експертизи Проекту Закону. Недосконалість норми закону негативно позначатиметься й на регулюванні суспільних відносин, що призводитиме до невдоволення населення не лише засобами регулювання суспільних відносин – нормами закону, а й суб'єктами законотворення та правозастосування. Незважаючи на застереження ГНЕУ, рішення про доповнення КУпАП вказаною статтею відповідного змісту було ухвалено Верховною Радою України. Упевнені в тому, що така поспішність була викликана необхідністю вжиття активних заходів з боку інститутів держави, спрямованих на захист населення країни від надзвичайно небезпечної хвороби, викликаній вірусною інфекцією, необхідністю збереження життя і здоров'я людини, населення в цілому. Водночас вважаємо, що неприпустимо ставити під загрозу позбавлення чи обмеження прав і свобод людини та громадянина в угоду протидії хворобі. З іншого боку, запровадження заходів, які прямо призводять до обмеження прав і свобод людини та громадянина мають відповідати соціально значущій цілі та підтверджувати те, що людина, її права і свободи є найвищою соціальною цінністю, повинні бути максимально досконалими, а не ухваленими в угоду політичній доцільності. Причому жодних переваг чи привілеїв не має бути залежно від статі, національності, місця проживання, соціального статусу чи матеріального забезпечення людини.

Однак органи Національної поліції України та їх посадові особи – поліцейські, які є посадовими особами органів виконавчої влади, зобов'язані виконувати закони, які ухвалені законодавчим органом влади – Верховною Радою України – і є обов'язковими для виконання всіма. Не є винятком з цього й необхідність здійснення контролю за дотриманням членами суспільства обмежень, за недотримання чи невиконання яких нормою ст. 44³ КУпАП встановлена адміністративна відповідальність.

Звертаючи увагу на адміністративно-процесуальну (адміністративно-процедурну) складову, зазначимо, що, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 255 КУпАП, протоколи про адміністративні правопорушення за ст. 44³ КУпАП мають право складати уповноважені посадові особи Національної поліції.

Спираючись на норми ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію», ч. 2 ст. 7 КУпАП, для здійснення своїх повноважень виключно на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що визначені Конституцією та законами України, поліції необхідні знання про суть адміністративного правопорушення за ст. 44³ КУпАП, якого неможливо досягнути, не з'ясувавши складу цього правопорушення.

Склад – це опис діяння в законі. Опис ще не вчиненого, а тільки передбачуваного чи можливого діяння. Для такого опису використовуються лише юридично значущі ознаки, які характеризують діяння як правопорушення [8, с. 43]. Склад адміністративного правопорушення – це сукупність найбільш загальних, типових ознак окремих адміністративних правопорушень, необхідних та достатніх для притягнення правопорушника до адміністративної відповідальності. Склад адміністративного правопорушення складається з наступних елементів: 1) суб'єкт адміністративного правопорушення; 2) об'єкт адміністративного правопорушення; 3) об'єктивна сторона адміністративного правопорушення; 4) суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення [9, с. 40].

Необхідність протидії коронавірусної інфекції змушує використовувати всі доступні засоби, у тому числі й заходи державного примусу, під час застосування яких важливим є правильно визначити об'єкт правопорушення, що стане запорукою законності під час провадження у справі про адміністративне правопорушення, а також підтримання верховенства права в суспільних відносинах, урегульованих позитивним правом.

За ступенем узагальнення об'єкт поділяється на загальний, родовий, безпосередній. Загальним об'єктом необхідно вважати всю сукупність значних суспільних відносин, які охороняються законодавством, зокрема й адміністративним. Суспільні відносини, які окреслюють зміст загального об'єкта, не можна охарактеризувати як постійні, а тому важливо враховувати, що загальному об'єктові властиві зміни, що обумовлюються розвитком суспільства, його прогресом. Так виникають принципово нові правовідносини, які, своєю чергою, можуть потребувати охорони з боку держави. Уся сукупність суспільних відносин, що складають загальний об'єкт адміністративного правопорушення, закріплена в ст. 9 КУпАП. До неї належать: громадський порядок, власність, права і свободи громадян, встановлений порядок управління. Для розуміння родового об'єкта значення відіграють групи правопорушень та ті критерії, за якими вони об'єднуються, ті громадські чи соціальні цінності, на які здійснюється посягання. Найчастіше групи родових об'єктів збігаються із розділами кодексів, що містяться в особливих частинах [10, с. 136]. Практична значущість загального об'єкта адміністративного проступку проявляється не лише в ході кваліфікації, але й при запровадженні нових адміністративно-деліктних норм. Встановлюючи юридичну відповідальність за певне діяння, законодавець має попередньо визначитись із тим, на яку сферу суспільних відносин воно посягає та, відповідно, який саме тип відповідальності (адміністративну, кримінальну, цивільну, дисциплінарну тощо) воно повинно за собою тягнути [11, с. 16]. Отже, загальним об'єктом адміністративного правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 44³ КУпАП, є права і свободи громадян, власність, конституційний лад України, права і законні інтереси юридичних осіб, встановлений правопорядок, законність, запобігання правопорушенням, громадський порядок, встановлений порядок управління, що є результатом

розуміння завдань адміністративно-деліктного законодавства в цілому, тих суспільних відносин, які перебувають під захистом заборонних норм КУпАП.

Очевидно, що родовим об'єктом адміністративного правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 44³ КУпАП, є суспільні відносини у сфері охорони праці та здоров'я населення, адже саме в главі КУпАП з цією назвою законодавець умістив ст. 44³ КУпАП. Таким об'єктом адміністративного правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 44³ КУпАП, є саме охорона здоров'я – система заходів, що здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, фізичними особами – підприємцями, які зареєстровані в установленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики, медичними та фармацевтичними працівниками, громадськими об'єднаннями і громадянами з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості її життя (абзац 9 ч. 1 ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [12]).

На думку вчених, виділення видового об'єкта є необхідністю, оскільки саме така система об'єктів детально розмежує суспільні відносини між собою і, як наслідок, дозволяє правозастосовцю більш якісно здійснювати процес кваліфікації адміністративних правопорушень й ефективно призначати винним особам адміністративні покарання» [13, с. 82]. Розуміння того, що подія, про яку йдеться у зверненні до органів Національної поліції, пов'язана із забезпеченням збереження здоров'я населення, дозволяє правильно визначити комплекс адміністративних правопорушень, які можуть вчинятися в суспільних відносинах, поєднувана указаним об'єктом.

Переконані в тому безпосереднім об'єктом правопорушення за ст. 44³ КУпАП є саме суспільні відносини із захисту населення від інфекційних хвороб, із запобігання виникненню і поширенню таких інфекційних хвороб людини, локалізації та ліквідації їх спалахів та епідемій, пов'язані із порушеннями правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм.

Об'єктивна сторона складу проступку – це зовнішній прояв суспільно-небезпечного посягання на об'єкт, що перебуває під охороною адміністративно-правових санкцій. Відповідно до цього, об'єктивну сторону складу адміністративного правопорушення утворюють ознаки, що характеризують зовнішні прояви проступку. Тобто, це система передбачених нормою адміністративного права ознак, які характеризують зовнішню сторону правопорушення. В об'єктивну сторону входили наступні ознаки: 1) протиправне діяння (чи дії бездіяльності) – розкрадання, піяцтво, торгівля, придбання, зберігання, використання, ухилення, управління, допуск тощо; 2) час і місце його здійснення; 3) спосіб здійснення правопорушення; 4) результат правопорушення; 5) причинний зв'язок між діянням і результатом; 6) суспільна небезпека (шкідливість), що визначається виходячи з усіх ознак об'єктивної сторони шляхом їхнього синтезу [14]. Саме об'єктивна сторона відбивається в нормах статей Особливої частини КУпАП, зокрема в ст. 44³ КУпАП, і являє собою 1) порушення правил щодо карантину людей, 2) порушення санітарно-гігієнічних правил і норм, 3) порушення санітарно-протиепідемічних правил і норм. Указані діяння можуть

бути вчинені у виді дії – активної поведінки, коли суб'єкт вчиняє дії, прямо заборонені законом, так і бездіяльності суб'єкта – пасивної поведінки, зумовленої невиконанням обов'язків суб'єктом, встановлених законом та визначених у рішеннях органів місцевого самоврядування.

Обов'язковим елементом об'єктивної сторони є посилання на те, що вказані норми і правила повинні міститися в нормах: 1) Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», 2) інших актах законодавства, 3) рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними хворобами. Отже, абсолютно визначеним нормативно-правовим актом, у якому мають бути визначені відповідні норми і правила, пов'язані із встановленням карантину, є Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб». До інших актів законодавства належать закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України [15].

Окремо визначено рішення органів місцевого самоврядування з питань боротьби з інфекційними хворобами. Ухвалення таких рішень кореспондується із нормами, які передбачені п. 2 ч. 3 ст. 43 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [16], де зазначається, що виключно на пленарних засіданнях обласних рад вирішуються такі питання прийняття в межах, що визначаються законами, рішень із питань боротьби з епідеміями, які передбачають за їх порушення адміністративну відповідальність. Згідно з підпунктом 6 п. «б» ст. 33 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать делеговані повноваження вжиття необхідних заходів щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій відповідно до закону, інформування про них населення, залучення в установленому законом порядку до цих робіт підприємств, установ та організацій, а також населення. Підпункт 2 п. «б» ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» відносить до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад делеговані повноваження із вжиття в разі надзвичайних ситуацій необхідних заходів відповідно до закону щодо забезпечення державного і громадського порядку, життєдіяльності підприємств, установ та організацій, врятування життя людей, захисту їх здоров'я, збереження матеріальних цінностей.

Таким чином, пересвідчуємося, що органи місцевого самоврядування можуть ухвалювати відповідні рішення, пов'язані із встановленням карантинних, санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних норм і правил. У відповідності до ст. 5 КУпАП, сільські, селищні, міські, обласні ради мають право приймати в межах, що визначаються законами, рішення з питань боротьби зі стихійним лихом й епідеміями, які передбачають за їх порушення адміністративну відповідальність, а також рішення з питань боротьби з епізоотіями, за порушення яких відповідальність встановлено статтею 107 КУпАП. Сільські, селищні, міські ради встановлюють відповідно до законодавства правила, за порушення яких адміністративну відповідальність передбачено статтями 152, 159 і 182 КУпАП. Проаналізувавши положення даної статті, побачимо, що законодавець сконцентрував у ній такі підходи: перший, що міститься в ч. 1 ст. 5 КУпАП, і який зазначає про те, що органи місцевого самоврядування безпосередньо у своїх рішеннях фіксують зобов'язуючі норми в частині,

що стосується рішень із питань боротьби зі стихійним лихом й епідеміями, які передбачають за їх порушення адміністративну відповідальність, не вказуючи на норми, згідно з якими, власне, і настає адміністративна відповідальність. Тобто органи місцевого самоврядування у своїх рішеннях визначають перелік прав та обов'язків, котрими можуть користуватися суб'єкти правовідносин, і за невиконання яких настає адміністративна відповідальність. Другий підхід полягає в тому, що органи місцевого самоврядування визначають перелік прав та обов'язків суб'єктів правовідносин, за недодержання котрих настає адміністративна відповідальність за вчинення конкретних (визначених) адміністративних правопорушень (це стосується рішень із питань боротьби з епізоотіями, за порушення яких відповідальність встановлено статтею 107 КУпАП, тобто конкретизується норма КУпАП, за котрою й настає адміністративна відповідальність. Фактично аналогічне положення міститься й у ч. 2 ст. 5 КУпАП). У такий спосіб делегування повноважень органам місцевого самоврядування надано повноваження встановлювати позитивні норми, порушення яких тягне за собою адміністративну відповідальність [17, с. 48-49]. Ведучи мову щодо визначення складу правопорушення в контексті ст. 5 КУпАП, слід зазначити, що норми вказаної статті непрямо наділяють органи місцевого самоврядування правом визначати діяння (об'єктивна сторона) та об'єкта, котрі безпосередньо в сукупності з іншими обов'язковими ознаками адміністративного правопорушення, а саме суб'єктом та суб'єктивною стороною й дають можливість про сприйняття конкретного діяння, як адміністративного правопорушення, адже в рішеннях органів місцевого самоврядування визначаються позитивні зобов'язання, що повинні вчинити учасники правовідносин, які заохочуються органами місцевого самоврядування й не сприймаються, як адміністративні правопорушення. Натомість адміністративна відповідальність настає за порушення цих правил, що безпосередньо відображається в нормах особливої частини КУпАП, якими й встановлюється адміністративна відповідальність за вчинення того чи іншого адміністративного правопорушення [17, с. 51]. Перш за все маємо звернути увагу на ту обставину, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)», не враховувалася необхідність підтримання системності адміністративно-деліктного законодавства, свідченням чого є невнесення змін до ст. 5 КУпАП, а наслідком – неможливість застосування адміністративної відповідальності за ст. 44³ КУпАП, за порушення обмежень, встановлених органами місцевого самоврядування, оскільки в нормі ч. 1 ст. 5 КУпАП імперативно визначено, що адміністративна відповідальність за такі обмеження може наставати виключно за ст. 107 КУпАП. Натомість норма ст. 44³ КУпАП містить вказівку на те, що вказані правила можуть встановлюватися органами місцевого самоврядування. Висновки дослідження правових підстав вставлення карантинних, санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних норм і правил, дозволяють вмотивовано та обгрунтовано доводити законність підстав для встановлення вказаних обмежень та належним чином обгрунтувати учасникам відносин законність таких рішень і необхідність їх дотримання чи виконання. Водночас виникає конкуренція норм Загальної та Особливої частин КУпАП.

Детальніше дослідимо ухвалені Кабінетом Міністрів України відповідні карантинні, санітарно-гігієнічні та санітарно-протиепідемічні норми і правила, які були запроваджені під час карантину та зумовленого ним запровадження стану надзвичайної ситуації на всій території України, адже останні прямо передбачені ст. 44³ КУпАП¹.

У тексті Постанови Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2», у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 16 березня 2020 року № 215 [18] визначені заборони, яких слід дотримуватися громадянам у суспільних відносинах, а відповідно до змін, внесених постановою Кабінету Міністрів України від 2 квітня 2020 р. № 255, встановлено додаткові заборони, недотримання яких є підставою для притягнення до адміністративної відповідальності. указані підзаконні акти не формулюють складу правопорушення – вони визначають позитивні зобов'язання, яких слід дотримуватися громадянам, аби уникати адміністративної відповідальності. Важливим для об'єктивної сторони даного правопорушення є умови, за яких вони вчиняються, – громадські місця. Нагадаємо, що легальне визначення, яким на нашу думку, слід користуватися під час вирішення питання про застосування до особи заходів адміністративної відповідальності та відповідного державного примусу, визначено в нормі Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання топинових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення» [19]. Громадське місце – частина (частини) будь-якої будівлі, споруди, яка доступна або відкрита для населення вільно чи за запрошенням, або за плату, постійно, періодично або час від часу, в тому числі під'їзди, а також підземні переходи, стадіони. Незважаючи на те, що вказаний термін пропонується вживати звичайно для цілей Закону України «Про заходи щодо попередження та зменшення вживання топинових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення», однак за відсутності іншого легального визначення цього поняття, переконані, слід використовувати саме таке поняття громадського місця.

Надалі Уряд України своєю постановою від 4 травня 2020 р. № 343 у постанові Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 ряд обмежень виклав у новій редакції [20], тим самим підкресливши, що позитивні зобов'язання, ухвалені органами виконавчої влади або місцевого самоврядування є динамічними, напряму залежними від епідемічного стану та поширення коронавірусної інфекції. Відтак під час встановлення складу адміністративного правопорушення слід ретельно вивчати останні зміни до законодавства, які можуть містити нові обмеження.

Підсумовуючи проведений аналіз, зазначимо, що об'єктивною стороною адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 44³ КУпАП, залишається таке: 1) порушення правил щодо карантину людей, 2) порушення санітарно-гігієнічних правил і норм, 3) порушення санітарно-протиепідемічних правил і норм, що характеризуються відсильним характером їх викладу, вимагаючи вказувати ті запроваджені позитивні зобов'язання, які встановлені постановами Кабінету Міністрів України щодо заборон: 1) відвідування закладів освіти її здобувачами; 2) проведення

¹ Нагадаємо, що адміністративна відповідальність поряд з іншим настає за порушення правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, передбачених іншими актами законодавства, до яких належать постанови Кабінету Міністрів України.

масових заходів; 3) роботи суб'єктів господарювання, пов'язаних із прийняттям відвідувачів; 4) регулярних та нерегулярних перевезень пасажирів автомобільним транспортом у приміському, міжміському внутрішньообласному й міжобласному сполученні (крім перевезення легковими автомобілями); 5) перевезень пасажирів метрополітенами; 6) перевезень пасажирів залізничним транспортом; 7) перебування в громадських місцях без вдянутих засобів індивідуального захисту, зокрема респіратора або захисної маски; 8) самовільного залишати місця обсервації (ізоляції); 9) перебування на вулицях без документів, що посвідчують особу, підтвердження громадянства чи її спеціального статусу; 10) відвідування установ і закладів, що надають паліативну допомогу, соціального захисту; 11) відвідування пунктів тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні тощо. Перераховані діяння не є абсолютно визначеними, а можуть доповнюватися або скорочуватися, оскільки останні ухвалюються вищезазначеними суб'єктами – органами державної влади та місцевого самоврядування.

Укотре наголосимо, що об'єктивна сторона полягає в порушенні правил щодо карантину людей, санітарно-гігієнічних, санітарно-протиепідемічних правил і норм, які можуть виявлятися у вчиненні або невчиненні перерахованих вище діянь. Водночас слід мати на увазі, що такі діяння можуть змінюватися і залежать від суб'єктів, які уповноважені встановлювати такі обмеження.

Нормою ст. 12 КУпАП визначено загального суб'єкта адміністративної відповідальності, а саме зазначається, що адміністративній відповідальності підлягають особи, які досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку. Однотипно в ст. 14 КУпАП міститься норма, якою визначається, що посадові особи підлягають адміністративній відповідальності за адміністративні правопорушення, пов'язані з недодержанням установлених правил у сфері охорони порядку управління, державного і громадського порядку, природи, здоров'я населення та інших правил, забезпечення виконання яких входить до їхніх службових обов'язків. За порушення санітарних норм на загальних підставах підлягають адміністративній відповідальності й військовослужбовці та інші особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, за вчинення адміністративних правопорушень (ст. 15 КУпАП).

Системно підходячи до аналізу змісту ст.ст. 12-16 КУпАП та ст. 44³ КУпАП зауважимо, що суб'єктом адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 44³ КУпАП, є: 1) загальний суб'єкт – особа, яка досягла на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку; 2) спеціальний суб'єкт – суб'єкт господарювання; посадові особи, наділені відповідними організаційно-розпорядчими та управлінськими повноваженнями.

Четвертий елемент – суб'єктивна сторона адміністративного правопорушення вказує на психічний стан особи в момент здійснення нею адміністративного правопорушення. Зміст її складає одна з форм вини (намір або необережність) суб'єкта протиправного діяння, що є обов'язковою умовою притягнення його до адміністративної відповідальності. Суб'єктивна сторона має декілька складових, до яких належать вина правопорушника, а також мета й мотив його діяльності. Визначальне місце при цьому займає вина як найважливіша суб'єктивна основа, без якої правова відповідальність не може мати місця [21, с. 26].

Вина – основна й обов’язкова ознака суб’єктивної сторони будь-якого адміністративного проступку. Це психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно шкідливого діяння і його наслідків, яке виявляється у формі умислу або необережності [22, с. 20].

Відповідно до норм ст.ст. 10, 11 КУпАП, адміністративне правопорушення може бути вчиненим умисно, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала протиправний характер своєї дії чи бездіяльності, передбачала її шкідливі наслідки й бажала їх або свідомо допускала настання цих наслідків або з необережності, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була й могла їх передбачити.

Таким чином, стверджуємо, що адміністративне правопорушення за ст. 44³КУпАП може бути вчинено як умисно, так і з необережності.

Висновки. Для дотримання фундаментальних принципів права і законодавства, таких як: дотримання прав і свобод людини та громадянина, верховенства права, законності у діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, – важливим є розуміння змісту складу адміністративного правопорушення за ст. 44³КУпАП. Досягнути цього можливо, за умови, по-перше, уніфікації норм Загальної та Особливої частин КУпАП, зокрема внесення змін до ст. 5 КУпАП, а саме в ч. 1 ст. 5 КУпАП, викласти в наступній редакції: «*Сільські, селищні, міські, обласні ради мають право приймати в межах, що визначаються законами, рішення з питань боротьби зі стихійним лихом і епідеміями, які передбачають за їх порушення адміністративну відповідальність, а також рішення з питань боротьби з епідеміями, епізоотіями, за порушення яких відповідальність встановлено статтями 44³ та 107 цього Кодексу*», а в ч. 2 ст. 5 КУпАП, після слова «*статтями*» доповнити «*44³*», а далі за текстом.

Вважаємо, що зрозумілість норми, якою встановлено адміністративну відповідальність за ст. 44³КУпАП, досягнеться, коли розмежувати адміністративну відповідальність фізичних осіб та посадових осіб, юридичних осіб та фізичних осіб підприємців. Переконані, що це можливо досягнути, коли в ст. 44³КУпАП сформувати дві частини: частина перша формулюватиме об’єктивну сторону, суб’єктом вчинення якої буде фізична особа, а частина друга – суб’єктом вчинення визначатиме юридичну особу або фізичну особу – підприємця, що дозволить диференційовано підійти й до встановлення санкцій.

Думається, що ухвалення вказаних змін слугуватиме доступності, прозорості та зрозумілості адміністративно-деліктного законодавства, норми якого ефективно слугуватимуть цілям запровадження адміністративної відповідальності, спрямованих на якісне врегулювання суспільних відносин із дотримання карантинних обмежень, спрямованих на стримання поширення коронавірусної інфекції.

Використані джерела:

1. Самбор М. Ефективність адміністративно-деліктного права України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2016. № 2 (103). С. 45-48.
2. Мазуренко В. І. Самбор М. А., Гудович О. Д. Правові основи тактики дій поліцейських в умовах надзвичайних ситуацій. *Науковий Збірник ІДУЦЗ*. 2018 № 6. С. 122-140
3. Сергєєв А. В. Правові основи діяльності органів внутрішніх справ в умовах надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. *Право і безпека*. 2002. № 2. С. 118–120.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (статті 1 - 212²) та <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top> (статті 213 - 330). (дата звернення: 17.06.2020).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19): закон України від 17 березня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text>. (дата звернення: 17.06.2020).

6. Пояснювальна записка 16.03.2020 до проекту закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19) URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68397. (дата звернення: 17.06.2020).

7. Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникнення і поширення коронавірусної хвороби (COVID-19)», реєстраційний номер № 3219 від 16.03.2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68397. (дата звернення: 17.06.2020).

8. Колпаков В. К. Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2008. 256 с.

9. Административная ответственность: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / [А. И. Стахов, Н. В. Румянцев, С. Н. Бочаров и др.]; под ред. А. И. Стахова, Н. В. Румянцева. [7-е изд., перераб. и доп.]. М.: ЮНИПИ-ДИАНА: Закон и право, 2012. 231 с.

10. Чипшко К. О. Класифікація об'єктів адміністративних правопорушень у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки. *Право і суспільство*. 2016. № 2. Частина 3. С. 135-142.

11. Гуржій А. В., Мельник Ю. О. Об'єкт правопорушення як критерій структуризації адміністративно-деліктного законодавства. *Юридична наук*. 2015. № 4. С. 14-19.

12. Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19 листопада 1992 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 22.06.2020).

13. Окерешко М. В. Поняття і склад адміністративного правопорушення, вчиненого лікарем у сфері охорони здоров'я населення. *Молодий вчений*. травень 2017. № 5.1 (45.1). С. 80-84. URL: <http://molodyvchenu.in.ua/files/journal/2017/5.1/21.pdf>. (дата звернення: 18.06.2020).

14. Об'єктивна сторона адміністративного правопорушення. URL: <https://jurisprudence.club/administrativnoe-uchebnik/obektivna-storona-administrativnogo.html>. (дата звернення: 17.06.2020).

15. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 року № 12-рп/98 у справі № 17/81-97, 1-1/98 за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98>. (дата звернення: 10.06.2020).

16. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21 травня 1997 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 11.06.2020).

17. Самбор М. А., Самбор А. М. Повноваження органів місцевого самоврядування щодо прийняття рішень, якими визначаються склади адміністративних правопорушень. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної ради України*. 2014. № 3. С. 47-53.

18. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP200211.html (дата звернення: 19.03.2020).

19. Про заходи щодо попередження та зменшення вживання потіонових виробів і їх шкідливого впливу на здоров'я населення: закон України від 22 вересня 2005 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text> (дата звернення: 22.06.2020).

20. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 4 травня 2020 р. № 343. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2020-%D0%BF#n11>. (дата звернення: 19.06.2020).

21. Белікова О. В. Юридичний склад адміністративного правопорушення. *Держава та регіони. Серія: право*, 2013 р. № 3 (41). С. 22-28.

22. Кодекс України про адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар / [Р. А. Каложний, А. Т. Комзюк, О. О. Погрібний та ін.]. [2-ге вид.]. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 655 с.

References:

1. Sambor, M. (2016) Efektyvnist administratyvno-deliktneho prava Ukrainy. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. *Yurydychni nauky. –Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal sciences, 2 (103), 45-48.* [in Ukrainian].

2. Mazurenko, V. I., Sambor, M. A., Gudovich, O. D. (2018) Pravovi osnovy taktyny dii polityseyskykh v umovakh nadzvychaynykh sytuatsii. *Naukovyi Zbirnyk IDUTSZ. – Scientific Collection of IDUCZ, 6, 122-140.* [in Ukrainian].

3. Sergeev, A. V. (2002) Pravovi osnovy diyalnosti orhaniv vnutrishnikh sprav v umovakh nadzvychaynykh sytuatsii tekhnolohenoho ta pryrodnoho kharakteru. *Pravo i bezpeka –Law and security, 2, 118-120.* [in Ukrainian].

4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 7 hrudnia 1984 roku. (1984) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (Art. 1 - 212²⁰) та <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top> (Art. 213 - 330). [in Ukrainian].

5. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynykenniu i poshyrenniu koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): zakon Ukrainy vid 17 bereznia 2020 roku. (2020) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/530-20#Text>. [in Ukrainian].

6. Poyasniuvalna zapyska 16.03.2020 do proektu zakonu Ukrainy pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynykennia i poshyrennia koronavirusnoi khvoroby (COVID-19). (2020) N. p. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68397. [in Ukrainian].

7. Vysnovok Holovnoho naukovy-ekspertnoho upravlinnia na proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zapobihannia vynykennia i poshyrennia koronavirusnoi khvoroby (COVID-19)», reestratsiinyi nomer № 3219 vid 16.03.2020. (2020) N. p. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68397. [in Ukrainian].

8. Kolpakov, V. K. (2008) Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo). Kyiv, Yurinkom Inter. [in Ukrainian].

9. Stakhov, A. I., Rummyantsev, N. V., Bocharov, S. N. et al. (2012) Administrativnaia otvetstvennost: ucheb. posobie dlya studentov vuzov, obuchayushchikhsya po spetsialnosti «Yurisprudentsiya» M. YUNIPPI-DIANA: Zakon i pravo. [in Russian].

10. Chyshko, K. O. (2016) Klasyfikatsiia obektiv administratyvnykh pravoporushen u sferi zabezpechennia hromadskoho poriadku ta hromadskoi bezpeky. *Pravo i suspilstvo – Law and society, 2, part 3, 135-142.* [in Ukrainian].

11. Hurzhii, A. V., Melnyk, Yu. O. (2015) Obiekt pravoporushennia yak kryterii strukturyzatsii administratyvno-deliktneho zakonodavstva. *Yurydychna nauka – Legal Science, 4, 14-19.* [in Ukrainian].

12. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: zakon Ukrainy vid 19 lystopada 1992 roku. (1992) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>. [in Ukrainian].

13. Okereshko, M. V. (2017) Poniattia i sklad administratyvnoho pravoporushennia, vchynenoho likarem u sferi okhorony zdorovia naselennia. *Molodji vchenyi - Young scientist, Traven*, 5.1 (45.1), 80-84. URL: <http://molodyvcheni.in.ua/files/journal/2017/5.1/21.pdf>. [in Ukrainian].

14. Obiektivna storona administratyvnoho pravoporushennia. N. d. N. p. URL: <https://jurisprudence.club/administrativnoe-uchebnik/obektivna-storona-administrativnogo.html>. [in Ukrainian].

15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 9 lypnia 1998 roku № 12-рр/98 u spravi № 17/81-97, 1-1/98 za konstytutsiinyim zvernenniam Kyivskoi miskoi rady profesiinykh spilok shchodo ofitsiinoho tlumachennia chastyny tretioi statii 21 Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainy (sprava pro tlumachennia terminu «zakonodavstvo»). (1998) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98>. [in Ukrainian].

16. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 roku. (1997) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

17. Sambor, M. A., Sambor, A. M. (2014) Povnovazhennia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia shchodo pryiniattia rishen, yakymy vyznachaiutsia sklady administratyvnykh pravoporushen. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi rady Ukrainy – Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 47-53. [in Ukrainian].

18. Pro zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoï khvoroby COVID-19, sprychynenoï koronavirusom SARS-CoV-2: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 bereznya 2020 r. № 211. (2020) URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP200211.html. [in Ukrainian].

19. Pro zakhody shchodo poperedzhennia ta zmnshennia vzhyvannia tiutunovykh vyrobiv i yikh shkidlyvoho vplyvu na zdorovia naselennia: zakon Ukrainy vid 22 veresnia 2005 roku. (2005) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2899-15#Text>. [in Ukrainian].

20. Pro vnesennia zmin do deiakykh aktiv Kabinetu Ministriv Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 travnia 2020 r. № 343. (2020) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/343-2020-%D0%BF#r11>. [in Ukrainian].

21. Belikova, O. V. (2013) Yurydychnyi sklad administratyvnoho pravoporushennia. *Derzhava ta rehiony. Seriya: pravo – State and regions. Series: Law*, 3 (41), 22-28 [in Ukrainian].

22. Kalyuzhnyi, R. A., Komziuk, A. T., Pohribnyi, O. O. et al. (2008) Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: naukovo-praktychnyi komentar Kyiv, Vseukrainska asotsiatsiia vydavtsiv «Pravova yednist». [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 23.06.2020

Самбор Н. А.

кандидат юридических наук, начальник сектора мониторинга Прилуцкого отдела полиции Главного управления Национальной полиции в Черниговской области (г. Чернигов - г. Прилуки, Украина)

СОСТАВ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВОНАРУШЕНИЯ ЗА НАРУШЕНИЕ ПРАВИЛ КАРАНТИНА ЛЮДЕЙ

В статье исследуется состав административного правонарушения по ст. 44³ Кодекса Украины об административных правонарушениях, которой дополнен Кодекс законом

Украины от 17 марта 2020 года. В условиях мирового и всеукраинской социальных кризисов, обусловленных распространением коронавирусной инфекции, угрожающей жизни и здоровью людей, Верховной Радой Украины введена административная ответственность за нарушение правил карантина людей. Норме ст. 44³ КУоАП со времени разработки законопроекта не присущи правовая определенность, ясность. Анализ этого административного правонарушения позволил сделать вывод о неоднозначности восприятия законности принятия органами местного самоуправления соответствующих ограничений, несоблюдение которых влечет административную ответственность по указанной статье. Кроме того, установлено, что введенные изменения в КУоАП создали конкуренцию норм Общей и Особенной частей КУоАП. Неудачно изложена норма создает недоразумения и в выяснении субъекта правонарушения. Целесообразно было бы разграничить административную ответственность физических лиц и должностных лиц субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: административное правонарушение, юридический состав, правила карантина людей.

Sambor M.,

Ph. D. in Law, Head of the monitoring Department
of the Pryluky Police Department the Main
Directorate of the National Police in Chernihiv Region
(Chernihiv - Pryluky, Ukraine)

COMPOSITION OF ADMINISTRATIVE OFFENSES FOR VIOLATION OF THE HUMAN QUARANTINE RULES

The article examines the composition of an administrative offense under Art. 44³ of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which supplemented the Code by the Law of Ukraine of March 17, 2020. In the context of global and national social crises caused by the spread of coronavirus infection, which threatens human life and health, the Verkhovna Rada of Ukraine introduced administrative liability for violating the rules on human quarantine. Norms of Art. 44³ CUAO since development of the bill legal certainty, clarity are not inherent. The analysis of the composition of this administrative offense allowed us to conclude that the perception of the legality of the adoption by local governments of the relevant restrictions, non-compliance with which entails administrative liability under this article.

The objective side of this offense is 1) violation of the rules for quarantine of people, 2) violation of sanitary and hygienic rules and regulations, 3) violation of sanitary and anti-epidemic rules and regulations. These acts can be committed in the form of action – active behavior, when the subject commits acts expressly prohibited by law, and inaction of the subject – passive behavior due to failure of the subject, established by law and defined in the decisions of local authorities municipality. The obligatory element of the objective side is the reference to the fact that the specified norms and rules should be contained in norms: 1) the Law of Ukraine «About protection of the population against infectious diseases», 2) other acts of the legislation, 3) decisions of local governments on questions control of infectious diseases.

In addition, it was found that the amendments to the Code of Administrative Offenses created competition between the norms of the General and Special Parts of the Code of Administrative Offenses. To comply with the fundamental principles of law and legislation, such as: observance of human and civil rights and freedoms, the rule of law, legality in the activities of state bodies, local governments, their officials – it is important to understand the content of administrative offenses under Art. 44³ CUAO. It is possible to achieve this, provided, first, the unification of the norms of the

General and Special Parts of the Code of Administrative Offenses, in particular, amendments to Art. 5 CUAO.

Unsuccessfully stated norm creates misunderstandings in clarifying the subject of the offense. It would be advisable to distinguish between administrative liability of individuals and officials of economic entities.

We believe that the adoption of these changes will serve the accessibility, transparency and clarity of administrative tort law, the rules of which will effectively serve the purposes of administrative liability, aimed at quality regulation of public relations to comply with quarantine restrictions aimed at curbing the spread of coronavirus infection.

Keywords: administrative offense, legal structure, rules of quarantine of people.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.170-181

УДК 342.951[342.7:614.253.8]

В. І. Теремецький,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права і процесу
Тернопільського національного
економічного університету
(м. Тернопіль, Україна)

e-mail: vladvokat333@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

Г. В. Муляр,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
процесу та криміналістики
Академії праці, соціальних відносин і туризму
(м. Київ, Україна)

e-mail: box0007@meta.ua

 <https://orcid.org/0000-0003-2636-0509>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПАЛІАТИВНИХ ПАЦІЄНТІВ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

У статті проаналізовано стан нормативно-правового забезпечення паліативної допомоги у с віті та в Україні. Виділено структурні елементи механізму адміністративно-правового забезпечення прав паліативних пацієнтів. Підтримано пропозиції вчених щодо доцільності розробки й затвердження Державної програми розвитку паліативної та хоспісної допомоги, а також створення Національної Координаційної Ради з питань паліативної та хоспісної допомоги. Запропоновано привести у відповідність до міжнародних стандартів методичну базу та медичні протоколи лікування паліативних хворих; передбачити можливість отримання бюджетних коштів недержавними суб'єктами; сформувати ефективну систему підготовки та підвищення кваліфікації медичних та соціальних працівників, які надають паліативну допомогу; посилити санкції за порушення законодавства про захист персональних даних.

Ключові слова: пацієнт, паліативна допомога, права паліативних пацієнтів, медична допомога, хоспіс.

© Теремецький В. І,
Муляр Г. В., 2020

Постановка проблеми. Проблема забезпечення прав паліативних пацієнтів актуалізувалася наприкінці ХХ століття. Вона була пов'язана з глибокими демографічними та соціальними змінами, що відбулися в більшості країн світу, у тому числі і в Україні. Ці проблеми пов'язані зі старінням населення та, відповідно, суттєвими зрушеннями в структурі захворюваності й смертності. Тобто з постарінням населення збільшуються важкість і тривалість хвороб, від яких страждають особи похилого віку, та істотно змінюється розподіл нозологічних форм захворювань, від яких люди йдуть з життя – фактично епідемія захворюваності та смертності, що вже сьогодні накладає нові складні організаційні та фінансові проблеми на національні системи охорони здоров'я практично всіх країн. Водночас виник особливий, невідомий раніше в історії цивілізації медико-соціальний парадокс: «додаткові роки життя», якими людство зобов'язано успіхам наукової медицини та вдосконаленням системи охорони здоров'я в розвинених країнах. Проте ці успіхи часто позначаються збільшенням частки пацієнтів із важкою інвалідністю й пацієнтів похилого віку, які потребують особливої допомоги з боку інших членів сім'ї та/або спеціального медико-соціального догляду з боку держави й суспільства. Відтак існує велика потреба в паліативній допомозі в усьому світі. З 58 млн. людей, які помирають щороку, щонайменше 60 % є невиліковно хворими і потребують паліативної допомоги. Онкологічні хворі є однією з найбільших за чисельністю груп населення, які потребують паліативної допомоги. Всесвітня організація охорони здоров'я прогнозує, що глобальна смертність від раку збільшиться з 7,9 млн. у 2007 р. до 11,5 млн. у 2030 р. Проте більшість паліативних пацієнтів (80 %) у різних країнах не мають доступу до лікарських засобів, які зменшують біль (ідеться про опіоїдні анальгетики) [1].

Не кращою є ситуація з доступом до паліативної допомоги в Україні, адже наразі створено лише 2 центри, 7 хоспісів та понад 60 самостійних відділень паліативної допомоги, що забезпечує доступ до 1 500 стаціонарних паліативних ліжок. І це при рекомендованій Всесвітньою організацією охорони здоров'я потребі в 3 500 ліжок. Функціонує лише 7 виїзних служб надання паліативної допомоги вдома для дорослих та дітей. За оцінками експертів, потреба у паліативній допомозі в Україні задоволена лише на 15 % [2]. Так лише в м. Київ близько 36 тис. пацієнтів потребують паліативної допомоги, а отримати можуть лише 3 тис. [3]. Наразі в країні бракує паліативних відділень, хоспісів і професійного медичного персоналу.

Водночас визначається низький рівень поінформованості різних верств населення, органів державної влади та місцевого самоврядування щодо паліативної допомоги, недостатнє нормативно-правове регулювання у сфері надання паліативної допомоги, відсутність системного підходу до організації її надання, міжвідомчої співпраці та інтегрованого підходу в цій сфері з урахуванням *пацієнт-сім'я-орієнтованого підходу* [2].

Усе це, безумовно, призводить до необхідності вдосконалення правового регулювання відносин у сфері охорони здоров'я. Зауважимо, що вітчизняна система охорони здоров'я впродовж багатьох років перебуває в стані перманентного реформування, у процесі якого приймаються різні національні та загальнодержавні програми, що кардинально не впливають на стан захищеності паліативних пацієнтів, кількість яких щороку збільшується. Крім того, сьогодні в Україні відсутня спрямована державна політика, яка відповідає міжнародним підходам у цій сфері, а наявна

нормативно-правова база не визначає засад і правових відносин, що забезпечують хворим у термінальній стадії належну доступність паліативної допомоги; існує термінологічна плутанина базових понять, відсутній нормативний акт, який цілісно визначає перелік прав паліативних пацієнтів тощо [4, с. 397]. Також бракує спеціальних юридичних норм, які, на зразок міжнародних нормативно-правових документів, передбачають необхідні організацію, адміністративно-правовий механізм і медико-соціальні відносини та процедури втілення в практику забезпечення прав людини на ефективну паліативну допомогу в разі важкої невиліковної хвороби, інвалідності, настання старості, що забезпечує покращання якості життя пацієнта, зменшення страждань і збереження людської гідності в останні дні та години життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правових засад паліативної допомоги присвячено наукові праці таких зарубіжних (N. Calanzani, R. Carlson, V. Curiale, L. Devich; R. Frank, B. Gomes, I. J. Higginson, M. Hoerger, P. McCrone, L. Perry, G. Schwing, A. Suzuki, G. Wayser та ін.) і вітчизняних (О. М. Бабійчук, О. В. Віннік, В. В. Галай, Ю. І. Губський, Д. Д. Дячук, Є. Й. Москвяк, Я. Ф. Радиш, А. В. Царенко, І. В. Чеховська, А. Л. Шевчик та ін.) учених. Проте, незважаючи на посилений науковий інтерес до досліджуваної проблематики, питанням адміністративно-правового забезпечення прав паліативних пацієнтів в Україні не приділено належної уваги.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є здійснення аналізу нормативно-правової бази паліативної та хоспісної допомоги у світі та в Україні (щодо адміністративно-правового забезпечення дотримання прав пацієнтів із важкими невиліковними хворобами в термінальній період життя) та розробка науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на створення сучасного медико-юридичного забезпечення відповідного напрямку охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Паліативна допомога є відносно новим видом медичної допомоги для українських громадян. Так Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» лише в 2011 році доповнений абз. 5 ч. 2 ст. 8, а також ст. 35-4 «Паліативна допомога» [5] згідно із Законом № 3611-VI від 07.07.2011 [6]. Натомість у більшості європейських країн паліативна допомога почала активно надаватись із початку XXI століття [7; 8].

Так у дослідженні науковців щодо наявності паліативної допомоги в 120 онкологічних центрах США вказується, що у 2009 році лише 23 % таких центрів були забезпечені ліжками для паліативних пацієнтів у терапевтичних відділеннях, 37 % пропонували стаціонарний хоспіс, 75 % надавали паліативну допомогу від 30 до 120 днів (згідно з медичним прогнозом очікуваної смерті паліативного хворого) [9].

У Великобританії, з 2000 року було розпочато декілька важливих національних та регіональних ініціатив, спрямованих на сприяння доступу до допомоги впродовж життя та поліпшенню якості обслуговування, включаючи План раку (NHS), затверджений у вересні 2000 року; план дій щодо включення паліативної допомоги в 34 регіональні мережі онкологічних захворювань; Клінічні рекомендації NICE щодо підтримуючої та паліативної допомоги дорослим, хворим на рак (2004), Ініціатива «Закінчення життєвої допомоги» (розпочата у 2003 р.), що містить Золоті стандарти (GSF) та інші. Наведене вище дозволило надавати високоякісну паліативну допо-

могу для дорослих. Була також прийнята програма «Краща допомога: кращий спосіб життя», орієнтована на дітей, молодь та сім'ї, які живуть із обмежувачими та небезпечними для життя умовами» (2012 р.) [10; 11].

Відповідно до закону «Про гарантування права на доступ до паліативної допомоги» [12], було розроблено плани розвитку паліативної допомоги, а також визначено структуру та порядок надання паліативної допомоги. Також зазначалося про необхідність прийняття протоколів лікування болю, які мають бути розроблені регіональною організацією охорони здоров'я (SROS). SROS також повинен визначити ресурси (як-от: мобільні групи з паліативної допомоги, відділення паліативної допомоги, ліжка для госпіталізації вдома, мережі паліативної допомоги), необхідні для досягнення поставлених цілей. У 2005 році у Франції було створено національний комітет із нагляду за розвитком паліативної допомоги та підтримкою до кінця життя. У 2008 році цей комітет розробив напрями розвитку паліативної допомоги в країні [13].

У 2005 році німецький Бундестаг офіційно оголосив поліпшення паліативної допомоги в пріоритетному порядку. Коаліційний договір (ХДС, ХСС та СПД) вперше згадав про паліативну допомогу, заявивши, що «є особлива потреба в поліпшенні догляду та лікування людей на останніх етапах їхнього життя. Багато людей, навіть пацієнти з серйозними захворюваннями, хотіли б отримувати паліативні послуги. З цієї причини правові положення, що регулюють послуги, договірні права й обов'язки, а також фінансування статутних систем охорони здоров'я та довготривалої допомоги зобов'язані включати правила, розроблені для забезпечення кращої паліативної допомоги» [14, с. 101]. Унаслідок цього право на амбулаторну спеціалізацію паліативної допомоги було впроваджено в закон у 2011 році [15].

У 1998–2003 роках міністр охорони здоров'я, добробуту та спорту Нідерландів ініціював програму стимулювання. Основний принцип полягав у тому, що паліативну допомогу повинні надавати якомога більше лікарів, медсестер, працівників, які працюють у звичайних не приватних закладах. Мета – поліпшити доступ та доступність до паліативної допомоги. Програма стимуляції передбачала заохочення науково-дослідних та інноваційних проектів, просування та керівництво паліативною допомогою та стимулювання інтеграції закладів хоспісу [16]. У 2007 році було розроблено загальнодержавну програму – план розвитку паліативної допомоги на 2007–2010 роки [17]) з трьома основними темами: організація та фінансування паліативної допомоги, підвищення якості та прозорості паліативної допомоги й освіти та компетенції паліативної допомоги (додаткова підготовка).

У Польщі паліативну допомогу було включено до Національної програми раку, яка дозволяє розвивати послуги паліативної допомоги в стаціонарах та амбулаторіях, що входять до онкологічних відділень за рахунок фінансування підтримки в 2005 році. Будь-який онкологічний диспансер (зазвичай розташований у кожній столиці провінції) повинен мати стаціонарне та амбулаторне відділення з паліативної допомоги або принаймні лікарняну групу підтримки, коли неможливе формування окремого відділення паліативної допомоги. Було введено відповідальну особу за організацію паліативної допомоги – Національний консультант паліативної медицини, у воеводствах – регіональних консультантів. Національний консуль-

тант паліативної медицини (лікар зі спеціальністю з паліативної медицини) повинен зосереджувати увагу на розвитку паліативної допомоги в кожному адміністративному окрузі з доступом до амбулаторного відділення та домашньої допомоги. Положення польського законодавства щодо паліативної допомоги відповідають більшості принципів та рекомендацій міжнародних організацій. Це призвело до прийняття Програми паліативної допомоги [18; 19] Згідно з цією програмою, паліативна допомога має надаватись на загальнодержавному рівні безоплатно на будь-якій території і бути інформаційно доступною.

У 2014 році Всесвітня асамблея охорони здоров'я (ВОЗ) прийняла новаторську резолюцію щодо паліативної допомоги. Резолюція WHA67.19 (2014) «Посилюючи паліативну допомогу в якості компоненту комплексної допомоги, що надається протягом життя», закликає всі держави здійснювати заходи щодо розвитку паліативної допомоги [20]. Цей документ «спровокував» підготовку та прийняття багатьох інших взаємопов'язаних декларацій, резолюцій тощо, які публікувалися в результаті проведення глобальних, міжнародних зустрічей фахівців: Європейської декларації з паліативної допомоги (2014), Мумбайської декларації з педіатричної допомоги (2014), Монреальської декларації з паліативної і хоспісної допомоги (2014).

Було сформульовано рекомендації щодо інтеграції паліативної допомоги в національні системи охорони здоров'я та акцентовано увагу на тому, що будь-яка особа, котра потребує паліативної допомоги, повинна мати можливість отримати доступ до паліативної допомоги без надмірної затримки в умовах, які, наскільки це можливо, відповідають її потребам та уподобанням та незалежно від культурного, етнічного чи іншого походження. Політика охорони здоров'я має визнавати право людей на якісну паліативну допомогу незалежно від характеру захворювання, яким вони страждають, і це не повинно залежати від фінансових можливостей пацієнтів або їх неофіційних доглядачів [21].

Наведене вище дозволяє звернути увагу на такі структурні елементи адміністративно-правового забезпечення прав паліативних пацієнтів, як наявність 1) нормативно-правової бази, яка б гарантувала своєчасність і доступність паліативних послуг, а також цілісно визначила перелік прав паліативних пацієнтів; 2) державної програми (плану, стратегії) розвитку паліативної допомоги; 3) інституційного механізму реалізації державної програми (плану, стратегії). 4) кваліфікованого медичного персоналу зі спеціальною підготовкою; 5) ефективного механізму фінансування державних програм із паліативної допомоги; 6) ефективного механізму адміністративної відповідальності й забезпечення збереження медичної таємниці, права на інформацію.

Зауважимо, що сьогодні в Україні відсутня державна політика щодо розвитку паліативної допомоги. У 2016 році урядом Гройсмана було розроблено проект Стратегії розвитку паліативної допомоги в Україні на період до 2027 року, яка й досі не схвалена. Фінансовий механізм державного управління паліативною та хоспісною допомогою в Україні є нерегульованим на нормативно-правовому рівні. Так на практиці суб'єкти, що забезпечують медико-соціальну опіку, надають паліативні послуги й отримують фінансування з державного чи місцевого бюджетів, залежно від їх галузевої приналежності чи форми власності. У вітчизняному бюджетному законодавстві не передбачено можливості отримання бюджетних коштів недержавними

суб'єктами, які надають паліативні послуги, такі кошти спрямовуються виключно до державних медичних закладів. Указаний підхід до фінансування паліативної й хоспісної допомоги призводить до порушення принципів субсидіарності та рівноправності суб'єктів, які надають таку допомогу, конкуренції в її наданні, монополізації ринку, низьких рівнів якості й ефективності соціально-медичних послуг та ін.

Серйозним упущенням з боку держави в частині розвитку такої допомоги та зменшення смертності в Україні є те, що бюджетні кошти виділяються переважно на державні програми лікування онкологічних захворювань, а коштів на їх ранню діагностику, профілактику та запобігання в держбюджеті не передбачено. Тому сьогодні рівень організації роботи з профілактики захворювань на рак є критично низьким. Населення не обізнане з ризиками розвитку цих захворювань, не усвідомлює необхідність профілактичного медогляду, що призводить до виявлення раку на пізніх його стадіях.

Макросередовище й нормативно-правове забезпечення складають сукупність положень статей Конституції України, якими гарантовано права людини на життя і здоров'я, повагу до її гідності; чинних актів законодавства, підзаконних нормативно-правових актів (накази МОЗ України [22; 23; 24] та ін.), які регулюють суспільні відносини, діяльність державних і недержавних суб'єктів у системі паліативної та хоспісної допомоги. Аналіз законодавчих, нормативно-правових актів дає підстави зробити висновок, що адміністративно-правове забезпечення не врегульовує належним чином питання забезпечення прав паліативних пацієнтів. Незважаючи на те, що, відповідно до ст. 49 Конституції України, державою гарантовано кожному громадянину право на охорону здоров'я, медичну допомогу, до Основ законодавства України про охорону здоров'я внесено окремі зміни та доповнення, але системної нормативно-правової бази паліативної та хоспісної допомоги немає. Відтак не врегульованими залишаються фінансовий механізм; стандартизація і ліцензування такої допомоги; кадрове забезпечення; забезпечення паліативних пацієнтів знеболювальними препаратами, організаційний механізм міжсекторальної і міжвідомчої співпраці; механізм надання послуг такої допомоги благодійниками, волонтерами тощо.

Крім того, низький рівень поінформованості в Україні (лише 3 % населення розуміють поняття «паліативна допомога» [25, с. 190] також є причиною невеликої активності недержавних організацій та благодійників щодо участі в реалізації завдань паліативної допомоги, навчання, наданні психологічної і соціальної підтримки хворим та їхнім рідним.

Існуюча сьогодні в Україні жорстка система контролю за обігом опіоїдних анальгетиків унеможливує забезпечення нормального, цивілізованого доступу до абсолютного необхідних знеболювальних ліків для людей, що страждають від нестерпного болю. До того ж відсутні інституційні та людські ресурси для створення мережі закладів та служб паліативної допомоги, методична база, стандарти та медичні протоколи, система підготовки й підвищення кваліфікації медичних та соціальних працівників, які надаватимуть паліативну допомогу [26]. Підвідомче розмежування закладів охорони здоров'я та соціального захисту ускладнює формування комплексу необхідних медичних та соціальних заходів, які передбачає паліативна допомога, а отже, і системи паліативної допомоги загалом [27, с. 679].

Висновки. На підставі аналізу зарубіжного досвіду встановлено, що механізм адміністративно-правового забезпечення прав паліативних пацієнтів складається з таких структурних елементів, як: нормативно-правова база, що гарантує своєчасність і доступність паліативних послуг, а також чітко визначає перелік прав паліативних пацієнтів; державна програма (план, стратегія) розвитку паліативної допомоги; інституційний механізм забезпечення прав паліативних пацієнтів; кваліфікований персонал із спеціальною підготовкою; ефективний механізм фінансування державних програм з паліативної допомоги; гарантії забезпечення збереження медичної таємниці, права на інформацію.

Доведено, що в Україні відсутній ефективний механізм адміністративно-правового забезпечення прав паліативних пацієнтів.

Підтримано пропозиції вчених щодо доцільності розробки й затвердження Державної програми розвитку паліативної та хоспісної допомоги, а також створення Національної Координаційної Ради з питань паліативної та хоспісної допомоги [27, с. 680].

Запропоновано: а) привести у відповідність до міжнародних стандартів методичну базу та медичні протоколи лікування паліативних хворих; б) передбачити можливість отримання бюджетних коштів недержавними суб'єктами, що надають паліативні послуги, сприяючи таким чином конкуренції на ринку надання паліативних послуг, а також, уникаючи монополізації цього ринку, низьких рівнів якості й ефективності соціально-медичних послуг; в) сформувати ефективну систему підготовки й підвищення кваліфікації медичних та соціальних працівників, які надаватимуть паліативну допомогу; г) встановити більш жорсткі санкції за порушення законодавства про захист персональних даних.

Перспективним напрямом для вітчизняних наукових досліджень є питання захисту персональних даних паліативних хворих.

Використані джерела:

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. Кількість випадків захворювання на рак збільшується або зменшується у світі» (1 квітня 2008 р.). URL: www.who.int/features/ga/15/en/index.html
2. Про схвалення Стратегії розвитку паліативної допомоги в Україні на період до 2027 року. Проект розпорядження кабінету міністрів України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/NT2577>
3. У Києві паліативної допомоги потребують 36 тисяч осіб. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2559258-u-kyevi-paliativnoi-dopomogi-potrebut-36-tisac-osib.html>
4. Чеховська І. В. Медичне право України: навч. посіб. Ірпінь: Університет ДФС України, 2020. 480 с.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
6. Про внесення змін до Основ законодавства України про охорону здоров'я щодо удосконалення надання медичної допомоги закон України від 07.07.2011 № 3611-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3611-17#Text>
7. Carlson R. W., Devich L., Frank RR (1988). Development of a Comprehensive Supportive Care Team for the Hopelessly Ill on a University Hospital Medical Service. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 259(3), 378. doi:10.1001/jama.1988.03720030038030 URL: <https://europepmc.org/article/med/3336162>

8. Hoerger M., Wayser G., Schwing G., Suzuki A., Perry L. Impact of Interdisciplinary Out-patient Specialty Palliative Care on Survival and Quality of Life in Adults With Advanced Cancer: A Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials. URL: <https://europepmc.org/article/pmc/pmc6546936>

9. Gomes, B., Calanzani, N., Curiale, V., McCrone, P., Higginson, I. J. (2013). Effectiveness and cost-effectiveness of home palliative care services for adults with advanced illness and their caregivers. Cochrane Database of Systematic Reviews. DOI:10.1002/14651858.cd007760.pub2 URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4473359/>

10. End of life care. NHS. URL: <https://www.nhs.uk/conditions/end-of-life-care/>

11. Національна програма догляду за життям 2012. URL: <http://www.endoflifecare.nhs.uk/about-us.aspx>

12. Loi n°99-477 du 9 juin 1999 visant à garantir le droit à l'accès aux soins palliatifs. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000212121>

13. Programme de développement des soins palliatifs 2008-2012. URL: https://solidarites-sante.gouv.fr/IMG/pdf/Programme_de_developpement_des_soins_palliatifs_2008_2012.pdf

14. Gemeinsam für Deutschland. Mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag von CDU, CSU und SPD. URL: https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/05_11_11_Koalitionsvertrag_Langfassung_navigierbar_0.pdf?file=1&type=field_collection_item&id=543

15. Gesetze und Verordnungen. URL: <https://www.bundesgesundheitsministerium.de/service/gesetze-und-verordnungen/abgeschlossene-gesetzgebung-und-verordnungsverfahren/w/w.html>

16. Bosch X. (2000). Spain launches national plan for palliative care. *BMJ*, 320(7243), 1162-1162. doi:10.1136/bmj.320.7243.1162 URL: <https://www.bmj.com/content/320/7243/1162.1>

17. Plan van Aanpak Palliatieve Zorg 2008-2010. URL: [https://www.netwerkpalliatievezorg.nl/Portals/99/planvanaanpakpalliatievezorg2008-2010\[1\].pdf](https://www.netwerkpalliatievezorg.nl/Portals/99/planvanaanpakpalliatievezorg2008-2010[1].pdf)

18. Program specjalizacji w Medycynie Paliatywnej. URL: <https://www.cmkp.edu.pl/wp-content/uploads/2013/07/MedPaliaProgPodst1999.pdf>

19. Opieka Paliatywna. Medycyna Paliatywna – medycyna bez bólu. URL: <https://hospicjum-palium.pl/nowy/public/wydarzenia10/czytelnia2.pdf>

20. Огляд офіційних програмних документів міжнародних організацій щодо паліативної та хоспісної допомоги. URL: <https://www.prostir.ua/?news=korotkyj-ohlyad-ofitsijnyh-prohrannyh-dokumentiv-deyakyh-mizhnarodnyh-orhanizatsij-schodo-paliatyvnoji-ta-hospisnoji-dopomohy>

21. Pawson R., Greenhalgh T., Harvey G., Walshe K. (2005). Realist review - a new method of systematic review designed for complex policy interventions. *Journal of Health Services Research & Policy*, 10(1_suppl), 21-34. doi:10.1258/1355819054308530 URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16053581/>

22. Про затвердження заходів щодо розвитку паліативної допомоги в Україні на 2009-2010 рр. Наказ МОЗ України від 26.06.2009 № 463. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MOZ9704>

23. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку потреби населення у медичній допомозі. П. V-Розрахунок потреби населення у паліативній допомозі. Наказ МОЗ України від 15.07.2011 № 420. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/52492__52492

24. Про створення робочої групи з питань удосконалення нормативно-правових актів щодо знеболення паліативних пацієнтів з хронічним больовим синдромом. Наказ МОЗ України від 04.11.2011 № 759. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/24690__24690

25. Лавриненко О. О., Рогова О. Г., Панасюк С. А. Коментар медичного законодавства України. К.: Професіонал, 2017. 360 с.

26. Проект Концепції Державної програми розвитку паліативної та хоспісної допомоги в Україні. URL: <https://novitsky.livejournal.com/110991.html>

27. Chekhovska I. V., Balynska O. M., Blahuta R. I., Sereda V. V., Mosondz S. O. Euthanasia or palliative care: legal principles of the implementation in the context of the realization of human rights to life. *Wiadomości Lekarskie* 2019, tom LXXII, nr 4. P. 677-681. URL: http://wl.med-list.org/2019_04_33/

References:

1. Vsesvitnia orhanizatsiia okhorony zdorovia. Kil'kist wypadkiv zakhvoriuvannia na rak zbilshuietsia abo zmnshuietsia u sviti» (1 kvitnia 2008 r.). (2008) N. p. URL: www.who.int/features/ga/15/en/index.html. [in Ukrainian].

2. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku paliativnoi dopomohy v Ukraini na period do 2027 roku. Proekt rozporiadzhennia kabinetu ministriv Ukrainy. N. d. N. p. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/NT2577>. [in Ukrainian].

3. U Kyievi paliativnoi dopomohy potrebuut 36 tysiach osib. N. d. N. p. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2559258-u-kyievi-paliativnoi-dopomogi-potrebuut-36-tisac-osib.html>. [in Ukrainian].

4. Chekhovska, I. V. (2020) *Medyčne pravo Ukrainy: navch. posib*. Irpin: Universytet DFS Ukrainy. [in Ukrainian].

5. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia. Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 № 2801-XII. (1992) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>. [in Ukrainian].

6. Pro vnesennia zmin do Osnov zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia shchodo udoskonalennia nadannia medychnoi dopomohy zakon Ukrainy vid 07.07.2011 № 3611- VI. (2011) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3611-17#Text>. [in Ukrainian].

7. Carlson R. W., Devich, L., Frank, R. R. (1988). Development of a Comprehensive Supportive Care Team for the Hopelessly Ill on a University Hospital Medical Service. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 259(3), 378. DOI:10.1001/jama.1988.03720030038030. URL: <https://europepmc.org/article/med/3336162>. [in English].

8. Hoerger, M., Wayser, G., Schwing, G., Suzuki, A., Perry, L. Impact of Interdisciplinary Outpatient Specialty Palliative Care on Survival and Quality of Life in Adults With Advanced Cancer: A Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials. N. p. URL: <https://europepmc.org/article/pmc/pmc6546936>. [in English].

9. Gomes, B., Calanzani, N., Curiale, V., McCrone, P., Higginson, I. J. (2013). Effectiveness and cost-effectiveness of home palliative care services for adults with advanced illness and their caregivers. *Cochrane Database of Systematic Reviews*. N. p. DOI:10.1002/14651858.cd007760.pub2. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4473359/>. [in English].

10. End of life care. NHS. N. d. N. p. URL: <https://www.nhs.uk/conditions/end-of-life-care/> [in English].

11. Natsionalna prohrama dohliadu za zhyttiam 2012. N. p. URL: <http://www.endoflifecare.nhs.uk/about-us.aspx>. [in Ukrainian].

12. Loi n°99-477 du 9 juin 1999 visant à garantir le droit à l'accès aux soins palliatifs. (1999) N. p. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT00000212121>. [in French].

13. Programme de développement des soins palliatifs 2008-2012. (2012) URL: https://solidarites-sante.gouv.fr/IMG/pdf/Programme_de_developpement_des_soins_palliatifs_2008_2012.pdf. [in English].

14. Gemeinsam für Deutschland. Mit Mut und Menschlichkeit. Koalitionsvertrag von CDU, CSU und SPD. N. d. N. p. URL: https://www.cdu.de/system/tdf/media/dokumente/05_11_11_Koalitionsvertrag_Langfassung_navigierbar_0.pdf?file=1&type=field_collection_item&id=543. [in German].

15. Gesetze und Verordnungen. URL: <https://www.bundesgesundheitsministerium.de/service/gesetze-und-verordnungen/abgeschlossene-gesetzgebung-und-verordnungsverfahren/w/w.html> [in German].

16. Bosch, X. (2000). Spain launches national plan for palliative care. *BMJ*, 320(7243), 1162-1162. DOI:10.1136/bmj.320.7243.1162. N. p. URL: <https://www.bmj.com/content/320/7243/1162.1>. [in English].

17. Plan van Aanpak Palliatieve Zorg 2008-2010. (2010) N. p. URL: [https://www.netwerk-palliatievezorg.nl/Portals/99/planvanaanpakpalliatievezorg2008-2010\[1\].pdf](https://www.netwerk-palliatievezorg.nl/Portals/99/planvanaanpakpalliatievezorg2008-2010[1].pdf). [in Dutch].

18. Program specjalizacji w Medycynie Paliatywnej. N. d. N. p. URL: <https://www.cmkp.edu.pl/wp-content/uploads/2013/07/MedPaliaProgPodst1999.pdf>. [in Poland].

19. Opieka Paliatywna. Medycyna Paliatywna – medycyna bez bólu. N. d. N. p. URL: <https://hospicjum-palium.pl/nowy/public/wydarzenia10/czytelnia2.pdf>. [in Poland].

20. Ohliad ofitsiinykh prohramnykh dokumentiv mizhnarodnykh orhanizatsii shchodo paliatyvnoi ta khospisnoi dopomohy. N. d. N. p. URL: <https://www.prostir.ua/?news=korotkyj-ohlyad-ofitsiinyh-prohramnyh-dokumentiv-deyakyh-mizhnarodnyh-orhanizatsij-schodo-paliatyvnoi-ta-hospisnoi-dopomohy> [in Ukrainian].

21. Pawson, R., Greenhalgh, T., Harvey, G., Walshe, K. (2005). Realist review - a new method of systematic review designed for complex policy interventions. *Journal of Health Services Research & Policy*, 10 (1 suppl), 21-34. DOI: 10.1258/1355819054308530. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16053581/>. [in English].

22. Pro zatverdzhennia zakhodiv shchodo rozvytku paliatyvnoi dopomohy v Ukraini na 2009-2010 rr. Nakaz MOZ Ukrainy vid 26.06.2009 № 463. (2009) N. p. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/MOZ9704>. [in Ukrainian].

23. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku potreby naselennia u medychnii dopomozi. P. V-Rozrakhunok potreby naselennia u paliatyvni dopomozi. Nakaz MOZ Ukrainy vid 15.07.2011 № 420. (2011) N. p. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/52492__52492. [in Ukrainian].

24. Pro stvorennia robochoi hrupy z pytan udoskonalennia normatyvno-pravovykh aktiv shchodo znebolennia paliatyvnykh patsientiv z khronichnym bolovym syndromom. Nakaz MOZ Ukrainy vid 04.11.2011 № 759. (2011) N. p. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/24690__24690. [in Ukrainian].

25. Lavrynenko, O. O., Rohova, O. H., Panasiuk, S. A. (2017) Komentar medychnoho zakonodavstva Ukrainy. Kyiv: Profesional. [in Ukrainian].

26. Proekt Kontseptsii Derzhavnoi prohramy rozvytku paliatyvnoi ta khospisnoi dopomohy v Ukraini. N. d. N. p. URL: <https://novitsky.livejournal.com/110991.html>. [in Ukrainian].

27. Chekhovska, I. V., Balynska, O. M., Blahuta, R. I., Sereda, V. V., Mosondz, S.O. (2019) Euthanasia or palliative care: legal principles of the implementation in the context of the realization of human rights to life. *Wiadomości Lekarskie*, vol. LXXII, 4, 677-681. URL: http://wl.medlist.org/2019_04_33/. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 18.07.2020

Теремецкий В. И.,
доктор юридических наук, доцент,
профессор кафедры гражданского права и процесса
Тернопольского национального экономического университета,
(г. Тернополь, Украина)

Муляр Г. В.,
кандидат исторических наук, доцент,
доцент кафедры уголовного права, процесса и криминалистики
Академии труда, социальных отношений и туризма
(г. Киев, Украина)

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ ПАЛЛИАТИВНЫХ ПАЦИЕНТОВ: УКРАИНСКИЙ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

В статье проанализировано состояние нормативно-правового обеспечения паллиативной помощи в мире и в Украине. Выделены структурные элементы механизма административно-правового обеспечения прав паллиативных пациентов. Поддержаны предложения ученых о целесообразности разработки и утверждения Государственной программы развития паллиативной и хосписной помощи, а также создание Национального Координационного Совета по вопросам паллиативной и хосписной помощи. Предложено привести в соответствие с международными стандартами методическую базу и медицинские протоколы лечения паллиативных больных; предусмотреть возможность получения бюджетных средств негосударственными субъектами; сформировать эффективную систему подготовки и повышения квалификации медицинских и социальных работников, оказывающих паллиативную помощь; усилить санкции за нарушение законодательства о защите персональных данных.

Ключевые слова: пациент, паллиативная помощь, права паллиативных пациентов, медицинская помощь, хоспис.

Teremetsky V.,
Doctor of Legal Sciences, Associate Professor,
Professor of Civil Law and Procedure Department
Ternopil National Economic University
(Ternopil, Ukraine)

Muliar H.,
Candidate of History, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Criminal Law,
Process and Criminology,
Academy of Labour, Social Relations and Tourism
(Kyiv, Ukraine)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEEING OF THE RIGHTS OF PALLIATIVE PATIENTS: UKRAINIAN AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

The regulatory base of palliative and hospice care in the world and in Ukraine has been analyzed. It has been noted that palliative care is a relatively new type of medical care for Ukrainian citizens, since it appeared only in 2011 in the Law of Ukraine "Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care".

International legislation on administrative and legal provision of observing the rights of patients with serious incurable diseases in the terminal period of life has been studied. The need to adhere to the recommendations on the integration of palliative care into national health care systems has been emphasized. Three main areas: access to palliative services regardless of cultural, ethnic or other origin; quality of providing palliative services, independence from the financial capabilities of patients or their informal caretakers have been singled out.

The structural elements of the mechanism of administrative and legal provision of the rights of palliative patients have been highlighted. It has been proved that there is no effective mechanism of administrative and legal provision of the rights of palliative patients in Ukraine.

The author has supported the propositions of scholars on the expediency of developing and approving the State Program for the Development of Palliative and Hospice Care, as well as the establishment of the National Coordinating Council for Palliative and Hospice Care. The author has offered to bring the methodological base and medical protocols of treatment of palliative patients in line with international standards; to provide the possibility of receiving budget funds by non-governmental entities providing palliative services, thus promoting competition at the market of palliative services, as well as avoiding the monopolization of this market, low levels of quality and efficiency of social and medical services; to form the effective system of training and advanced training of medical and social employees who will provide palliative care; to establish tougher sanctions for violations of the legislation on personal data protection.

Keywords: a patient, palliative care, rights of palliative patients, medical care, hospice.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2524-0323.90.182-195
УДК 342.15

О. О. Гулак,
аспірант Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
(м. Київ, Україна)
e-mail: gulak112233@ukr.net
 <https://orcid.org/0000-0002-0246-5683>

РЕАЛІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА МІСЦЕВОМУ ТА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНЯХ

Попри широке вживання поняття «екологічна політика» в нормативних актах, його зміст у них не розкривається. Це зумовлює актуальність наукових пошуків у даному векторі. Стаття присвячена дослідженню природи й сутності, специфіки реалізації екологічної політики України на місцевому та регіональному рівнях. Аналіз екологічної політики крізь призму юридичної природи державного управління у сфері довкілля дозволяє виділити її напрями та рівні здійснення (державний та місцевий/регіональний). Реалізація державної екологічної політики на місцях здійснюється одночасно трьома системами: системою місцевих рад та їх виконавчих органів, системою місцевих державних адміністрацій та системою територіальних органів виконавчої влади у сфері екологічного управління. Суб'єкти цих систем взаємодіють між собою на засадах координації й субординації та наділені широкими повноваженнями у сфері екологічного управління в межах територій їх розташування.

Ключові слова: екологічна політика, державна політика, принципи, місцеві органи влади, управління відходами та ресурсами, відповідальність, сталий розвиток.

Постановка проблеми. Забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги є конституційним обов'язком держави, який здійснюється за допомогою комплексу екологічних, економічних, адміністративних та правових заходів. Реалізація таких заходів відбувається в різноманітних напрямках та на всіх рівнях публічного управління (державному та місцевому), і у цілому може бути віднесена до поняття екологічної політики.

Прикметно, що попри широке вживання поняття «екологічна політика» в нормативних актах, його зміст у них не розкривається. Така ситуація зумовлює актуальність наукових пошуків у даному векторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На відміну від європейських та інших держав, науковий доробок українських учених у даній сфері лише формується. Представники різних галузей права досліджують екологічну функцію держави, екологічні права та обов'язки людини й громадянина, екологічну безпеку, а також у державному управлінні тощо. Тож можна виокремити внесок у їх вивчення Д. Ветвицького, В. Андрейцева, А. Гегмана, М. Краснової, В. Глухої, І. Крайнова, І. Мамчук,

Н. Камінської, І. Трофімова, С. Фролова, О. Аргат, Г. Гуменюк, А. Зигун, М. Кравченка, О. Малей, В. Нестеровича, Ю. Олегниченко, М. Шафоростової, К. Хлабистової та ін.. Водночас, зауважимо, що відсутні комплексні наукові роботи, присвячені розкриттю особливостей екологічної політики на сучасному етапі державотворення й правотворення України.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення природи й сутності, специфіки реалізації екологічної політики України на місцевому та регіональному рівнях.

Виклад основного матеріалу. Так, на думку Д. Ветвицького, екологічну політику можна представити як систему цілей і дій органів безпеки держави й задоволення екологічних потреб населення. Причому, з урахуванням світового досвіду здійснення державної екологічної політики автор робить висновок, що державна екологічна політика – це комплекс засобів і заходів, спрямованих суспільством і державою на охорону та оздоровлення довкілля, ефективне поєднання природокористування й природоохорони та забезпечення нормальної життєдіяльності громадян, який має два виміри, зокрема, нормативний і регуляційний [1].

Дослідник Н. Малиш розглядає екологічну політику як сукупність засобів і заходів, пов'язаних із впливом суспільства на природу і спрямованих на забезпечення екологічно збалансованого розвитку й цивілізованості. Екологічну політику, на думку автора, треба розуміти, як координуючу першооснову, яка формує і приводить у рух ресурси підприємства (організації), для досягнення цілей у сфері раціонального природокористування, охорони навколишнього середовища й забезпечення екологічної безпеки за допомогою політичних, економічних, юридичних, освітніх та інших заходів [2]. О. Мягченко вважає, що державна екологічна політика – це система заходів, пов'язаних із запобіганням негативним впливам суспільства на природу [3].

У нормативному аспекті екологічну політику розглядає вчена В. Глуха, зокрема, як сукупність міжнародних, державних і регіональних правових актів, інструкцій і стандартів, що доводять загальні юридичні вимоги до кожного конкретного об'єкта й забезпечують його зацікавленість у виконанні та втіленні в життя цих вимог. Тільки якщо всі ці складові відповідають одна одній за змістом і темпам розвитку, тобто складають єдину систему охорони навколишнього природного середовища, можна розраховувати на успіх [4, с. 11].

Суміжним із поняттям екологічної політики є поняття державного управління: в екологічній сфері, природокористування, природних ресурсів, охорони довкілля. Серед науковців поширеними також є поняття «екологічний менеджмент», «еколого-економічне управління», «управління природоохоронною діяльністю» та інше.

За визначенням Л. Мельника та М. Шапочки, державне управління природокористуванням – це діяльність держави, спрямована на організацію раціонального використання та відтворення природних ресурсів, охорону навколишнього середовища, а також забезпечення законності в еколого-економічних відносинах [5].

О. Лазор вказує, що управління в галузі екології та природних ресурсів означає вплив суспільства на довкілля, зокрема на його охорону, раціональне використання та відтворення, а управління, як процес у сфері екології та природних ресурсів, означає правомірність відповідних інституцій – державних, самоврядних та громадських – здійснювати ті чи інші функції, а саме: законодавчі, організаційно-розпорядчі, координаційні, представницькі, контрольні тощо [6].

У дисертаційному дослідженні К. Рябець управління охороною навколишнього природного середовища характеризується як спрямування та керівництво діями з приводу забезпечення виконання норм і вимог природоохоронного законодавства, а для управління природокористуванням відповідно – природоресурсового законодавства [7].

Цікавим видається підхід Е. Ашикової щодо розгляду «державного управління реалізацією екологічної політики на регіональному рівні», зокрема авторка його розуміє як сукупність форм, способів і методів, застосовуваних органами державної влади в процесі законодавчого та нормативно-правового урегулювання існуючих екологічних проблем з метою забезпечення їх вирішення, задоволення необмежених потреб суспільства в умовах обмеженості природних ресурсів та вироблення і вжиття заходів, спрямованих на відтворення й збереження цих ресурсів [8, с. 30].

Поділяючи науковий підхід Е. Ашикової, дослідники В. Андрієнко та В. Шако виділяють механізм реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні, під яким розуміють сукупність важелів, інструментів і регламентуючих методів, використання яких суб'єктами екологічного управління забезпечує перетворення вихідних рішень (створення еколого-економічних передумов сталого розвитку регіонів) на результат (еколого-безпечне довкілля) [9, с. 5]. Аналіз екологічної політики крізь призму юридичної природи державного управління у сфері довкілля дозволяє виділити її напрями та рівні здійснення (державний та місцевий/ регіональний).

В основу формування державної екологічної політики закладено територіальний принцип, який зумовлений як біологічним та ландшафтним різноманіттям, так і непропорційним рівнем урбанізації, промислового навантаження та техногенними особливостями територій. Цей принцип покликаний забезпечити врахування та поєднання національних та місцевих інтересів у сфері охорони навколишнього природного середовища, але на практиці, на жаль, цього не відбувається.

Так практично кожна область чи регіон (територія декількох областей) України має екологічні проблеми, які не розв'язуються роками та досягають масштабів екологічної катастрофи. Наприклад, спільною для всіх областей України є проблема поводження з відходами, розв'язання якої належить до компетенції місцевих органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Не менш серйозною є проблема незаконної вирубки лісів, яка є актуальною для західних областей України.

Зокрема, як свідчить дослідження британської неурядової організації Earthsight, що протягом двох років розслідувала корупцію у сфері лісоматеріалів, Україна є найбільшим постачальником «чорної» деревини в ЄС. Обсяги вивозу перевищують усі країни Латинської Америки, Африки та Південної Азії разом. Зазначається, що в 2017 році обсяг європейського імпорту деревини з України перевищив позначку в 1 млрд. доларів, причому щонайменше 40 % цього лісу було заготовлено або продано незаконно, за допомогою корупційних дій [10]. Притім відповідальними за охорону і захист лісів є конкретні органи місцевого самоврядування, на території яких здійснюється незаконна вирубка лісу, та/або територіальні органи державної влади, які реалізують право державної власності на ліси та здійснюють контроль за додержанням законодавства про ліси на відповідній території.

Природне скупчення зближених покладів бурштинових руд на територіях Рівненської, Волинської та Житомирської областей забезпечило там незаконний видобуток бурштину в колосальних обсягах. Для усвідомлення масштабів видобутку наведемо наступні факти. Україна перебуває на третьому місці у світі по видобутку бурштину, але при тім більше 90 відсотків видобутку є незаконним, тобто держава не отримує як мінімум 500 мільйонів доларів на рік.

Екологічним наслідком незаконного бурштинокопання є забруднення водних об'єктів, знищення лісів та пошкодження ґрунту. У лісах державних лісогоспідприємств, які координуються Київським, Волинським, Житомирським та Рівненським обласними управліннями лісового та мисливського господарства, через незаконний видобуток бурштину пошкоджено понад 6 тис. гектарів землі [10]. Попри намагання відповідальних за вказану ситуацію органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади сформувати громадську думку про те, що коріння проблеми полягає у відсутності відповідного законодавства, очевидним є наявність у них всіх необхідних повноважень для розв'язання цієї проблеми, адже чинне законодавство встановлює їх обов'язки забезпечувати захист та охорону ґрунтів, лісів, вод, а також запобігати будь-якій незаконній та небезпечній для довкілля діяльності.

Особлива техногенна ситуація склалася на Донбасі. Унаслідок руйнування всієї промислової інфраструктури знищені національні парки, ландшафти, рослинність, забруднені ґрунти регіону. Екологи зазначають, що проведення військових дій на цих територіях призвело до затоплення шахт та вихід шахтних вод на поверхню, руйнування очисних споруд, хімічного та радіаційного забруднення водних ресурсів, забруднення атмосферного повітря та ґрунтів, розсіювання хімічних речовин унаслідок розривів снарядів, мін, бомб тощо, руйнування місць зберігання небезпечних хімічних речовин, відходів, їхнє згоряння [11].

Наведені приклади ілюструють взаємозв'язок між основними екологічними проблемами відповідної території та особливостями її природних систем, чим підтверджується провідна роль саме органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади в проведенні безпосередніх екологічних заходів на таких територіях. Отже, у контексті аналізу причин незадовільної екологічної ситуації в нашій державі особливої уваги потребує розгляд реалізації екологічної політики на місцевому рівні.

Територіальний принцип, який закладено в побудову інституційної інфраструктури по реалізації природоохоронної політики, дозволяє виділити два рівні такої реалізації: державний та місцевий. На державному рівні екологічну політику здійснює Верховна Рада України шляхом визначення основних напрямів цієї політики, затвердження національної стратегії охорони навколишнього природного середовища; Кабінет Міністрів України через формування державної політики, нормативно-правове забезпечення, державний нагляд за її реалізацією та ін.; центральні органи виконавчої влади здійснюють державне управління у відповідних напрямках екологічної політики. Місцевий рівень проведення екологічної політики становлять органи місцевого самоврядування, місцеві органи виконавчої влади та територіальні органи центральних органів влади.

Варто зазначити, що в наукових дослідженнях часто зустрічається виділення регіонального рівня проведення екологічної політики. Такий підхід можна пояснити його згадуванням у низці нормативно-правових актів. Так в «Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», затвердженій постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р., зазначається про три рівні управління для реалізації державної екологічної політики: національний, регіональний та місцевий.

Причому встановлено, що до функцій регіонального рівня управління належить вирішення таких питань: регулювання використання природних ресурсів місцевого значення; визначення нормативів забруднення природного середовища (встановлення нормативів ГДВ, ГДС та розміщення відходів); впровадження економічного механізму природокористування; проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення довкілля; проведення державної екологічної експертизи; здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства; розроблення програм впровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики; інформування населення та заінтересованих підприємств, установ і організацій з екологічних питань. До функцій місцевого рівня управління належить вирішення таких питань: проведення локального та об'єктного моніторингу; здійснення державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства; організація розробки місцевих екологічних програм та проектів [12].

На наш погляд, закладення принципу регіоналізму в державну систему охорони довкілля й раціонального використання природних ресурсів є дещо сумнівним, оскільки: це не відповідає конституційно встановленому адміністративно-територіальному устрою України, через те що в його системі відсутні регіони; на практиці суб'єктами регіонального та місцевого рівня виступають одні й ті самі місцеві органи; регіональний рівень екологічної політики також не відповідає закріпленому в Конституції організаційно-правовому поділу виконавчої влади на вищій, центральній та місцевій рівні; при визначенні функцій регіонального та місцевого рівнів реалізації екологічної політики невинновдано звужено обсяг функцій місцевого рівня. Крім того, виділення регіонального рівня проведення екологічної політики може ускладнити розуміння суб'єктного та об'єктного складу її місцевого рівня. Такий висновок, можливо підтвердити різноманітними підходами до характеристики саме місцевого рівня.

Наприклад, В. Андрієнко і В. Шако пропонують достатньо великий перелік суб'єктів державної екологічної політики на регіональному рівні. Такими органами державної влади, на думку авторів, є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій; Міністерство екології та природних ресурсів України; Державна екологічна інспекція України; державні екологічні інспекції в областях; Представництво Президента України в АР Крим (тимчасово окупована територія); Рада Міністрів АР Крим (тимчасово окупована територія); Верховна Рада АР Крим (тимчасово окупована територія); місцеві державні адміністрації; Республіканський комітет АРК з ОНПС (тимчасово окупована територія); Державна Азовська морська екологічна інспекція; Державна

екологічна інспекція Північно-Західного регіону Чорного моря; міські державні адміністрації (м. Київ, м. Севастополь); районні державні адміністрації; районні державні адміністрації (АРК, м. Київ, у м. Севастополь); місцеві ради територіальних громад; державні управління ОНПС (м. Київ, м. Севастополь); державні екологічні інспекції (м. Київ, м. Севастополь) [13, с. 48; 14].

Наведений перелік є занадто широким та охоплює суб'єктів як державного (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України), так і місцевого рівнів (місцеві державні адміністрації тощо). Унаслідок чого виникає питання доцільності віднесення одних і тих же суб'єктів до різних рівнів управління у сфері екологічної політики.

Ще один цікавий погляд на структуру регіонального рівня реалізації екологічної політики пропонує Е. Ашкікова, яка відносить це до місцевого рівня підприємства [8, с. 23]. На наш погляд, місцевий рівень не обмежується лише підприємствами (це, скоріше, локальний рівень), оскільки є і місцеві органи виконавчої влади, й органи місцевого самоврядування. Крім того, у такому підході наявне зміщення різних напрямів екологічної політики: державної (виділено два рівні) та екологічні заходи окремих підприємств (виділено один рівень – це місцевий). Водночас у цьому ж дослідженні автор зазначає про дію трирівневої системи управління природокористування й охорони навколишнього природного середовища: на державному рівні, регіональному та місцевому [8, с. 24]. Через те ще більше ускладнюється розуміння регіональної екологічної політики та суб'єктів її проведення.

Варто зазначити, що в нормативних документах регіональний рівень управління у сфері реалізації екологічної політики виділяється, але його структура не визначається, що й породжує різноманітність наукових підходів. Водночас, якщо провести аналогію із законодавчим визначенням регіональної політики, закріпленим у Законі України «Про засади регіональної політики» № 156-VIII від 05.02.2015 р., то можна зробити висновок, що до суб'єктів регіональної політики належать місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Враховуючи вищевикладені аргументи щодо спірності виділення регіонального рівня реалізації екологічної політики, у цьому дослідженні ми виділяємо державний та місцевий рівні такої реалізації.

Реалізація екологічної політики на місцях має особливе практичне значення, оскільки саме на місцях виникають екологічні проблеми та джерела потенційних екологічних ризиків і місцеві органи вживають першочергових заходів для їх усунення. Крім того, на підставі місцевих екологічних моніторинрів має формуватися державна екологічна політика в цілому.

Низка проблем та рішень, що приймаються, породжена діяльністю, що здійснюється на місцевому рівні. Місцеві органи влади будують та експлуатують комунальну інфраструктуру – системи питної води, каналізації тощо; проводять контроль за будівництвом житла й промислових об'єктів; встановлюють місцеві норми охорони навколишнього середовища; формують частку природоохоронного фонду тощо. На розв'язання проблем охорони навколишнього природного середовища впливають багато суб'єктів соціальних відносин, кожен із яких діє в межах повноважень, визначених законодавством, і які разом становлять систему суспільно-державного регулювання охорони довкілля на місцевому рівні [12].

Окремих самостійних досліджень потребують принципи, напрями, суб'єктний склад та способи реалізації державної екологічної політики, відповідних повноважень на міжнародному, загальнонаціональному та інших рівнях.

Зауважимо, що дещо застарілими є норми діючого законодавства в даній сфері. Це стосується, зокрема, Основних напрямів державної політики України в галузі охорони довкілля від 1998 р., хоча визначена мета екологічних заходів та передбачений план їх реалізації до 2020 р., а надана оцінка екологічної ситуації в Україні станом на 1998 р. Погоджуємось, що не виконуються Національна стратегія екологічної політики до 2030, Національна Стратегія управління відходами від 2017 р., план по імплементації Угоди про асоціацію з ЄС в частині захисту довкілля; не підготовлені Урядом необхідні законопроекти у сфері формування політики охорони навколишнього природного середовища; зупинено створення національної системи моніторингу якості атмосферного повітря: продовжується бездіяльність державних органів у ситуації незаконною вирубкою лісів, добування бурштину, неконтрольованими викидами в атмосферу та скидами забруднення у водні об'єкти; зменшено фінансування природоохоронних заходів на державному та місцевому рівнях та інше [14].

Досі не прийняті Стратегія сталого розвитку до 2030 р. як базовий документ у сфері екологічної політики, що, безумовно, негативно позначиться на її ефективності в цілому. Поряд із принципом сталого розвитку основними принципами сучасної державної екологічної політики є: врахування екологічних вимог при прийнятті управлінських рішень та розробки законодавства; прогнозування екологічних ризиків та превентивності; невідворотність відповідальності за порушення природоохоронного законодавства; «забруднювач повинен платити»; заохочення державою впровадження екологічних технологій; міжсекторальне партнерства та розширення форм комунікацій; принцип достовірності екологічної інформації; та конституційний принцип забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України.

Наприклад, В. М. Тюн [15] відокремлює такі принципи реалізації органами місцевого самоврядування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища: пріоритетність світових і загальнонаціональних інтересів у галузі охорони довкілля і використання природних ресурсів, а також врахування інтересів регіонів, районів, міст, селищ і сіл; стимулювання зусиль територіальних громад щодо забезпечення власного екологічно безпечного розвитку передбачає систему стимулів та заохочень громад здійснювати ефективну екологічну політику, забезпечувати плідну співпрацю з суб'єктами господарювання, громадськістю задля досягнення спільної мети – сталого розвитку охорони навколишнього природного середовища; пріоритетність новітніх технологій у господарській та іншій діяльності; відповідальність держави та керівників державних органів влади за вплив на розвиток країни та екологічну ситуацію в містах; обов'язковість додержання екологічних законів гармонізації співіснування людини, суспільства й природи; поєднання екологічної, соціальної та економічної складових у ході здійснення господарської, інноваційної та іншої діяльності; впровадження ресурсозберігаючих, екологічно безпечних, маловідходних і безвідходних технологій у галузі економіки міст; забезпечення розмежування повноважень між органами виконавчої влади (закріплення за органом відповідних повноважень означає заборону не тільки виходити за їх межі, але й

для інших органів втручатися у цю сферу); удосконалення екологічної культури, освіти сприятиме кращому усвідомленню важливості розв'язання екологічних проблем для забезпечення сталого розвитку, дозволить покращити взаємодію громадськості та органів державного управління; формування механізму фінансового забезпечення природоохоронної діяльності міст.

Здійснення екологічних заходів органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади також має здійснюватися відкрито, гласно і підзвітно. До цього достатньо широкого переліку варто додати принцип дотримання екологічних прав громадян та запобігання екологічній шкоді. Особливе значення для місцевого рівня реалізації державної екологічної політики має принцип участі громадськості, який може здійснюватися шляхом створення громадських екологічних організацій, громадських рад при органах влади, проведення громадських слухань, подання до органів влади колективних звернень з екологічних питань, проведення громадських екологічних експертиз та інше. Залучення громадськості через різноманітні конституційно-правові форми до прийняття нормативно-правових актів [20, 22, 23] сприяє більш зваженому виробленню екологічної політики на місцевому та регіональному рівнях.

Значний потенціал для місцевого екологічного управління має принцип міжнародного співробітництва, оскільки він дозволяє залучати міжнародних спеціалістів та додаткове фінансування для екологічних проектів місцевого значення. Для територіальних громад актуальними є такі напрями міжнародної співпраці, як-то: енергозбереження, відновлювана енергетика, поводження з відходами, охорона водних об'єктів, екологічна освіта та інше. Юридичною основою такої співпраці, як правило, виступають підписані листи про наміри, меморандуми про співпрацю чи договори про участь у відповідному проекті.

Правову основу реалізації екологічної політики на місцях, крім зазначених вище нормативних актів, становлять Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 р., Закон України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV від 09.04.1999 р., Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 25.06.1991 р.

Органи місцевого самоврядування, як суб'єкти проведення природоохоронної політики, представлені місцевими радами, їх головами та виконавчими комітетами. Їх повноваження у сфері природоохоронної діяльності в першу чергу закріплені в Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. та можуть бути класифіковані за галузевим критерієм (напрямами екологічної політики) та юридичною природою повноважень (самоврядні та делеговані).

Так система місцевих рад та їх виконавчих органів забезпечує реалізацію державної екологічної політики шляхом прийняття рішень із питань, що належать до таких сфер: економіко-екологічного регулювання земельних та інших природних ресурсів; охорони довкілля; забезпечення доступу до екологічної інформації; поводження з відходами; забезпечення збереження біорізноманіття; екологічного контролю; координації екологічного управління. Делеговані повноваження виконавчих комітетів місцевих рад – це координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів; координація на відповідній території діяльності спеціально уповноважених державних органів управління з охорони природи.

Голова сільської, селищної, міської ради забезпечує реалізацію делегованих повноважень виконавчого комітету ради у сфері екологічного управління, організовує роботу ради та її виконавчого комітету, підписує їх рішення, забезпечує підготовку на розгляд ради місцевих екологічних програм, представляє територіальну громаду, раду та її виконавчий комітет у відносинах з іншими органами місцевого самоврядування, державними органами влади, юридичними та фізичними особами, а також у міжнародних відносинах, у тому числі й під час проведення міжнародних екологічних заходів.

Органи виконавчої влади реалізують державну екологічну політику на місцях через місцеві державні адміністрації та територіальні органи центральних органів виконавчої влади. Для цих цілей вони наділені спеціальною компетенцією відповідно до Закону України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV від 09.04.1999 р., Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» № 1264-XII від 25.06.1991 р., відповідних положень про територіальні органи, затверджених центральними органами виконавчої влади та інших нормативно-правових актів.

На території Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, районах, районах у містах, містах обласного значення, а також на територіях декількох адміністративно-територіальних одиниць функціонують територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, для яких реалізація екологічної політики та охорона навколишнього природного середовища на місцевому рівні є основними завданнями. Ці органи підзвітні та підконтрольні відповідному органу центральної виконавчої влади. Так Державні екологічні інспекції областей та округів є територіальними органами Державної екологічної інспекції України, які виконують її завдання на відповідній території та підпорядковуються їй.

Попри багатofункціональність та розгалуженість суб'єктів місцевого екологічного управління, їх діяльність не є ефективною. Зокрема, з-поміж проблем реалізації державної екологічної політики в Україні науковці визначають [18-19; 24]: відсутність розмежування управління природокористуванням та контроль стану навколишнього природного середовища; часткове призупинення дії процедур Кіотського протоколу; зауваження щодо виконання Орхуської конвенції; відсутність системи екологічної освіти та екологічної безпеки; інформування експертів та громадськості з екологічних питань; відсутність системного моніторингу стану навколишнього природного середовища на основі сучасних технологій; проблеми оцінювання радіологічної ситуації в результаті аварії на Чорнобильській АЕС; проблеми реконструкції інфраструктури житлово-комунального господарства населених пунктів, перш за все великих міст; проблеми державного регулювання у сфері поводження з відходами; проблеми системи регулювання викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря та управління водними ресурсами; проблеми деградації та опустелювання земель; руйнація природних рекреаційних ресурсів; проблеми системи обліку та контролю звітності господарських суб'єктів різної форми власності з екологічних та економічних показників.

Як бачимо, у наведеному переліку більшість окреслених проблем реалізації екологічної політики стосуються конкретної екологічної проблеми чи ризику, через що їх можна назвати наслідком неефективного екологічного управління, а не самими причинами такої неефективності.

Висновки. Отже, реалізація державної екологічної політики на місцях здійснюється одночасно трьома системами: системою місцевих рад та їх виконавчих органів, системою місцевих державних адміністрацій та системою територіальних органів виконавчої влади у сфері екологічного управління. Суб'єкти цих систем взаємодіють між собою на засадах координації й субординації та наділені широкими повноваженнями у сфері екологічного управління в межах територій їх розташування.

Значні проблеми в даній сфері і їх причини полягають у відсутності у влади (законодавчої та виконавчої, її посадових осіб) усвідомлення масштабів і наслідків екологічної ситуації в Україні, відсутності стратегії, мети та результатів екологічної політики. Неперіоритетним є для держави питання охорони довкілля та раціонального природокористування, часто ігнорується з боку держави невиконання екологічних програм на всіх рівнях та погіршення екологічної ситуації, тому невідкладним має бути встановлення суворої відповідальності за порушення екологічного законодавства посадовими особами органів влади, яка призводить до масових порушень екологічних прав людини. І нарешті, корупція та зловживання у сфері охорони довкілля, без подолання якої складно повноцінно забезпечити економічну безпеку та екологічну рівновагу, зберегти довкілля для нащадків.

Використані джерела:

1. Ветвицький Д. О. Розвиток державної екологічної політики України в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. К., 2010. 20 с.
2. Малиш Н. А. Ефективні механізми формування державної екологічної політики: монографія. К.: КІС, 2011. 348 с.
3. Мягченко О. П. Основи екології: підручник. Київ. Центр учбової літератури. 2010р. 312 с.
4. Глуха В. В. Теоретичні засади розвитку державної екологічної політики України. *Державне управління*, 2016. № 1(53). С. 11-15.
Основи екології: підручник для студ. вищ. навч. закл. / за заг.ред. д-ра екон. наук, проф. Л. Г. Мельника та канд. екон. наук, проф. М.К. Шапочки. Суми: Університетська книга, 2007. 759 с.
6. Лазор О. Я. Державне управління у сфері реалізації екологічної політики: організаційно-правові засади: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2003. 542 с.
7. Рябець К. А. Адміністративно-правове регулювання екологічної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: Ін-т законодавства ВР України. К., 2007. 18 с.
8. Ашпикова Е. І. Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні: дис. ... канд.наук з держ. упр. Івано-Франківськ, 2014. 220 с.
9. Андрієнко М. В., Шако В. С. Сутність державної екологічної політики на загальнодержавному та регіональних рівнях. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 9. С. 1-7.
10. На межі катастрофи. П'ять найбільших екологічних проблем України. *Українська Правда*. 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/10/22/7229683/>.
11. Донбас стає непридатним для життя. *Природа і суспільство*. 2019. URL: <https://ekoinform.com.ua/?p=1342>.
12. Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 38. Ст. 248.

13. Андриєнко М. В., Шако В. С. Механізми реалізації державної екологічної політики на регіональному рівні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 18. С. 47-53.

14. Екс-міністр екології назвав усі провали нової влади в екополітиці. *Екопростір*. 2020. URL: <http://ecoprostir.com/2020/05/20/eks-ministr-ekologiyi-nazvav-usi-provaly-novoyi-vlady-v-ekopolitytsi/>.

15. Гюн В. М. Адміністративно-правові засади наглядової діяльності правоохоронних органів України у сфері охорони природи: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2016. 234 с.

16. Про охорону навколишнього природного середовища: Закону України № 1264-ХІІ від 25.06.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

17. Про територіальні та міжрегіональні територіальні органи Держекоінспекції: Положення, затверджене Наказом Міністерства енергетики та захисту довкілля України від 07.04.2020 р. № 230. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-20#Text>.

18. Зіновчук Н. В. Екологічна політика в АПК: економічний аспект. Львів: Львів. держ. аграр. ун-т; ННВК «АТБ», 2007. 394 с.

19. Хлабистова К. В., Гулак О. О. Принципи управління відходами та ресурсами у країнах ЄС. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. №5, С. 46-52

20. Нестерович В. Ф. Поняття форм впливу громадськості на прийняття нормативно-правових актів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 14-22.

21. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право: навч. посіб. Київ: КНТ, 2010. 280 с.

22. Нестерович В. Ф. Конституційно-правові види громадських обговорень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2018. № 4. С. 38-45.

23. Нестерович В. Ф. Громадськість як суб'єкт впливу на прийняття нормативно-правових актів: аргументи «за» та «проти». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. № 1. С. 92-101.

24. Камінська Н. В., Куненко І. С., Камінський А. І. Екологічне право. навч. посібник К.: Дакор, 2013. 248 с.

References:

1. Vetycz'kyj, D. O. (2010). Rozvytok derzhavnoyi ekologichnoyi polityky Ukrayiny v umovax globalizatsiyi. *Extended abstract of candidate's thesis*. [in Ukrainian].

2. Malysh, N. A. (2011). Efektyvni mexanizmy formuvannya derzhavnoyi ekologichnoyi polityky: monografiya. [in Ukrainian].

3. Myagchenko, O. P. (2010). *Osnovy ekologiyi: pidruchnyk*. Kyiv. Centr uchbovoyi literatury. [in Ukrainian].

4. Gluxa, V. V. (2016). Teoretychni zasady rozvytku derzhavnoyi ekologichnoyi polityky Ukrayiny. *Derzhavne upravlinnya - Public administration*, 1(53), 11-15. [in Ukrainian].

5. *Osnovy ekologiyi: pidruchnyk* (2007) L. G. Mel'nyk, & M. K. Shapochky. [in Ukrainian].

6. Lazor, O. Y. (2003). *Derzhavne upravlinnya u sferi realizatsiyi ekologichnoyi polityky: monografiya*. L'viv. [in Ukrainian].

7. Ryabecz, K. A. (2007). Administratyvno-pravove reguluyuvannya ekologichnoyi diyal'nosti. *Extended abstract of candidate's thesis*. In-t zakonodavstva VR Ukrayiny. [in Ukrainian].

8. Ashykova, E. I. (2014). Mexanizmy realizatsiyi derzhavnoyi ekologichnoyi polityky na regional'nomu rivni. *Candidate's thesis*. Ivano-Frankivs'k, 2014. 220 s. [in Ukrainian].

9. Andriyenko, M. V., Shako, V. S. (2016). Sutnist' derzhavnoyi ekologichnoyi polityky na zagal'noderzhavnomu ta regional'nyx rivnyax. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok - Public administration: improvement and development*, 9, 1-7. [in Ukrainian].

10. Na mezhi katastrofy. Pyat' najbil'shyx ekologichnyx problem Ukrainy. *Ukrayins'ka Pravda - Ukrainian Pravda*. (2019). URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/10/22/7229683/>. [in Ukrainian].

11. Donbas staye neprydatnym dlya zhyttya. *Pryroda i suspil'stvo - Nature and society* (2019). URL: <https://ekoinform.com.ua/?p=1342>.

12. Osnovni napryamy derzhavnoyi polityky Ukrainy u galuzi oxorony dovkillya, vykorystannya pryrodnyx resursiv ta zabezpechennya ekologichnoyi bezpeky Postanova Verxovnoyi Rady Ukrainy vid №188/98-VR. (1998). *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 38, art. 248. [in Ukrainian].

13. Andriyenko, M. V., Shako, V. S. (2017). Mexanizmy realizatsiyi derzhavnoyi ekologichnoyi polityky na regional'nomu rivni. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 18, 47-53. [in Ukrainian].

14. Eks-ministr ekologiyi nazvav usi provaly novoyi vlady v ekopolityci. *Ekoprostir - Ecospace*. (2020). URL: <http://ecoprostir.com/2020/05/20/eks-ministr-ekologiyi-nazvav-usi-provaly-novoyi-vlady-v-ekopolitytsi/>. [in Ukrainian].

15. Tyun, V. M. (2016). Administratyvno-pravovi zasady naglyadovoyi diyal'nosti pravooxoronnnyx organiv Ukrainy u sferi oxorony pryrody. *Candidate's thesis*. [in Ukrainian].

16. Pro oxoronu navkolyshn'ogo pryrodnoho seredovyshha. Zakonu Ukrainy № 1264-XII vid 25.06.1991. (1991) *Vidomosti Verxovnoyi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 41, art. 546. [in Ukrainian].

17. Pro terytorial'ni ta mizhregional'ni terytorial'ni organy Derzhkoinspetsiyi. Polozhennya, zatverdzhene Nakazom Ministerstva energetyky ta zaxystu dovkillya Ukrainy vid 07.04.2020 № 230. N. p. (2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-20#Text>. [in Ukrainian].

18. Zinovchuk, N. V. (2007). Ekologichna polityka v APK: ekonomichnyj aspekt. [in Ukrainian].

19. Xlabystova, K. V., Gulak, O. O. (2019). Pryncypy upravlinnya vidkodamy ta resursamy u krayinax YS. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verxovnoyi Rady Ukrainy - Scientific notes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 5, 46-52. [in Ukrainian].

20. Nesterovych, V. F. (2016) Ponyattya form vplyvu hromads'kosti na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is legal*, 2, 14-22. [in Ukrainian].

21. Proniuk, N. V. (2010). Suchasne mizhnarodne parvo: navch. posib. Kyiv: KNT. [in Ukrainian].

22. Nesterovych, V. F. (2018). Konstytutsiino-pravovi vydy hromadskykh obhovoren. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka, Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 4, 38-45. [in Ukrainian].

23. Nesterovych, V. F. (2014) Hromads'kist' yak sub'yekt vplyvu na pryynyattya normatyvno-pravovykh aktiv: arhumenty «za» ta «proty». *Naukovyy visnyk Lviv'skoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Seriya yurydychna*, 1, 92-101. [in Ukrainian].

24. Kaminska, N. V. Kunenko, I. S. Kaminskyi, A. I. (2013) Ekolohichne Pravo. Navch. Posibnyk K. Dakor. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.07.2020

Гулак А. А.,
аспірант Научно-дослідницького інституту
частного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака
(г. Київ, Україна)

РЕАЛИЗАЦИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ НА МЕСТНОМ И РЕГИОНАЛЬНОМ УРОВНЯХ

Несмотря на широкое применение понятия экологической политики в нормативных актах, его содержание в них не раскрывается. Это обуславливает актуальность научных изысканий в данном векторе. Статья посвящена исследованию природы и сущности, специфики реализации экологической политики Украины на местном и региональном уровнях.

Анализ экологической политики сквозь призму юридической природы государственного управления в сфере окружающей среды позволяет выделить ее направления и уровни осуществления (государственный и местный / региональный). Реализация государственной экологической политики на местах осуществляется одновременно тремя системами: системой местных советов и их исполнительных органов, системой местных государственных администраций и системой территориальных органов исполнительной власти в сфере экологического управления. Субъекты этих систем взаимодействуют между собой на основе координации и субординации и наделены широкими полномочиями в сфере экологического управления в пределах территорий их расположения.

Ключевые слова: экологическая политика, государственная политика, принципы, местные органы власти, управления отходами и ресурсами, ответственность, устойчивое развитие.

Gulak A.,
Post-graduate student
of the Academician F. H. Burchak
Scientific Research Institute
of Private Law and Entrepreneurship
(Kyiv, Ukraine)

IMPLEMENTATION OF ENVIRONMENTAL POLICY AT LOCAL AND REGIONAL LEVELS

Despite the widespread use of the concept of environmental policy in regulations, its content is not disclosed. This determines the relevance of scientific research in this vector. The purpose of the article is to study the nature and essence, the specifics of the implementation of environmental policy of Ukraine at the local and regional levels.

Analysis of environmental policy through the prism of the legal nature of public administration in the field of environment allows to identify its directions and levels of implementation (state and local / regional). The implementation of state environmental policy on the ground is carried out simultaneously by three systems: the system of local councils and their executive bodies, the system of local state administrations and the system of territorial executive bodies in the field of environmental management. The subjects of these systems interact

with each other on the basis of coordination and subordination and are endowed with broad powers in the field of environmental management within their territories.

The issue of environmental protection and rational use of nature is not a priority for the state, the state often ignores non-implementation of environmental programs at all levels and the deterioration of the environmental situation, therefore it is urgent to establish strict liability for violations of environmental legislation by government officials, which leads to mass violations of environmental human rights. And finally, corruption and abuse in the field of environmental protection, without overcoming which it is difficult to fully ensure economic security and ecological balance, to preserve the environment for posterity.

Keywords: environmental policy, state policy, principles, local authorities, waste and resource management, responsibility, sustainable development.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.195-204

УДК 347.51(477)

Л. М. Загоруй,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових
дисциплін Луганського державного
університету внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: mila.zh61@ukt.net

 <https://orcid.org/0000-0002-7374-4137>

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ НЕЗАКОННИМИ РІШЕННЯМ, ДІЯМИ (БЕЗДІЯЛЬНІСТЮ) СУДУ (СУДДІВ)

Автором здійснено спробу обґрунтувати запровадження в цивільному законодавстві презумпції завдання моральної шкоди особі, яка постраждала від незаконного рішення, дії (бездіяльності) суду (суддів). Такий підхід спрямований на зміцнення базових цінностей демократичного суспільства – відповідальності держави й удосконалення інституту захисту прав, свобод та інтересів особи, розширення регулятивного потенціалу цивільно-правової відповідальності як різновиду юридичної відповідальності. Об'єктивну необхідність потрібно шукати в площині значення юридичної відповідальності в суспільстві, її пов'язаності з правами та свободами людини.

Ключові слова: презумпція, моральна шкода, незаконне рішення, юридична відповідальність, цивільно-правова відповідальність суду (суддів).

Постановка проблеми. Не перший рік суспільство є свідком реформування судової влади з метою підвищення її авторитету, довіри громадян до неї, відновлення справедливості. Вважаємо, що цей процес ґрунтується, з одного боку, на принципі верховенства права та неприпустимості невинуватеного втручання в професійну діяльність суддів та будь-якого тиску на них. З іншої боку, на юридичній відповідальності суддів (дисциплінарній, адміністративній, кримінальній, цивільній), яка зумовлюється принципом рівності та недоторканності, незалежності при здійсненні правосуддя. У площині зазначеного однією із теоретичних проблем, яка не

має однозначного висвітлення в юридичній літературі, є цивільно-правова відповідальність суду (судів) та відшкодування потерпілому моральної шкоди.

Питання про неналежну якість здійснення правосуддя, що спричиняє матеріальну та моральну шкоду, залишаються актуальними, оскільки вони пов'язані із відновленням справедливості в межах цивільно-правової відповідальності та ґрунтуються на принципі рівності в межах юридичної відповідальності. Наявність завданої моральної шкоди потерпілому також свідчить про недосконалість засобів протидії незаконним рішенням, діям (бездіяльності) суду (судді) й необхідності проваджувати пошуки ефективних протидій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Притягнення суддів до юридичної відповідальності, у тому числі цивільно-правової, та відшкодування шкоди є предметом дослідження таких науковців, як: І. В. Бурлака, А. О. Немцева, Г. Л. Пендяга, Н. В. Терещенко, О. М. Овчаренко, С. В. Подкопаєв, Л. М. Москвич, Л. Є. Виноградова, Л. В. Мелех, О. В. Гончаренко, В. П. Присяжнюк, Л. В. Беляя та ін. Авторами досліджені передумови відшкодування шкоди, завданої суддею (умисел судді на порушення законодавства), загальні засади цивільно-правової відповідальності судді, за наявності яких тягар відповідальності покладено на державу. Викликає науковий інтерес таке питання: чи є обов'язок відшкодування шкоди, завданої без вини, цивільно-правовою відповідальністю, чи це міра захисту? Дискусійним залишається питання про цивільно-правову відповідальність суду (суддів, судді), оскільки це взаємопов'язано з імунітетом, незалежністю судді.

Формулювання цілей. На підставі аналізу наукових джерел та чинного цивільного законодавства обґрунтовується доцільність впровадження презумпції завдання моральної шкоди особі, яка постраждала від незаконного рішення, дії (бездіяльності) суду (судді) для підсилення принципу рівності в питаннях цивільно-правової відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Становлення інституту відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю суду (судді) тривало поступово. Історія питання починається від приватної відповідальності суддів в стародавні часи за умови наявності в їх діях (бездіяльності) вини та безвідповідальності держави за шкоду, завдану посадовими особами, яка залишалась незмінною майже до XVIII століття. Однак уже до кінця вказаного століття ідея відшкодування державою шкоди, завданої владою, отримала суспільне визнання, як зазначає М. О. Розин, та знайшла підтримку в багатьох європейських країнах [1, с. 6]. У першу чергу було вирішено питання щодо компенсації витрат та страждань особі, до якої застосували кримінальне переслідування за відсутності вини як потерпілого, так і тих, хто переслідував [1, с. 6]. Науковці вважають, що першою державою, яка включила до законодавства положення про матеріальне відшкодування потерпілому, була Пруссія (1766 рік) [1, с. 10]. Законодавство Російської імперії того часу передбачало особисту відповідальність суддів, прокурорів за наявності в їхніх діях користі або злого умислу.

До початку XX ст. у всіх європейських державах інститут відповідальності держави за шкоду, заподіяну посадовими та службовими особами поширився на сферу правосуддя та адміністративного управління. Тривалий шлях формування

зазначеної відповідальності, на думку М. О. Розина, був зумовлений необхідністю осмислення юридичної природи відповідальності держави [1, с. 24].

Отже, як результат еволюційного процесу формування, у діючому законодавстві України закріплена складна цивільно-правова конструкція відповідальності держави незалежно від вини посадових та службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ст. 1176 ЦК України). Підґрунтям цього процесу є потреба в запровадженні гарантій щодо захисту прав та інтересів потерпілого від свавілля, зловживання осіб, які беруть на себе обов'язок (як прояв публічної влади) вирішувати проблемні питання, притягувати до відповідальності тощо.

Зміст статті 1176 ЦК України підтверджує встановлення різних правових режимів відповідальності держави в разі незаконного притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності посадовими та службовими особами органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, та відшкодування шкоди, завданої фізичній або юридичній особі внаслідок постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі. Правовий режим – це особливий порядок правового регулювання певної сфери суспільних відносин [2, с. 143]. З урахуванням зазначеного, відповідно до ч. 1 ст. 1176 ЦК України, шкода, завдана фізичній особі внаслідок незаконних дій, пов'язаних із притягненням до кримінальної або адміністративної відповідальності, відшкодовується державою в повному обсязі незалежно від вини посадових та службових осіб. Це підвищена відповідальність держави, яка ґрунтується на ст. 56 Конституції України, де закріплено, що «кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень» та ч. 4 ст. 62 Конституції України, у якій передбачено, що «... у разі скасування вироку суду як неправосудного держава відшкодовує матеріальну і моральну шкоду, завдану безпідставним засудженням» [3].

Чинне законодавство передбачає порядок відшкодування моральної шкоди завданої судом. Зазначимо: це п. 2 ч. 2 ст. 1167 ЦК України, ст. 11-13 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» (далі – Закон) [4], Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду», затверджене наказом Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів України від 04.03.1996 р. № 6/5/3/41 (далі – Положення) [5]. Встановлені вичерпні підстави для відшкодування моральної шкоди та виключно судовий порядок вирішення цього питання (ст. 13 Закону, п. 17 Положення). Однак базовим підходом законодавця є відсутність визнання презумпції завдання моральної шкоди реабілітованій особі. Відповідно до ч. 5 ст. 4 Закону, моральна шкода підлягає відшкодуванню, коли незаконні дії, у тому числі суду, завдали моральної втрати громадянину, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя [4]. Таким чином, позитивним

є те, що передбачено відшкодування моральної шкоди, але потерпілий повинен доказувати завдання йому моральної шкоди. Навіть більше, процедура відшкодування може бути ускладнена призначенням експертизи, якщо для з'ясування обставин щодо наявності в громадянина моральної шкоди виявиться потреба в спеціальних знаннях (п.17 Положення) [5]. Висновок оцінюється судом поряд з іншими доказами в справі. У разі недоведеності спричинення моральної шкоди йому буде відмовлено в задоволенні заявлених вимог. Виникає питання, наскільки це *справедливо* (тут і далі курсив автора – Л. З.) по відношенню до постраждалої сторони (виправданої, реабілітованої)? По-перше, діяльність правоохоронних органів, суду об'єктивно може мати «негативний» характер в тому плані, що до того, як буде остаточно вирішена справа по суті щодо винності людини, до неї можуть бути застосовані, наприклад, кримінально-процесуальні, цивільно-процесуальні заходи. По-друге, сам факт вчинення незаконних дій, рішення (бездіяльності) підтверджується відповідними документами (виправдувальним вироком суду, рішенням суду тощо). Навіть більше, тільки за наявності реабілітуючих документів виникає право на відшкодування шкоди в розмірах і в порядку, передбачених вищевказаним законом (ст. 2 Закону). По-третє, відповідальність без вини для потерпілого – це шлях до нематеріальних (душевних) страждань, які підривають *віру в справедливість, у закон*, оскільки несправедливим є ухвалення незаконного рішення, вчинення незаконної дії тощо. Така відповідальність впливає на правосвідомість потерпілого, на повагу до суду та інших державних органів.

На нашу думку, з урахуванням змісту ч. 1 ст. 1176 ЦК України та положень вказаного Закону, було б справедливим виходити з презумпції завдання моральної шкоди особі (потерпілому) та перекладання обов'язку спростовувати зворотне на відповідача – це держава Україна в особі Державної казначейської служби України. По-перше, такий підхід розподіляє тягар доказування між сторонами, оскільки вказується, хто та яким чином може оспорювати певний факт. По-друге, у цілому це сприятиме більш ефективному розгляду спірного питання та прийняттю законного, обґрунтованого рішення щодо відшкодування моральної шкоди. Нарешті через інститут відповідальності держави законодавець вимагає належного виконання своїх позитивних зобов'язань.

Запровадження презумпції завдання моральної шкоди потерпілому, можливо, вплине і на зменшення кількості оскаржень рішень щодо відшкодування моральної шкоди. Зокрема, рішенням міськрайонного суду у 2016 році задоволено позов про відшкодування моральної шкоди в розмірі 50 тис. грн. у зв'язку із незаконним кримінальним переслідуванням (Апеляційний суд Івано-Франківської області у справі № 346/4623/15-ц) [6]. На вказане рішення була подана апеляційна скарга, у якій обґрунтовувалась відсутність у позивача права на відшкодування моральної шкоди з підстав, передбачених ч. 1 ст. 1176 ЦК України, оскільки позивач, на думку апелянта, повинен був довести сам факт завдання йому моральної шкоди, але це не було доведено позивачем, тому не можна зробити висновок про наявність моральної шкоди. Суд апеляційної інстанції відмовив у задоволенні апеляційної скарги. Позивач посилався на те, що, внаслідок незаконного кримінального переслідування, йому завдана моральна шкода (протилежне не було доведено), а розмір шкоди він обґрунтував належним чином [6].

У справі № 6-1435 від 27 вересня 2017 року Верховний Суд звернув увагу на те, що в деліктних зобов'язаннях саме на відповідача покладено обов'язок спростування презумпції вини шляхом доведення відсутності його вини в завданні шкоди позивачу. Суди мали б виходити з презумпції спричинення позивачу моральної шкоди відповідачем та обов'язку саме відповідача спростувати таку презумпцію [7].

Наведені приклади свідчать про те, що суд, встановивши факт вчинення незаконного рішення, дії (бездіяльності), вважає що моральна шкода завдана потерпілому і підлягає відшкодуванню.

Далі слід зазначити, що ст. 56 Конституції України майже не працює, коли йдеться про відшкодування шкоди, завданої фізичній або юридичній особі внаслідок постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі – ч. 5 ст. 1176 ЦК України, оскільки держава відшкодовує в повному обсязі в разі встановлення в діях судді (суддів), які вплинули на постановлення незаконного рішення, складу злочину за обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили. Ця новела діючого законодавства, у порівнянні зі змістом статті 443 ЦК УРСР 1963 року, свідчить про удосконалення механізму захисту прав та інтересів особи при відшкодуванні завданої шкоди. Водночас цивільно-правова відповідальність держави обумовлена кримінальною відповідальністю суддів, тобто є обмеженою в порівнянні з відповідальністю держави, яка встановлена в ч. 1 ст. 1176 ЦК України. У Кримінальному кодексі України передбачена відповідальність суддів за злочини проти правосуддя, у тому числі за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України). Зазначене викликає практичний інтерес суддів, прокурорів, адвокатів, у тому числі й науковців, оскільки, з одного боку – це можливість тиску на суддів з різних причин, а з іншого – притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне рішення. Звичайно, кримінальна відповідальність суддів не може наставати за будь-яке незаконне рішення, оскільки подібні помилки виправляються в апеляційному та касаційному провадженнях. Визначальною в питаннях кримінальної відповідальності, зазначає Венеціанська комісія (2017 р.), є встановлення особистої вини у формі умислу («malice») або необережності, що досягла порогу «gross negligence» [8].

Вважаємо, що в діючій редакції частина 5 статті 1176 ЦК України суперечить ст. 56 Конституції України, у якій немає додаткових умов для відшкодування шкоди за рахунок держави, окрім визнання рішення, дії чи бездіяльності вказаних органів, їх посадових і службових осіб, незаконним. Суперечність національної норми можна виявити порівнюючи її з міжнародними документами, зокрема у п. 5.2 Європейської хартії про закон «Про статус суддів» проголошено, що «... компенсація за ущерб, понесений неправомерно в результаті рішення или поведіння судьи при исполнении им своих обязанностей, гарантируется государством. В Законе может быть предусмотрено право государства потребовать от судьи в судебном порядке возмещения таких расходов, но не больше установленных размеров, в случае грубого и непростительного нарушения правил, регулирующих исполнение судебных обязанностей» [9]. Отже, якщо країна прагне наблизити національне законодавство до європейських стандартів і дотримуватись верховенства права, вважаємо за необхідне елімінувати виявлені неузгодженості. Проблема

потребує свого розв'язання, і фахівці на це звертають увагу. Деякі шляхи її вирішення можна знайти в наукових працях, зокрема, Л. Є. Виноградова пропонує передбачити в ЦК України обов'язковість відшкодування державою матеріальної і моральної шкоди, завданої фізичним і юридичним особам, винесенням і виконанням незаконних і необґрунтованих судових рішень; притягнення за це винних до матеріальної відповідальності в порядку регресу в повному чи обмеженому розмірі залежно від характеру вини [10, с. 5]. Позиція вченої є слушною.

Загалом ідея законодавця, закріплена в статті 1176 ЦК України, є зрозумілою – удосконалення механізму захисту прав, свобод та законних інтересів потерпілої особи, підвищення відповідальності, у тому числі, при здійсненні правосуддя в разі незаконного притягнення до кримінальної та адміністративної відповідальності. Однак способи досягнення вказаної мети не повинні ускладнювати шляхи до захисту осіб, які постраждали від незаконних дій (бездіяльності), незаконного рішення.

На нашу думку, постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі спрямовано на порушення прав, свобод та законних інтересів особи. Оцінка незаконності рішення суду є компетенцією вищестоящих судів (наприклад, ст. 376 ЦПК України), що спрямовано, як слушно вказує О. М. Овчаренко, на захист суддівського розсуду [11, с. 7]. Зазначене можна проілюструвати статистичними показниками, зокрема, на підставі огляду даних про стан здійснення правосуддя у сфері цивільного судочинства 2018 року. Кількість скасованих та змінених рішень, ухвал місцевих судів, відповідно до кількості ухвалених рішень (ухвал), становить лише 3,5 відсотки (у 2017 р. – 4, 1 відсотка) [12]. Статистика свідчать про тенденцію підвищення рівня розгляду цивільних справ, оскільки зменшується кількість скасованих та змінених рішень, але в цілому такі рішення є. Вважаємо, якщо оцінка рішення відбулася, тобто встановлена його незаконність, то виникають підстави для відшкодування завданої моральної шкоди. Сторона, яка потерпіла від незаконного рішення судді (суддів), по-перше, перебуває в стресовому стані, морально страждає, можливо, не впевнена щодо своїх прав та законних інтересів; по-друге, втрачається довіра на справедливий суд, і потрібно докладати додаткові (інколи суттєві) моральні та фінансові (оплата послуг адвоката, призначення експертів тощо) зусилля для скасування незаконного рішення суду, що побічно створює перешкоди в доступі до правосуддя. Отже, з метою підвищення ефективності захисту прав та інтересів потерпілої особи, пропонуємо поширити презумпцію завдання моральної шкоди особі, яка постраждала від незаконного рішення, дій (бездіяльності) судді (суддів) також на сферу цивільних справ (ч. 5 ст. 1176 ЦК України). Ми підтримуємо позицію тих авторів, які доказують необхідність захисту вирішувати питання відшкодування моральної шкоди в такий спосіб. Утім існують різні підходи до застосування зазначеної презумпції. Зокрема О. І. Панченко, досліджуючи цивільно-правову відповідальність поліцейських в Україні, доказує доцільність закріплення на законодавчому рівні презумпції завдання моральної шкоди особі, яка постраждала від незаконних діянь поліцейських [13]. Такий підхід, на нашу думку, є обґрунтованим, але ми пропонуємо його розширити, а саме, закріпити в чинному цивільному законодавстві презумпцію завдання моральної шкоди особі, яка постраждала від незаконного рішення, дії чи

бездіяльності суду (суддів). У даному випадку беремо за основу те, що держава повинна вважати, що потерпілий морально страждає, якщо інше не буде доведено. Моральна шкода завдана самим фактом прийняття незаконного рішення, дії (бездіяльності) суду (судді). Особа не повинна підтверджувати факт моральних страждань, а має надати обґрунтування розміру відшкодування моральної шкоди та те, якими доказами це підтверджується. Подібний підхід ми можемо знайти в рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), де суд виходить із презумпції спричинення моральної шкоди позивачу відповідачем та обов'язку відповідача спростувати таку презумпцію. ЄСПЛ застосовує у своїх рішеннях «... так звану «презумпцію заподіяння немайнових витрат», яка може бути спростована іншою стороною» [14, с. 260].

На підставі зазначеного та з урахуванням єдиного підходу в діючому цивільному законодавстві відшкодування моральної шкоди, завданої як судом, так й органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури, пропонуємо презумпцію завдання моральної шкоди особі, яка постраждала від незаконного рішення, дії чи бездіяльності суду (суддів), поширити також на незаконні рішення, дії чи бездіяльність вказаних органів та прокуратуру.

Висновки. Запровадження презумпції завдання моральної шкоди фізичній або юридичній особі внаслідок постановлення судом незаконного рішення в цивільній справі (ч. 5 ст. 1176 ЦК України) та застосуванні її в разі незаконних рішень, дії чи бездіяльності органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду (ч. 1 ст. 1176 ЦК України) спрямовано на зміцнення базових цінностей демократичного суспільства, зокрема відповідальність держави й удосконалення інституту захисту прав, свобод та інтересів особи. Зазначене фіксує конкретний варіант поведінки, якого повинні дотримуватися сторони, коли вони опинилися в певній юридичній ситуації, а наукова та практична доцільність полягає в розширенні регулятивного потенціалу цивільно-правової відповідальності як різновиду юридичної відповідальності. Об'єктивну необхідність потрібно шукати в площині значення юридичної відповідальності в суспільстві, її пов'язаності з правами та свободами людини.

Використані джерела:

1. Розин Н. О. О вознаграждении лиц, невинно привлеченных к уголовному суду. URL: <https://books.google.com.ua/> (дата звернення: 14.03.2020).
2. Теория держави і права: підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смодинський та ін.; за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. 368с.
3. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 2 січ. 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 20.03.2020).
4. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду: Закон України від 1 грудня 1994 р. № 266/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 16.03.2020).
5. Про затвердження Положення про застосування Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, по-

переднього слідства, прокуратури і суду»: Наказ Міністерства юстиції, Генеральної прокуратури та Міністерства фінансів від 04.03.1996 р. № 6/5/3/41, поточна редакція від 03.04.1998 р. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0106-96#o13](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0106-96#o13) (дата звернення: 10.03.2020).

6. Апеляційний суд Івано-Франківської області у справі №346/4623/15-ц. Протокол. Юридичний інтернет ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/ sud_50_tis_moralnoi_shkodi_za_trivale_bezpidstavne_zvinuvachennya/ (дата звернення: 14.03.2020).

7. Судова влада: Апеляційний суд Одеської області. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovopoziciivsu/6-1435cs17> (дата звернення: 10.03.2020).

8. Венеціанська комісія сформулювала необхідні умови для притягнення суддів для кримінальної відповідальності. URL: https://zib.com.ua/ua/128019-venecijska_komisija_sformuluyovala_neobhidni_umovi_dlya_prit.html (дата звернення: 10.03.2020).

9. Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10.07.1998 р. № 994_236. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236) (дата звернення: 20.03.2020).

10. Виноградова Л. Є. Юридична відповідальність суддів загальних судів України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Одеса, 2004. 18 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/> (дата звернення: 20.03.2020).

11. Овчаренко О. М. Юридична відповідальність суддів: питання теорії і практики. Одеса, 2018. URL: https://dspace.onu.edu.ua/bitstream/handle/Diss_Jvcharenko (дата звернення: 20.03.2020).

12. Огляд даних про стан здійснення правосуддя у 2018 році. Сайт Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_rewiew_18 (дата звернення: 20.03.2020).

13. Панченко О. І. Цивільно-правова відповідальність поліцейських в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2019. 22 с. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/14535/1/avtoreferat_panchenko_oi.pdf (дата звернення: 16.03.2020).

14. Примак В. Д. Відшкодування моральної шкоди у рішеннях Європейського суду з прав людини: орієнтири для вітчизняного законодавця і судової практики. *Серія Право*. Випуск 23. Частина 1. Том 1. С. 258-262. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6692/1/pdf> (дата звернення: 07.03.2019).

References:

1. Rozin, N. O. O voznagrazhdenii lits, nevinno privelychennyih k ugovnomu sudu. N. d. N. p. URL: <https://books.google.com.ua/> [in Ukrainian].

2. Teoriya derzhavi i prava : pidruchnik (2015). O. V. Petrishin, S. P. Pogrebnyak, V. S. Smorodinskiy (Eds.) et al.; O. V. Petrishin (Ed.). Harkiv: Pravo. [in Ukrainian].

3. Konstytutsiya Ukraini: chinne zakonodavstvo zi zminami ta dopov. stanom na 2 sich. 2019 r. N. p. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80) [in Ukrainian].

4. Pro porядok vidshkoduvannya shkodi, zavdanoyi gromadyaninovi nezakonnimi diyami organiv, scho zdysnyuyut operativno-rozshukovu diyalnist, organiv dosudovogo rozsliduvannya, prokuratury i sudu: Zakon Ukrayini vid 1 grudnya 1994 r. # 266/94-VR. N. p. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-vr](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/94-vr). [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro zastosuvannya Zakonu Ukrayini «Pro porядok vidshkoduvannya shkodi, zavdanoyi gromadyaninovi nezakonnimi diyami organiv diznannya, popередnogo slidstva, prokuratury i sudu»: Nakaz Ministerstva yustitsiyi, Generalnoyi prokuratury ta Ministerstva finansiv vid 04.03.1996 r. # 6/5/3/41, potochna redaktsiilya vid 03.04.1998 r. (1998) N. p. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0106-96#o13](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0106-96#o13). [in Ukrainian].

6. Apelyatsiyniy sud Ivano-Frankivskoyi oblasti u spravi #346/4623/15-ts. Protokol. Yuridichniy Internet resurs. N. d. N. p. URL: [https:// protocol.ua/ua/ sud_50_tis_moralnoi_shkodi_za_trivale_bezpidstavne_zvinuvachennya/](https://protocol.ua/ua/sud_50_tis_moralnoi_shkodi_za_trivale_bezpidstavne_zvinuvachennya/). [in Ukrainian].

7. Sudova vlada: Apelyatsiyniy sud Odeskoyi oblasti. N. d. N. p. URL: [https:// oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-1435cs17](https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciivsu/6-1435cs17). [in Ukrainian].

8. Venetsianska komisiya sformulyovala neobhidni umovi dlya prityagnennya suddiv dlya kriminalnoi vidpovidalnosti. N. d. N. p. URL: https://zib.com.ua/ua/128019-venecijska_komisiya_sformulyovala_neobhidni_umovi_dlya_prit.html. [in Ukrainian].

9. Evropeyska hartiya pro zakon «Pro status suddiv» vid 10.07.1998 r. # 994_236. N. p. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_236). [in Ukrainian].

10. Vinogradova, L. E. (2004). Yuridichna vidpovidalnist suddiv zagalnih sudiv Ukraini. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. URL: [https:// dspace.onua.edu/handle/](https://dspace.onua.edu/handle/) [in Ukrainian].

11. Ovcharenko, O. M. (2018). Yuridichna vidpovidalnist suddiv: pitannya teorii i praktiki. Odesa. URL: [https:// dspace.onua.edu.ua >bitstream>handle>Diss_Jvcharenko](https://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/Diss_Jvcharenko). [in Ukrainian].

12. Oglyad danih pro stan zdiysnennya pravosuddya u 2018 rotsi. Sayt Sudova vlada Ukraini. N. p. URL: [https:// court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_rewiew_18](https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/analit_rewiew_18). [in Ukrainian].

13. Panchenko, O. I. (2019). Tsivilno-pravova vidpovidalnist politseyskih v Ukraini. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. URL: [http:// elar.naiu.kiev.ua/ bitstream/ 123456789/ 14535/1/ avtoreferat_panchenko_oi.pdf](http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/14535/1/avtoreferat_panchenko_oi.pdf). [in Ukrainian].

14. Primak, V. D. Vidshkoduvannya moralnoi shkodi u rishennyah Evropeyskogo sudu z prav lyudini: orientiri dlya vitchiznyanogo zakonodavtsya i sudovoyi praktiki. *Seriya Pravo - The Right Series, issue 23, art. 1, Vol. 1, 258-262*. URL: [https:// dspace.uzhnu. edu.ua/jspui/ bitstream/ lib/6692/1/pdf](https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6692/1/pdf). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.06.2020

Загоруй Л. Н.,

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ВОЗМЕЩЕНИЕ МОРАЛЬНОГО ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО НЕЗАКОННЫМИ РЕШЕНИЯМИ, ДЕЙСТВИЯМИ (БЕЗДЕЙСТВИЯМИ) СУДА (СУДЕЙ)

Автором предпринята попытка обосновать введение презумпции причинения морального вреда потерпевшему в гражданское законодательство, причиненного незаконными решениями, действиями (бездействиями) суда (судей). Такой подход направлен на укрепление базовых ценностей демократического общества – ответственности государства и усовершенствование института защиты прав, свобод и интересов лица, а также расширение регулятивного потенциала гражданско-правовой ответственности как разновидности юридической ответственности. Объективную необходимость следует искать в значении юридической ответственности в обществе, её связанности с правами и свободами человека.

Ключевые слова: презумпция, моральный вред, незаконное решение, юридическая ответственность, гражданско-правовая ответственность суда (судей).

Zagoruy L.,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of State Law Disciplines of the
Luhansk State University of Internal Affairs
named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

COMPENSATION FOR MORAL DAMAGE CAUSED BY UNLAWFUL DECISIONS, ACTIONS (INACTION) OF THE COURT (JUDGES)

The author notes that for several years the society has witnessed the reform of the judicial power in order to increase its authority, citizens' trust in it and to restore justice. In the plane of this, one of the theoretical problems, which do not have unambiguous coverage, is the civil and legal liability of the court (judges) and compensation of moral damage to the victim. The issue of the inadequate quality of the administration of justice, that causes material and moral damage, remains urgent because they are associated with the restoration of justice in the framework of civil and legal liability and are based on the principle of equality within the limits of legal responsibility.

Availability of victim's moral harm also indicates the imperfection of means of counteracting unlawful decisions, actions (inactions of the court, the judge) and the need to continue searching ways for effective counteractions.

Based on the analysis of scientific sources and the current civil legislation, the expediency of introducing the presumption of moral damage to a person caused by illegal decisions, actions (inaction) of the court (judge) to reinforce the principle of equality in matters of civil liability is substantiated.

Taking into account the unified approach in civil legislation to compensate moral damage caused by both the court and the body carrying out operational investigative activities, pre-trial investigation, prosecutor's office, the presumption of moral damage caused to the person by illegal decisions, actions or omission of the court (judges), expansion of actions or inaction of these bodies and the prosecutor's office on illegal decisions is proposed. This approach is, firstly, aimed at strengthening the basic values of the democratic society, responsibility and improvement of the institution of protecting human rights, freedoms and person's interests. Secondly, a specific variant of behavior is fixed which the parties must adhere to when they find themselves in a certain legal situation. Scientific and practical expediency is to expand the regulatory potential of civil and legal liability as a form of juridical responsibility. Objective necessity must be sought in the plane of the meaning of juridical responsibility in the society, its connection with human rights and freedoms.

Keywords: presumption, moral damage, illegal decision, legal liability, civil and legal liability of the court (judges).

DOI: 10.33766/2524-0323.90.205-215

УДК 342.7

О. А. Любчик,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)

e-mail: lyubchikaa@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8239-2129>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДИЧОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

У статті досліджуються особливості та проблеми забезпечення української державою права на медичну допомогу людині та громадянину України. Досліджуються конкретні нормативні акти, які протирічать Конституції України та рішенням Конституційного Суду України, запроваджують «медичну реформу», яка суттєво звужує право на медичну допомогу та завдає населенню України великої шкоди у сфері реалізації права на здоров'я та життя.

Надаються конкретні пропозиції щодо усунення негативного впливу цих нормотворчих тенденцій та обґрунтовується теза про необхідність повернення до соціальних стандартів в Україні щодо забезпечення ефективного та прозорого забезпечення права на медичну допомогу, здоров'я та життя громадян України.

Ключові слова: медична допомога, забезпечення медичної допомоги, медична послуга, захист прав людини на здоров'я та життя, законодавче забезпечення захисту прав людини, тенденції правового регулювання.

Постановка проблеми. В Україні продовжується державне будівництво, чисельні реформи та кадрові рішення поки що не досягли успіхів ні в економічній, ні в соціальній сфері. Погіршилося медичне забезпечення громадян України, порушуються норми Конституції щодо безоплатності медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я.

Стаття 1 Конституції України проголошує нашу державу правовою, демократичною і соціальною. У статті 3 визнано, що найвищою соціальною цінністю в Україні є людина, її права, свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. Стаття 21 Конституції України закріплює правило, згідно з яким права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Стаття 22 визнає, що зміст й обсяг прав і свобод при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не може бути звужений.

Факти правової дійсності в медичній сфері життя українського суспільства та процеси правотворчої діяльності української держави свідчать про те, що подібні конституційні проголошення відбивають, скоріше, прагнення та орієнтири на майбутнє держави й суспільства, ніж реальну дійсність.

Найважливішим завданням будь-якої держави є забезпечення гарантій використання людиною її соціально-економічних прав, одним із яких є право на медичну допомогу. Соціальна держава допомагає хворим, слабким і нездоленим, турбується про забезпечення кожній людині реальної можливості (яка не залежить від її

економічного та соціального стану) отримати гідну та своєчасну медичну допомогу. Однак діюче законодавство як на рівні законів, так і підзаконних актів протирічить діючій Конституції України, рішенням Конституційного Суду України щодо забезпечення реалізації права на медичну допомогу. Напрямки реалізації так званої «медичної реформи», яка впроваджується в українському суспільстві, штучно й суттєво обмежує права громадян і вже має катастрофічні наслідки для їхнього здоров'я та життя. Тому необхідно привести нормативну базу забезпечення медичної допомоги в Україні у відповідність до конституційних норм, продовжувати наукові дослідження щодо форм та методів забезпечення права людини та громадянина України на медичну допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення права на життя та здоров'я в Україні вивчали такі фахівці в галузі права, як: С. В. Антонов, С. Б. Булеца, О. М. Берназ-Лукавельська, В. С. Віткова, В. Д. Волков, В. О. Галай, В. Г. Гінзбург, З. А. Дікінова, Л. М. Дешко, О. А. Єникєєв, В. П. Заблоцький, З. В. Каменєв, А. Б. Литовка, Г. А. Миронова, О. О. Прасов, І. Я. Смотров, А. В. Тихомиров, І. В. Тимофєєв, М. К. Хобзей та ін. Проте проблема забезпечення державою медичної допомоги в Україні є гострою, недостатньо врегульованою та на сьогодні ще не розв'язаною.

Формулювання цілей. Метою цього дослідження є науковий аналіз проблемних питань щодо стану та тенденцій законодавчого регулювання відносин із забезпечення права громадян України на медичну допомогу та проблем із реалізацією цього права, які штучно або об'єктивно створюються.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі ст. 49 Конституції України, кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Держава створює умови для ефективного й доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно.

Положення цієї статті повністю відповідають низці міжнародних договорів, які ратифікувала Верховна Рада України. Так Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року в статті 25 визначає, що кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту як її самої, так і сім'ї, а також право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини [1]. У статті 13 Європейської соціальної хартії (ETS N35) від 1961 року йдеться, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на соціальну та медичну допомогу Договірні Сторони зобов'язуються забезпечити кожній малозабезпеченій особі, яка неспроможна отримати достатніх коштів або завдяки своїм власним зусиллям, або з інших джерел, зокрема за рахунок допомоги по соціальному забезпеченню, надавати належну допомогу, а у випадку захворювання – забезпечувати догляд, якого вимагає стан її здоров'я [2].

Перша спроба порушити норми Конституції України щодо права на безоплатну медичну допомогу була здійснена Постановою КМУ від 17 вересня 1996 р. N 1138 «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти», яка затвердила перелік пла-

тних послуг, що можуть надаватися в державних закладах охорони здоров'я та інших медичних закладах освіти. [3] «Послуги щодо надання лікувально-профілактичної допомоги», котрий містив цей Перелік, мав 26 позицій.

Рішенням Конституційного Суду України у справі (про платні медичні послуги) від 25 листопада 1998 року N 1-29/98 за конституційним поданням 66 народних положення цієї Постанови визнано неконституційним [4]. У цьому рішенні визначено наступне: «Зміст поняття «медична допомога» Конституція України не розкриває. Відсутнє його визначення також в Основах законодавства України про охорону здоров'я та інших нормативних актах. Однак у медичній науці поняттям «медична допомога» переважно охоплюються лікування, профілактичні заходи, які проводяться при захворюваннях, травмах, пологах, а також медичний огляд та деякі інші види медичних робіт. Зміст же близького до «медичної допомоги» поняття «медична послуга» до цього часу залишається не визначеним не тільки в нормативних актах, зокрема і в названій Постанові КМУ, а й у медичній літературі».

Так О. А. Єнікєєв вказує, що *право на медичну допомогу* – це право на отримання сукупності лікувально - профілактичних заходів, що надаються здоровим і хворим людям з метою збереження і відновлення їх здоров'я особами, що мають медичну (вищу або середню) освіту [5, с. 8]. І. А. Колоцей під правом на медичну допомогу розуміє спеціальну юридичну гарантію права на охорону здоров'я [6, с. 5]. О. О. Прасов *правом на медичну допомогу* називає право на комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення та лікування в стані, що на момент їх надання загрожує життю, здоров'ю і працездатності, які здійснюються професійно підготовленими працівниками [7, с. 5]. В. С. Віткова розглядає *право на медичну допомогу* як ціннісно значимі і формально визначені, гарантовані суспільством і державою можливості кожної фізичної особи щодо отримання від закладу охорони здоров'я комплексу лікувально-профілактичних заходів, які надаються з метою збереження життя та відновлення здоров'я на підставах і в обсязі, гарантованому чинним законодавством, а також спрямовані на відновлення працездатності, та надаються професійно підготовленими медичними працівниками [8, с. 35].

З указаних вище висловлювань можна зрозуміти, що єдиного підходу до формулювання поняття «медична допомога» не існує.

Конституційний Суд визначив: «...значна частина перерахованих у цьому Переліку медичних послуг (затвердженому Постановою КМУ № 1138) підпадає під поняття «медична допомога», *ненадання якої може завдати істотної шкоди здоров'ю хворих*. До них відноситься ряд послуг, безпосередньо пов'язаних із лікуванням хворих та профілактикою захворювань, зокрема профілактичні медичні огляди з винесенням висновку про стан здоров'я на прохання громадян; зубне, вушне, очне протезування дорослого населення; надання всіх видів медичної та лікувально - профілактичної допомоги особам, обслуговування яких не передбачено даним закладом; надання додаткової медичної інформації на прохання громадян (довідки, виписки з історії хвороби) та інші» [4].

Ще Конституційний Суд визнав: «Ряд пунктів Переліку передбачають виконання робіт, які за певних обставин можуть розглядатися, як медична допомога. Це, зокрема, надання юридичним та фізичним особам консультативної допомоги з пи-

тань застосування законодавства про охорону здоров'я, у тому числі щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення; діагностичне обстеження й лікування за направленням лікарів, які працюють на засадах підприємницької діяльності», та інше. Тобто Конституційний Суд не тільки фактично визначив сутність «медичної допомоги», але й надав приклади конкретних послуг, які є її складовою.

У висновках цього рішення Конституційний Суд визнав також неконституційними положення щодо дозволу лікувально- та санітарно-профілактичними закладами приймати від хворих плату за надані їм інші медичні послуги як внесення добровільної компенсації.

Уже за два роки після цього Рішення до Постанови КМУ N 1138 були внесені зміни: Постановою КМУ N 449 (449-97-п) від 12.05.97, Постановою КМУ N195 (95-99- п) від 15.02.99. У такому варіанті Постанови КМУ N 1138 мала вже 52 позиції платних послуг у розділі «Послуги щодо надання медико-санітарної допомоги». Серед інших такі:

- зубне, вушне, очне протезування дорослого населення;
- надання спеціалізованими лікувально-профілактичними закладами, що мають достатню діагностичну базу, всіх видів консультаційної допомоги, проведення діагностичних обстежень хворих не за своїм основним профілем, проведення профілактичних оглядів та обстежень громадян за їх бажанням, якщо це не погіршує якості лікування, та обстежень профільних хворих, які обслуговуються першою чергою;
- надання всіх видів медичної та лікувально-профілактичної допомоги (крім першої невідкладної) особам, обслуговування яких не передбачено даним закладом та інше.

Не складно зрозуміти, що Постанова КМУ №1138 знов «обросла» новими видами платних послуг державних закладів охорони здоров'я. Подальший аналіз історії змін та доповнень до цієї Постанови дає підстави для висновку, що Кабінет Міністрів України постійно намагається розширити перелік платних послуг та не дотримується визначень у Рішенні Конституційного Суду України N 1-29/98. У Постанові КМУ від 27 грудня 2019 р. № 1161 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань реалізації пілотного проекту щодо зміни механізму фінансового забезпечення надання медичної допомоги» до Постанови КМУ № 1138 внесли додаткові платні послуги для трьох державних установ Національної академії медичних наук України [9]. У цих спеціалізованих установах можуть бути надані платні медичні послуги, за зверненням громадян, без відповідного направлення або за самозверненням (крім невідкладних станів). Перелік таких послуг на ці три установи сягає аж 956 різновидів та передбачає конкретні тарифи на такі послуги, наприклад: п.617. Зондування порожнин серця в дітей - 22 834 грн.; п. 628. Радикальна корекція загального артеріального стовбура в дітей - 89 831 грн.; п.637. Ушивання дефекту міжшлуночкової перегородки в дітей - 63 007 грн.; п. 656. Протезування клапана серця в дітей - 67 938 грн.

Щодо інших закладів охорони здоров'я, то зараз у розділі 1 Постанови КМУ №1138 «Послуги, що надаються згідно з функціональними повноваженнями державними і комунальними закладами охорони здоров'я» нараховуються 39 пунктів, серед яких такі:

П.35. Проведення мікробіологічних, паразитологічних, молекулярно-генетичних, хімічних, токсикологічних та фізичних досліджень, що не належать до медичної допомоги населенню, та оформлення їх результатів.

П. 38. Медична допомога, що надається в стаціонарних умовах лікарями відповідної спеціалізації (надання консультацій, проведення діагностики, лікування, реабілітації та профілактики хвороб, травм, отруєнь, патологічних станів, ведення фізіологічних станів (під час вагітності), із забезпеченням харчування та умов для перебування в палаті в закладах охорони здоров'я МВС за договорами з фізичними особами та юридичними особами незалежно від форми власності.

Такий підхід до переліку платних «медичних послуг» свідчить, що «обережність» щодо віднесення до нього, у порівнянні з першою версією Постанови КМУ № 1138 взагалі втрачена.

Можна зробити висновок, що на сьогодні вже перелік «платних послуг», які можуть надаватися в державних і комунальних закладах охорони здоров'я та державних установах Національної академії медичних наук України досяг свого максимуму; ні Конституція України, ні норми міжнародного права, ні рішення Конституційного Суду України не змогли припинити цю тенденцію. Наслідки таких процесів правового нігілізму наочно демонструє виступ голови Комітету Верховної Ради України з питань охорони здоров'я Ольги Богомолець на засіданні круглого столу з теми: «Перемогти смерть: ключові чинники, що впливають на тривалість життя українців» (10 червня 2019 року) [10]. У своїй доповіді Ольга Богомолець зазначає, що Україна належить до трійки європейських держав з найвищою інтенсивністю природного скорочення населення. За інформацією Державної служби статистики, у 2018 році померло 587,7 тисяч осіб, відповідно, за рік за рахунок природного скорочення (тобто різниці між числом народжених і померлих) населення зменшилося на 251,8 тисяч осіб. У січні - березні 2019 року народилося 76 125 осіб, а померло - 159 264, отже, природний приріст становив - мінус 83 139 особи. Основною причиною смерті протягом останніх років є серцево-судинні захворювання (67,0 %), на другому місці - новоутворення (13,6 %). Зовнішні причини спричинили 5,4 % смертей. Наприклад, у Франції і Японії серцево-судинні захворювання стають причиною летальності у 29 % випадках, а в США - у 31 %.

Щорічно від онкологічних хвороб помирає понад 400 тисяч українців (у середньому щодня - більше 1 тисячі осіб). Сьогодні в Україні налічується близько 1 мільйона хворих на злоякісні новоутворення, з них близько 6 тисяч дітей. Причому показники онкозахворюваності мають стійку тенденцію до зростання, і наша держава посідає друге місце в Європі за темпами поширення раку. Щорічно в Україні більше 150 тисяч осіб дізнаються, що вони онкохворі. Щодня рак виявляють у 450 людей.

Треба зазначити, що поняття та юридичну природу так званих «платних медичних послуг», якими оперує Постанова КМУ № 1138, нормативно не визначені (навіть цією Постановою) і зараз, це й не дивно, бо Конституційний Суд України в Рішенні N 1-29/98 (про платні медичні послуги) надав визначення та юридичні ознаки «медичної допомоги», а всупереч цьому рішенням неможливо сформулювати поняття платних «медичних послуг», щоб ці визначення не протирічили одне одному.

Щодо нормативного визначення медичної допомоги, необхідно зауважити, що в 2017 році воно було визначено в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я» від 6 квітня 2017 року № 2002-VIII, яким це визначення було закріплено в ст. 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», а саме: медична допомога - це діяльність професійно підготовлених медичних

працівників, спрямована на профілактику, діагностику, лікування та реабілітацію у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами.

У тому ж законі № 2002-VIII була спроба сформулювати ще одне поняття: «медичне обслуговування - діяльність закладів охорони здоров'я та фізичних осіб - підприємців, які зареєстровані та одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку, у сфері охорони здоров'я, що не обов'язково обмежується медичною допомогою, але безпосередньо пов'язана з її наданням». Як бачимо, відокремити поняття «медичної послуги» від поняття «медичне обслуговування» не вийшло, але була спроба зафіксувати, що, крім медичної допомоги, заклади охорони здоров'я мають право здійснювати ще якусь діяльність у сфері охорони здоров'я. Але ж яку? Рішенням Конституційного Суду України у справі (про платні медичні послуги) від 25 листопада 1998 року N 1-29/98 чітко вказано, що не можуть бути платними в держаних та комунальних закладах охорони здоров'я медичні послуги, які підпадають під поняття «медична допомога», *ненадання якої може завдати істотної шкоди здоров'ю хворих*, а саме:

- послуги безпосередньо пов'язані з лікуванням хворих та профілактикою захворювань, зокрема профілактичні медичні огляди з винесенням висновку про стан здоров'я на прохання громадян;

- зубне, вушне, очне протезування дорослого населення;

- надання всіх видів медичної та лікувально-профілактичної допомоги (крім першої невідкладної) особам, обслуговування яких не передбачено даним закладом;

- надання додаткової медичної інформації на прохання громадян (довідки, виписки з історії хвороби) та інші;

- виконання робіт, які за певних обставин можуть розглядатися, як медична допомога:

а) надання юридичним та фізичним особам консультаційної допомоги з питань застосування законодавства про охорону здоров'я, у тому числі щодо забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення;

б) діагностичне обстеження і лікування за направленням лікарів, які працюють на засадах підприємницької діяльності, якщо у такому обстеженні і лікуванні немає невідкладної необхідності;

в) організація лікарських і фельдшерських здоров'я пунктів на підприємствах, в установах та організаціях, де вони не передбачені штатними нормативами, та інші.

У тому ж рішенні Конституційний Суд погодився до платних медичних послуг державних закладів охорони здоров'я віднести незначну частину, це:

- медичний огляд осіб для отримання посвідчення водія транспортних засобів;

- для отримання дозволу на право отримання та носіння зброї громадянами, за винятком військовослужбовців і посадових осіб, носіння зброї яких передбачено законодавством;

- для отримання відповідних документів на виїзд громадян за кордон за викликом родичів, що проживають у зарубіжних країнах, оздоровлення в зарубіжних лікувальних або санаторних закладах за власним бажанням, а також у службові відрядження, за винятком державних службовців, робота яких пов'язана з такими виїздами і які мають відповідні медичні документи.

Як бачимо, до платних медичних послуг Конституційний Суд відносить послуги, не пов'язані з профілактикою, лікуванням або реабілітацією після лікування. Не мають такі послуги нічого спільного із загрозою для здоров'я.

Згідно зі ст. 151-2 Конституції України, Рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені. Тому в правовій державі потрібно виконувати положення законів та рішень Конституційного Суду, а не нехтувати ними.

З приводу безоплатної медичної допомоги було ще одне Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України: «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 року N 10-рп/2002 [11]. У цьому Рішенні було підтримана позиція Рішення від 25 листопада 1998 року N 1-29/98 про те, що «...у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно», та зазначено, що поняття медичної допомоги, умови запровадження медичного страхування, у тому числі державного, формування і використання добровільних медичних фондів, а також порядок надання медичних послуг, які виходять за межі медичної допомоги, на платній основі у державних і комунальних закладах охорони здоров'я та перелік таких послуг мають бути визначені законом.

Тобто, визначається, що поняття «медичні послуги» не перетинаються з поняттям «медичної допомоги», та повинні визначатися законом. Тож зміст визначення «медичної допомоги», наданий у ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я, не повинен пересікатися зі змістом платних «медичних послуг», які надаються в державних та комунальних закладах охорони здоров'я [12].

19 жовтня 2017 року був прийнятий Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» № 2168-VIII [13]. Відповідно до статті 3 цього Закону, держава гарантує повну оплату згідно з тарифом за рахунок коштів Державного бюджету України надання громадянам необхідних їм медичних послуг та лікарських засобів, **що передбачені програмою медичних гарантій**. Формулювання «згідно з тарифом» не відповідає положенням ст. 3 Основ законодавства про охорону здоров'я, досліджуваним рішенням Конституційного Суду та, звісно, статті 22 Конституції України! Тож постає питання: а що як цього «тарифу» не вистачить на лікування людини?!

У п. 3. цієї ж статті визначається: «Права та гарантії у сфері охорони здоров'я, що стосуються медичного обслуговування, забезпечення лікарськими засобами, передбачені іншими законами України для певних категорій осіб, фінансуються за окремими програмами за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, цільових страхових фондів та інших джерел, не заборонених законодавством». Таким формулюванням здійснюється спроба прив'язати державне забезпечення лікування людини переліком медичних послуг указаних у програмі медичних гарантій, що запропонований у статті 4 цього закону, і це теж протирічить Конституції України, чинному законодавству та рішенням Конституційного Суду. Тож вказаний закон може бути частково визнаний неконституційним.

Висновок. Наприкінці цього дослідження можна стверджувати, що правове регулювання реалізації права на медичну допомогу та жахливі факти і цифри, які є наслідком такого регулювання, свідчать про те, що право на медичну допомогу в Україні суттєво обмежене, а подекуди і зовсім недосяжне для пересічного громадянина. Що треба робити для створення умов для корінної зміни цього ганебного стану системи охорони здоров'я в Україні? Якщо не аналізувати в цьому дослідженні політичні, кадрові чинники та моральні якості деяких чиновників, то треба сформулювати суто правові поради. Просте виконання Конституції України, діючого законодавства та рішень Конституційного Суду України вирішує це питання повністю й не потребує перегляду доктринальних положень чи докорінної зміни законодавства в цій сфері, тільки виконавча дисципліна та повага до гідності українців – усе, що сьогодні бракує деяким діячам від держави.

Використані джерела:

1. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. - [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Європейська соціальна хартія (ETS N 35) від 18.10.1961 року. - [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300
3. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти. Постанова КМУ від 17 вересня 1996 р. N 1138. - [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138-96-%D0%BF/ed19960917>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 66 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти» (справа про платні медичні послуги) від 25 листопада 1998 року N 15-рп/98. - [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-98>
5. Еникеев О. А. Конституционное право на медицинскую помощь: теория и практика: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юр. наук : спец. «конституционное право; муниципальное право» / Еникеев О. А. Москва, 2009. 21 с.
6. Колоцей И. А. Право на охрану здоровья и медицинскую помощь как конституционная ценность: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юр. наук: спец. 12.00.02 «конституционное право; муниципальное право» / Колоцей И. А. Архангельск, 2010. 21 с.
7. Прасов О. О. Право на медицинскую помощь та його здійснення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.03 «цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право» / Прасов О. О. Харків, 2007. 19 с.
8. Віткова В. С. Конституційне право на медичну допомогу та його юридичне забезпечення в Україні: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.04 «конституційне право; муниципальное право» / Віткова В. С. Ужгород, 2017. 208 с.
9. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України з питань реалізації пілотного проекту щодо зміни механізму фінансового забезпечення надання медичної допомоги. Постанова КМУ від 27 грудня 2019 р. № 1161. - [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1161-2019-%D0%BF>
10. «Перемогти смерть: ключові чинники, що впливають на тривалість життя українців». Виступ голови Комітету з питань охорони здоров'я Ольгою Богомолець на засіданні круглого столу який відбувся 10 червня 2019 року у Верховній Раді України. - [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://rada.gov.ua/print/172805.html>.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 49 Конституції України «у державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно» (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29 травня 2002 року N 10-рп/2002 - [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02>

12. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 року №2801-ХП // *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, №4, ст.19. - [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/ed20150101/> find?text=%CC%E5%E4%E8%F7%ED%E0+%E4%EE%EF%EE%EC%EE%E3%E0

13. Закон України Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення № 2168-VIII, від 19 жовтня 2017 року // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 5, ст.31. - [Електрон. ресурс]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>

References:

1. Zahalna deklaratsiia prav liudyny vid 10.12.1948 roku. (1948) [Elektron. resurs]. N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015. [in Ukrainian].

2. Yevropeiska sotsialna khartiia (ETS N 35) vid 18.10.1961 roku. (1961)- [Elektron. resurs]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300. [in Ukrainian].

3. Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki nadaiutsia v derzhavnykh zakladakh okhorony zdorovia ta vyshchkykh medychnykh zakladakh osvity. Postanova KMU vid 17 veresnia 1996 r. N 1138. (1996) [Elektron. resurs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1138-96-%D0%BF/ed19960917>. [in Ukrainian].

4. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podanniam 66 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki nadaiutsia v derzhavnykh zakladakh okhorony zdorovia ta vyshchkykh medychnykh zakladakh osvity" (sprava pro platni medychni posluhy) vid 25 lystopada 1998 roku N 15-rp/98. (1998) [Elektron. resurs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-98>. [in Ukrainian].

5. Enykeev, O. A. (2009) Konstytutsyonnoe pravo na medytsynskuiu pomoshch: teoriya y praktyka. *Extended abstract of candidate's thesis*. Enykeev O. A. Moskva. [in Ukrainian].

6. Kolotsei, Y. A. (2010) Pravo na okhranu zdorovia y medytsynskuiu pomoshch kak konstytutsyonnaia tsnost. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kolotsei Y. A. Arkhanshelsk. [in Ukrainian].

7. Prasov, O. O. (2007) Pravo na medychnu dopomohu ta yoho zdiisnennia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Prasov O. O. Kharkiv. [in Ukrainian].

8. Vitkova, V. S. (2017) Konstytutsiine pravo na medychnu dopomohu ta yoho yurydyчне zabezpechennia v Ukraini. *Extended abstract of candidate's thesis*. Vitkova V. S. Uzhhorod. [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy z pytan realizatsii pilotnogo proektu shchodo zminy mekhanizmu finansovoho zabezpechennia nadannia medychnoi dopomohy. Postanova KMU vid 27 hrudnia 2019 r. № 1161. (2019) - [Elektron. resurs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1161-2019-%D0%BF>. [in Ukrainian].

10. «Peremohty smert: kliuchovi chynnyky, shcho vplyvaiut na tryvalist zhyttia ukrainstiv». Vystup holovy Komitetu z pytan okhorony zdorov'ia Olhoiu Bohomolets na zasidannia kruhloho stolu yakyi vidbusvia 10 chervnia 2019 roku u Verkhovni Radi Ukrainy. (2019)- [Elektron. resurs]. URL: <https://rada.gov.ua/print/172805.html>. [in Ukrainian].

11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym podanniam 53 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tлумachennia polozhennia chastyny tretioi statii 49 Konstytutsii Ukrainy «u derzhavnykh i komunalnykh zakladakh okhorony zdorovia medychna dopomoha nadaietsia bezoplatno» (sprava pro bezoplatnu medychnu dopomohu) dsl

29 travnia 2002 roku N 10-rp/2002. (2002) - [Elektron. resurs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02>. [in Ukrainian].

12. Zakon Ukrainy «Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia» vid 19.11.1992 roku № 2801-XII. (1993) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)- Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*, 4, 19. - [Elektron. resurs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/ed20150101/find?text=%CC%E5%E4%E8%F7%ED%E0+%E4%EE%EF%EE%EC%EE%E3%E0>. [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy Pro derzhavni finansovi harantii medychnoho obsluhovuvannya naselennia № 2168-VIII, vid 19 zhovtnia 2017 roku. (2018) *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR) - Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*, 5, 31. - [Elektron. resurs]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 20.07.2020

Любчик А. А.

доктор юридических наук, доцент,
профессор кафедры государственно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ОБЕСПЕЧЕНИЕ МЕДИЦИНСКОЙ ПОМОЩИ В УКРАИНЕ

В статье исследуются особенности и проблемы обеспечения украинским государством права на медицинскую помощь человеку и гражданину Украины. Исследуются конкретные нормативные акты, которые противоречат Конституции Украины и решениям Конституционного Суда Украины, вводят «медицинскую реформу», которая существенно сужает право на медицинскую помощь и наносит населению Украины большой вред в сфере реализации права на здоровье и жизнь.

Формулируются конкретные предложения по устранению негативного влияния этих нормативных тенденций и обосновывается тезис о необходимости возврата к социальным стандартам в Украине по обеспечению эффективного и прозрачного механизма обеспечения права на медицинскую помощь, здоровье и жизнь граждан Украины.

Ключевые слова: медицинская помощь, обеспечение медицинской помощи, медицинская услуга, защита прав человека на здоровье и жизнь, законодательное обеспечение защиты прав человека, тенденции правового регулирования.

Lyubchik O.,

Doctor of Laws, Docent,
Professor of the Department State and Legal disciplines
Lugansk State University of Internal Affairs
named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

PROVISION OF MEDICAL CARE IN UKRAINE

The article examines the features and problems of the Ukrainian state's right to medical care for a person and a citizen of Ukraine. Specific normative acts that contradict the Constitution of

Ukraine and the decision of the Constitutional Court of Ukraine, introduce "medical reform", which significantly narrows the right to medical care and causes great harm to the population of Ukraine in the exercise of the right to health and life.

Specific proposals are provided to eliminate the negative impact of these rule-making trends and substantiate the thesis of the need to return to social standards in Ukraine to ensure effective and transparent provision of the right to medical care, health and life of citizens of Ukraine.

Current legislation, both at the level of laws and bylaws, contradicts the current Constitution of Ukraine, the decision of the Constitutional Court of Ukraine to ensure the exercise of the right to medical care. Areas of implementation of the so-called "medical reform", which is implemented in Ukrainian society, artificially and significantly restricts the rights of citizens and already has catastrophic consequences for their health and life. Therefore, it is necessary to bring the regulatory framework for medical care in Ukraine in line with constitutional norms, in connection with which to continue research on forms and methods of ensuring the human and citizen's right to medical care.

It can be argued that the legal regulation of the right to medical care and the terrible facts and figures that result from such regulation indicate that the right to medical care in Ukraine is significantly limited, and in some cases completely unattainable for ordinary citizens. What needs to be done to create the conditions for a radical change in this disgraceful state of the healthcare system in Ukraine? If we do not analyze in this study the political, personnel and moral factors of some officials, it is necessary to formulate purely legal advice. Simple implementation of the Constitution of Ukraine, current legislation and decisions of the Constitutional Court of Ukraine solves this issue completely, and does not require revision of doctrinal provisions or radical changes in legislation in this area, only executive discipline and respect for the dignity of Ukrainians.

Keywords: medical care, provision of medical care, medical service, protection of human rights to health and life, legislative provision of protection of human rights, tendencies of legal regulation.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.215-227

УДК 342.92: 638.1

А. М. Чвалюк,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри спеціально-правових дисциплін
Донецького державного університету управління
(м. Маріуполь, Україна)

e-mail: prepod100500@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-9795-2734>

Н. В. Чвалюк,

здобувач ступеня вищої освіти «бакалавр»
Донецького державного університету управління
(м. Маріуполь, Україна)

e-mail: nadyashershen@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0003-4348-9208>

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БДЖІЛЬНИЦТВА В УКРАЇНІ

Стаття присвячена розгляду сучасного стану правового регулювання бджільництва. Аналіз чинного законодавства, практики діяльності регуляторних органів та наукових до-

сліджень показав відсутність єдиної спеціалізованої системи державного управління в галузі бджільництва й недостатню ефективність державного контролю. Здійснена спроба привернути увагу до відсутності органів (посадових осіб) уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення в галузі бджільництва; невизначеності підвідомчості справ про адміністративні правопорушення в галузі бджільництва; відсутності правових норм щодо визначення осіб, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення в галузі бджільництва. Запропоновано включити до положень Державних будівельних норм України наступну вимогу: *«На ділянці пасіки вулики мають бути розміщені таким чином: на відстані не менш ніж 3 м від сусідніх садових (дачних) ділянок лютками, які направлені від них; на відстані не менше ніж 5 м від межі ділянки пасіки з боку вулиці»*.

Ключові слова: бджільництво, пасіка, мед, управління, контроль, адміністративна відповідальність, Державні будівельні норми України.

Постановка проблеми. Україна – одна з провідних держав світу, яка має розвинуте бджільництво, що забезпечує запилення ентомофільних сільськогосподарських рослин, виробництво меду, воску, бджолиного обніжжя, прополісу, бджолиної отрути, бджолиного маточного молочка для потреб населення, харчової, медичної, хімічної та інших галузей. Україну визнають як батьківщину культурного бджільництва у світі. Щороку до країн ЄС експортуються значні обсяги українського меду, що свідчить про значний потенціал галузі та визначає потребу розвитку бджільництва. Через те аналіз проблем та пошук шляхів розвитку зазначеної галузі є актуальним у сучасній аграрній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням особливостей нормативно-правового забезпечення якості та безпечності меду в Україні і країнах ЄС на етапах його виробництва та реалізації займалися О. В. Арнаута, В. А. Томчук, О. В. Бернатович (2013) [1]. О. М. Яценко (2009) аналізував механізм державного регулювання якості продукції бджільництва [2]. Група українських учених (В. М. П'ясківський та ін., 2016), проаналізували досвід США та ЄС у залученні заповідних та охоронних територій для виробництва органічного меду [3]. Серед основних проблем розвитку галузі бджільництва в Україні В. Євстаф'єва (2016) визначила зосередженість пасік у приватному секторі, незначні їх розміри, недостатню концентрацію, неконтрольований обмін племінним матеріалом, захворювання бджіл [4]. Г. П. Самчук вважає основними напрямками підвищення конкурентоспроможності галузі таке: підвищення якості продукції, створення об'єднань виробників та вихід на ринки ЄС із фасованим медом [5]. Більшість із вищезазначених проблем, на нашу думку, можна розв'язати нормативним шляхом, зокрема, гармонізувати національне законодавство з міжнародними нормативними документами, що регулюють виробництво та якість меду й інших продуктів бджільництва.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз сучасного стану правового регулювання бджільництва, виявити деструктивні чинники та сформулювати пропозиції щодо їх усунення на підставі чинного законодавства, практики діяльності регуляторних органів та наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Законодавча база щодо державного регулювання в галузі бджільництва складається з ряду нормативно-правових актів, основними з яких є: Закони України «Про бджільництво» [6], «Про захист рослин» [7],

«Про ветеринарну медицину» [8]; «Про племінну справу у тваринництві» [9], «Про тваринний світ» [10], «Про рослинний світ» [11], «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» [12], Постанова Кабінету Міністрів України «Питання використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу» [13]; Накази Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук: від 19.06.2015 р. № 234 «Про затвердження Порядку присвоєння відповідного статусу суб'єктам племінної справи у тваринництві та Технологічних вимог до проведення селекційно-племінної роботи в галузі бджільництва» [14], «План породного районування бджіл» [15], «Порядок видачі ветеринарно-санітарного паспорту пасіки» [15], «Порядок реєстрації пасік» [15]; «Правила ввезення в Україну та вивезення за її межі бджіл і продуктів бджільництва» [15]; Накази Головного державного інспектора ветеринарної медицини України від 27.12.1999 р. № 49 «Про затвердження Порядку пропуску вантажів, підконтрольних службі державної ветеринарної медицини, через державний кордон України» [16], «Інструкція щодо попередження й ліквідації хвороб та отруєнь бджіл» [17] та інші.

Необхідно зауважити, що більшість нормативно-правових актів, які формують законодавство з питань державного регулювання в галузі бджільництва, є частиною адміністративного права, але законодавча база щодо державного регулювання в галузі бджільництва є також частиною аграрного законодавства, якому притаманний комплексний підхід. Це зумовлено тим, що в аграрному секторі економіки функціонує комплекс суспільних відносин, які регулюються нормами різних галузей права: державного, цивільного, фінансового, земельного, адміністративного тощо. При цьому складовими елементами ефективності аграрних законів, у тому числі, що містять адміністративні норми адміністративного характеру, є: державна підтримка сільськогосподарської продукції; конституційність; стабільність закладених у законах правових норм; своєчасність реагування на неефективність законів; відсутність дублювання і прогалин у законі; інформованість громадян про закони; дієвий механізм реалізації закону [18, с. 56-57].

Водночас, цим аграрним законам притаманні й недоліки адміністративно-правових норм: наявність окремих правових норм, що мають декларативний характер; закріплення значної частини правових норм не законами, а актами нижчої юридичної сили; нечітка регламентація питання державного регулювання в галузі бджільництва; відсутність реальних заходів адміністративної відповідальності за порушення в галузі бджільництва.

Також вчені звертають увагу на таку проблему в галузі бджільництва, як відсутність єдиного фундаторного акта кодифікованого характеру [19, с. 42]. Лунають пропозиції здійснити систематизацію законодавства в галузі бджільництва шляхом проведення предметної інкорпорації у вигляді збірника нормативних актів «Законодавство України про державне регулювання в галузі бджільництва» [18, с. 65]. На нашу думку, перш ніж починати систематизацію законодавства, його слід оновити у відповідності до вимог часу та інтеграційних прагнень.

Одним із основних законодавчих актів з питань державного регулювання в галузі бджільництва є Закон України «Про бджільництво» (далі – Закон) [6], який регулює відносини щодо розведення, використання та охорони бджіл, виробництва, заготівлі та переробки продуктів бджільництва, ефективного використання бджіл

для запилення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення, інших видів запилювальної флори, створення умов для підвищення продуктивності бджіл і сільськогосподарських культур, забезпечення гарантій дотримання прав та захисту інтересів фізичних і юридичних осіб, які займаються бджільництвом.

Згідно зі ст. 7 Закону, державне регулювання в галузі бджільництва здійснюється таким шляхом: визначення загальних засад проведення єдиної науково-технічної політики; встановлення відповідних норм і правил; удосконалення державного управління в галузі бджільництва; організації та забезпечення проведення заходів з діагностики, профілактики і боротьби з хворобами та потравами бджіл; розроблення та затвердження технологічних вимог до проведення селекційно-плеємінної роботи в галузі бджільництва, проведення атестації пасік і видачі плеємінних свідоцтв (сертифікатів); організації та забезпечення контролю за якістю продуктів бджільництва; контролю за експортом та імпортом продуктів бджільництва; координації підготовки та перепідготовки спеціалістів із бджільництва; координації селекційно-плеємінної роботи, сприяння розвитку бджільництва; здійснення контролю за ефективністю запилення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення в порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики.

Органами державного управління в галузі бджільництва є Кабінет Міністрів України, Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації (ст. 6 Закону). Зокрема, згідно з Положенням про Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [20], Міністерство є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Аналіз структури вищенаведеного міністерства показує, що система спеціалізованих органів державного управління в галузі бджільництва до цих пір не сформована, що підтверджується таким чином: 1) відсутністю спеціалізованих структурних елементів управління на рівні центрального органу виконавчої влади; 2) відсутністю спеціалізованих структурних елементів на місцевому (обласному та районному) рівні; 3) недостатнім державним контролем за дотриманням законодавства в галузі бджільництва; 4) відсутністю правових норм, що регулюють найбільш суттєві питання адміністративної відповідальності за порушення законодавства в галузі бджільництва.

Відсутність спеціалізованої системи управління негативно впливає на розвиток галузі, особливо в питаннях проведення селекційно-плеємінної роботи, дотримання Плану породного районування, організації запилення сільськогосподарських культур, отримання якісної продукції, ветеринарно-санітарного обслуговування, контролю за дотриманням законодавства в галузі бджільництва та в інших питаннях [18, с. 116-117].

Законом передбачено, що право на утримання бджіл і зайняття бджільництвом мають громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які мають необхідні навички або спеціальну підготовку, а також юридичні особи. Зайняття бджільництвом здійснюється без окремого дозволу органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування. Фізична особа, що має намір займатися бджільництвом,

формує пасіку з бджолиних сімей, яка може мати підсобне приміщення, інвентар та обладнання й розміщується на відповідній земельній ділянці. З метою обліку пасік та здійснення лікувально-профілактичних заходів, на кожну пасіку видається ветеринарно-санітарний паспорт. Пасіка підлягає реєстрації за місцем проживання фізичної особи або за місцем знаходження юридичної особи, яка займається бджільництвом у місцевих державних адміністраціях або сільських, селищних, міських радах у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики. Фізичні та юридичні особи розміщують пасіки на земельних ділянках, які належать їм на правах власності або користування, відповідно до ветеринарно-санітарних правил. Розміщення пасік на земельних ділянках інших власників або користувачів здійснюється за їхньою згодою.

Розміщення й облаштування пасік визначено «Інструкцією щодо попередження та ліквідації хвороб і отруєння бджіл», яка затверджена наказом головного державного інспектора ветеринарної медицини 30.01.2001 р. № 9 та зареєстрована в Міністерстві юстиції України 12.02.2001 р. за №131/5322 [17].

Згідно з Інструкцією, пасіку розміщують на сухих, захищених від вітру місцях, на відстані не ближче 500 м від шосейних доріг і залізниць, пилорам, високовольтних ліній електропередач, не менше 1 км від тваринницьких і птахівницьких будівель і 5 км від воскопереробних заводів, підприємств кондитерської і хімічної промисловості, аеродромів, військових полігонів та інших джерел мікрохвильового випромінювання.

Територію стаціонарної пасіки огорожують, обсаджують плодовими деревами і кущами. Відведення земельних ділянок для розміщення такої пасіки необхідно погоджувати з органами державного управління з питань ветеринарної медицини і місцевими органами влади. При розміщенні пасіки на присадибній ділянці (подвір'ї) огорожа повинна бути заввишки не менше 2,5 м для підвищення рівня льоту бджіл, але не передбачено, на якій відстані повинні бути розміщені пасіки на присадибних земельних ділянках від суміжних земельних ділянок та житлової забудови та прирівняних до неї об'єктів, тобто на законодавчому рівні не визначений розмір санітарно-захисної зони в метрах [21].

Невизначеність розміру санітарно-захисної зони призводить до того, що між громадянами, які розмістили пасіку на власному подвір'ї та їх сусідами, виникають суперечки. Органи місцевого самоврядування намагаються врегулювати спір, однак пробільність законодавства ускладнює цей процес. Ми пропонуємо заповнити цю пробільність, імплементававши досвід Республіки Беларусь. Зокрема, пропонується включити до положень Державних будівельних норм України наступну вимогу: *«На ділянці пасіки вулиці мають бути розміщені таким чином: на відстані не менш ніж 3 м від сусідніх садових (дачних) ділянок льотками, які направлені від них; на відстані не менше ніж 5 м від межі ділянки пасіки з боку вулиці»*. Закріплення зазначених нормативів зменшить кількість конфліктів між населенням та посилить гарантії на безпечне середовище для людей та їхніх домашніх тварин.

Держава гарантує додержання прав і законних інтересів пасічників у галузі бджільництва. Пасічники, здійснюючи господарську діяльність у галузі бджільництва, мають право приймати з власної ініціативи будь-які рішення, що не суперечать законодавству України. Пасічники мають право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб (ст. 10 Закону).

Відповідно до вимог Закону України «Про бджільництво», листа Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів № 602-113-12/4087 від 14.06.2018 року «Щодо реєстрації пасік», розпорядження Головного державного ветеринарного інспектора України № 67 від 11.06.2018 року, державна реєстрація є обов'язковою для суб'єктів господарювання, які займаються утриманням та розведенням бджіл, виробництвом і первинною переробкою продуктів бджільництва в частині дотримання вимог чинного законодавства у сфері бджільництва.

На виконання вимог статті 25 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» та наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України «Про затвердження порядку проведення державної реєстрації потужностей, ведення реєстру потужностей операторів ринку та надання інформації з нього заінтересованим суб'єктам» від 10.02.2016 р. № 39, необхідно зареєструвати потужності операторів ринку харчових продуктів, які проводять діяльність з обігу харчових продуктів, що не вимагає отримання експлуатаційного дозволу.

Реєстрація потужностей здійснюється на безоплатній основі. Оператору ринку слід лише подати заяву до територіального органу Держпродспоживслужби за місцем розташування потужностей та детальну інформацію про вид діяльності. Власнику пасік необхідно отримати ветеринарно-санітарний паспорт на пасіку, що видається на підставі письмового звернення до управління Держпродспоживслужби в районі або місті з обов'язковим проведенням епізоотичного обстеження. У паспорті мають бути відображені такі дані: характеристика пасіки, її ветеринарно-санітарний стан, епізоотична обстановка, дані лабораторних досліджень, результати проведених лікувально-профілактичних заходів. Районне (міське) управління Держпродспоживслужби повинне видати в 30-денний термін заявнику ветеринарно-санітарний паспорт пасіки з обов'язковою державною реєстрацією. При зміні назви чи адреси пасіки, її власник мусить проінформувати про це районне (міське) управління Держпродспоживслужби протягом 10 днів [22]. Власники пасік мають дотримуватися вимог законодавства України з питань бджільництва. Невиконання даних вимог здатне ускладнити чи навіть унеможливити позитивне вирішення спірних питань, які виникають під час ведення господарської діяльності.

Через відсутність єдиної спеціалізованої системи державного управління в галузі бджільництва недостатньо представлений і державний контроль. Згідно із Законом України «Про племінну справу у тваринництві», окремі функції державного контролю в галузі бджільництва повинна виконувати Головна племінна інспекція, однак її управлінська вертикаль до цього часу ще не сформована. Деякі функції, зокрема: розроблення концептуальних напрямів розвитку конкурентоспроможного племінного тваринництва; розроблення пропозицій щодо заходів державного стимулювання племінної справи у тваринництві, у тому числі щодо збереження генофонду існуючих, локальних та зникаючих вітчизняних порід бджіл, – раніше виконував департамент тваринництва Міністерства аграрної політики та продовольства України [23]. Проте у зв'язку із реорганізацією міністерств, це коло питань залишилося поза увагою Уряду.

Окремо слід зазначити, що проведення селекційно-плеємінної роботи в галузі бджільництва, має особливості, які не дозволяють використовувати загальноприйняті в тваринництві методи контролю, зокрема щодо дотримання Плану породного районування бджіл та інших питань [18, с. 130].

Відсутність державного контролю в галузі бджільництва, крім проведення селекційно-плеємінної роботи, створює також проблеми щодо контролю дотримання пасічниками технологічних вимог отримання якісної продукції бджільництва (у тому числі щодо порушення вимог при профілактиці та лікуванні хвороб бджіл), ефективності запилення ентомофільних сільськогосподарських культур (зокрема щодо оплати за використання бджолиних сімей на запиленні). Це стосується також порушення законодавства в галузі бджільництва, особливо у випадку отруєння бджіл пестицидами [18, с. 131].

Незважаючи на те, що потрава бджіл, за умови заподіяння істотної шкоди (наприклад, потрава великої кількості бджолиних сімей), повністю охоплюється складом злочину, передбаченого статтею 247 Кримінального кодексу України (порушення правил, установлених для боротьби зі шкідниками і хворобами рослин, та інших вимог законодавства про захист рослин, що спричинило тяжкі наслідки), механізм притягнення до відповідальності агровиробників, які порушують норми поводження з ядохімікатами, не працює.

На початку 2019 року було зареєстровано Законопроект № 10052, яким передбачалося доповнити Кримінальний кодекс України статтею 247-1 «Потрава бджіл» [24]. Однак його було відкликано.

Говорячи про проблеми адміністративної відповідальності в галузі бджільництва, необхідно зазначити, що згідно із ст. 38 Закону, відповідальність за порушення законодавства в галузі бджільництва тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність відповідно до законів України. При чому відповідальність за порушення законодавства в галузі бджільництва несуть особи, винні у такому: неповідомленні (приховуванні) або наданні неправдивої інформації про виникнення загрози бджолам при застосуванні засобів захисту рослин; порушенні технології вирощування рослин сільськогосподарського та іншого призначення, що призвело до погіршення умов в ареалах розселення бджіл; реалізації продуктів бджільництва та їх сумішей, що не пройшли ветеринарно-санітарної експертизи; ухиленні від обов'язкової ветеринарно-санітарної експертизи продуктів бджільництва та їх сумішей; порушенні правил ввезення на територію України та вивезення за її межі бджіл та продуктів бджільництва; реалізації на території України не зареєстрованих в Україні засобів захисту бджіл.

Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про бджільництво, відшкодовується в порядку та розмірах, встановлених законодавством України. Спори, що виникають у галузі бджільництва, вирішуються судом у встановленому законодавством порядку.

Однак реалізація адміністративної відповідальності щодо адміністративних правопорушень в галузі бджільництва фактично є неможливою через:

- 1) відсутність відповідних правових норм щодо адміністративних правопорушень у галузі бджільництва в Кодексі України про адміністративні правопорушення;
- 2) відсутність органів (посадових осіб) уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення в галузі бджільництва;

3) невизначеність підвідомчості справ про адміністративні правопорушення в галузі бджільництва;

4) відсутність правових норм щодо визначення осіб, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення в галузі.

Водночас посилення адміністративної відповідальності в галузі бджільництва є вкрай актуальним. Зокрема, основними адміністративними проступками в галузі бджільництва є:

а) недотримання Плану породного районування бджіл;

б) неповідомлення (приховування) або надання неправдивої інформації про виникнення загрози бджолам при застосуванні засобів захисту рослин;

в) недотримання вимог щодо розміщення й облаштування пасік;

г) порушення правил реєстрації та оформлення паспорту пасіки [18, с. 138-140].

Для попередження адміністративних проступків у галузі бджільництва та вирішення проблем адміністративної відповідальності, на думку С. І. Бутери, у галузі необхідно передбачити підрозділ структури державного управління, який би мав відповідні повноваження, а також законодавчо їх закріпити; внести доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення в питаннях недотримання Плану породного районування бджіл; неповідомлення (приховування) або надання неправдивої інформації про виникнення загрози бджолам при застосуванні засобів захисту рослин; недотримання вимог щодо розміщення й облаштування пасік; порушення правил реєстрації та оформлення паспорту пасіки [18, с. 146]. Ми також приєднуємося до цієї пропозиції.

Висновки. Завершуючи наше дослідження, можна констатувати, що бджільництво – стародавня традиційна галузь сільськогосподарського виробництва, основою функціонування якої є розведення, утримання та використання бджіл для запліднення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення і підвищення їх урожайності, виробництва харчових продуктів і сировини для господарської діяльності. Однак сучасні соціальні та екологічні вимоги, а також євроінтеграційні прагнення вимагають відійти від традиційної практики бджільництва й почати застосовувати нові підходи до виробництва, управління та контролю і, відповідно, розробити та прийняти нові законодавчі нормативи. На жаль, починаючи з 2013 р., у сфері правового регулювання бджільництва нічого не змінилося. Досі не створено реєстр пасік, а осіб, винних у масовій загибелі бджіл на Сумщині, не можуть притягнути до відповідальності через недосконалість законодавства тощо.

Зміст державного регулювання в галузі бджільництва полягає в регулятивному впливі на об'єкти регулювання з метою досягнення галузю максимальної ефективності для задоволення попиту населення в продуктах харчування та сировині, однак система органів управління та контролю у сфері бджільництва все ще перебуває на стадії формування.

Система гарантій, особливо прав громадян, які мешкають по сусідству з пасіками, знаходиться у незадовільному стані, тому нами запропоновано включити до положень Державних будівельних норм України наступну вимогу: *«На ділянці пасіки вулики мають бути розміщені: на відстані не менш ніж 3 м від сусідніх садових (дачних) ділянок лютками, які направлені від них; на відстані не менше ніж 5 м від межі ділянки пасіки з боку вулиці»*. Ми впевнені, що закріплення зазначених нормативів зменшить

кількість конфліктів серед населення та посилить гарантії на безпечне середовище для людей та їхніх домашніх тварин.

Використані джерела:

1. Арнауто О. В. Особливості нормативного забезпечення якості та безпечності бджолиного меду в Україні і ЄС на етапах його виробництва та реалізації. *Науковий вісник ЛНАУ*. 2013. Вип. 53. С. 5-7.

2. Яценко О. М. Державне регулювання якості продукції бджільництва: світовий досвід та вітчизняна практика. *Економіка та управління АПК: зб. наук. праць*. Біла Церква, 2009. Вип. 1 (66). С. 21-30.

3. П'яківський В. М., Вербельчук Т. В., Вербельчук С. П., Барановська В. А. Перспективи органічного бджільництва на Поліссі. «Органічне виробництво і продовольча безпека: матер. доп. учасн. IV Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир: 2016. С. 170-176.

4. Євстаф'єва В., Назаренко О. Проблеми розвитку бджільництва в Україні. Екологія і природокористування в системі оптимізації відносин природи і суспільства: матер. III Міжн. наук.-практ. конф. 24-25 березня 2016 р. Тернопіль: Крок. 2016. Ч. 2. С. 13-15.

5. Самчук Г. П. Стан та тенденції розвитку вітчизняного та світового ринків меду. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1 (40). С. 658-961.

6. Про бджільництво: Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1492-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 21. Ст. 157.

7. Про захист рослин: Закон України від 14 жовтня 1998 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 50-51. Ст. 310.

8. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25 червня 1992 р. № 2498-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. Ст. 531.

9. Про племінну справу у тваринництві: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3691-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 2. Ст. 7.

10. Про тваринний світ: Закон України від 13 грудня 2001 р. № 2894-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 14. Ст. 97.

11. Про рослинний світ: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 591-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22-23. Ст. 198.

12. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 19. Ст. 9.

13. Питання використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 травня 2005 р. № 325. *Офіційний вісник України*. 2005. № 19. Ст. 997.

14. Про затвердження Порядку присвоєння відповідного статусу суб'єктам племінної справи у тваринництві та Технологічних вимог до проведення селекційно-племінної роботи в галузі бджільництва: Наказ Міністерства аграрної політики України від 19.06.2015 р. № 234. *Офіційний вісник України*. 2015. № 60. Ст. 1985.

15. Про затвердження нормативно-правових актів з питань розвитку бджільництва: Наказ Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук від 20.09.2000 р. № 184/82. *Офіційний вісник України*. 2000. № 43. Ст. 1872.

16. Про затвердження Порядку пропуску вантажів, підконтрольних службі державної ветеринарної медицини, через державний кордон України: Наказ Головного державного інспектора ветеринарної медицини України від 27.12.1999 р. № 49. *Офіційний вісник України*. 2000. № 2. Ст. 56.

17. Інструкція щодо попередження та ліквідації хвороб і отруєнь бджіл: Наказ головного державного інспектора ветеринарної медицини від 30 січня 2001 р. № 9. *Офіційний вісник України*. 2001. № 7. Ст. 304.

18. Бутера С. І. Організаційно-правові питання розвитку державного регулювання в галузі бджільництва України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2007. 219 с.

19. Аграрне право України / за редакцією академіка АПН професора Янчука В. З. К.: Юрінком, 1996. 560 с.

20. Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 вересня 2019 р. № 838. *Офіційний вісник України*. 2019. № 74. Ст. 2588.

21. Про правила утримання бджіл та зайняття бджільництвом. URL: <http://rada-bershad.gov.ua/novynu/pro-pravya-utrymannya-bdzhil-ta-zaynyattya-bdzhilnyctvom> (дата звернення: 15.05.2020).

22. Реєстрація пасік. Сайт головного управління Держпродспоживслужби в Херсонській області. URL: <https://dpss-ks.gov.ua/novini/reustraciya-pasik> (дата звернення: 15.05.2020).

23. Положення про департамент тваринництва Міністерства аграрної політики та продовольства України. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 21 березня 2016 р. № 96. URL: http://minagro.gov.ua/uk/organic_ministry?nid=2995 (дата звернення: 15.05.2020).

24. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту бджільництва від 14.02.2019 р. № 10052. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65508 (дата звернення: 18.05.2020).

References:

1. Arnaut, O. V. (2013) Osoblyvosti normatyvnoho zabezpechennia yakosti ta bezpechnosti bdzholynoho medu v Ukraina i YeS na etapakh yoho vyrobnytstva ta realizatsii. *Naukovyi visnyk LNAU- Scientific Bulletin of LNAU*, 53. [in Ukrainian].

2. Yatsenko, O. M. (2009) Derzhavne rehuliuвання yakosti produktsii bdzhilnytstva: svitovy dosvid ta vitchyzniana praktyka. *Ekonomika ta upravlinnia APK: zb. nauk. prats. Bila Tserkva - Economics and management of agro-industrial complex: coll. Science, issue 1 (66)*. [in Ukrainian].

3. P'iaskivskiy, V. M., Verbelchuk, T. V., Verbelchuk, S. P., Baranovska, V. A. (2016) Perspektyvy orhanichnoho bdzhilnytstva na Polissi. «*Orhanichne vyrobnytstvo i prodovolcha bezpeka: zb. mater. dop. uchasn. IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Zhytomyr-"Organic production and food security: Coll. mater. ext. participant IV International. scientific-practical conf. Zhytomyr*, 170-176. [in Ukrainian].

4. Yevstaf'ieva, V., Nazarenko, O. (2016) Problemy rozvytku bdzhilnytstva v Ukraini. *Ekolohiia i pryrodokorystuvannia v systemi optymizatsii vidnosyn pryrody i suspilstva: mater. III Mizhn. nauk.-prakt. konf. 24-25 bereznia 2016 r.- Ekolohiia i pryrodokorystuvannia v systemi optymizatsii vidnosyn pryrody i suspilstva: mater. III Mizhn. scientific-practical conf. March 24-25, 2016. Ternopil: Krok, part. 2, 13-15*. [in Ukrainian].

5. Samchuk, H. P. (2016) Stan ta tendentsii rozvytku vitchyznianoho ta svitovoho rynkiv medu. *Molodyi vchenyi - A young scientist*, 12.1 (40), 658-961. [in Ukrainian].

6. Pro bdzhilnytstvo: Zakon Ukrainy vid 22 liutoho 2000 r. № 1492-III. (2000) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 21, art. 157. [in Ukrainian].

7. Pro zakhyst roslyn: Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 1998 r. (1998) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 50-51, art. 310. [in Ukrainian].

8. Pro veterynarnu medytsynu: Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1992 r. № 2498-XII. (1992) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 36, art. 531. [in Ukrainian].

9. Pro pleminnu spravu u tvarynnytsv: Zakon Ukrainy vid 15 hrudnia 1993 r. № 3691-XII. (1993) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2, art. 7. [in Ukrainian].
10. Pro tvarynnyi svit: Zakon Ukrainy vid 13 hrudnia 2001 r. 2894-III. (2001) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 14, art. 97. [in Ukrainian].
11. Pro roslynnyi svit: Zakon Ukrainy vid 9 kvitnia 1999 r. 591-XIV. (1999) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 22-23, art. 198. [in Ukrainian].
12. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1997 r. 771/97-VR. (1997) *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 19, art. 9. [in Ukrainian].
13. Pytannia vykorystannia koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti dia finansovoi pidtrymky pidpriemstv ahropromysloвого kompleksu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 6 travnia 2005 r. 325. (2005) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 19, art. 997. [in Ukrainian].
14. Pro zatverdzhennia Poriadku prysvoiennia vidpovidnoho statusu sub'iektam pleminnoi spravy u tvarynnytsv ta Tekhnolohichnykh vymoh do provedennia selektsiino-pleminnoi roboty v haluzi bdzhilnytsva: Nakaz Ministerstva ahromoi polityky Ukrainy vid 19.06.2015 r. 234. (2015) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 60, art. 1985. [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia normatyvno-pravovykh aktiv z pytan rozvytku bdzhilnytsva: Nakaz Ministerstva ahromoi polityky Ukrainy ta Ukrainskoi akademii ahramnykh nauk vid 20.09.2000 r. 184/82. (2000) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 43, art. 1872. [in Ukrainian].
16. Pro zatverdzhennia Poriadku propusku vantazhiv, pidkontrolnykh sluzhbi derzhavnoi veterynarnoi medytsyny, cherez derzhavnyi kordon Ukrainy: Nakaz Holovnoho derzhavnoho inspektora veterynarnoi medytsyny Ukrainy vid 27.12.1999. 49. (1999) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 2, art. 56. [in Ukrainian].
17. Instruksiiia shchodo poperedzhennia ta likvidatsii khvorob i otruien bdzhil: Nakaz holovnoho derzhavnoho inspektora veterynarnoi medytsyny vid 30 sichnia 2001 r. 9. (2001) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 7, art. 304. [in Ukrainian].
18. Buhera, S. I. (2007) Orhanizatsiino-pravovi pytannia rozvytku derzhavnoho rehuliuвання v haluzi bdzhilnytsva Ukrainy. *Candidate's thesis*. Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv. [in Ukrainian].
19. Ahrame pravo Ukrainy (1996). V. Z. Yanchuk (Ed.). Kyiv: Yurinkom. [in Ukrainian].
20. Pytannia Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 veresnia 2019 r. 838. (2019) *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 74, art. 2588. [in Ukrainian].
21. Pro pravyla utrymannia bdzhil ta zainiattia bdzhilnytsvom. N. d. N. p. URL: <http://rada-bershad.gov.ua/novunu/pro-pravyla-utrymannya-bdzhil-ta-zaynyattya-bdzhilnyctvom>. [in Ukrainian].
22. Reiestratsiia pasik. Sait holovnoho upravlinnia Derzhprodspozhyvsluzhby v Khersonskii oblasti. N. d. N. p. URL: <https://dpsp-ks.gov.ua/novini/reiestraciya-pasik> [in Ukrainian].
23. Polozhennia pro departament tvarynnytsva Ministerstva ahromoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. Nakaz Ministerstva ahromoi polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 21 bereznia 2016, 96. (2016) N. p. URL: http://minagro.gov.ua/uk/organic_ministry?nid=2995 [in Ukrainian].
24. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zakhystu bdzhilnytsva vid 14.02.2019. 10052. (2019) N. p. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65508. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.05.2020

Чвалюк А. Н.,

кандидат юридических наук,
доцент кафедры специально-правовых дисциплин
Донецкого государственного университета управления
(г. Мариуполь, Украина)

Чвалюк Н. В.,

соискатель степени высшего образования «бакалавр»
Донецкого государственного университета управления
(г. Мариуполь, Украина)

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЧЕЛОВОДСТВА В УКРАИНЕ

Статья посвящена рассмотрению современного состояния правового регулирования пчеловодства. Анализ действующего законодательства, практики деятельности регуляторных органов и научных исследований показал отсутствие единой специализированной системы государственного управления в сфере пчеловодства и недостаточной эффективности государственного контроля. Осуществлена попытка привлечь внимание к следующему: отсутствию органов (должностных лиц) уполномоченных рассматривать дела об административных правонарушениях в сфере пчеловодства; неопределенности в подведомственности дел об административных правонарушениях в сфере пчеловодства; отсутствию правовых норм определяющих лиц, которые имеют право составлять протоколы об административных правонарушениях в сфере пчеловодства. Предложено включить в положения Государственных строительных норм Украины следующее требование: *«На участке пасеки ульи должны быть размещены на расстоянии не менее 3 м от соседних садовых (дачных) участков летками, которые направлены от них; на расстоянии не менее 5 м от границы участка пасеки со стороны улицы»*.

Ключевые слова: пчеловодство, пасека, мед, управление, контроль, административная ответственность, Государственные строительные нормы Украины.

Chvaliuk A.,

Candidate of Law,
Associate Professor of the Department
of the Special Legal Disciplines
Donetsk State University of Management
(Mariupol, Ukraine)

Chvaliuk N.,

Bachelor's Degree student of the
Donetsk State University of Management
(Mariupol, Ukraine)

THE CURRENT STATE OF LEGAL REGULATION OF BEEKEEPING IN UKRAINE

The article is devoted to the consideration of the current state of legal regulation of beekeeping. The analysis of the current legislation, the practice of regulatory bodies and scientific research has shown the lack of a single specialized system of public administration in the field of beekeeping and the lack of effectiveness of state control. It is determined that the system of specialized

public administration bodies in the field of beekeeping has not been formed yet, which is confirmed by: the absence of specialized structural management elements at the level of the central executive body - the Ministry of Economy, Trade and Agriculture; lack of specialized structural elements at the local (regional and district) level; insufficient state control over compliance with legislation in the field of beekeeping; lack of legal norms governing the most significant issues of administrative liability for violations of legislation in the field of beekeeping; lack of apiary register. This lack of a specialized management system negatively affects the development of the industry and leads to mass violations of the rights of beekeepers.

It is concluded that modern social and environmental requirements, as well as European integration aspirations require to move away from traditional beekeeping practices and start applying new approaches to production, management and control and accordingly develop and adopt new legislation.

In order to eliminate conflicts between citizens engaged in beekeeping in their own backyard and their neighbours, it is proposed to include in the provisions of the State Building Regulations of Ukraine the following requirement: *«Areas of flights that are directed from them; at a distance of not less than 5 meters from the boundary of the apiary on the street side»*.

Keywords: beekeeping, apiary, honey, management, control, administrative responsibility, State building norms of Ukraine.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2524-0323.90.228-238

УДК 343.137.5

О. П. Заворіна,

кандидат юридичних наук,
викладачка кафедри кримінального процесу
та організації досудового слідства факультету № 1

Харківського національного
університету внутрішніх справ
(м. Харків, Україна)

e-mail: ezavorina@ukr.net

 <https://orcid.org/0000-0002-7477-3570>

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ З ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Стаття присвячена основним формам взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами Національної поліції під час досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. У статті викладені певні рекомендації щодо покращення ефективності та удосконалення порядку взаємодії зазначених підрозділів Національної поліції. Констатовано, що на сьогодні відсутнє чітке унормування засад і порядку взаємодії слідчих та оперативних працівників під час здійснення оперативно-розшукових заходів. Звернуто увагу на проблемні питання взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідчий, неповнолітні, взаємодія, органи досудового розслідування, оперативні підрозділи, доручення.

Постановка проблеми. Стрімке реформування правоохоронних органів України, концептуальні зміни в національному кримінальному процесуальному законодавстві виявили прогалини й вади на законодавчому та відомчому рівнях нормативно-правових засад регулювання взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами Національної поліції в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх. Ми вважаємо, що головним завданням статті є уточнення системи нормативно-правових актів, формулювання та удосконалення правових засад ефективної взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами Національної поліції України в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, а також визначення пріоритетних форм взаємодії між зазначеними суб'єктами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами були предметом наукових досліджень С. Є. Абламського, О. М. Бандурки, О. В. Бауліна, А. Ф. Волобуєва, Ю. М. Грошевого, О. Ф. Долженкова, А. Я. Дубинського, В. С. Зеленецького, Л. М. Карнеєвої,

В. П. Корж, М. П. Климчука, С. М. Князева, О. М. Ларіна, Л. М. Лобойка, М. А. Погорецького, Б. Г. Розовського, Д. Б. Сергєєвої, О. В. Соколова, В. М. Тертишника, В. В. Шендрика, В. Ю. Шепітька, М. Є. Шумили, О. О. Юхна та інших учених.

Водночас процесуальні та організаційні особливості взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх доки не отримали належної наукової розробки, яка водночас є необхідною у зв'язку з наявністю чисельних проблем правозастосування, різного тлумачення норм національного кримінального процесуального законодавства та, як наслідок, формування суперечливої правозастосовної практики. Таким чином, зазначене обумовлює актуальність наукового аналізу порушеного питання, що може надати можливість створити теоретичне підґрунтя для подальшого дослідження.

За дослідженням, у чинному КПК України, як і КПК України (1960 року), не визначено термін «взаємодія», але в той же час він застосовується в інших законах України, зокрема: «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992 року), «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (1993 року), у чисельних наказах та інструкціях МВС України.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення поняття та основних форм взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами Національної поліції під час досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх.

Досліджуючи питання, які пов'язані зі взаємодією органів досудового розслідування з оперативними підрозділами в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, слід констатувати, що зміни національного кримінального процесуального законодавства потягли за собою і зміни в порядку взаємодії, а тому нормативно-правове забезпечення таких питань зазнало суттєвих змін. Свого часу визначення форми взаємодії між органами досудового розслідування та оперативними підрозділами сформулював О. М. Алексейчук, який зазначив, що організаційні прийоми, методи й заходи, способи й порядок зв'язку між ними, які ґрунтуються на чинному кримінальному процесуальному законодавстві й відомих нормативних актах правоохоронних органів, а також позитивному досвіді слідчої та оперативно-розшукової практики спрямовані на забезпечення погодженої діяльності стосовно доцільного поєднання засобів, методів та заходів роботи, властивому кожному з цих органів [1, с. 154-159]. Причому, під час взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх існує певна специфіка, що обумовлена перш за все окремими вимогами нормативно-правового регулювання. Так, відповідно до «Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України», затвердженого наказом МВС України № 570 від 06.07.2017 року, досудове розслідування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх може здійснювати лише слідчий, спеціально уповноважений на здійснення таких розслідувань [2]. Ми вважаємо, що це є доцільним, адже діти, які беруть участь у кримінальному провадженні, переживають напруження, тривогу, страх, почуття провини та сорому і звичай не розуміють мету провадження, не знають юридичних термінів, їх лякає незнайома ситуація та люди в однострої. Сьогодення вимагає від «ювенального» слідчого спеціальних знань у галузі

дитячої (вікової) психології, віктимології неповнолітніх, а також володіння тактичними прийомами психологічного контактування для встановлення ефективної взаємодії з дитиною чи неповнолітнім.

Беручи до уваги вказане вище, слід зауважити, що слушною є думка В. В. Шендрика про те, що превентивна взаємодія оперативних підрозділів поліції з іншими суб'єктами попередження злочинів – це завчасно обумовлена за часом, місцем, необхідними ресурсами (матеріальними і технічними), виконавцями та суб'єктами попереджувального впливу спільна діяльність означених суб'єктів з метою профілактики, запобігання та припинення злочинів, які готуються, і замаху на них та класифікації суб'єктів її здійснення [3, с. 7]. Водночас, розглядаючи проблеми питання діяльності оперативних підрозділів, В. П. Захаров вказує на те, що взаємодія заснована на законах, узгоджена за метою, місцем і часом, спільна діяльність спрямована на інтеграцію зусиль, ефективне та комплексне використання сил, засобів і методів оперативних підрозділів [4, с. 130].

На нашу думку, більш конкретно визначення поняття взаємодії було надано О. О. Юхном та С. Є. Абламським, які під взаємодією пропонують розуміти організаційну форму діяльності двох і більше осіб, яка спільно узгоджена та регламентована законами й іншими відомчими нормативно-правовими актами, і спрямована на досягнення завдань конкретного кримінального провадження [5, с. 24]. Причому, одним із головних суб'єктів кримінального провадження є слідчий. З прийняттям чинного КПК України та реформуванням всієї системи правоохоронних органів, створення нових підрозділів у системі МВС, саме слідчий уповноважений проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії та доручати їх проведення відповідним оперативним підрозділам (ст. 40 КПК України) [6].

Виклад основного матеріалу. За дослідженням, деяку нормативну конкретизацію взаємодії слідчого та оперативних підрозділів отримала у відомчих документах МВС України, зокрема, відповідно до «Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні», затвердженої Наказом МВС України № 575 від 07.07.2017 року [7]. Причому, основним завданням взаємодії слідчих підрозділів органів Національної поліції України з іншими структурними підрозділами є запобігання кримінальним правопорушенням, їх виявлення та розслідування, притягнення до встановленої законодавством відповідальності осіб, які їх учинили, відшкодування завданої кримінальними правопорушеннями шкоди, відновлення порушених прав й інтересів фізичних і юридичних осіб. Заразом, взаємодія органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами поліції відбувається на основі Конституції України, Кримінального кодексу України (20212 року), Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про Національну поліцію» від 2015 року, інших актів законодавства України з питань організації взаємодії між органами та підрозділами поліції в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні.

На підставі викладеного можемо констатувати, що основними принципами взаємодії є: 1) швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень; 2) самостійність слідчого в процесуальній діяльності, втручання в яку

осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється; 3) оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України в запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень; 4) дотримання загальних засад кримінального провадження; 5) забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування.

Тобто, як слушно зазначає О. В. Керевич, чинне національне кримінальне процесуальне законодавство наділяє слідчого функцією керуючої підсистеми, а функцією підлеглої підсистеми – оперативні підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Таке співвідношення названих функцій визначається багатьма факторами, серед яких слід виділити такі: а) різниця правової природи, принципів, підстав і процедури проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів; б) функції і правовий статус працівників слідчих та оперативних підрозділів; в) наявність у слідчого повноважень із направлення доручень на проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; г) обов'язок оперативних підрозділів виконувати ці доручення [8, с. 402].

Досліджуючи вищезазначене питання та вивчаючи думки вчених в різних галузях права, зокрема кримінального процесу, криміналістики та ОРД, ми можемо визначити, що в діяльності правоохоронних органів взаємодія може бути таких видів: гласною і негласною; безпосередньою й опосередкованою; постійною та тимчасовою; процесуальною та організаційною; зовнішньою і внутрішньою. У тому числі, залежно від періоду часу, протягом якого здійснюється взаємодія, і від ступеня об'єднання спільних зусиль, можна виділити такі її види: а) разова; б) періодична; в) постійно діюча.

Слід зазначити, що координацію діяльності оперативних підрозділів й органів досудового розслідування по розкриттю й розслідуванню кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх здійснюють керівники відомств у межах свого відомства, а прокурор – усіх органів досудового розслідування.

Водночас, слід узяти до уваги, що взаємодія слідчого й оперативних підрозділів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень щодо неповнолітніх має різноманітний характер і здійснюється в певних правових формах. Обрання форми взаємодії перш за все повинно бути зумовлене характером слідчої ситуації, які безпосередньо залежать від слідчого й реалізуються за його ініціативою та під особистим процесуальним контролем. Отже, специфіка цих форм взаємодії полягає в тому, що під час їх реалізації формується система правовідносин, яка, поряд із кримінальними процесуальними, охоплює й інші (адміністративно-процесуальні, службові, особистісні), що в комплексі має на меті забезпечення об'єктивності, усебічності й повноти дослідження обставин, які підлягають доказу. На підставі чого необхідно виділити процесуальні й не процесуальні (організаційні) форми взаємодії. Так до процесуальних форм взаємодії, які врегульовані кримінальним процесуальним законодавством, ми можемо віднести: 1) доручення слідчого щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам (ст.ст. 40, 41 КПК України). Крім того, порядок надання і виконання доручень регламентується розділом 3 «Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженій На-

казом ГПУ, МВСУ, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [9]; 2) спільна робота слідчого та оперативних працівників при провадженні окремих слідчих розшукових дій та негласних слідчих розшукових дій.

За дослідженням, останнім часом практика проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі НС(Р)Д) слідчим спільно з оперативним підрозділом стає більш поширеною, особливо в кримінальних провадженнях у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. На підставі ч. 6 ст. 246 КПК слідчий виносить, відповідно до ст. 110 КПК України, постанову про залучення до проведення НС(Р)Д інших осіб та, відповідно до п. 3.1 Інструкції, який передбачає, що слідчий може проводити НС(Р)Д самостійно, спільно з уповноваженими оперативними підрозділами, залучати до їх проведення інших осіб, а також доручати їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам. На думку М. П. Климчука, необхідність у проведенні спільних С(Р)Д і НС(Р)Д виникає частіше в таких ситуаціях: 1) доброго знання оперативним працівником обставин вчинення кримінального правопорушення; 2) використання негласних оперативно-розшукових відомостей, які вимагають зашифровки; 3) у разі встановлення оперативним шляхом конкретних намірів підозрюваних протидіяти слідству, й участь співробітника сприяє їх нейтралізації; 4) використання орієнтуючої інформації для слідчого, отриманої оперативним шляхом для організації й тактики С(Р)Д і НС(Р)Д [10, с. 56]. Заразом, О. В. Соколов з цього приводу зазначає, що по-перше, надання доручення слідчим не передбачає спільного проведення НС(Р)Д, оскільки вказане процесуальне рішення скеровує хід досудового розслідування в частині проведення заходів, які істотно обмежують конституційні права і свободи людини, із визначенням відповідального за їх реалізацію суб'єкта, тобто оперативного підрозділу. По-друге, подібної процесуальної форми обміну інформацією, як можливість ознайомлення з матеріалами НС(Р)Д без складання відповідного протоколу, не передбачено КПК України. По-третє, своїми діями слідчий фактично дублює функції, які здійснює працівник оперативного підрозділу на підставі доручення, що, своєю чергою, негативно впливає на строки досудового розслідування. По-четверте, у даному випадку виникає невизначеність питання щодо суб'єкта, який має складати протокол НС(Р)Д [11, с. 131]. Ми вважаємо, що подібне трактування спільного проведення НС(Р)Д свідчить про порушення кримінальної процесуальної процедури й може слугувати підставою визнання отриманих доказів недопустимими, а можливість самостійного проведення слідчим НСРД сприятиме процесуальній економії, оскільки слідчий у деяких випадках звільняється від дачі доручень оперативним підрозділам й очікування на їх розгляд та результати проведення. Однак існують окремі НСРД, акцентує С. М. Князев, коли самостійне проведення слідчим таких дій, як, наприклад, контроль за вчиненням злочину (контрольована поставка, контрольована та оперативна закупка, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину), задля виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації практично неможливе [12, с. 296], що ми підтримуємо.

До непроцесуальних (організаційних) форм взаємодії слідчого й оперативних працівників, тобто тих, які нерегульовані відомчими нормативними актами, відно-

сяться: 1) планування спільних слідчих, розшукових й оперативно-розшукових заходів; 2) координація проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів; 3) спільний аналіз причин та умов, що сприяють вчиненню злочину, й обговорення профілактичних заходів; 4) спільна узгоджена діяльність у складі слідчо-оперативної групи; 5) постійний обмін інформацією, у тому числі про злочини, що готуються, а також використання можливостей автоматизованих банків даних, криміналістичних та оперативно-довідкових обліків тощо.

Досліджуючи в подальшому питання взаємодії, необхідно констатувати, що зі змісту ст.ст. 40, 41 КПК України випливає, що слідчий має право доручити оперативним підрозділами проведення тільки слідчих (розшукових) дій, або негласних слідчих (розшукових) дій, які, цілком очевидно, оперативно-розшуковими заходами не є. Правовою підставою для доручення слідчим проведення оперативними підрозділами саме оперативно-розшукових заходів є положення п. 2 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» (1992 року), який покладає на ці підрозділи обов'язок виконувати письмові доручення слідчого про проведення оперативно-розшукових заходів. На сьогодні до основних проблемних питань під час внутрішньої та зовнішньої взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх можемо віднести наступні: 1) низький рівень співпраці між слідчими та працівниками оперативних підрозділів; 2) недостатня ефективність реалізації наявного комплексу оперативно-розшукових заходів; 3) відсутність єдиної інформаційно-аналітичної системи правоохоронних органів та порядку обміну відповідною інформацією; 4) повільне впровадження узагальненого позитивного вітчизняного та зарубіжного досвіду щодо протидії злочинності; 5) неефективний розподіл обов'язків між оперативними підрозділами, що уповноваженні протидіяти злочинам, які вчиняються неповнолітніми; 6) неузгодженість у плануванні й проведенні слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та заходів оперативно-розшукового характеру.

Ми вважаємо, що основними ефективними формами зовнішньої взаємодії слідчого та оперативних підрозділів під час досудового розслідування в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх повинні бути, зокрема: 1) нейтралізація виявлених причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень неповнолітніми, виявленню неповнолітніх, які схильні до вчинення правопорушень та здійснення оперативно-розшукових заходів відносно цієї категорії осіб щодо недопущення вчинення злочинів; 2) виявлення осіб, у які мають намір вчинити злочин, та здійснення оперативно-розшукових заходів щодо відмови цієї особи від вчинення злочину; 3) недопущення вчинення злочинів на стадії готування та замаху на вчинення кримінальних правопорушень (протидія злочинних проявів); 4) виявлення фактів вчинення латентних злочинів та неповнолітніх, які їх вчинили; 5) розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, суду або ухиляються від відбування покарання. Причому, слідчий під час досудового розслідування в кримінальному провадженні повинен звертатися за допомогою до інших структурних підрозділів Національної поліції. Тому ми вважаємо, що окремої уваги потребує питання взаємодії органів досудового розслідування з підрозділами ювенальної превенції Національної поліції. Зауважимо, що підрозділи ювенальної превенції взаємодіють з іншими уповноваженими органами та підрозділами НПУ, органами державної влади

й органами місцевого самоврядування, об'єднаними територіальними громадами, міжнародними та громадськими організаціями за напрямками:

профілактика правопорушень у дитячому середовищі, протидія домашньому насильству та дитячої безоглядності;

1) забезпечення прав та свобод дітей;

2) упровадження кращих міжнародних методик та практик роботи з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом, та дітьми, які потерпіли внаслідок протиправних діянь, у тому числі реалізація спільних проєктів щодо профілактики правопорушень серед дітей;

3) підвищення професійного рівня, набуття знань, вмінь і навичок шляхом участі в семінарах, тренінгах та інших практичних і теоретичних заходах.

Зазначена взаємодія здійснюється на засадах партнерства і спрямована на задоволення потреб територіальних громад та виконання завдань, покладених на підрозділи ювенальної превенції. Проте існують на практиці непоодинокі випадки, як зауважує В. В. Пивоваров, коли негативні моменти взаємодії викликані не якимись об'єктивними, а винятково суб'єктивними чинниками, що перешкоджають досягненню спільної мети. Це виявляється в спілкуванні слідчого та співробітника оперативного підрозділу в умовах їх нещирої або зухвалої поведінки; у проведенні огляду місця події та інших слідчих (розшукових) дій при спробах порушення їх процесуального порядку з боку співробітників оперативних підрозділів; в узгодженні та плануванні процесуальної й оперативно-розшукової діяльності, а також у здійсненні запланованих заходів при конфліктній ситуації між особами, які взаємодіють, тощо. За таких обставин, керівники відповідних підрозділів мають позитивно впливати на ситуацію, що складається, враховуючи психологічні особливості підлеглих співробітників. Водночас, слідчі та співробітники оперативних підрозділів, незважаючи на значні фізичні та психічні навантаження, повинні набувати власного досвіду взаємодії та умінь володіти собою. І тут доречно зазначити, що чим вищий освітній, інтелектуальний рівень учасників взаємодії, чим більший досвід оперативної і слідчої роботи вони мають, тим глибший аналіз фактів, тим більш гнучка й мобільна система версій і продуктивні результати їх перевірки в кримінальному провадженні [13, с. 135-136].

Висновки. Таким чином, беручи до уваги викладене, ми вважаємо, що слідчий є центральною фігурою під час розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. По-перше, від нього залежать оптимальна організація й ефективність взаємодії. Якщо слідчий не проявляє необхідної ініціативи, не використовує широко й активно свої процесуальні повноваження стосовно оперативних підрозділів, навряд чи можна очікувати позитивних результатів взаємодії. По-друге, він повинен враховувати особливості взаємодії органів досудового розслідування з оперативними підрозділами Національної поліції в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх, зокрема: 1) систематичну внутрішню взаємодію органів досудового розслідування, підрозділів кримінальної поліції з дільничними офіцерами поліції, підрозділами ювенальної превенції (останні формують та ведуть профілактичні обліки: а) дітей та вносять відомості до єдиної інформаційної системи Міністерства внутрішніх справ щодо неповнолітніх, які засуджені судом до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі; б) звільнених за рішенням суду від кримінальної від-

повідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру без поміщення до школи або професійного училища соціальної реабілітації для дітей, які потребують особливих умов виховання; в) дітей, яким оголошено про підозру в учиненні кримінального правопорушення; г) дітей, які не досягли 18 років і вчинили домашнє насильство в будь-якій формі (дитина-кривдник) та ін.), а також зі слідчими відділу розслідування злочинів, скоєних проти життя та здоров'я особи, та слідчими територіальних підрозділів поліції, які спеціалізуються на досудовому розслідуванні кримінальних проваджень щодо неповнолітніх; 2) ситуативну зовнішню взаємодію з психологами та соціальними педагогами під час досудового розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх; 3) відсутність ефективного контролю за посткримінальною поведінкою неповнолітніх, які вже були засуджені судом до відбування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Зважаючи на думки вчених і практичних працівників, вважаємо, що основною формою взаємодії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів є виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора. Водночас слід зазначити, що процесуальні та організаційні особливості виконання оперативними підрозділами доручень слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д залишаються недостатньо розробленими. Через що актуальним є подальше удосконалення норм КПК та підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують проведення С(Р)Д, НС(Р)Д, оперативно-розшукових заходів із метою забезпечення всіма уповноваженими суб'єктами єдиного алгоритму оформлення кримінальних процесуальних рішень, деталізації форм взаємодії слідчого, прокурора та уповноважених оперативних підрозділів.

Використані джерела:

1. Алексейчук О. М. Організація взаємодії органів і підрозділів внутрішніх справ при розкритті та розслідуванні умисних вбивств. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наук. праць. Донецьк. 2011. 251 с.
2. Положення про органи досудового розслідування Національної поліції України затвердженого наказом МВС України №570 від 06.07.2017 року. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17) (дата звернення 25.05.2020).
3. Шендрик В. В. Попередження злочинів оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України: автореф. дис.на здобуття наукового ступеню докт. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. В. В. Шендрик. ДДУВС. 2012. 36 с.
4. Захаров В. П. Проблеми діяльності оперативних підрозділів кримінально-виконавчої системи щодо боротьби зі злочинністю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2001. С. 130.
5. Абламський С. Є., Юхно О. О., Лук'яненко Ю. В. Взаємодія слідчого з іншими органами і підрозділами при розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень: навчальний посібник / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора О. О. Юхна. Харків. 2017. 152 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text) (дата звернення 10.06.2020).
7. Наказ МВС України №575 від 07.07.2017 «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Націона-

льної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17> (дата звернення 10.06.2020).

8. Керевич О. В. Організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в діяльності щодо розкриття та розслідування кримінальних правопорушень. *Університетські наукові записки*. 2012. № 4. С. 400-404 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_4_59 (дата звернення 05.06.2020).

9. «Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні», затвердженій Наказом ГПУ, МВСУ, СБУ, Адміністрації ДПСУ, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення 20.05.2020).

10. Климчук М. П. Виконання доручень, як форма взаємодії слідчих та оперативних підрозділів у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. № 1/2015 URL: http://vkslaw.kpu.ua/images/verstka/1_2015_Klimchuk.pdf (дата звернення 20.05.2020).

11. Соколов О. В. Проблемні питання взаємодії слідчого, прокурора з оперативними підрозділами на підставі доручення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. Вип. 79. С. 124-134.

12. Князев С. М. Взаємодія слідчого зі співробітником оперативного підрозділу у кримінальному провадженні. *Підприємство, господарство і право*. Вип. 11. 2019. с. 295-301

13. Пивоваров В. В., Шербина Л. І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ. Монографія. Харків. Право. 2006. 176 с.

References:

1. Alekseichuk, O. M. (2011) Orhanizatsiia vzaïemodii orhaniv i pidrozdiliv vnutrishnikh sprav pry rozkrytti ta rozsliduvanni umysnykh vbyvstv. *Problemy pravoznavstva ta pravookhoronnoi diïalnosti: zbimyk nauk.prats*. Donetsk. [in Ukrainian].

2. Polozhennia pro orhanu dosudovoho rozsliduvannia Natsionalnoi polit sii Ukrainy zatverdzhenoho nakazom MVS Ukrainy №570 vid 06.07.2017 roku. (2017) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17>. [in Ukrainian].

3. Shendryk, V. V. (2012) Poperedzhennia zlochyniv operatyvnymy pidrozdilamy orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy. *Extended abstract of Doctor's thesis*. V.V. Shendryk. DDUVS. [in Ukrainian].

4. Zakharov, V. P. (2001) Problemy diïalnosti operatyvnykh pidrozdiliv kryminalno-vkonavchoi systemy shchodo borotby zi zlochynnistiu. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv, 130. [in Ukrainian].

5. Ablamskyi, S. Ye., Yukhno, O. O., Luk'ianenko, Yu. V. (2017) Vzaïemodiïa sledchoho z inshymy orhanamy i pidrozdilamy pry rozkrytti ta rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen: navchalnyi posibnyk. O. O. Yukhno (Ed.). Kharkiv. [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI. (2012) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

7. Nakaz MVS Ukrainy № 575 vid 07.07.2017 «Pro zatverdzhennia Instruksii z orhanizatsii vzaïemodii orhaniv dosudovoho rozsliduvannia z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy Natsionalnoi polit sii Ukrainy v zapobihanni kryminalnym pravoporushenniam, yikh vyïavlenni ta rozsliduvanni». (2017) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>. [in Ukrainian].

8. Kerevych, O. V. (2012) Orhanizatsiia vzaïemodii sledchoho z operatyvnymy pidrozdilamy v diïalnosti shchodo rozkryttia ta rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen. *Universytetski*

naukovi zapysky-University scientific notes, 4, 400-404 URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2012_4_59. [in Ukrainian].

9. «Instruktsiia pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezul'tativ u kryminalnomu provadzhenni», zatverdzhenoї Nakazom HPU, MVSU, SBU, Administratsii DPSU, Ministerstva finansiv Ukrainy, Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 16.11.2012 roku № 114/1042/516/1199/936/1687/5. (2012) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>. [in Ukrainian].

10. Klymchuk, M. P. (2015) Vykonnannia doruchen, yak forma vzaiemodii slidchykh ta operatyvnykh pidrozdiliv u kryminalnomu provadzhenni. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva - Bulletin of criminal proceedings*, 1/2015. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2015_Klimchuk.pdf. [in Ukrainian].

11. Sokolov, O. V. (2017) Problemni pytannia vzaiemodii slidchoho, prokurora z operatyvnymy pidrozdilamy na pidstavi doruchennia pro provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii. *Aktualni problemy derzhavy i prava - Current issues of state and law, issue 79*, 124-134. [in Ukrainian].

12. Kniaziev, S. M. (2019) Vzaiemodiia slidchoho zi spivrobotnykom operatyvnoho pidrozdiliv u kryminalnomu provadzhenni. *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo - Enterprise, economy and law, issue 11*, 295-301. [in Ukrainian].

13. Pyvovarov, V. V., Sherbyna, L. I. (2006) Vzaiemodiia orhaniv dosudovoho slidstva ta diznannia pry rozsliduvanni kryminalnykh sprav. Kharkiv. Pravo. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 24.06.2020

Заворина Е. П.,

кандидат юридических наук,
преподаватель кафедры уголовного процесса
и организации досудебного следствия факультета № 1
Харьковского национального
университета внутренних дел
(г. Харьков, Украина)

ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ОРГАНОВ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ И ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИЦИИ В УГОЛОВНЫХ ПРОИЗВОДСТВАХ В ОТНОШЕНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Статья посвящена основным формам взаимодействия органов досудебного расследования с оперативными подразделениями Национальной полиции во время досудебного расследования уголовных производств в отношении несовершеннолетних. В статье изложены конкретные рекомендации по улучшению эффективности и совершенствованию порядка взаимодействия указанных подразделений Национальной полиции. Констатируется, что в настоящее время отсутствует четкое урегулирование порядка взаимодействия следственных и оперативных работников при осуществлении оперативно-розыскных мероприятий. Обращено внимание на проблемные вопросы взаимодействия следователя с оперативными подразделениями во время проведения следственных (розыскных) действий и негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: уголовное производство, несовершеннолетние, взаимодействие, органы досудебного расследования, оперативные подразделения, поручения.

Zavorina O.,
Ph.D in Law,
Lecturer of the Department of Criminal Procedure and
Organization of Pre-trial Investigation, Faculty № 1
Kharkiv National University of Internal Affairs
(Kharkiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF INTERACTION OF PRE-INVESTIGATIVE INVESTIGATION BODIES WITH OPERATIONAL UNITS OF THE NATIONAL POLICE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the main forms of interaction of pre-trial investigation bodies with operational units of the National Police during pre-trial investigation in criminal proceedings against minors. The article contains some recommendations for improving the efficiency and improving the interaction of these units of the National Police. It is stated that at present there is no clear standardization of the principles and procedure of interaction between investigators and operatives during the implementation of operational and investigative measures. Attention is paid to the problematic issues of the investigator's interaction with operational units during investigative (search) actions and covert investigative (search) actions. The investigator is a central figure in the detection and investigation of criminal offenses. First, the optimal organization and efficiency of interaction depend on it. If the investigator does not show the necessary initiative, does not use widely and actively his procedural powers in relation to operational units, it is unlikely to expect positive results of interaction. Secondly, it should take into account the peculiarities of the interaction of pre-trial investigation bodies with operational units of the National Police in criminal proceedings against minors. It is important to further improve the provisions of the Criminal Procedure Code and bylaws governing investigative (investigative) actions, covert investigative (investigative) actions, operational and investigative measures to ensure all authorized entities a single algorithm for criminal procedural decisions, detailing the forms of interaction between the investigator, the prosecutor and the authorized operational units.

Keywords: criminal proceedings, investigator, juveniles, interaction, pre-trial investigation bodies, operative subdivisions, instructions.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.239-247

УДК 343.98

В. М. Плетенець,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)

e-mail: viktor_plet@i.ua

 <https://orcid.org/0000-0002-3619-8624>

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ФАКТОРУ РАПТОВОСТІ В УМОВАХ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ

У статті розглядаються можливості використання фактору раптовості в подоланні проявів протидії розслідуванню. Наголошується, що конфлікт інтересів обумовлює формування протистояння між указаними сторонами, котрий ускладнює процес розслідування. Встановлення ж обставин події стає можливим шляхом неочікуваного для відповідних учасників застосування заходів з боку правоохоронців. Відстоюється позиція, що спостереження та оцінка впливу на протиборчу розслідуванню особу є критеріями правильності застосування фактору раптовості. Метою його використання виступають достовірні відомості про обставини розслідуваної події. Наголошується на необхідності врахування не тільки моменту, а й характеристик суб'єкту застосування розглядуваного фактору.

Ключові слова: фактор раптовості, слідчі (розшукові) дії, інформація про обставини події, прояви протидії розслідуванню.

Постановка проблеми. Під час розслідування стикаються дві сторони, кожна з яких переслідує власні інтереси. Так сторона обвинувачення намагається зібрати достатню кількість відомостей для притягнення винуватця до відповідальності, а сторона захисту – уникнути або звести до мінімуму покарання. Конфлікт інтересів призводить до формування протистояння між вказаними сторонами, що впливає на організаційно-тактичну діяльність слідчого. Існуюча з боку зацікавлених осіб протидія ускладнює процес розслідування, а її подолання значною мірою обумовлена неочікуваним характером дій правоохоронців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням застосування фактору раптовості цікавилися у своїх роботах такі вчені, як: Т. В. Авер'янова, Ю. П. Аленін, К. В. Антонов, О. М. Бандурка, В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, О. М. Васильєв, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, Н. С. Карпов, В. С. Кузьмічов, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, В. О. Коновалова, В. П. Колмаков, В. В. Лисенко, В. К. Лисиченко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, Г. А. Матусовський, В. Т. Нор, О. В. Одерій, М. В. Салтєвський, М. Я. Сегай, О. П. Снігер'єв, В. В. Тищенко, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько, М. Є. Шумило, М. П. Яблоков та ін.

Безпосередньо дослідженню проблем протидії розслідуванню приділяти увагу такі вчені-криміналісти: О. В. Александренко, І. В. Грицюк, В. М. Карагодін, І. А. Ніколайчук, В. В. Трухачов, Е. У. Бабаєва, С. Ю. Журавлев, Л. В. Лившиц, В. Я. Куликов, А. Н. Петрова, Р. М. Шехавцов, Б. В. Шур та інші.

Водночас правоохоронці відчувають труднощі в застосуванні фактору раптовості в розслідуванні, особливо за умов протидії зазначеній діяльності з боку зацікавлених осіб. Наслідком цього стають складність отримання всієї сукупності відомостей за кримінальним правопорушенням. Таким чином, вирішення проблематики подолання проявів протидії з використанням фактора раптовості обумовлюють потребу приділення цьому окремої уваги.

Формулювання цілей. Метою даної статті є окреслення можливостей використання правоохоронцями фактору раптовості в умовах протидії розслідуванню.

Виклад основного матеріалу. У фаховій літературі раптовість розглядається як елемент характеристики дій слідчого й особи, котра йому протистоїть; як характеристика події, що підлягає розслідуванню. Через те рекомендується використання чинника раптовості при проведенні слідчих дій, прийнятті та реалізації процесуальних рішень у кримінальній справі [1; 2].

У більшості робіт, присвячених організації та тактиці проведення слідчих (розшукових) дій, визначається прямо-пропорційний зв'язок між їх результативністю та фактором раптовості. Так, згідно з результатами проведеного В. П. Бахніним дослідження, 78,4 % проінтерв'юваних слідчих вказали на залежність реалізації раптовості від етапів розслідування. За даними аналізу кримінальних справ, проведення обшуків у день порушення кримінальної справи було результативним у 82 % випадках, а потім результативність цієї слідчої дії різко скорочувалася: упродовж трьох днів - до 25 %, протягом 10 днів - до 15 % [3, с. 71].

Наведені відомості визначають, що результативність застосування розглядуваного фактору обумовлена, у тому числі, етапом розслідування. Початку розслідування властиві як інформаційна невизначеність слідчого, так і мінімально можливі тиск на його учасників з боку зацікавлених осіб. Особливо, якщо в останніх відсутні відомості про розпочате кримінальне провадження, а проведення слідчих (розшукових) дій характеризуються невідкладністю та швидкістю їх організації. З'ясування факту розслідування безпосередньо перед проведенням окремих слідчих (розшукових) дій за участі відповідної особи буде неочікуваним для неї. Це, на нашу думку, може суттєво вплинути на хід проведення дії та зайняту учасником позицію. Тож вірогідність отримання достовірних свідчень значною мірою обумовлена фактором раптовості. Правильність його застосування значною мірою залежить від рівня володіння знаннями, підвалини якого закладаються ще в навчальних закладах, у тому числі зі специфічними умовами.

Зокрема, за результатами проведеного М. В. Савельєвою дослідження, 67,7 % опитаних практичних працівників правоохоронних органів зауважили, що вивченню чинника раптовості було приділено недостатньо уваги в ході їх підготовки у вищому навчальному закладі, а 64,5 % опитаних вважають за доцільне вивчення чинника раптовості в розділі криміналістичної тактики [4, с. 5]. Однак, ми вважаємо, що використання фактору раптовості не має обмежуватися лише тактикою проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Так визначення, з урахуванням умов, що

склались, найбільш доцільного моменту проведення слідчих (розшукових) дій, їх послідовність, учасників, техніко-криміналістичних засобів та інше виходять за рамки криміналістичної тактики та визначаються, як організація діяльності.

Не вдаючись до дискусії про місце фактору раптовості в науці «Криміналістика», вважаємо за необхідне приділити увагу можливості його використання в рамках подолання протидії розслідуванню.

У процесі розслідування раптовість виражається в такій організації слідчої роботи, яка забезпечує непередбаченість змісту й характеру дій слідчого протидіючою стороною [3, с. 145, 149]. Забезпечення наступального характеру не тільки тактичних прийомів, а й розслідування в цілому значною мірою залежить від правильності застосування правоохоронцями фактору раптовості. В умовах протидії розслідування зазначене набуває особливого значення.

Слід погодитися з думкою Р. С. Белкіна про те, що для протидіючої сторони несподіваними або раптовими можуть бути:

- сам факт проведення тієї чи іншої слідчої дії або її здійснення в найнесподіваніший час, у непередбаченому місці;

- застосування слідчим під час розслідування будь-якого екстраординарного, нетрадиційного тактичного прийому;

- отримання від слідчого інформації про залучення в доказування осіб, можливість участі яких у даному процесі виключалася протидією стороною або передбачалася на більш пізньому етапі;

- те ж саме й щодо матеріальних об'єктів (слідів злочину і злочинця, інших речових доказів, результатів їх експертних досліджень тощо). Несподіваними тут можуть бути і зміст інформації, що передається про такі об'єкти, і факт їх використання при проведенні слідчої дії [5, с. 4-5].

Таким чином, несподіваними для учасників розслідування та зацікавлених осіб можуть бути використані слідчим такі фактори: обстановки (часу та місця), виду та способу реалізації заходів, прийомів, поінформованості про обставини події тощо.

Прийомами реалізації цих факторів В. С. Кузмичов вважає:

а) проведення слідчої дії, невідомої підозрюваному по вигляду і змісту;

б) роз'яснення цілей, характеру і можливих результатів слідчої дії;

в) використання необізнаності підозрюваного про характер й обсяг інформації, якою володіє слідство;

г) залучення до участі в проведенні слідчих дій спеціалістів та осіб, обізнаних про обставини розслідуваної події;

д) зміна тактики слідчих дій [6, с. 92].

Слідчий, за умов протидії, може змінити не тільки послідовність застосування тактичних прийомів, а й проведення деяких слідчих (розшукових) дій, забезпечуючи тим самим неочікуваний їх характер для зацікавлених осіб.

Відповідно до даних дослідження, при реалізації раптовості працівниками слідчих органів у 74 % випадків намічена мета досягалася завжди, у 76,5 % - досягалася часто, і в 19 % - не досягалася [7, с. 176].

Зазначене повною мірою може бути визначено й по відношенню до тактичних прийомів, жоден із яких не надає гарантії отримання позитивного результату його

застосування. Тому раптовість не повинна розглядатися як єдиний варіант дій, а й мають оцінюватися ризики його використання при організації розслідування.

Застосування чинника раптовості в ході провадження вербальних слідчих дій (допит, пред'явлення для впізнання, очна ставка й інших), як правило, наголошує М. В. Савельєва, обумовлено метою спостереження й оцінки впливу на протидію розслідуванню особу раптовості. При невербальних (нонвербальних) слідчих діях (слідчий огляд, обшук, призначення і проведення експертизи) найбільше значення матиме сам результат слідчої дії, обумовлений, на думку авторки, раптовістю, а не реакцією протидіючої слідству боку [4, с. 85-86].

Однак висловлена М. В. Савельєвою позиція не позбавлена неточностей. Зокрема, спостереження та оцінка впливу на протидію розслідуванню особу, раптовості, виступають критеріями правильності застосування розглядуваного фактора, маркерами у визначенні напрямків проваджуваної дії, а не його метою. Останньою виступають достовірні відомості, отримати які в умовах протидії розслідуванню складно, а іноді не можливо.

Окрім того, потребує врахування не тільки момент, а й суб'єкт застосування розглядуваного чинника. Так вивчення особи, по відношенню до якої застосовується раптовий характер дій, обумовлює необхідність з'ясування, у першу чергу, соціально-демографічних, психологічних даних особи.

Не бажано, як наголошує О. С. Бабаєв, застосовувати фактор раптовості щодо розумово відсталих обвинувачених. Раптове пред'явлення доказів, несподівана постановка питання викликають у них стан розгубленості, як і в психічно здорових. Але в розумово відсталих цей стан характеризується більшою виразністю, через що вони можуть дати неадекватну реакцію [8, с. 108].

Розрахований на психічне напруження фактор може сприйматися як загроза та призвести до неочікуваних негативних наслідків (агресії, паніки, істерики, хаотичності дій тощо) з боку відповідного учасника.

Захопленою зенацька, на думку З. Палеського, може бути тільки людина, що володіє здатністю розуміти й міркувати, а також орієнтуватися в навколишній дійсності (той, у кого свідомість порушено, зовсім не відчуває раптовості) [9, с. 108]. Тобто мова не йде про ефективність застосування розглядуваного чинника до зазначеної категорії осіб. У діяльності із вказаними особами є необхідним приділення уваги психологічному їх налаштуванню на проведення слідчих (розшукових) дій.

Найсудовіше дотримання не тільки правових, а й моральних принципів і норм, як наголошує Д. П. Котов, є запорукою об'єктивності й справедливості в діяльності слідчого, а також абсолютно необхідне для забезпечення ефективності розслідування, попередження злочинів, для підтримки високого престижу органів попереднього слідства і всіх правоохоронних органів в цілому [10, с. 43].

Водночас по відношенню до неповнолітніх, і в першу чергу тих, котрі стали свідками та жертвами насильства, піддалися тиску з боку зацікавлених осіб, застосування фактору раптовості обумовлює особливу обережність з боку правоохоронців.

Заслуговує на увагу й точка зору Л. Л. Каневського, який наголошує, що елемент раптовості при допиті неповнолітнього підозрюваного потрібно використовувати вміло, з урахуванням психічного стану підлітка й тих доказів, якими володіє слідчий. Зокрема, фактор раптовості можна використовувати шляхом пред'явлення

неповнолітньому переконливого доказу, що свідчить про обізнаність слідчого в деталях розслідуваної події [11, с. 54].

Застосування тактичних прийомів, що ґрунтуються на раптовості, можуть призвести до негативних наслідків у вигляді навіювання, «закриття» неповнолітнього та неможливості продовження подальшого спілкування з ним. Тобто, по відношенню до зазначеної категорії, застосування фактору раптовості повинно мати умовний характер.

Однак, оцінка особи лише за віком, на нашу думку, може бути не об'єктивною. Так злочинність неповнолітніх останнім часом набуває істотних змін, зокрема «кваліфікованості» дій, ознак так званої «дорослої», що не може не впливати на діяльність правоохоронців.

За наявності стійкої позиції протидії розслідуванню (давання неправдивих свідчень, відмова від раніше даних показань, висування алібі, здійснення тиску на учасників провадження тощо), відсутність налаштування на комунікацію зі слідством, недовіра попередньо використаних прийомів та заходів переконання в недоцільності зайнятої позиції обумовлюють необхідність застосування правоохоронцями заходів, що ґрунтуються на раптовості. Через те відмовлятися від застосування розглядуваного фактору лише на підставі такого критерію, як вік особи, на нашу думку, є помилковим. Однак, у кожному конкретному випадку має забезпечуватися індивідуальний підхід з безумовним дотриманням принципів (законності, етичності та інших).

Не меншого значення в реалізації неочікуваного характеру дій має й обстановка. Так неправильне обрання часу, місця, способу реалізації намірів унеможливить отримання очікуваних слідчим результатів. Відповідно, «раптове» проведення тих чи інших слідчих дій, як наголошує І. Є. Биховський, перетворюється на нікчемний і непотрібний задум [12, с. 58].

Наведене значною мірою залежить від професійного рівня слідчого, неочікуваного для відповідних осіб, застосування наявних в його розпорядженні засобів та заходів. Критерієм правильності використання розглядуваного фактору буде кількість та змістовна характеристика отриманої інформації.

Закономірним підтвердженням обґрунтованості розгляду впливу раптовості служать наступні дані: 75,3 % практичних працівників вважають, що використання чинника раптовості залежить від професійної майстерності працівників слідства [7, с. 177].

Від рівня майстерності слідчого залежить не тільки результативність розглядуваного фактору, а й проведення слідчих (розшукових) дій та розслідування в цілому.

Варто наголосити на тому, що й протидіюча сторона по відношенню до слідчого може приймати заходи з використанням фактору раптовості шляхом:

- повідомлення тих обставин, які слідчий на даний момент не мав або сприймав їх по іншому, котрі можуть стати підґрунтям для неочікуваних умовиводів, та формування на їх підставі нових версій, визначення напрямків розслідування;
- зміни свідчень, відмова від їх давання, підтримання раніше даних відповідним учасником або, навпаки, щиросердне зізнання;
- висування вимог залучення захисника;
- подачі клопотань, скарг, відводів слідчому;
- симуляції погіршення стану здоров'я (фізичного, психічного);

- звинувачення слідчого в упередженому ставленні тощо.

Однак зазначений перелік не є вичерпним. Можуть бути виявлені й інші, здійснювані зацікавленими особами прояви протидії розслідуванню. Тож фактор раптовості має можливості двостороннього характеру застосування, як правоохоронцями по відношенню до учасників розслідування, так і у зворотному порядку. Це значною мірою впливатиме на можливість зміни кількості інформації в сторін розслідування. Ефективність впливу однієї сторони на іншу визначається її фаховими якостями, умінням застосування розглядуваного фактору.

Усвідомлення та прогнозування слідчим можливості застосування по відношенню до нього відповідних проявів, мінімізуватиме очікуваний зацікавленими особами характер впливу.

Висновки. В очікуваний позитивний результат застосування фактору раптовості має бути закладене й припущення про негативні його наслідки, зокрема передчасне викриття перед зацікавленими особами наявної в слідчого інформаційної бази.

Критеріями правильності використання розглядуваного фактору виступає спостереження та оцінка впливу на протиборчу розслідуванню особу. Це сприятиме визначенню ходу проведення в отриманні відомостей про обставини події, що в умовах протидії розслідуванню набуває особливого значення.

Застосуванню розглядуваного чинника до осіб з психічними розладами має характер недоцільності, а по відношенню до неповнолітніх несе умовний смисл. Варто враховувати факт того, що фактор раптовості має можливості двостороннього характеру застосування, як правоохоронцями по відношенню до учасників розслідування, так і у зворотному порядку. Готовність слідчого до цього зменшить можливості отримання зацікавленими особами позитивного результату від його застосування.

Тож подальші наші дослідження зосереджуватимуться в напрямку застосування фактору раптовості при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій в умовах протидії розслідуванню.

Використані джерела:

1. Игнатьев М. Е. Фактор внезапности, его процессуальное и криминалистическое значение для расследования преступлений. / М. Е. Игнатьев. М.: Юрлитинформ, 2004. 144 с.
2. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования / Под ред. Т. В. Аверьяновой и Р. С. Белкина. М.: Новый Юрист, 1997. 400 с.
3. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002). / В. П. Бахин. К. 2002. 268 с.
4. Савельева М. В. Теоретические и практические основы использования фактора внезапности в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / М. В. Савельева. Саратов, 2003. 24 с.
5. Белкин Р. С. Фактор внезапности, его учет и использование при расследовании преступлений: Лекция. М.: Академия МВД России, 1995. С. 4-5.
6. Кузьмичев В. С. Научные основы и практика реализации принципа внезапности в следственной деятельности дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Кузьмичев Владимир Сергеевич. Киев, 1986.

7. Бахин В. П., Карпов Н. С. Некоторые аспекты изучения практики борьбы преступностью (данные исследований за 1980 - 2000 гг.) / В. П. Бахин, Н. С. Карпов. К.: Национальная академия внутренних дел Украины, 2002. 458 с

8. Бабаев О. С. Концептуальные основы и тенденции развития современной тактики: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. / Бабаев Октай Сабирович. Москва 1998. 195 с.

9. Палеский З. Психологические аспекты внезапности // *Военная мысль*. 1971. № 7. С. 84.

10. Котов Д. П. Вопросы судебной этики. / Д. П. Котов. М.: Знание, 1976. 64 с.

11. Каневский Л. Л. Организация расследования и тактика следственных действий по делам несовершеннолетних. / Л. Л. Каневский. Уфа : Башкир. гос. ун-т, 1978. 86 с.

12. Быховский И. Е. Процессуальные и тактические вопросы проведения следственных действий Учебное пособие / Быховский И. Е. Волгоград: НИИРЮ ВСШ МВД СССР, 1977. 95 с.

References:

1. Ignatev, M. E. (2004) Faktor vnezapnosti, ego processualnoe i kriminalisticheskoe znachenie dlya rassledovaniya prestuplenij. M. E. Ignatev (Ed.). Moskva, Yurlitinform. [in Russian].

2. Kriminalisticheskoe obespechenie deyatel'nosti kriminalnoj milicii i organov predvaritelnogo rassledovaniya. (1997) T. V. Averyanova, & R. S. Belkin (Eds.). Moskva, Novyj Yurist. [in Russian].

3. Bahin, V. P. (2002) Kriminalistika. Problemy i mneniya (1962-2002). V. P. Bahin (Ed.). Kyiv. [in Russian].

4. Savelyeva, M. V. (2003) Teoreticheskie i prakticheskie osnovy ispolzovaniya faktora vnezapnosti v ugovnom sudoproizvodstve. *Extended abstract of candidate's thesis*. «Ugovnoyj process, kriminalistika i sudebnaya ekspertiza; operativno-rozysknaya deyatel'nost» M. V. Savelyeva (Ed.). Saratov. [in Russian].

5. Belkin, R. S. (1995) Faktor vnezapnosti, ego uchet i ispolzovanie pri rassledovanii prestuplenij: Lekciya. Moskva, Akademiya MVD Rossii, 4-5. [in Russian].

6. Kuzmichev, V. S. (1986) Nauchnye osnovy i praktika realizacii principa vnezapnosti v sledstvennoj deyatel'nosti. *Candidate's thesis*. Kuzmichev Vladimir Sergeevich (Ed.). Kyiv. [in Russian].

7. Bahin, V. P., Karpov, N. S. (2002) Nekotorye aspekty izucheniya praktiki borby s prestupnostyu (dannye issledovaniy za 1980 - 2000 gg.). V. P. Bahin, N. S. Karpov (Eds.). Nacionalnaya akademiya vnutrennih del Ukrainy. Kyiv, 176. [in Russian].

8. Babaev, O. S. (1998) Konceptualnye osnovy i tendencii razvitiya sovremennoj taktiki. *Candidate's thesis*. Babaev Oktaj Sabirovich (Ed.). Moskva, 108. [in Russian].

9. Paleskij, Z. (1997) Psihologicheskie aspekty vnezapnosti. *Voennaya mysl-Military thought*, 7, 84. [in Russian].

10. Kotov, D. P. (1976) Voprosy sudebnoj etiki. D. P. Kotov (Ed.). Moskva: Znanie, 43. [in Russian].

11. Kanevskij, L. L. (1978) Organizaciya rassledovaniya i taktika sledstvennyh dejstvij po delam nesovershennoletnih. L. L. Kanevskij (Ed.). Ufa: Bashkir. gos. un-t, 54. [in Russian].

12. Byhovskij, I. E. (1997) Processualnye i takticheskie voprosy provedeniya sledstvennyh dejstvij. I. E. Byhovskij (Ed.). Volgograd: NIIRIO VSSH MVD SSSR, 58. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 26.05.2020

Плетенец В. Н.,
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры криминалистики,
судебной медицины и психиатрии
Днепропетровского государственного
университета внутренних дел
(г. Днепр, Украина)

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФАКТОРА ВНЕЗАПНОСТИ В УСЛОВИЯХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАССЛЕДОВАНИЮ

В статье рассматриваются возможности использования фактора внезапности в преодолении проявлений противодействия расследованию. Отмечается, что конфликт интересов обуславливает формированием противостояния между указанными сторонами, который усложняет процесс расследования. Установление же обстоятельств происшествия становится возможным путем неожиданного для соответствующих участников принятия мер со стороны сотрудников правоохранительных органов. Отстаивается позиция, что наблюдение и оценка воздействия на противоборствующее расследованию лицо являются критериями правильности применения фактора внезапности. Целью его использования выступают достоверные сведения об обстоятельствах расследуемого события. Подчеркивается необходимость учета не только момента, но и характеристик субъекта применения рассматриваемого фактора.

Ключевые слова: фактор внезапности, следственные (розыскные) действия, информация об обстоятельствах происшествия, проявления противодействия расследованию.

Pletenets V.,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate professor of the Department of criminalistics,
forensic medicine and psychiatry
of Dnepropetrovsk State
University of Internal Affairs
(Dnipro, Ukraine)

THE POSSIBILITY OF RESORTING TO SURPRISE IN THE CONTEXT OF COUNTERING AN INVESTIGATION

The article discusses the use of the element of surprise in overcoming resistance to investigation. It is noted that a conflict of interest leads to a confrontation between the parties, which complicates the investigation process. However, it is possible to establish the circumstances of an incident by taking action on the part of law enforcement officials that is unexpected to the parties concerned.

The position, observation and evaluation of the impact on the person opposing the investigation are the criteria for the correct application of the element of surprise. Its purpose is to provide reliable information on the circumstances of the incident under investigation.

The circumstances in which the investigation is resisted add to the need to overcome its manifestations. Emphasis is placed on the need to take into account not only the moment but also the characteristics of the person to which the factor in question applies. Thus, an examination of the person

to whom the act of surprise would be applied. The psychological characteristics of the individual must be ascertained, first and foremost, through socio-demographic data.

The use of the element of surprise as well as the tactics based on it in relation to mentally ill and underage persons can lead to negative consequences in the form of: aggression, panic, hysteria, chaotic actions, suggestion, "closure" and no further communication with them.

Suddenness. It is noted that the level of skill of the investigator depends not only on the efficiency of the factor in question, but also on the conduct of investigative (search) actions and investigations in general. Emphasis is placed on the fact that the adversary may also use the element of surprise against the investigator. The element of surprise thus has the potential of being applied bilaterally by law enforcement officials to the parties to the investigation and vice versa.

The investigator's prediction of the possibility of the relevant manifestations against him or her will not have the nature of the impact expected by the persons concerned.

Keywords: Element of surprise, investigative (investigative) actions, information on the circumstances of the incident, resistance to the investigation.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.247-263

УДК 343.983.22

О. С. Соколов,

завідувач відділу досліджень зброї

лабораторії досліджень, сертифікації зброї та обліку

Державного науково-дослідного

експертно-криміналістичного центру

Міністерства внутрішніх справ України

(м. Київ, Україна)

e-mail:ballistek@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7613-1590>

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ГРУПОВОЇ НАЛЕЖНОСТІ ВІДНОВЛЕНОЇ НЕЙТРАЛІЗОВАНОЇ (ДЕАКТИВОВАНОЇ) ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ЗА СЛІДАМИ НА ВІДСТРІЛЯНИХ КУЛЯХ ТА ГІЛЬЗАХ

Стаття присвячена особливостям слідуютворення на кулях та гільзах, відстріляних із відновленої нейтралізованої вогнепальної зброї (макетів зброї масо-габаритних, учбової, учбово-розрізної та музейної зброї). Досліджено конструктивні ознаки слідуютворюючих поверхо-нейтралізованих частин зброї та сліди, які утворюються при їх відновленні. Сформовано комплекс ознак у слідах зброї на відстріляних кулях та гільзах, які вказують на застосування відновленої нейтралізованої вогнепальної зброї. Розглянуті можливості сучасного мікроскопічного обладнання при вирішенні ідентифікаційних завдань та завдань щодо встановлення групової належності зброї за слідами на відстріляних кулях та гільзах.

Ключові слова: відновлена зброя, експертиза зброї, криміналістичне дослідження, нейтралізована зброя, деактивована зброя, ознаки відновлення зброї, сліди на відстріляних кулях і гільзах, макети зброї масо-габаритні, порівняльний мікроскоп «Leica FS C», багатифункціональний комплекс ідентифікації куль та гільз «BalScan».

Постановка проблеми. Результати аналізу слідчої та судової практики дозволяють виявити тенденцію до збільшення частки вогнепальної зброї, котра виготов-

ляється з «нейтралізованої зброї», тобто вогнепальної зброї, яка спеціально приведена в непридатний для стрільби стан із дотриманням вимог відповідних стандартів або технічних умов. Цьому сприяє те, що обіг подібних виробів фактично не контролюється уповноваженими державними органами, а відновлення бойових властивостей такої зброї не потребує застосування складного обладнання та технологічних операцій.

Відновлена нейтралізована зброя все частіше стає предметом та знаряддям багатьох кримінальних правопорушень, а криміналістично значуща інформація про природу, стан, властивості та відношення зброї, патронів та слідів їхньої дії, отримувана за результатами експертних досліджень, може відігравати суттєву роль у кримінально-правовій кваліфікації діяння, виконанні завдань кримінального провадження. Водночас виявлення ознак відновлення нейтралізованої зброї за слідами на відстріляних кулях та гільзах дозволяє раціоналізувати діяльність підрозділів органів правопорядку, зокрема в пошуку місць реалізації нейтралізованої зброї відповідної моделі, та не витрачати час на перевірку причетності до кримінального правопорушення всіх власників промислової зброї відповідної моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання встановлення групової належності зброї за слідами на відстріляних кулях та гільзах мають відбиття в працях А. А. Андрєєва [1], О. Г. Єгорова [7], А. В. Кокіна [8], Б. М. Комаринця [10], В. В. Філіпшова [21; 22], А. Н. Самончика [15], М. С. Станового [19, с. 67-73], О. І. Устинова [20] та інших учених [2-4]. Однак зазначені роботи стосуються особливостей дослідження куль та гільз, відстріляних зі зброї виключно промислового або виключно саморобного виготовлення. Натомість, відновлена нейтралізована зброя характеризується комплексом ознак промислової та саморобної зброї.

Отож необхідно визнати, що на сьогодні відсутні ґрунтовні дослідження, які містять узагальнену інформацію щодо особливостей слідоутворення на кулях та гільзах, відстріляних з відновленої нейтралізованої зброї, необхідну для вирішення діагностичних, класифікаційних та ідентифікаційних завдань під час проведення відповідних судово-експертних досліджень.

Формулювання цілей. Метою статті є узагальнення експертного досвіду криміналістичного дослідження слідоутворюючих поверхонь відновленої нейтралізованої вогнепальної зброї, ілюстрація та систематизація ознак такої зброї на відстріляних з неї кулях, гільзах, а також ознак виготовлення окремих екземплярів. Зазначена інформація може бути в подальшому застосована в судово-експертній діяльності під час дослідження куль та гільз, вилучених з місць скоєння кримінальних правопорушень, з метою виявлення ознак нейтралізованої вогнепальної зброї.

Виклад основного матеріалу. Досудове розслідування кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, нерозривно пов'язано із встановленням виду та моделі зброї, яка є знаряддям злочину. Одним із джерел інформації про це є висновки експертного дослідження слідів пострілу, насамперед слідів зброї на кулях і гільзах, вилучених на місці події.

Процес визначення моделі зброї за слідами на кулях і гільзах ґрунтується на використанні довідкових матеріалів, що містять дані про сліди на кулях та гільзах, відстріляних із певних моделей зброї, особливості утворення слідів у залежності від пристрою і принципів роботи основних деталей і механізмів тієї чи іншої зброї [16-18].

Водночас, як було зазначено вище, у сучасній експертній практиці трапляються непоодинокі випадки застосування в кримінально прогитправних цілях вогнепальної зброї, виготовленої шляхом відновлення нейтралізованої зброї (макетів зброї масо-габаритних, учбової, учбово-розрізної та музейної зброї).

Причому, основним завданням експертного дослідження є не просто встановлення моделі зброї, з якої відстріляні досліджувані кулі та гільзи, але також виявлення ознак попередньої нейтралізації зброї та слідів її подальшого відновлення.

Інформація про те, що кулі та гільзи, вилучені з місця учинення кримінального правопорушення, були відстріляні з відновленої нейтралізованої зброї, набуває особливої цінності у випадках, коли зброю не було вилучено під час огляду місця події та інших першочергових слідчих (розшукових) дій.

Враховуючи те, що більшість зазначених виробів виготовляється на основі вогнепальної зброї промислового виробництва шляхом приведення її в непридатний для стрільби стан та має аналогічні з нею конструктивні особливості, дослідження відстріляних із них куль та гільз є достатньо складним процесом, позитивні результати якого напряму залежать від рівня підготовки та досвіду експерта, котрий проводить дослідження, а також потребує застосування сучасного мікроскопічного обладнання.

Сьогодні підрозділи дослідження зброї Експертної служби МВС України забезпечені сучасною мікроскопічною технікою та системами ідентифікації куль та гільз, які суттєво підвищують ефективність експертних досліджень куль, гільз та інших об'єктів балістичного походження при вирішенні класифікаційних та ідентифікаційних завдань. Зокрема, більшість експертних підрозділів забезпечені багатфункціональними комплексами ідентифікації куль та гільз «BalScan» (Laboratory Imaging s.r.o.), сучасними порівняльними мікроскопами «Leica FS C» (Leica Microsystems), «VisionX» (Projectina AG), цифровими мікроскопами «Leica DVM 6» (Leica Microsystems).

Криміналістичне дослідження слідів на кулях і гільзах, відстріляних з відновленої нейтралізованої зброї, потребує особливої зосередженості експерта, який їх досліджує, адже під час таких досліджень необхідно диференціювати ознаки в слідах, утворених деталями промислового виготовлення, та в слідах, утворених відновленими або повністю саморобними деталями. Саме тому важливим етапом дослідження всіх куль і гільз, вилучених із місць учинення кримінальних правопорушень, є порівняльне дослідження слідів зброї на їх слідосприймаючих поверхнях зі слідами на кулях та гільзах, відстріляних зі зброї, що міститься в інформаційно-довідковій колекції експертної установи. Таке порівняльне дослідження дозволяє виокремити виробничі сліди на зброї від слідів, які утворені в результаті її нейтралізації або відновлення. Окрім того, за наявності або відсутності певних слідів зброї можливо встановити не тільки факт застосування відновленої зброї, але також і те, які саме деталі піддавалися переробці та відновленню.

Під час нейтралізації вогнепальної зброї промисловим способом у конструкцію її слідоутворюючих частин зазвичай вносяться наступні конструктивні зміни (рис. 1): 1 – відрізається або вкорочується ударник; 2 – зрізається дзеркало затвору; 3 – видаляється виступ зачепу викидача; 4 – прорізається ствол; 5 – вкорочується відбивач; 6 – видаляються губи магазину.

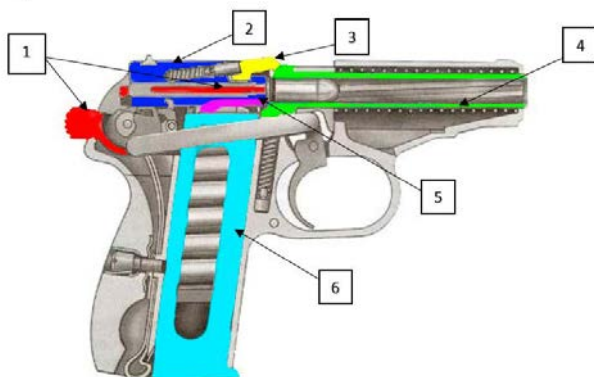

Рис. 1. Частина вогнепальної зброї, які піддаються змінам під час промислової нейтралізації.

Ураховуючи те, що обов'язковою вимогою до нейтралізованої вогнепальної зброї є деактивація ударного механізму, під час якої вкорочується або видаляється ударник, відновлення такої зброї у подальшому потребує повної заміни або відновлення вкороченого ударника. Зокрема, відновлення ударника неминуче веде до утворення ознак, які відрізнятимуть його від ударника аналогічної зброї промислового виготовлення (рис. 2).

Рис. 2. Конструктивні відмінності відновленого ударника нейтралізованого пістолета Макарова (ліворуч) та штатного ударника аналогічної зброї (праворуч).

Сліди відновленого бійка ударника на капсулях відстріляних гільз також відрізнятимуться від слідів, що утворює ударник зброї аналогічної моделі промислового виготовлення за наступними ознаками (рис. 3, 4): нестандартна форма та розміри сліду, наявність трас, характерних для обробки ударника абразивними матеріалами тощо.

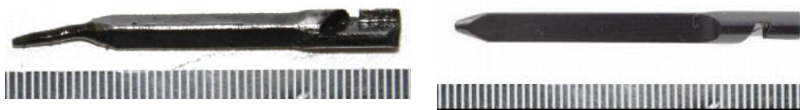

Рис. 3. Сліди бійка на капсулях гільз, утворені відновленими або саморобними ударниками.

Рис. 4. Сліди бійка на капсулях гільз, утворені ударниками зброї промислового виготовлення.

Однак, слід зауважити, що наявність вищеписаних ознак у слідах бійки ударника не може бути єдиною підставою для висновку про те, що гільзи відстріляні з відновленої вогнепальної зброї, оскільки аналогічні сліди можуть бути утворені під час ремонту зброї або в результаті обробки ударника для зміни його слідоутворюючих поверхонь із метою недопущення його подальшої ідентифікації. Категоричний позитивний висновок про те, що вилучені гільзи відстріляні з відновленої після нейтралізації вогнепальної зброї може бути зроблений лише на підставі комплексу ознак, які свідчать про її нейтралізацію.

Відновлення затворів нейтралізованої зброї, здебільшого, здійснюється шляхом застосування зварювального обладнання. У цьому випадку на чашці затвору та досилачі утворюються сліди напливу металу з подальшою їх обробкою абразивними матеріалами (рис. 5).

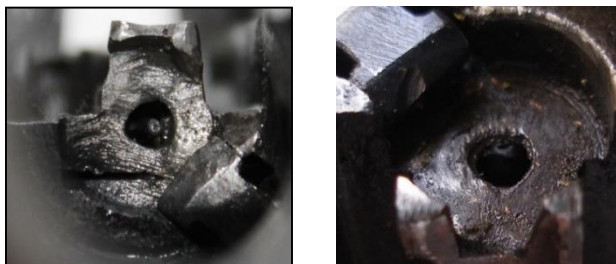

Рис. 5. Сліди відновлення чашки затвору та досилача нейтралізованого пістолета Макарова (ПМ).

На гільзах, відстріляних із відновленої вогнепальної зброї, утворюються комплекси слідів у вигляді нерівностей та деформацій, які не є притаманними для зброї промислового виробництва (рис. 6).

Рис. 6. Сліди зброї на гільзах, відстріляних з відновленої нейтралізованої зброї.

Також на відновлення нейтралізованої зброї вказують наявність зайвих вм'ятин на денці гільзи, які свідчать про відновлення отвору для бійка ударника (рис. 7).

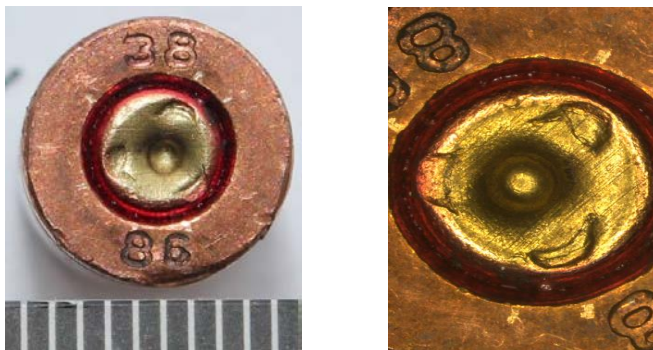

Рис. 7. Сліди відновлення отвору бійка ударника та їх відображення на відстріляних гільзах.

Наявність розривів капсуля та ексцентричність розташування слідів бійка також може вказувати на те, що гільзи відстріляні з відновленої нейтралізованої вогнепальної зброї (рис. 8).

Рис. 8. Сліди розриву капсуля на гільзах відстріляних з відновленого пістя нейтралізації пістолета ТТ.

Відновлення функціональності механізму для екстракції стріляних гільз, здебільшого, здійснюється шляхом повної заміни зачепу викидача та відбивача. У тому разі зазначені деактивовані деталі можуть бути замінені на деталі саморобного виготовлення. У подібних випадках сліди зброї, утворені саморобними деталями, відрізнятимуться від слідів, утворених аналогічними деталями промислового виготовлення, за формою, розмірами, розташуванням тощо. Неякісна підгонка деталей може призводити до деформації фланця та донної частини гільзи (рис. 9).

Рис. 9. Сліди деформації донньої частини гільзи, відстріляної з відновленого нейтралізованого пістолета.

Неодмінною умовою пострілу із застосуванням відновленої нейтралізованої вогнепальної зброї є можливість введення патрона в патронник. Якщо розміри гільзи патрона значно менше розмірів патронника, то без відповідного їх закріплення за допомогою тимчасових (одноразових) або постійних пристосувань, можливість пострілу буде обмежена. Однак розміри гільзи патрона не обов'язково мають відповідати розмірам патронника з повним збігом їх за довжиною й діаметром. Наявність на корпусі гільзи трісок, розривів, слідів здуття вказують на те, що гільза відстріляна зі зброї, яка має патронник значно більших розмірів, ніж розміри гільзи (рис. 10).

Рис. 10. Сліди роздуття дульця гільзи патрона, відстріляного з відновленого макету масо-габаритного автомата Калашникова з саморобним стволом.

Головною вимогою до нейтралізованої вогнепальної зброї є деактивація ствола шляхом виконання в ньому наскрізного, поздовжнього прорізу (рис. 11). В експертній практиці траплялися поодинокі випадки вилучення з незаконного обігу відновленої деактивованої вогнепальної зброї, у якій ствол було відновлено шляхом заварювання поздовжнього прорізу. Однак, через високий тиск газів, що утворюється у стволі під час пострілу, такий спосіб відновлення найчастіше призводив до руйнації ствола вже після першого або другого пострілу. Найбільш розповсюдженим способом відновлення функціональності ствола нейтралізованої вогнепальної зброї є його повна заміна на ствол саморобного виготовлення (рис. 12).

Рис. 11. Ствол макета масо-габаритного автомата Калашникова «АКС-74У».

Рис. 12. Саморобний ствол відновленого макета масо-габаритного автомата Калашникова «АКС-74У».

Результати аналізу експертної практики свідчать про те, що основна маса саморобних стволів до вогнепальної зброї виготовляється без дотримання необхідних технологічних вимог виробництва стволів. При тім довжина ствола, шаг та глибина нарізів обираються виробником довільно, дещо меншими або більшими, ніж необхідно для такої зброї. У такому випадку, навіть незначне недотримання технології виробництва стволів вогнепальної зброї, яке має місце при саморобному їх виготовленні, утворює значний вплив на слідову картину, що в подальшому дозволяє експертним шляхом диференціювати сліди зброї, утворені саморобними деталями від слідів, утворених деталями заводського виготовлення.

У випадках, коли на дослідження надаються лише відстріляні кулі, вилучені з місця події, з метою виявлення ознак саморобного ствола вогнепальної зброї проводиться порівняння слідів на досліджуваних кулях з аналогічними слідами на кулях, відстріляних зі зброї аналогічного калібру, що містяться в інформаційно-довідкових джерелах. Під час таких порівняльних досліджень враховується збіг або відмінність наступних загальних ознак каналу ствола вогнепальної зброї (рис. 13):

- а - калібр зброї (відстань між протилежними полями нарізів);
- б - діаметр каналу ствола зброї (відстань між дном протилежних нарізів);
- в - кількість нарізів;
- г - ширина нарізів;
- д - ширина полів нарізів;
- е - глибина нарізів (висота граней нарізів);
- ж - профіль нарізів (прямокутний, трапецієподібний, сегментний, полігональний);
- α - кут нахилу нарізів та сторона нахилу (правого або лівого нахилу).

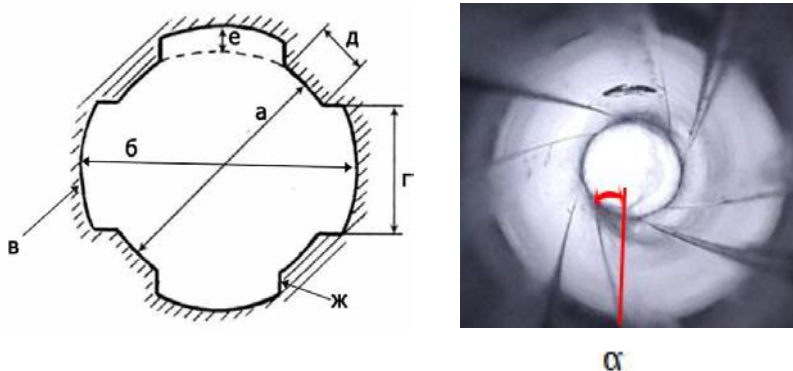

Рис. 13. Конструкція каналу ствола нарізної зброї.

Однією з основних ознак, яка характеризує саморобний ствол є відмінність діаметру відстріляної кулі та діаметру каналу ствола. Наприклад, куля, відстріляна зі зброї з меншим, ніж у неї, калібром, вриваючись під сильним тиском у канал ствола, витягується, приймаючи форму та діаметр каналу ствола, тому на її поверхні відображаються сліди не тільки полів, але і всієї донної поверхні нарізів. У таких випадках, навіть при зношеному каналі ствола, сліди полів нарізів відбиваються чітко. За такими слідами можливо без особливих складнощів ідентифікувати застосовану зброю (рис. 14).

Рис. 14. Куля, відстріляна з саморобного ствола з меншим калібром, ніж калібр кулі.

При пострілах зі зброї з більшим діаметром каналу ствола, ніж калібр кулі, різниця слідів, навпаки, буде гіршою. Причому, первинні сліди каналу ствола та сліди дна нарізів можуть взагалі не відобразитися (рис. 15). У таких випадках рух кулі в каналі ствола є нестійким, через що вона починає здійснювати додаткові обертальні рухи, викривляючи тим самим слідову картину, адже сліди одних ділянок каналу ствола перекриваються слідами від інших ділянок [3]. Ідентифікаційне дослідження

таких об'єктів вважається одним із найбільш складних і проблемних, адже на їх слідосприймаючих поверхнях відбивається обмежена кількість слідової інформації.

Рис. 15. Куля відстріляна з саморобного ствола з більшим калібром, ніж калібр кулі.

Окрім того, однією з найбільш інформативних та вагомих ознак, за якою можливо встановити спосіб виготовлення нарізного ствола вогнепальної зброї, є особливості каналу ствола, а саме: кількість, форма, розміри, ширина та кут нахилу нарізів (рис. 16).

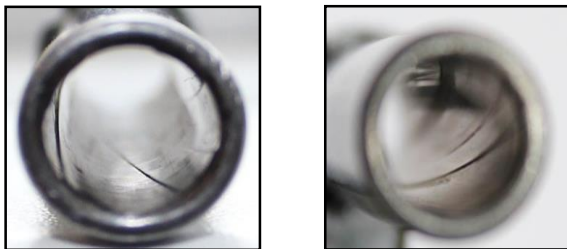

Рис. 16. Конструктивні відмінності каналу ствола саморобного виготовлення, встановленого на пістолет Макарова (ліворуч), та штатного ствола аналогічної зброї (праворуч).

Основні відмінності слідоутворення на кулях, відстріляних зі ствола заводського виготовлення, та саморобного ствола, розглянемо за допомогою розгортки куль, відстріляних із 9-мм пістолета Макарова (ПМ) промислового виготовлення, та куль, відстріляних з переробленого макета масо-габаритного пістолета аналогічної моделі, у якому нейтралізований ствол замінено на ствол саморобного виготовлення. За результатами порівняння слідів зброї на зазначених розгортках встановлені наступні відмінності:

- ступінь виразності та розміри первинних слідів полів нарізів;
- ступінь виразності та розміри вторинних слідів полів нарізів;
- кут нахилу нарізів.

Причому, розмірні характеристики та кут нахилу слідів різних полів нарізів на кулі, відстріляній зі зброї промислового виготовлення, завжди матимуть однакові значення (у межах допустимої похибки) та відповідатимуть значенням в інформаційно-довідкових джерелах (рис. 17), а аналогічні сліди на кулі, відстріляній із саморобного ствола, матимуть різні розмірні характеристики, кут нахилу тощо (рис. 18).

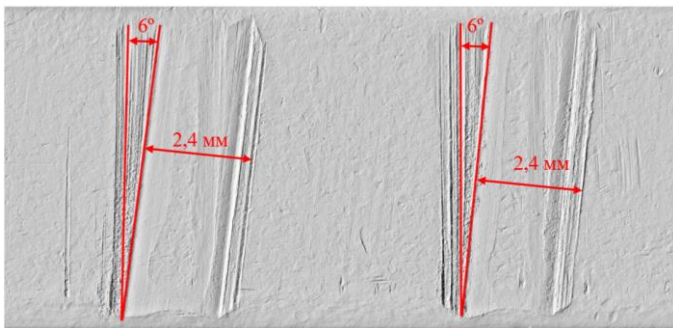

Рис. 17. Розгортка кулі відстріляної з 9-мм пістолета Макарова (ПМ) промислового виготовлення.

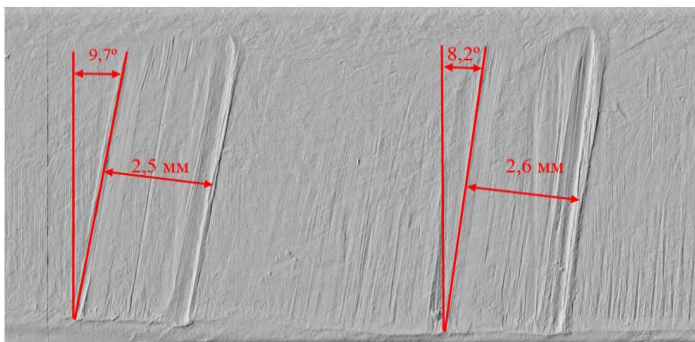

Рис. 18. Розгортка кулі відстріляної з переробленого макета масо-габаритного 9-мм пістолета Макарова (ПМ), у якому деактивованій ствол замінено на ствол саморобного виготовлення.

Таким чином, ознаками пострілу з відновленої нейтралізованої вогнепальної зброї є наявність на відстріляних кулях та гільзах комплексу ознак промислової та саморобної вогнепальної зброї. Притім, слід зазначити, що лише на підставі виявленого достатнього комплексу зазначених ознак експертом може бути зроблений категоричний висновок про те, що кулі та гільзи відстріляні з відновленої нейтралізованої вогнепальної зброї, адже виявлення однієї або двох ознак свідчатиме про ремонт зброї або про її пошкодження в результаті експлуатації.

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного дослідження, можна дійти висновку, що виявлення ознак відновленої нейтралізованої вогнепальної зброї за слідами на відстріляних кулях і гільзах, має особливе значення для пошуку знаряддя кримінального правопорушення та встановлення причетних до нього осіб, адже дає можливість органам правопорядку зосередити зусилля на пошуку місць реалізації

нейтралізованої зброї відповідної моделі та не витратити час на перевірку причетності до кримінального правопорушення всіх власників промислової зброї відповідної моделі.

Виявлення ознак пострілу з відновленої нейтралізованої вогнепальної зброї за слідами на відстріляних кулях та гільзах здійснюється на підставі порівняльного дослідження слідів на їх слідосприймаючих поверхнях зі слідами на кулях та гільзах, відстріляних зі зброї, що міститься в інформаційно-довідковій колекції експертної установи. Таке порівняльне дослідження дозволить диференціювати виробничі сліди зброї та відрізнити їх від слідів, які утворені в результаті її нейтралізації або відновлення. Причому, відновлена після нейтралізації вогнепальна зброя характеризується одночасною наявністю ознак зброї промислового виробництва (взаєморозташування слідоутворюючих деталей, форма й розміри окремих слідоутворюючих деталей тощо) та ознак, які характеризують зброю, виготовлену саморобним способом (наявність саморобних деталей, слідів грубої обробки абразивними матеріалами, слідів зварювального обладнання тощо).

Використані джерела:

1. Андреев А. А. Современное состояние и проблемы криминалистического исследования самодельного огнестрельного оружия. *Автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юридических наук.* Волгоград, 2003. 32 с.

2. Бондар В. С. Криміналістичне дослідження 9,0-мм пістолета «Glock-17». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2020. № 1 (89). С. 229-249.

3. Бондар В. С., Пец Д.М. Криміналістичне дослідження карабіну мисливського «Howa 1500 Nogue Score». *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2019. № 1 (85). С. 228-234.

4. Бондарь В. С. Общеметодические проблемы криминалистического исследования огнестрельного оружия и следов его применения. *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Экономика. Управление. Право.* Том 14. 2014. № 1-2. С. 234-238.

5. Гамов Д. Ю. Встановлення належності об'єкта до бойових припасів вогнепальної стрілецької зброї та придатності його до стрільби : методика. К.: ДНДЕКЦ МВС України, ДЕЗП МЮ України, 2006. 28 с.

6. Гамов Д. Ю. Методика встановлення належності об'єкта до вогнепальної зброї та його придатності до стрільби (проведення пострілів): методика. К.: ДНДЕКЦ МВС, ДЗП МЮ України, 2005. 32 с.

7. Егоров А. Г., Плещачевский В. М. Возможности идентификации пистолетов по пуле меньшего калибра. *Экспертная практика.* № 19, М., 1982.

8. Кокин А. В. Криминалистическое исследование списанного оружия, его частей и оружия, восстановленного на их основе. *Судебная экспертиза.* 2014. № 3 (39).

9. Комаринец Б. М. Криминалистическое отождествление огнестрельного оружия по стреляным гильзам. *Пособие для экспертов НТО и оперативно-следственных работников милиции.* М., 1955. 386 с.

10. Комаринец Б. М. Отождествление огнестрельного оружия по выстрелянным пулям. *Методика криминалистической экспертизы.* № 3. М., 1962. 316 с.

11. Кунафин Ш. А. К вопросу о идентификации самодельного гладкоствольного огнестрельного оружия по выстреленным пулям. *Труды ВНИИООП при МООП РСФСР*. № 9. М., 1965. С. 80.
12. Лесников В. А. Криминалистическое исследование пуль и гильз в случаях использования нештатных патронов. *Учебное пособие*. М., 1995. 24 с.
13. Матвієнко С. А. Про проблемні питання ідентифікаційних судово-балістичних досліджень. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. № 3 (87). С. 290-299.
14. Носко Ю. Л. Устойчивость и идентификационная значимость признаков современного боевого огнестрельного оружия и их отображений на выстреленных пулях и гильзах. *Методическое пособие для экспертов*. М., 1981. 25 с.
15. Самончик А. Н., Куприянов В. Б., А. Н. Вакуловский и др. Нарезное оружие отечественного производства. М., 1963. 143 с.
16. Соколов О. С., Грищенко О. В., Щирба Д. Є. Встановлення моделі травматичної зброї калібру 9 мм Р.А. за слідами на стріляних гільзах. *Судово-балістичний довідник*. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2016. 133 с.
17. Соколов О. С., Грищенко О. В. Нарізна мисливська та багатоцільова вогнепальна зброя, виготовлена на базі автомата Калашникова. *Судово-балістичний довідник*. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2017. 137 с.
18. Соколов О. С., Деда О. О., Лопатюк К. А., Голдинський І. А. Мисливські карабіни під патрони центрального бою та їх сліди на стріляних гільзах. *Судово-балістичний довідник*. Київ: ДНДЕКЦ МВС України, 2018. 170 с.
19. Становой М. С. Различные способы переделки списанного оружия, огнестрельного оружия ограниченного поражения и их отличительные признаки. *Судебная экспертиза*. 2017. № 1 (49). С. 67-73.
20. Устинов А. И. Влияние свойств боеприпасов и некоторых особенностей устройства самодельного огнестрельного оружия на его идентификацию по пулям. *Труды ВНИИООП при МООП РСФСР*. № 12, М., 1968.
21. Филиппов В. В. Определение модели оружия по следам на пулях и гильзах. М., 1971. 39 с.
22. Филиппов В. В. Условия выстрела и следы на пулях. *Пособие для экспертов-криминалистов*. М., 1967. 47 с.

References:

1. Andreev, A. A. (2003) Sovremennoe sostoianye u problemy krymynalystycheskoho yssledovaniya samodelnogo ohnestrelnoho oruzhyia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Volhohrad. [in Russian].
2. Bondar, V. S. (2020) Kryminalistychnе doslidzhennia 9,0-mm pistoleta «Glock-17». *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 1 (89), 229-249. [in Ukrainian].
3. Bondar, V. S., Pets, D. M. (2019) Kryminalistychnе doslidzhennia karabinu myslivskoho «Howa 1500 Hogue Scope». *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 1 (85), 228-234. [in Ukrainian].
4. Bondar, V. S. (2014) Obshemetodicheskie problemy kriminalisticheskogo issledovaniya ognestrelnogo oruzhyia i sledov ego primeneniya. *Izvestiya Saratovskogo universiteta*.

Novaya seriya. Seriya Ekonomika. Upravlenie. Pravo – Proceedings of Saratov University. New series. Economics series. Management. Right, Vol. 14,1-2, 234-238. [in Ukrainian].

5. Hamov, D. Yu. (2006) Vstanovlennia nalezhnosti obiektu do boiovykh pryypasiv vohnepalnoi striletskoi zbroi ta prydatnosti yoho do strilby: metodyka. Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy, DEZP Mlu Ukrainy. [in Ukrainian].

6. Hamov, D. Yu. (2005) Metodyka vstanovlennia nalezhnosti objektu do vohnepalnoi zbroi ta yoho prydatnosti do strilby (provedennia postriliv): metodyka. Kyiv: DNDEKTs MVS, DZP Mlu Ukrainy. [in Ukrainian].

7. Yehorov, A. H., Pleskachevskiy, V. M. (1982) Mozhlyvosti identyfikatsii pistoletiv po puli menshogo kalibru. *Ekspertna praktyka - Expert practice*. Moskva. [in Russian].

8. Kokin, A. V. (2014) Kriminalisticheskoe issledovanie spisannogo oruzhiya, ego chastej i oruzhiya, vosstanovlennogo na ih osnove. *Sudebnaya ekspertiza - Forensic examination, 3 (39)*. [in Russian].

9. Komarynets, B. M. (1955) Krymynalystycheskoe otozhdestvlenye ohnestrelnoho oruzhiya po strelianyh hylzam: Posobyе dlia ekspertov NTO y operatyvno-sledstvennykh rabotnykov mylytssy. Moskva. [in Russian].

10. Komarynets, B. M. (1962) Ototozhnennia vohnepalnoi zbroi po slidakh na hilzakh: Metodyka. Moskva. [in Russian].

11. Kunafin, Sh. (1965) A. K voprosu o identifikatsii samodelnogo gladkostvolnogo ognestrelnogo oruzhiya po vystrelennym pulyam. *Trudy VNII OOP pri MOOP RSFSR - Proceedings of VNII OOP under MOOP RSFSR, 9*. Moskva, 80. [in Russian].

12. Lesnikov, V. A. (1995) Kriminalisticheskoe issledovanie pul i gilz v sluchayah ispolzovaniya neshatnyh patronov. Uchebnoe posobie, Moskva. [in Russian].

13. Matviienko, S. A. (2019) Pro problemni pytannia identyfikatsiinykh sudovobalistychnykh doslidzhen. *Visnyk LDUVS im. E.O. Didorenka - Bulletin of LDUVS named after E. O. Didorenko, 3 (87), 290-299*. [in Ukrainian].

14. Nosko, Yu. L. (1981) Ustojchivost i identifikacionnaya znachimost priznakov sovremennogo boevogo ognestrelnogo oruzhiya i ih otobrazhenij na vystrelennyh pulyah i gilzah. Metodicheskoe posobie dlya ekspertov. Moskva. [in Russian].

15. Samonchyk, A. N. (1963) Nareznoe oruzhye otechestvennogo proyzvodstva. A. N. Samonchyk (Ed.). Moskva. [in Russian].

16. Sokolov, O. S., Hryshchenko, O. V., Shchyrba, D. Ye. (2016) Vstanovlennia modeli travmatychnoi zbroi kalibru 9 mm R.A. za slidamy na strilianykh hilzakh. *Sudovo-balistychnyi dovidnyk - Forensic ballistics guide*. Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

17. Sokolov, O. S., Hryshchenko, O. V. (2017) Narizna myslyvska ta bahatotsilova vohnepalna zbroia, vyhotovlena na bazi avtomata Kalashnykova. *Sudovo-balistychnyi dovidnyk - Forensic ballistics guide*. Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

18. Sokolov, O. S., Dieda, O. O., K. A Lopatiuk, K. A., Holdynskiy, I. A. (2018) Myslyvski karabiny pid patrony tsentralnogo boiu ta yikh slidy na strilianykh hilzakh. *Sudovo-balistychnyi dovidnyk - Forensic ballistics guide*. Kyiv: DNDEKTs MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

19. Stanovoj, M. S. (2017) Razlichnye sposoby peredelki spisannogo oruzhiya, ognestrelnogo oruzhiya ogranichennoho porazheniya i ih otlichitelnye priznaki. *Sudebnaya ekspertiza - Forensic examination, 1 (49), 67-73*. [in Russian].

20. Ustinov, A. I. Vliyanie svojstv boepripasov i nekotoryh osobennostej ustrojstva samodelnogo ognestrelnogo oruzhiya na ego identifikatsiyu po pulyam. *Trudy VNII OOP pri MOOP RSFSR - Proceedings of VNII OOP under MOOP RSFSR*, Moskva. [in Russian].

21. Fylyppov, V. V. (1971) Opredelenie modeli oruzhiya po sledam na pulyah i gilzakh. Moskva. [in Russian].

22. Filippov, V. V. (1967) Usloviya vystrela i sledy na pulyah. Posobie dlya ekspertov-kriminalistov. Moskva. [in Russian].

Стаття надійшла до редколегії 15.06 2020

Соколов А. С.,
заведуючий відділом дослідження зброї
лабораторії досліджень, сертифікації зброї та учета
Государственного научно-исследовательского
экспертно-криминалистического центра МВД Украины
(г. Киев, Украина)

ОСОБЕННОСТИ УСТАНОВЛЕНИЯ ГРУППОВОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ ВОССТАНОВЛЕННОГО НЕЙТРАЛИЗОВАННОГО (ДЕАКТИВИРОВАННОГО) ОГНЕСТРЕЛЬНОГО ОРУЖИЯ ПО СЛЕДАМ НА ОТСТРЕЛЯННЫХ ПУЛЯХ И ГИЛЬЗАХ

Статья посвящена особенностям следообразования на пулях и гильзах, отстрелянных из восстановленного нейтрлизованного огнестрельного оружия (макетов оружия массо-габаритных, учебного, учебно-разрезного и музейного оружия). Исследованы конструктивные признаки следообразующих поверхностей нейтрлизованных частей оружия и следы, образующиеся при их восстановлении. Сформирован комплекс признаков в следах оружия на отстрелянных пулях и гильзах, которые указывают на применение восстановленного нейтрлизованного огнестрельного оружия. Рассмотрены возможности современного микроскопического оборудования при решении идентификационных задач и задач по установлению групповой принадлежности оружия по следам на отстрелянных пулях и гильзах.

Ключевые слова: восстановленное нейтрлизованное оружие, признаки восстановления оружия, следы на отстрелянных пулях и гильзах, макеты оружия массо-габаритные, сравнительный микроскоп «Leica PS C», многофункциональный комплекс идентификации пуль и гильз «BalScan».

Sokolov O.,
Head of the weapons research
Department of the research laboratory,
weapons certification and accounting
of the State MID of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

PECULIARITIES OF ASCERTAINMENT OF GROUP BELONGING OF RENEWABLE NEUTRALIZED (DEACTIVATED) FIREARMS BY THE TRACES ON BULLETS AND CARTRIDGE CASES WHICH WERE SHOT

The article is devoted to the peculiarities of the formation of traces on bullets and cartridge cases fired from a firearm restored after deactivation (mock-ups of weapons of large-size, educational weapons, training-cutting weapons and museum weapons). The most common methods

for deactivating firearms, as well as methods for restoring deactivated parts of weapons, are considered. The design features of deactivated weapons are compared with the features of industrial-made weapons of a similar model. The structural features of trace-forming surfaces of deactivated parts of the weapon and the traces formed during their restoration are investigated. Examples are given of the formation of traces when firing from a restored deactivated firearm on fired bullets and cartridge cases. A set of signs has been formed in the traces of weapons on the fired bullets and shells, which indicate the use of restored neutralized firearms. Examples of using objects of the information and reference collection to distinguish between signs of factory weapons and signs formed by deactivated weapons are given. The possibilities of modern microscopic equipment are considered for solving identification problems and tasks for establishing the group affiliation of weapons in the wake of shot bullets and cartridge cases. It is proved that the categorical conclusion that bullets and cartridge cases were fired from a restored deactivated firearm can be made by an expert only on the basis of the identified set of features, because the detection of one or two features may indicate repair of the weapon or its damage as a result of operation. In this case, the restored deactivated firearms are characterized by the simultaneous presence of signs of industrial weapons and signs that characterize the weapon made in a homemade way.

Keywords: reconstructed neutralized weapons, signs of restoration of weapons, traces on fired bullets and cartridge cases, a Leica FSC comparative microscope, a multifunctional BalScan bullet and cartridge identification complex.

Розділ VI. ТРИБУНА ВИКЛАДАЧА

DOI: 10.33766/2524-0323.90.264-278
УДК 340.12+340.15

О. М. Литвинов,
доктор юридичних наук,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: llittvnn@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-2257-2224>

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ Й ПИТАННЯ ПІДГОТОВКИ ПРАВООХОРОНЦІВ: ПРИХОВАНІ ЗАГРОЗИ ТА МОЖЛИВІ ПЕРСПЕКТИВИ (КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД ІЗ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ)

*Небезпека полягає не в тому,
що комп'ютер одного разу почне мислити,
як людина, а в тому, що людина одного разу
почне мислити, як комп'ютер.*

Сідні Дж. Гарріс.

У статті запропоновано поставити проблему дистанційного навчання в гуманітарному людиновимірному аспекті через розгляд його особливостей у критичному філософсько-правовому ракурсі. У контексті історичних передумов надається культурологічна характеристика сучасного стану правової реальності України через поняття «вторинні культури», що значною мірою пов'язане із характеристикою суспільства як «транзитивного». Показано, що тиск партикуляризму культурних осередків у різних частинах країни за умов панування буденної свідомості (що призводить до постійної підміни понять у різних сферах діяльності) із використанням новітніх інформаційних систем, включаючи й освіту, впритує існуюче протиріччя між надновим і традиційно сталим у відповідний простий (примітивний) спосіб. На рівні світоглядного формування (включаючи освіту) це породжує певну синтетичну єдність «людини минулого» (у нас переважно «радянської людини») з алгоритмами машинного (комп'ютерного) мислення, що має результатом створення людей без частини людських якостей – «біог'ютерів». Для правоохоронної системи це стає подвійною загрозою: як наявність такого шару молоді серед населення, так і всередині особового складу. Останньому сприяє й спрощення навчальних планів у ЗВО МВС України, де вилучено соціально-гуманітарні дисципліни. У поєднанні з інтенсифікацією ДН наявна тенденція виглядає загрозливою для стабільності правової реальності в цілому і правопорядку зокрема. Зроблено деякі пропозиції щодо запобігання негативним тенденціям і підтримки позитивних, включаючи й використання ДН, у закладах, де навчаються майбутні правоохоронці.

Ключові слова: дистанційне навчання, правоохоронці, правова реальність, права людини, філософія права, «люди минулого», «біог'ютери», свобода, соціально-гуманітарні дисципліни.

Постановка проблеми. Проблеми втілення дистанційної форми навчання в заклади вищої освіти України не є новими, оскільки цей процес відбувається досить довгий час, формально з 2004 року, коли було прийнято Положення про дистанційне навчання [1], на основі розробленої до того Концепції розвитку системи дистанційної освіти в Україні [2]. Така постановка питання є природною в часи стрімких змін, пов'язаних із суцільним переходом людства на інформаційні технології в різних сферах життя і діяльності, однак будь-які процеси, як і будь-що в цьому світі, мають осмислюватися з різних боків. Одним з інструментів такого осмислення є раціонально-критичний підхід, що взагалі базується на діалектиці як філософському методі пізнання. Проте діалектика як терміно-поняття було дискредитовано недолугим редукціонізмом політико-ідеологічного штибу радянських часів і тому сьогодні є досить не популярним. Утім, стосовно зазначених боків або сторін (будь-яких явищ чи то процесів) окреслити головне (і, по суті, діалектичне): усе має не тільки позитивне, а й негативне; і в науці негативне (стосовно людини) виявляється з метою його позбавлення, нейтралізації чи то просто мінімізації впливу (тут наукове збігається зі здоровим глуздом). Оскільки за період втілення дистанційної форми навчання з'явився певний досвід, то, як удається, можна вже починати роботу з такого цілісного осмислення та, відповідно, оцінювання того, що ми так називаємо, – дистанційного навчання. Цей процес набув інтенсивності в закладах вищої освіти МВС України, тому проблемою стає співвідношення гуманітарної та суто технологічної (в існуючій термінології переважно «професійної») підготовки майбутнього правоохоронця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки переважачим аспектом цієї розвідки має бути правовий, то ми вкажемо на авторів, чий праці й думки сформували позицію або мали на неї вплив, про що і буде викладено в цій статті. У запропонованих міркуваннях автор спирається переважно на висновки своїх досліджень і позиції, що обґрунтовувалися й відстоювалися в опублікованих працях, де правові проблеми розглядалися в загальнокультурному або педагогічному контекстах в останні майже два десятиліття [3; 4; 5; ін.]. На ці публікації і будуть основні посилення, тому що в них ішла мова про подолання досить розповсюдженого і сформованого ще за радянських часів такого собі «флюгерного» слідування поточним гаслам політичного, і не тільки, державницького характеру, оскільки, як на думку автора, такий підхід має вельми виражену сервільну (та ірраціональну) складову. Однак не це є предметом цього дослідження, хоча можна навести приклад вельми красномовний для ілюстрації щойно висловленого: не так давно Болонська система, її втілення та нескінченні варіації, від постанов державних органів до статей науковців, була артикульованою на всіх указаних рівнях. На сьогодні ця тема майже забута, але в тому, що відбулося, можна констатувати переважачою складову зовнішньо-формального та імітаційного, оскільки сама ідея вільного спілкування вільного викладача з вільним студентом у вільному світі та забезпечення цього процесу є втіленою надто обмежено (у вищих, про які йдеться, ця обмеженість є відчутною ще більше, оскільки офіційно означена «специфічність» полягає насамперед в організаційних і комунікативних формах, наближених до військових, із відповідною дисциплінарною складовою). Дух того, що ще за радянських часів називали «кампанейщиною», був надто відчутний, і згаданий процес повторив не один такий же,

як, наприклад, втілення так званих «структурно-логічних схем» ще в 1980-ті роки тощо. Проте це вже є темою дослідження істориків педагогіки.

У даній роботі основою авторської позиції будуть перевірені часом концепції видатних філософів права, багато з яких були також і видатними педагогами. Насамперед це мислителі Нового часу від Т. Гоббса і Б. Спінози до І. Канта і Г. Гегеля, творці університету сучасного типу (тобто системи вищої освіти), насамперед В. Гумбольдт, вітчизняні мислителі-класики Г. Сковорода, П. Юркевич, М. Драгоманов, Б. Кістяківський, а також наші сучасники, які дотичні до зазначеної проблематики. Це філософи, правознавці і педагоги. Щодо перших – то це насамперед М. Попович, Є. Бистрицький, О. Єременко, С. Пролєв та ін., щодо других – то це М. Козюбра, С. Максимов, О. Петришин, П. Рабінювич та ін., щодо педагогів – то це О. Андрєєв, Т. Бессалова, В. Кухаренко, О. Муковіз та ін. (в останніх головною проблематикою є саме дистанційне навчання). Питання формування професійної компетентності майбутніх юристів і правоохоронців у процесі дистанційного навчання, включаючи й контингент ВЗО МВС України (причому і на базі ЛДУВС імені Е. О. Дідоренка), досліджувала В. Свідовська [6].

Формулювання цілей. Цілі будь-якого дослідження витікають насамперед з його актуальності. *Актуальність теми* цієї розвідки може бути обґрунтована з двох позицій. Перша стосується фундаментальних трансформацій світоглядного характеру, що є результатом намагання значної частини населення країни долучитися до світу, який у різній термінології формулюється як «цивілізований світ», «західний світ», «вільний світ» тощо, а в термінології юридичній – як «правові держави», «провідні держави (країни) світу» тощо. Проте такий намір, навіть проголошений і задекларований, зустрічає досить відчутний, а часто просто шалений опір із причин різноманітних, пов'язаних насамперед зі складністю трансформаційних процесів у всіх сферах життя і з тиском сталих стереотипів минулого, створених за спеціальними ідеологічними схемами, що спиралися на культурні архетипи переважно східного (азійського) типу.

Друга пов'язана з саме технологічними сторонами таких трансформацій, включаючи й процеси освітняські, і це є тим, що має прямо стосуватися освіти і дистанційних форм навчання. Здійснення таких дій, викликаних уже наявним долученням до світу правових держав, має величезну кількість різних аспектів. Пропонується виокремити такий, що стосується підготовки юристів і правоохоронців як представників того шару суспільства, який безпосередньо має перебувати в авангарді зазначених змін (трансформацій), які наближають усе суспільство до форм організації його буття, що довели свою перевагу і в інтелектуально-технологічному, і в гуманітарно-екзистенційному сенсах. Онтологічною основою такої переваги є принципи справедливості і свободи, втілені насамперед у праві, що в сучасному світі тлумачеться передусім як «права людини».

Таким чином можна поєднати питання актуальності сформульованої теми цієї розвідки в необхідності якісної підготовки тих, хто повинен забезпечувати такі трансформаційні процеси, тобто рівня, що відповідає викликам часу, або проторення шляху до більш раціональних, тобто людських форм організації спільного життя самих людей – правової та соціальної держави. Тож питання дистанційного навчання виступає технічним елементом у вирішенні зазначених проблем, але з причин набуття величезної значущості в сучасній освіті та появи значної кількості ознак

його абсолютизації, потребує й відповідного розгляду. Тому, крім зазначених актуальних і проблемних аспектів запропонованої теми цієї розвідки, її головною метою є спроба діалектичного розгляду процесів дистанційного навчання, де основним протиріччям виглядає невідповідність деяких його елементів завданням освіти, які витікають із проголошених гасел розбудови правової (правової та соціальної) держави, і закріплені в чинній Конституції України.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з дистанційного навчання (далі – ДН) як проблеми, що є надважливою в науковому сенсі. На сьогодні це спосіб підвищення інтелектуального рівня населення, що вважається найдешевшим, і це є однією з причин усе більшого його розповсюдження та вдосконалення. Останні події в усьому світі (пандемія коронавірусу впродовж 2020 року) надзвичайно актуалізували тему дистанційної взаємодії людей, включаючи і, звичайно, систему освіти. Таким чином, до дистанційного навчання долучилися (мали долучитися) тепер усі навчальні заклади країни.

Якщо зробити гранично стислий історичний вступ, то початок і подальший розвиток дистанційного навчання завжди пов'язували з розвитком тих чи інших технічних (тенологічних) новацій, і це залишається однією з головних його характеристик [7]. Звичайно, першим і найбільш довгим його періодом (чи то фазою) вважається навчання заочне (кінець XIX ст. – до сьогодні), що спирається на друковані матеріали та комунікаційні можливості пошти, а в другий період (приблизно сер. 1960-х рр. – сер. 1990-х рр.) такий тип здобуття освіти отримав саме назву (визначення) *дистанційного* навчання і пов'язаний був із розповсюдженням аудіовізуальних технічних засобів, що не виключало й засобів попередніх. Сучасний спосіб навчання на відстані (з середини 1990-х рр.) визначають як «гнучке навчання», і його комунікативні можливості спираються на розвиток комп'ютерної техніки та пов'язаних із нею мультимедійних технологій [8, с. 111]. Таким чином, однією з головних рис, аспектів або характеристик у визначенні ДН можемо назвати його відповідність технічним досягненням того чи іншого часу. У контексті подальших міркувань стосовно зазначеної теми це буде мати також велике значення, як і розуміння інструментальної його ролі в освітньому процесі. Якщо поєднати ці дві вищезазначені тези, то тоді слід наголосити і на третій, а саме: як і будь-який культурний процес, ДН має кумулятивний характер, тобто, із залученням новітніх технологій (новітніх на будь-який час) попередні досягнення (у цьому випадку педагогічні, у тому числі професійно-педагогічні) не відкидаються як непотрібні, а залучаються частково процесу, забезпечуючи його найбільшу ефективність там, де найновіше може не відповідати певним особливостям того, що в нашому випадку можна назвати *предметним полем навчальної дисципліни* (та відповідної науки чи способу майбутньої професійної діяльності).

Відразу зазначимо, що наступний критичний розгляд не буде мати за мету дискредитацію чи то навіть заклик до скасування ДН; це виглядало б надто недолуго. Справа в тому, що, як уявляється, тут можна й посилити позиції тих викладачів, які вбачають у цьому варіанті підвищення освітнього рівня людини як єдиний можливий спосіб розвитку навчання. Наприклад, сьогодні з суто технічних причин (відсутність фізичного доступу до бібліотек) не повною мірою використовуються можливості найсучаснішої літератури (тобто, обмежується доступ до знання) як на мовах оригіналів

(тут постає питання знання іноземних мов), так і до перекладів доступними на сьогодні мовами. А це об'єктивно стає гальмом в освітньому процесі, залишає молодого, і не тільки молодого громадянина нашої країни в межах, створених минулими поколіннями і знань, й уявлень, і просто міфів, багато (надто багато!) з яких як мінімум неадекватно відбивають процеси буття, насамперед соціального, а як максимум – їх просто спотворюють (причому в багатьох випадках це здійснюється свідомо).

Це стосується й сприйняття та усвідомлення правової реальності, яка і є полем діяльності випускників ВЗО МВС України. Партикуляризм культурних осередків у різних частинах країни, за всього свого різноманіття, має досить сталі характеристики, що їх визначають у політичному або політико-правовому аспектах як суспільства «транзитивні», а в культурологічному маємо всі підстави вважати їх культурами «вторинними», засадничими підмурками та характерними ознаками яких (насамперед у правознавчому аспекті) є ціла низка рис, що й зумовлюють цю «вторинність» як імітаційність і принципову *некреативність*.

Якщо схарактеризувати той світ, що залишився в спадщину нинішньому молодому поколінню в нашій країні, то оця зазначена культурна вторинність, що обумовлює постійну та нескінченну цивілізаційну відсталість (також насамперед у правовому сенсі, але й не тільки), то, крім очевидної і – в межах країни – тотальної (і банальної) несправедливості та постійних негараздів повсякденного життя, воно (молоде покоління), як і всі пересічні громадяни, не може не фіксувати у свідомості той вербальний контекст, який дискредитується в указаних умовах. Мається на увазі стала термінологія європейської класичної філософії та права, а саме: поняття правової держави, демократії, національної свідомості та громадянського суспільства, а також, що є більш прикритим, це поняття прав людини, свободи, приватної власності, конкуренції, ринку, толерантності тощо, включаючи й законослухняність. Та реальність, що оточує молоду людину, реальність, створена попередніми поколіннями (і надто часто відтворюється сьогодні, іноді майже демонстративно), очевидно, виходить за межі цього глосарію, створеного кращими представниками людської думки, включаючи й думку правую [9, с. 8].

Приналежність до «вторинних культур» означає (констатуємо культурологічні характеристики насамперед у правознавчому аспекті): мінімальний досвід індивідуальної відповідальності, недотримання прав *кожної* людини (як засадничого принципу західного ареалу культур, тобто культур первинних), панування екзистенціалу страху (як ознаки належності до культур ареалу східного). Якщо до способу існування суспільств вторинних культур, то можемо констатувати такі риси, як визначальні: імітація досягнень інших культур; обумовленість орієнтації на історично попередні форми взаємодії та соціальної організації (редукування складних форм до спрощених); унормування кримінального, що є виведеним за межі культури попереднім її розвитком (це буде проаналізовано нижче). Важливою ознакою також є ставлення до нового (те, що виходить за межі суто повсякденного, тобто буденного існування, що є загальним – соціальним, а значить, і правовим): відсутність агонального духу та несприйняття новацій; схильність до імітування, але в перекрученому вигляді (що є відбиттям ступеня несприйняття принципів свободи та рівноправності, а виражено в нетолерантності та агресивності).

Далі слід визначити особливості запозичення (або втілення зазначеної імітаційності): необхідність контактів із первинними культурами (насамперед у правовому сенсі, тобто правовими, чи то розвиненими тощо державами) вимагає пристосування до їхньої системи цінностей, що виражається в зовнішньому запозиченні та вербальному втіленні відповідної термінології (про що й шлося). Тоді можемо фіксувати також (як результат стану освіти теж), що відбувається некритична формалізація смислів, оскільки фіксуються лише зовнішні ознаки процесів (знову зазначимо, що насамперед лише вербально). Подальший аналіз загального стану свідомості (а значить, і рівня культури, включаючи й правову) указує на таку її особливість, як орієнтація на минуле, і ця особливість є пов'язаною з поверненням до ірраціоналізму сили (постійного і звичного, що сприймається, як природне): соціальна реальність під тиском архаїчних форм взаємодії виводить різні норми, включаючи закони за межі культури, що спотворює правову реальність (про постійне порушення навіть приписів Конституції написано надто багато, щоб наводити приклади).

А далі ще цікавіше, якщо будемо відверто констатувати наявну фактичність, що і створює правову реальність: обов'язковість кримінальних дій для досягнення успіху в такому суспільстві, і надто часто й для елементарного виживання, створює тиск кримінальної свідомості в цілому на культурні норми, включаючи правові, але й інші, насамперед моральні (культура втрачає суспільну вагу, соціум підкорюється домінантам поза її меж, утіленням чого є підміна смислів тих вербальних утілень найкращих досягнень людської думки, про які йдеться).

Усе це можна пояснити тиском буденної свідомості, яка панує в суспільствах вторинних культур, а це означає превалювання спрощених форм буття і взаємодії (що є притаманними повсякденному життю), визначає його на всіх структурних рівнях, включаючи правовідносини і державницькі справи; як показовий аспект можна зазначити й, наприклад, питання елітарності, що перекручується (маємо «еліту» переважно сумнівного походження, якщо оцінювати з правової точки зору). Якщо розглянути зазначені архетипи ще більш прискіпливо, то таке становище пояснюється і культурно-релігійною вкоріненістю перелічених рис: на відміну від укоріненості в первинних (західних) культурах християнських персоналістичних цінностей, вторинні культури занурені фактично в цінності язичницькі, тобто принципово контрперсоналістичні (незважаючи на декларативність іншої спрямованості), де стрижень сучасного розуміння права як прав людини надто часто не тільки не розуміються та перекручуються, а й взагалі не сприймається [10, с. 108-133].

Ось така реальність постає перед сучасною молодою людиною, яка ще в середній школі, що також перебуває в досить непевному стані постійної трансформації, не знаходить більш-менш адекватної відповіді на виклики, котрі ставить перед нею життя. Якщо сюди додати й останні зміни в навчальних планах підготовки правоохоронців у ЗВО МВС України, з яких було вилучено переважну кількість дисциплін соціально-гуманітарного циклу (що зроблено в умовах надінтенсивного інформаційного тиску дезінформації різного штибу і що в цілому за змістом подій дозволяє визначити як світоглядну диверсію [11; 12]), то суттєве зменшення безпосереднього спілкування здобувачів вищої освіти з викладачами, командирами та іншими курсантами (студентами) не може сприйматися позитивно. Іншими словами, ДН виглядає

дає в таких умовах досить суперечливим, а саме: з одного боку, це вельми прогресивна можливість надання освітніх послуг в умовах інформаційного суспільства, насамперед тим, хто навчається заочно, з іншого – така форма (навіть якщо вирішено всі питання суто технічного характеру, що не завжди буває, як то показує попередня і поточна практика) породжує низку інших проблем, насамперед у тих, хто навчається на стаціонарі. Останні – переважно молодь, яка нещодавно закінчила школу, і питання формування особистості, перш за все громадянського спрямування, для цієї категорії контингенту ЗВО МВС України є одним з найбільш значущих, що, зокрема, зазначається і як один з пріоритетів процесів реформування правоохоронних органів, включаючи й Національну поліцію.

Сучасна вітчизняна юридична думка спеціально наголошує на особливій значущості антропологічного чинника у вигляді особистісного переконання в справі і процесі розбудови правової держави. Так С. Максимов, один із провідних вітчизняних правознавців, який відстоює ідею необхідності врахування таких якісних складових правової (правової і соціальної) держави, як «правове суспільство» і «правова людина», доводить, що питання верховенства права в країні – це питання екзистенціального вибору, тобто вибору кожного особисто, тобто, це є питанням персоналістичним. «Чи дійсно ми маємо бажання бути по-справжньому раціональними, дискурсивними, тобто тими, хто здатен і бажає жити в суспільстві, у якому все прозоро, усі діють за законом, і все те, чому навчають на юридичних факультетах, у юридичних вишах, що виступає певною ідеальною конструкцією, буде реалізоване в нашому житті? Отже, чи готові ми до цього, чи приймаємо ми таке рішення?» – запитує вчений. І відповідає: «Якщо приймаємо, то діємо, а якщо ні, то нема обґрунтування тих самих прав людини; вони для нас лише предмет обговорення, ми будемо продовжувати читати курси про права людини, про їх філософію, про способи їх реалізації. Так само ми маємо підійти і до конструкції верховенства права...» [13, с. 129].

Якщо ми візьмемо за основу класичне визначення права Т. Гоббса, що не втратило своєї актуальності й сьогодні, то ключовим поняттям для його розуміння і, відповідно, тлумачення, є поняття «свобода». Визначення таке: «Право – це свобода щось робити або не робити» [14, с. 124]. Тобто, якою мірою свобода корелює з процесом підготовки майбутнього правоохоронця і як на цей процес – саме з цієї точки зору – впливає дистанційне навчання, стає головним питанням, навіть якщо не звертатися до загального контексту розбудови правової держави в нашій країні. Іншими словами, у філософсько-правовій термінології та термінології теоретико-правовій йдеться про формування правової реальності, що має відповідати вимогам верховенства права і прав людини. Антропологічний чинник, як вирішальний у такому процесі, визначає необхідність свідомого опертя будь-яким правоохоронцем на поняття свободи своєї та будь-кого іншого в розумінні загальної спрямованості своєї професійної діяльності. Це той екзистенціальний вибір, про який йшлося, і який є такою ж необхідністю і для іншої будь-якої людини. Втручання в процес життєдіяльності живої розумної істоти, якою є людина, машинних алгоритмів стає таким випробуванням для неї, яке потребує самого факту усвідомлення цього втручання. Особливе значення має усвідомлення подібного втручання в процеси мислення та сфери раціональної та емоціональної взаємодії людей. Тоді така вимога

цього розуміння може вважатися вимогою професійною для фахівців, чия діяльність є пов'язаною виключно або переважно зі спілкуванням з іншими людьми, з комунікативними процесами.

Однак тут виникає знову проблема взаємодії правоохоронців із населенням, яка особливо гостро постає на територіях, що є зоною проведення ООС: це проблема того, що було означено як «люди минулого», тобто ті мешканці, які з різних причин залишаються в лещатах світоглядних уявлень і переконань, сформованих переважно ще в радянські часи. Те, що для роботи з формування «нового типу людей – радянської людини» використовувалися *ідеологічні симулякри* та історичні перекручення, не спрощує сьогодні завдання створення нової, більш сучасної правової реальності. Причини для цього є і зовнішні (інформаційний тиск країни, що успадкувала все радянське), і внутрішні (тут також багато різних причин, включаючи економічні негаразди). До внутрішніх причин слід віднести і відчуття втрати клієнтських взаємовідносин патерналістського характеру, що базувалася на проникненні держави в усі сфери життя людини та змішування публічного з приватним, тобто про соціальну захищеність значної кількості населення. Для «радянської людини» як людини пересічної в умовах агресивного наступу іншої «радянської людини», у якій синтезувався потестарний та кримінальний шари суспільства, створення ладу, що може бути означений як «негатив-патерналізм», стало і продовжує бути надзвичайним випробуванням. І в цьому складному процесі «транзитивного» «блукання» освіта відіграє не завжди позитивну роль як ретранслятор застарілого ідеологічно перевантаженого контенту змістовної частини [3]. До загальних результатів такого становища слід віднести і той вплив криміналізованої свідомості, який досить відчутно тисне на моральну і в цілому духовну складову світогляду сучасної молоді людини [4]. Тоді вона, ця молода людина, має настільки ж складну ситуацію зіткнення цінностей морального і кримінального світів, що за умов тиску алгоритмів машинного мислення і суттєвого зменшення гуманітарного впливу освіти стає проблемою ставлення до культурних нормативних систем, включаючи право.

У процесі підготовки майбутнього правоохоронця сучасного вже покоління слід наполягати на необхідності розуміння професійного як наукового, науково обґрунтованого, що означає й виконання своїх обов'язків із подоланням головної вади мислення пересічного (та, на жаль, не тільки пересічного) громадянина, а саме: вирішення будь-яких проблем на рівні буденної свідомості, що в більшості випадків є просто неадекватним, що і призводить до відповідних, тобто негативних результатів. А заміна алгоритмів наукового (тобто насамперед критичного) мислення спрощеними алгоритмами мислення машинного стає додатковою загрозою (тут слід зазначити, що ця загроза є більш загальною, ніж така, що стосується лише підготовки правоохоронців).

Складність ситуації полягає значною мірою в тому, що на рівні світоглядного формування (включаючи освіту) це породжує певну синтетичну єдність цієї «людини минулого» (у нас переважно «радянської людини») з алгоритмами машинного (комп'ютерного) мислення, що результатом чого і стає створення людей без частини людських якостей – «біоіютерів». Одним із наслідків такого процесу є негативний вплив на процеси криміналізації свідомості, а саме: унормування кримінального, що є виведеним за межі культури попереднім її розвитком. Іншими словами, той процес,

коли колишні діяння (найнаочніші – убивство, канібальство, пограбування, викрадення людей тощо), що були прийнятними в далекій сивині часів, потім людьми було визначено як неприйнятне і юридично оформлене як злочин, тепер ніби повертається і може сприйматися як знову щось прийнятне буденному, як мінімум, на рівні свідомості. Звісно, цій тенденції слід протистояти якомога потужно.

Зазначена вище подвійна складність для правоохоронної системи у вигляді наявності людей зі спотвореними такими машинними процесами мислення та оцінки навколишнього світу («біоп'ютери») і серед населення, і серед самих правоохоронців, насамперед молодих, потребує корегування не тільки і не стільки методів навчання, скільки змістовної складової навчальних дисциплін і навчальних планів у цілому. Стосовно методів навчання можна сказати лише те, що із розвитком можливостей людини, включаючи й можливості технічні, самі вони – методи – не можуть не розвиватися, це є природний процес. У випадку з ДН ми можемо позитивно констатувати, що в ситуаціях надзвичайних («форс-мажори» тощо), котрі стають причиною кризового стану (навіть аж у всесвітньому масштабі, як це демонструє останній драматичний приклад із так званим коронавірусом), такий спосіб підготовки спеціалістів різних фахових груп дозволяє фактично долати цю кризу і виконувати завдання з їхнього навчання.

Утім, як удається, подібні ситуації і такий досвід вимагає більш докладно структурувати цей процес, враховуючи умови та можливості як тих, хто навчається, так і тих, хто навчає. У найбільш загальному плані ця вимога полягає в перегляді можливості осягнення тих чи інших дисциплін у дистанційному режимі (навчання, самопідготовка, контроль знань). Причому слід не втратити загальну спрямованість як професійної підготовки, так і освіти в цілому (тобто, з урахуванням світоглядної складової, де зростає значення підтримки та розвитку суто людських якостей, а саме: моральних, естетичних, комунікативних тощо). А надзавданням залишається необхідність формування такого рівня правосвідомості і правової культури, який би дозволяв майбутнім правоохоронцям самим робити (екзистенціальний) вибір як дотримання прав людини і норм верховенства права, так і спонукати до цього всіх оточуючих. Звідси, як завдання освітньо-організаційного характеру, постає необхідність доведення повернення в навчальний процес тих дисциплін, де питання свободи і справедливості, а точніше, права як свободи і права як справедливості є стрижнем цього процесу формування такого рівня правосвідомості і культури. Ідеться про дисципліни соціально-гуманітарного циклу, що їх надзвичайно скоротили в нових навчальних планах, оскільки саме в них не тільки йдеться про людські якості, а їхнє осягнення є фактично процесом формування і розвитку цих якостей. Стрижнем такої інтелектуальної роботи має бути формування такого способу мислення, включаючи й професійний рівень, який є найвідомішим втіленням наукового рівня, – це критичне мислення. Тим більше, що саме заклади вищої освіти МВС України мають досвід у цьому напрямку [15].

У контексті дистанційного навчання засобами сучасних інформаційних технологій повернення такого гуманітарного контенту дозволить урівноважити той вплив машинного способу мислення, який тисне на всіх людей – наших сучасників, і насамперед на дітей і молодь. Конкретні питання вирішення зазначених проблем слід формулювати без остраху помилитися в таких формулюваннях, оскільки весь комплекс

проблем, що їх слід вирішувати, є надзвичайно складним, багатоаспектним і різнобічним. Утім, якщо загальним завданням підготовки правоохоронця в сучасній правовій державі вважати не тільки його суто професійну (утилітарну) підготовку, а й освіту в цілому (як включення до професійних вимог, наявність необхідних психологічних, моральних тощо якостей та відповідного рівня комунікативної культури), то в ситуації поточних вимог до ЗВО МВС України слід не втрачати стратегічні цілі, переважна кількість яких є визначеною, а деякі потребують уточнень і нових формулювань. Включаючи й такі завдання інструментального характеру, як-то якомога ефективне втілення дистанційного навчання. На завершення основної частини статті для однобічних апологетів комп'ютеризації та виключно дистанційного навчання (серед яких, на жаль, багато курсантів і студентів ЗВО МВС України) є сенс навести досить красномовні слова Білла Гейтца: «У моїх дітей, звичайно, буде комп'ютер. Але перш за все вони отримають книжки» [16].

Висновки. Виходячи з викладеного вище, висновки мають вигляд не тільки констатації певного стану в системі підготовки правоохоронців у ЗВО МВС України, а й формулювання загальних проблем та конкретних питань, що їх слід розв'язувати в контексті сучасних викликів як зовнішнього світу, так і внутрішнього розвитку. Основними з них, як удається, можуть бути такі:

1. Оскільки культурний розвиток людства, включаючи й освіту, мають кумулятивний характер, то втілення дистанційного навчання в процес підготовки майбутніх правоохоронців потребує раціонального вирішення питання співвідношення сталих, традиційних форм проведення занять із новітніми, зі смисловим акцентуванням ефективності та результативності. Це положення стосується також і способів контролю якості знань та навичок.

2. Оскільки головним протиріччям втілення ДН у навчальний процес ЗВО МВС України є невідповідність деяких його елементів завданням освіти, які витікають із проголошених гасел розбудови правової (правової та соціальної) держави (відповідно до Конституції України), то завданням підвищення ефективності такого способу навчання є конкретизація цього питання у їх (елементів) виявленні та знаходженні засобів удосконалення формально-технічного та світоглядно-змістовного шарів навчального процесу в напрямку якісної підготовки кадрів для підрозділів МВС України (Національної поліції).

3. Стосовно змістовної складової навчальних дисциплін (зміст освіти), спрощення технічної комунікації має розумітися майбутніми правоохоронцями не як аналог спрощення розуміння соціального світу, включаючи правову реальність, а як спрощення *інструментарію* пізнання надскладного світу людей, де стрижневим поняттям взаємодії з ними (комунікації з населенням) є поняття свободи, яке суцільно з поняттям справедливості має бути основою світогляду майбутнього правоохоронця.

4. Загроза негативного впливу машинних (комп'ютерних) алгоритмів мислення має бути мінімізованою (урівноваженою) поверненням гуманітарного контенту в навчальний процес, що значно актуалізується в контексті дистанційного навчання засобами сучасних інформаційних технологій. Тоді нагальним завданням підготовки правоохоронців у ЗВО МВС України стає посилення (повернення) блоку соціально-гуманітарних дисциплін у навчальні плани, що дозволить підсилити їхню профе-

сійну підготовку в плані розвитку критичного мислення та почуття особистості (персональної) відповідальності.

Використані джерела:

1. Положення про дистанційне навчання. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0464-04> (дата доступу 17.05.2020)
2. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html> (дата доступу 17.05.2020)
3. Литвинов О. М. Народження негатив-патерналізму: щодо бід, що насуваються на нашу країну, або про принципи навчання по-українськи. *Вісник Дніпропетр. нац. ун-ту : Філософія. Соціологія. Політологія*. 2007. Вип. 15. С. 285–292.
4. Литвинов О. М. До питання формування нової етики бездуховності у сучасній молоді, або про феноменологічно-правовий аспект освітанських процесів. *Філософсько-світоглядні аспекти становлення і розвитку духовної культури студентської та курсантської молоді : мат-ли регіон. кругл. столу*. Донецьк : Донецьк. юрид. ін.-т, 2011. С. 46–50.
5. Литвинов А. Н. О «советском человеке» и новой общности людей «советский народ» как актуальной проблеме (тоталитаризм vs свобода). *Вызовы современности: социально-историчні, культурологічні та метафізичні аспекти: Матеріали міжнар. наук. конф. (Северодонецьк, СХУ ім. В. Дала, 26-27 квітня 2017 р.)*. Северодонецьк-Торонто, 2017. С. 75–77.
6. Свідовська В. А. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх юристів засобами дистанційного навчання. *Вісн. Дніпропетр. ун-ту імені Альфреда Нобеля. Сер.: «Педагогіка і психологія»*. 2016. № 2. С. 361–367.
7. Бессалова Т. В. Возможности та перспективы развития дистанционной освіти в Україні. *«Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць*. К., 2012. Вип. 60. С. 597–600.
8. Муковіз О. П. Розвиток дистанційного навчання у педагогічній теорії та практиці. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 12. С. 109–114.
9. Національна ідентичність і громадянське суспільство: монографія / Бистрицький Є., Пролєєв С., Білий О., Лозниця С. та ін.; за ред. Є. Бистрицького. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2015. 452 с.
10. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ: Янгар, 2014. 800 с.
11. Литвинов О. М. Щодо світоглядної диверсії в процесі підготовки майбутніх правоохоронців, або спроба полемічного визначення очікуваних результатів втілення нових навчальних планів. *Підготовка поліцейських в умовах реформування МВС України. Збірник наукових праць V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 29 травня 2020 р.)*. Харків: ХНУВС, 2020. С. 245–251.
12. Литвинов О. М. До загальної характеристики нових навчальних планів підготовки правоохоронців: світоглядний аспект у критичному ракурсі. *Професійна підготовка поліцейських в Україні: методологія, теорія, практика. Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (29 травня 2020 року)*. Херсон: Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, 2020. С. 120–125.
13. Максимов С. І. Верховенство права: апофеоз розуму чи результат емоційного вибору? *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1-2. С. 120–133.
14. Гоббс Т. Сочинения: в 2-х т. М.: Мысль, 1991. Т. 2. 731 с.
15. Тягло А. В., Воропай Т. С. Критическое мышление: Проблема мирового образования XXI века. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 285 с.
16. <https://ru.cityat.net/tsitaty/654055-bill-geits-u-moikh-detей-konechno-budet-kompiuter-no-pervym/>.

References:

1. Polozhennia pro dystantsijne navchannia. N. d. N. p. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0464-04>. [in Ukrainian].
2. Kontseptsija rozvytku dystantsijnoi osvity v Ukraini. N. d. N. p. URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>. [in Ukrainian].
3. Lytvynov, O. M. (2007) Narodzennja negatyv-paternalizmu: schodo bidy, scho nasuvajetsja na nashu krajinu, abo pro pryntsyipy navchannja po-ukrajinski. *Visnyk Dnipropetr. nats. un-tu: Filosofija. Sotsiologija. Politologija- Bulletin of Dnepropetrovsk. nat. University: Philosophy, Sociology. Politology, issue 15, 285-292*. [in Ukrainian].
4. Lytvynov, O. M. (2011) Do pytannja vormuvannja novoji etyky bezdukhovnosti u suchasnoji molodi, abo pro fenomenolohichno-pravovij aspect osvittianskyh protsesiv. *Philosophsko-svitohliadni aspekty stanovlennja i rozvytku dukhovnoji kultury studentskoji ta kursantskoji molodi: mat-ly region. krugl. Stoly- Philosophical and ideological aspects of the formation and development of the spiritual culture of student and cadet youth: mat-ly region. round. table*. Donetsk: Donetsk. jurud. in-t, 46-50. [in Ukrainian].
5. Litvinov, A. N. (2017) O «sovetskom cheloveke» i novoi obschnosti ljudei «sovetskij narod» kak aktuaknoi probleme (totalitaryzm vs svoboda) *Vyklyky suchasnosti: sotsialno-istorychni, kulturologichni ta metafizychni aspekty: Materialy mizhnar. nauk. konf. Severodonetsk-Toronto (Sievierodonetsk, SNU im. V. Dalia, 26-27 koitnia 2017 r.). - Challenges of modernity: socio-historical, culturological and metaphysical aspects: Materials intern. Science. conf. (Severodonetsk, V. Dahl National University, April 26-27, 2017), 75-77*. [in Russian].
6. Svidovska, V. A. (2016) Pedagogichni umovy formuvannja profesijnoi komprtentnosti maibutnih jurystiv zasobamy dystantsijnogo navchannia. *Visn. Dnipropetr. un-tu imeni Alfreda Nobelia. Ser.: «Pedagogika I psyhologija»- Visn. Dnipropetrovsk. Alfred Nobel University. Ser.: "Pedagogy and Psychology", 2, 361-367*. [in Ukrainian].
7. Bessalova, T. V. (2012) Mozhyvosti ta perspektyvy rozvytku dystantsijnoi osvity v Ukraini. «Gileia: naukovyi visnyk»: *Zbirnyk naukovyh prats-"Gileya: scientific bulletin": Collection of scientific works*. Kyiv, issue 60, 597-600. [in Ukrainian].
8. Mukoviz, O. P. (2012) Rozvytok dystantsijnogo navchannia u pedagogichiji teoriji ta praktytsi. *Pedagogichna osvita: teorija I praktyka- Pedagogical education: theory and practice, issue 12, 109-114*. [in Ukrainian].
9. Natsionalna ideentychnist I gromadiansske suspilstvo: monografija. (2015) Bystrytskyi E., Prolevs S., Bilyi O., Loznytja S. (Eds.) et al.; E. Bystrytskyi (Ed.). Kyiv: DUKHILITERA. [in Ukrainian].
10. Lytvynov, O. M. (2014) Pravo iak fenomen kultury: sprobna filosofijskogo osmyslennia. *Lugansk: Iantar*. [in Ukrainian].
11. Lytvynov, O. M. (2020) Schodo svitohliadnoji dyversiji v protsesi pidhotovky majibutnih pravohorontsiv, abo sprobna polemichnoho vyznachennia ochikuvanyh rezultativ vtillennia novyh navchalnyh planiv. *Pidhotovka politsejskih v umovah reformuvannia MVS Ukrainy. Zbirnyk naukovyh prats V Mizhnarodnoji naukozo-praktychnoji konferentsiji (m. Kharkiv, 29 travnia 2020 r.) - Training of police officers in the conditions of reforming the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference (Kharkiv, May 29, 2020) Kharkiv: KHNUVS, 245-251*. [in Ukrainian].
12. Lytvynov, O. M. (2020) Do zahalnoji karakterystyky novyh navchalnyh planiv pidhotovky pravohorontsiv: svitohliadni aspekt u krytychnomu rakursi. *Profesijna pidhotovka v Ukraini: metodologija, teorija, praktyka. Materialy III Vseukrajinskoji naukozo-praktychnoji internet-konferentsiji (29 travnia 2020 roku)- Professional training of police officers in Ukraine: methodology, theory,*

practice. Proceedings of the III All-Ukrainian scientific-practical Internet conference (May 29, 2020. Kherson: Khersonskiyi fakultet Odesjkojho derzhavnoho universytetu vnutrishnih sprav, 120-125. [in Ukrainian].

13. Maksymov, S. I. (2015) Verhovenstvo prava: apofeoz rozumu chy rezultat emotsijnoho vyboru? *Philosophija prava i zahalna teorija prava - Philosophy of law and general theory of law, 1-2, 120-133. [in Ukrainian].*

14. Hobbs, Th. (1991) Sochineniia (Vol 1-2); Vol. 2. Moskva: Mysl. [in Russian].

15. Tjahlo, A. V., Voropaj, T. S. (1999) Kriticheskoe myshlenie: Problema mirovogo obrazovanija XXI veka. Kharkov: Un-t vnutr. Del. [in Russian].

16. N. d. N. p. URL: <https://ru.citaty.net/tsitaty/654055-bill-geits-u-moikh-detei-konechno-budet-kompiuter-no-pervym/>.

Стаття надійшла до редакції 12.06.2020

Литвинов А. Н.,
доктор юридических наук,
кандидат философских наук, доцент,
заведующий кафедрой социально-гуманитарных дисциплин
Луганского государственного университета внутренних
дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ И ВОПРОСЫ ПОДГОТОВКИ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ: СКРЫТЫЕ УГРОЗЫ И ВОЗМОЖНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ (КРИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД С ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫХ ПОЗИЦИЙ)

В статье предложено поставить проблему дистанционного обучения в гуманитарном (человекоцентричном) аспекте через рассмотрение его особенностей в критическом философско-правовом ракурсе. В контексте исторических предпосылок в публикации даётся культурологическая характеристика современного состояния правовой реальности Украины через понятие «вторичные культуры», что в значительной мере связано с характеристикой общества как «транзитивного». Показано, что давление партикуляризма культурных регионов в разных частях страны в условиях господства обиденного сознания (что приводит к постоянной подмене понятий в разных сферах деятельности) с использованием новейших информационных систем, включая и образование, существующее противоречие между сверх-новым и традиционным разрешается соответствующим простым (примитивным) способом. На уровне формирования мировоззрения (включая и образование) это порождает определенное синкретическое единство «человека прошлого» (у нас преимущественно «советского человека») с алгоритмами машинного (компьютерного) мышления, результатом чего есть появление людей без части человеческих качеств – «био-пьютеров». Для правоохранительной системы это становится двойной угрозой: как наличие такого слоя молодежи среди населения, так внутри личного состава. Последнему способствует и упрощение учебных планов в ЗВО МВД Украины, где изъяты социально-гуманитарные дисциплины. В соединении с интенсификацией ДО, наявная тенденция приобретает угрожающий вид для стабильности правовой реальности в целом и правопорядка в частности. Подано некоторые предложения относительно предупреждения

негативных тенденций и поддержки позитивных, включая и использование ДО, в заведениях, где обучаются будущие правоохранители.

Ключевые слова: дистанционное обучение, правоохранители, правовая реальность, права человека, философия права, «люди прошлого», «биопыотеръ», свобода, социально-гуманитарные дисциплины.

Lytvynov O.,

Doctor of Laws, Candidate of Philosophy,
Associate Professor, Head of the Department
of Social and Humanitarian disciplines
Luhansk State University of Internal Affairs
named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

DISTANCE EDUCATION AND LAW ENFORCEMENT TRAINING ISSUES: HIDDEN THREATS AND POSSIBLE PROSPECTS (A CRITICAL VIEW FROM A PHILOSOPHICAL AND LEGAL POINT OF VIEW)

The statement of the problem of distance education in the humanitarian (human-centered) aspect is proposed through the consideration of its features in a critical philosophical and legal perspective. In the context of historical prerequisites, a culturological characteristic of the current state of legal reality of Ukraine through the concept of "secondary cultures" is given, which is largely associated with the characteristic of society as "transitive". The pressure of particularism of cultural regions in different parts of the country under the dominance of an ordinary level of consciousness (which leads to a constant substitution of concepts in different fields of activity) using the latest information systems, including education, is shown. The existing contradiction between the super-new and the traditionally-become is resolved in the corresponding simple (primitive) way. At the level of formation of the worldview (including education), this gives rise to a certain syncretic unity of the "man of the past" (mainly the "Soviet man") with the algorithms of machine (computer) thinking, which leads to the creation of people without some human qualities - "bio-computers". This is particularly dangerous in the context of the information war. For the law enforcement system, this becomes a double threat: both the presence of such a layer of youth among the population, and its presence inside the personnel. The latter is also facilitated by the simplification of curricula in higher educational institutions of the MIA of Ukraine, where social and humanitarian disciplines were removed. Combined with the intensification of distance education, the current trend threatens the stability of legal reality in general and the law and order in particular. The significance of the formation of legal awareness and legal culture based on the understanding and interpretation of law as the freedom of each person, which follows from the classical theories of law, is revealed.

Some suggestions are presented regarding the prevention of negative trends and the support of positive ones, including the use of distance education, in institutions where future law enforcement officers are trained. The main ones are: the restoration of the block of social and humanitarian disciplines and the development of critical thinking (both by introducing a special educational discipline, and with elements of it in other disciplines) in order to form a scientific level of professional consciousness and overcome the level of consciousness of everyday life when solving problems of law enforcement activity.

Keywords: distance education, law enforcement officer, legal reality, human rights, philosophy of law, "people of the past", "bioputer", freedom, social and humanitarian disciplines.

DOI: 10.33766/2524-0323.90.278-287
УДК 340.15:343.35

В. В. Пилипенко,
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: viktoriiapylypenko1991@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0002-2555-542X>

КОРУПЦІЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ЯК ПИТАННЯ КУРСУ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Статтю присвячено аналізу способів отримання протиправної вигоди на українських землях у залежності від їх територіально-політичної приналежності в різні періоди історії України та розвитку правового регулювання попередження корупційної складової в діяльності посадових осіб чи органів державної влади. Досліджено основні прояви корупції від Київської Русі до розпаду СРСР; особливу увагу приділено розгляду системи кормінь, отриманню протиправної вигоди у вигляді подарунків та презентів вищими посадовими особами, тотальній корумпованості радянського суспільства, що проявлялося у вигляді блату, приписок тощо. Установлено, що звернення до цього матеріалу та аналіз історичних джерел у контексті виявлення та протидії корупції сприяє виявленню, міжпредметних зв'язків, дозволяє краще засвоїти відповідні професійні знання як із дисциплін гуманітарного циклу у ЗВО МВС України, так і спеціальних державно-правових, а також сформулювати активну громадянську позицію в протидії негативним суспільним явищам.

Ключові слова: корупція, хабар, блат, підкуп, кормління, партійна номенклатура, протиправна вигода, професійні знання, громадянська позиція.

Постановка проблеми. Наявність соціального замовлення на висококваліфікованих фахівців правоохоронної сфери, здатних швидко трансформувати й синтезувати предметні знання в нові реалії, організувати мисленнєвий процес у стресових ситуаціях, що потребують поєднання всіх набутих умінь і навичок, актуалізує проблему організації інтегрованого навчання. Однак його запровадження гальмується загальноприйнятим для вищої школи протиріччям між єдністю (загальною спрямованістю як цілісністю) і диференціацією (як професіоналізацією, часто-густо доволі вузькою) загальної мети підготовки фахівців, що проявляється в підходах до складання навчальних планів. Зосередженість на тематичній наповненості кожної дисципліни окремо призводить до фрагментарності набутих студентами знань, що в зрештою зумовлює зниження теоретичної підготовленості випускників і менший ступінь підготовленості практичної, тобто конкурентоздатності на ринку праці в порівнянні із фахівцями міжгалузевої спеціалізації.

Вирішити протиріччя між попитом на всебічно обізнаного співробітника з активною громадянською позицією в протидії негативним суспільним явищам, здатного оперувати як загальними, так і вузькоспеціалізованими термінами, орієнтувати викладачів на перевірку рівня засвоєння знань не тільки зі своєї дисципліни (особливо якщо ця дисципліна входить до переліку спеціальних) покликана координація навчання (те, що традиційно визначається, як «міжпредметні зв'язки», але дещо поглиблені в професійному спрямуванні). Відмінністю між координацією навчання та інтеграцією є те, що остання передбачає поступове об'єднання кількох навчальних предметів в один, а координація лише встановлює ретельно розроблений взаємозв'язок між темами та практичними вправами навчальних предметів.

Детального розгляду потребує саме питання координації навчальних предметів теоретичного та історичного циклу зі спеціальними державно-правовими дисциплінами, що викладають у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, де здійснюється підготовка кадрів юристів і правоохоронців для системи МВС України. Найперше увагу потрібно звернути на налагодженні міжпредметних зв'язків між історією держави та права й такими спеціально-правовими дисциплінами, як адміністративне, цивільне, кримінальне право, криміналістика тощо. Подібна координація є взаємоприйнятною і, так би мовити, взаємовигідною, адже забезпечує історичну дисципліну законодавчим фактичним матеріалом, тоді як правові – широким спектром прикладів і підґрунтям для юридичної компаративістики як загального методологічного підходу. У цілому це, як удається, дозволить вирішити проблему підвищення якості підготовки спеціалістів відповідного профілю (спеціальності).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корупція, як антисоціальне явище, є предметом дослідження вітчизняних істориків та юристів, а також представників інших наукових спеціальностей. Зокрема, вивченню витоків державної зради, зумовленої підкупом чи хабарем, приділяли увагу М. Бакунін, О. Дудоров, А. Русаєва, М. Маськовіт. Історико-теоретичні та практичні аспекти боротьби з корупцією в Київській Русі, Литовсько-Польській державі досліджували Л. Войтович, Ю. Походзіло. Розгорнутий аналіз поняття корупції та його еволюції від доби Гетьманщини до перебування українських земель у складі СРСР подається в працях А. Боровика, Н. Жаленко, В. Утвенко, Н. Левицької, В. Гаращука та ін. Однак, попри значні здобутки історіографії, залишається маловивченою питання практичного застосування здобутих знань з історії корупції на практиці, а саме, у якості додаткової аргументації під час викладання теоретичного матеріалу з різних галузей права.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження особливостей міжпредметної координації на прикладі вивчення питання еволюції розуміння корупції на українських землях від початків державності до сьогодення в курсі «Історія держави та права».

Виклад основного матеріалу. Корупція, як соціально-економічне й політико-правове явище, є характерним для більшості держав світу і найчастіше проявляється в зловживанні посадовими обов'язками в особистих корисних цілях або в інтересах певних груп та виражається в підкупі, фаворитизмі, клієнтелізмі, хабарництві, розкраданні державного майна тощо.

Неправомірна вигода, як обов'язкова складова корупції, сягає своїм корінням часів перших державних утворень на території України. Документальне підтвердження фактів існування хабарництва знаходимо в III ст. до н.е., коли в Північному

Причорномор'ї існували грецькі міста-держави. Так у «Присязі громадянина Херсонеса» містилося зобов'язання «не давати і не приймає дару на шкоду міста і громадянам» [1, с.15]. Попри те й досі тривають наукові дискусії з приводу дати й точної назви «Присяги...». Більшість істориків погоджуються з тим, що вона носить екстраординарний характер, будучи укладеною *ad hoc* після спроби повалити демократичний устрій [2, с. 193]. Аналіз тексту «Присяги...» не лише засвідчує рівень розвитку демократичних інститутів у грецьких містах-державах Північного Причорномор'я, але й може слугувати історико-правовим прикладом відповідальності чиновника за порушення присяги в різних сферах матеріального і процесуального права [3, с. 25].

Перехід Херсонеса в V ст. під владу *Східної Римської імперії (Візантії)* тотальна корупція. Фігурантами корупційних справ ставали не лише чиновники, але й служителі церкви, що підірвало основи державності зсередини, роблячи Херсонес (Корсунь) «легкою здобиччю» для завойовників. Свідченням того, що свавілля чиновників і церковників розхилюють єдність держави, сприяючи зазіханням на її територіальну цілісність, є захоплення Херсонеса (Корсуня) дружиною князя Володимира Святославовича під час Херсонеської війни 987 – 988 рр. Відомо, що це було зроблено шляхом викупу у священника Анастаса схеми водогону [4, с. 9]. Отримана таким, фактично злочинним шляхом інформація (хоча на той час це можна інтерпретувати і як «воєнну хитрість») була використана киево-руським князем для безпосереднього шантажу візантійських імператорів Василя II та Костянтина VIII, з метою змушення дати дозвіл на шлюб Володимира з їхньою сестрою Анною. Таке одруження Володимира Святославовича, якому передувало прийняття християнства, надавало Київській Русі міжнародного визнання й змінювало загальнополітичний вектор, що здійснювався відтепер під візантійським впливом [4, с. 10]. Як бачимо, у даному випадку підкуп, як протиправне діяння, на той час мав досить неоднозначні суперечливі наслідки. Так один із цих наслідків можна тлумачити як такий, що створив для двох держав в цілому позитивне поле для розвитку, тому потребує подальшого додаткового вивчення істориками та юристами. Можна сказати лише одне, що цей позитивний прояв не є результатом корупційних дій, а наступним втіленням політичної волі у сфері державотворення й вектору розвитку країни, у цьому випадку Володимира Святославовича.

Інший приклад, який можна тлумачити як наявність отримання неправомірної вигоди у киеворуському суспільстві XI – XII ст., надає «Руська Правда» Ярослава Мудрого. У джерелі киево-руського права, що складалося впродовж XI – XII ст., містяться попередження недопустимості використання віри для особистого збагачення бояр чи дружинників. Віра – штраф за скоєний злочин, частина якого передавалася потерпілому, а інша – поповнювала казну. Збирали штраф вірники, які утримувалися за рахунок місцевого населення. Щоправда, і це слід зазначити: «Руська Правда» намагалася забезпечити населення від маніпуляцій щодо визначення суми штрафів та шляхів їх погашення, увівши обмеження в часі перебування чиновників на ввіреній їм території. Також потрібно наголосити, що окремо в джерелі також йшла мова про попередження хабарництва шляхом недопущення «виправдання нечесного заради мзди і не віднімання від правдивого правди» [5].

Наведені приклади, як удасться, можуть вельми поквавити вивчення проблем корупції, наприклад, і в курсі кримінального права, зважаючи на складності цього

питання, що часто виходить за межі суто правового поля і стосується багатьох аспектів життя народів і свідомості людей.

Цікавим під час вивчення фінансового та податкового права в період роздробленості Київської Русі XII – XIV ст. може бути досвід організації системи кормління – винагороди бояр, які здійснюють судово-адміністративні функції, шляхом надання прав обкладати податками населення підвладних їм територій на свою користь (ця традиція залишалася багато століть, що надає підстави тлумачити цей факт, наприклад, як ментальні засади такого явища й сьогодні). «Кормлінняком» вважалася особа, яка отримала певну територію в «кормління», що жила на повному утриманні місцевого населення за рахунок поборів, збору податків на свою користь. Імовірно, на думку Ю. Походзіло, щоб отримати «кормління», треба було дати хабар дяку, що розподіляє його [6, с. 72]. Загалом можна зазначити, що система «кормління» виступала досить яскравим прикладом процесу зародження, формування і функціонування корупційних систем протягом декількох історичних періодів. Наразі складно визначити однозначну позицію дослідників щодо кваліфікації даної системи, як корупційної або некорупційної за своєю природою, зважаючи на своєрідність кожного історичного періоду. Справа в тім, що сама по собі система «кормління» була санкціонована державою і не може вважатися нелегальною, проте водночас вона ж була джерелом виникнення масштабних зловживань і системних корупційних практик. Таким чином, тут ми бачимо утворення та функціонування унікальної системи, яка мала всі ознаки корупційної практики та діяла протягом кількох століть. Особливо виразно класична форма такої корупційної складової була представлена в Російській імперії, на підтвердження чого виступає виданий 1762 р. Катериною II «Маніфест про лихоїмство», де зазначалося, що чиновникам необхідно запровадити фіксовану оплату праці й заборонити «приймати дари від підданих», тобто, фактично йшлося про спроби використати традиційне кормління [7, с. 233], що було втіленням впливу на світогляд знаменитої імператриці ідей європейських просвітителів, з якими (наприклад, Вольтером і Д'Аламбером) вона мала особисте листування.

«Оксамитовий» період перебування українських земель XIV–XVI ст. у складі князівства Литовського характеризується найнижчим рівнем корумпованості органів влади. Однак, при цьому розповсюдженим способом отримання незаконної вигоди, відповідно до артикулів Першого Литовського статуту 1529 р., можна вважати присвоєння частини коштів, що виділялися на будівництво укріплень та фортець, а також встановлення суддями судових зборів вище за норму, регламентовану законодавством [8, с. 249].

Збільшення проявів корупції, порівняно з попереднім періодом, припадає на кінець XVI ст. – початок XVII ст., коли більшість українських земель перебувала у складі Речі Посполитої. «Катехізес», написаний просвітителем Симоном Будним у 1562 р., рясніє прикладами зловживання владою та поборами чиновників. Цікавим є те, що автор не наполягає на суворому покаранні хабарників, зважаючи, що боротися з корупціонером має веління його совісті [9, с. 10].

У XVII ст. масовою стала заангажованість та продажність суддів. Навіть у королівських судах чиновники могли уникнути покарання за умови наявності покровителя та статків. Тогочасний історик Старовольський так описував правосуддя Речі Посполитої: «У судах у нас завелися нечувані побори, підкупи; наші війти, лавники,

бурмистри – все продажні, а про донощиків, які підводять невинних людей в біду, і говорити нема чого. Спіймають багатого, заплутають і засадять до тюрми, та й тянуть з нього подарунки і хабарі» [10].

Незважаючи на існуючу довгий час серед науковців думку про те, що в період Гетьманщини, завдяки козацькому звичаєвому праву, корупція була зведена до мінімуму, збереглися документи, що засвідчують протилежне: корупція була на рівні козацької старшини та проявлялася в привласненні земельних угідь разом із селами. Про надмірне зловживання козацькою старшиною своїм становищем і незаконне заволодіння землею вільних селян, що визнається неприпустимим, ідеться в Конституції Пилипа Орлика 1710 р. Таким чином, текст цієї Конституції, який вивчається в курсі історії держави та права, може слугувати не лише наочним матеріалом для опанування конституційного права, але й може бути використаним для формування задач із права кримінального, земельного, цивільного тощо [11].

Корупційні схеми, а точніше, такі собі «життєві підходи», розроблялися і звичайними, рядовими козаками, які прагнули отримати дозвіл на роздрібну торгівлю горілкою, тютюном та дьогтем. Тяжкими наслідками військової повинності рядового козацтва було зростання хабарництва в середовищі сотників, які за гроші чи послугу могли звільнити козака від військових походів (що здійснювалися переважно своїм коштом) або інших повинностей [12, с. 126].

Хрестоматійним прикладом під час розгляду порушень норм тогочасного виборчого права є отримання в добу Руїни старшинських посад, а в деяких випадках – навіть гетьманської булави за рахунок підкупу голосів козаків-виборців. Вважається, що започаткована ця традиція підкупу й маніпуляцій була в 1663 р. на Чорній раді, коли Іван Брюховецький, завдяки демагогії й роздачі подарунків простим козакам, був обраний гетьманом, тим самим заклавши початок фінансовому й політичному втручанню Москви у внутрішні справи Гетьманщини [13].

У XVIII-XIX ст. починають практикувати дарування презентів чиновникам із метою успішного вирішення питань. Чиновники високого рангу із задоволенням могли прийняти в якості «презенту» якісний алкоголь, крупний рогатий скот або вишукану рибу. Універсальним подарунком залишалися тканини, які можна було як відправити для «вирішення питання» до Санкт-Петербургу впливовому надвірному наміснику, так і розрахуватися за послуги з місцевими «клерками». Зазначені способи, а фактично норми взаємодії між державними службовцями та громадянами, можуть бути використані, наприклад, для обґрунтування доцільності посилення дії норм адміністративного права щодо запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поведження з ними тощо.

Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, як невід'ємна прогресивна складова розвитку сучасного адміністративного права, може розглядатися і з позиції історизму, де ставиться акцент на негативних наслідках, які мали фаворитизм і клієнтізм у XIX ст. у Російській імперії, включаючи, звісно, й українські землі. Досить згадати зловживання владою боярина Морозова, улюбленця Петра I князя О. Меншикова (саме того, який зруйнував столицю Гетьманщини Батурин), присвоєння значних коштів, що виділялися на заселення Півдня України, Г. Потьомкіним, фаворитом Катерини Другої, та ін. [14, с. 19].

Невизнання проблеми корупції в Радянському Союзі, відсутність науково обґрунтованої антикорупційної політики, тоталітарний характер влади є визначальними факторами її розвитку та поширення. Це набуло такого масштабу, що стало невід'ємною складовою життя суспільства. Найбільш корумпованою була сфера обслуговування. Придбати низку «дефіцитних товарів» можна було лише завдяки хабарю і «благу» – найбільш популярному типу радянської корупції. Така форма позаправової взаємодії, з одного боку, відроджувала традиції, що склалися в попередні часи, з іншого – відбивали те фактично жалюгідне становище, у якому перебувала значна кількість населення країни.

Практикували також «приписки» – навмисне подання недійсних даних щодо виконання плану або використання сировини. Наприклад, керівниками бензоколоннок чи водіями подавалися некоректні дані використання бензину. «Заощаджений» таким чином бензин використовувався для обміну на чорному ринку, у тому числі й на іноземні товари (найбажаніший «дефіцит»).

Радянське корупційне минуле є не просто основою «роботи над помилками» для сучасного українського антикорупційного законодавства, але й слугує джерельною базою для вивчення становлення кримінального, кримінально-процесуального права, де, на відміну від законодавства СРСР, існує чітке розмежування класифікації злочинів, в основі яких лежить отримання неправомірної вигоди. Загалом, детальний аналіз реформ у сфері органів державної влади, правоохоронної системи, податкового, фінансового права не можливий без вивчення «гучних» корупційних скандалів у СРСР та проявів корупції на побутовому рівні. До таких корупційних скандалів 1970-1980-х років відносять «Справу Єлісєєвського гастронома», «Рибну справу», «Бавовняну справу» тощо [17].

Розгляд таких «гучних» корупційних справ може бути не лише предметом обговорення для історичних і правових дисциплін, але й використовуватися для вивчення, наприклад, логічного квадрату в курсі «Юридичної логіки». Так само, за принципом логічного квадрату, побудовано моделювання корупційних схем, запропоноване Роуз Аккерман, де в якості фігурантів розглядаються бюрократ (виконавець), конкуренти за державний контракт – клієнти (суб'єкти). Вона розглядає корупцію як економічну поведінку в умовах ризику, пов'язану зі скоєним злочином та можливим покаранням за нього [15, с. 110]. Такі та інші, уже цьогочасні, приклади дозволяють не просто наблизити історичний матеріал до практики майбутньої правоохоронної діяльності, а зробити шляхами такого наближення цілу низку юридичних і спеціальних дисциплін навчального плану підготовки спеціалістів у ЗВО МВС України.

Висновки. Вивчення навчального курсу «Історія держави та права» передбачає не лише ознайомлення з основними етапами державотворення з характеристикою змін, що відбувалися, але й можливість розгляду конкретних правових явищ від моменту першої їх юридичної фіксації до сьогодення. Така тематична наскрізність дисципліни надає також можливість забезпечити координацію тематичних блоків із відповідними розділами спеціальних правових дисциплін.

У запропонованому короткому дослідженні показано, що тема історії виникнення та протидії корупції на території України бере свій початок від доби Античності та чітко окреслюється вже у вигляді системи «кормільні» у Київській Русі, що зумовлювала зловживання владою й неминуче тягла за собою протиправні (навіть у

розумінні тих часів) корупційні дії. Детальний розгляд спроб середньовічного правника запобігти тотальній корумпованості державних службовців через введення інституту присяги, значних штрафів, що аналізуються з точки зору їх доцільності під час паралельного викладання таких галузей права, як фінансове й податкове, сприяє не лише засвоєнню курсантами історичних фактів, але й дає можливість використати такі приклади на творчо-пошуковому рівні вже під час виконання завдань із спецдисципліни.

Подібна координація репродуктивних знань, набутих під час вивчення історії держави та права, із кримінальним, адміністративним правом тощо, де необхідно задіяти пошуковий рівень інтелекту, стає можливою завдяки подальшому вивченню корупційних проявів на території українських земель, зокрема під владою Речі Посполитої та Російської імперії.

Позитивна оцінка антикорупційного законодавства сучасної України, більш зацікавлене вивчення функціональних обов'язків працівників Вищого антикорупційного суду України, Спеціальної антикорупційної прокуратури не можливе без критичної оцінки такого законодавства в радянський період, свідченням про недієвість якого була тотальна корупція на побутовому й загальнодержавному рівні. Дані про найбільш гучні корупційні скандали в СРСР також можна отримати під час вивчення відповідних тем з історії держави та права.

До цих висновків, як удається, слід додати й моральний аспект професійної діяльності правоохоронця, оскільки всі описані неправові корупційні дії є, за визначенням, діями людей, які мають владу і можливість робити боляче іншим, котрі несуть величезні втрати від таких дій. Як зазначає відомий сучасний канадський правознавець Б. Мелкевік, толерантність до несправедливості є загрозою демократії й правам людини (а корупція – це підкреслена несправедливість), а тому сьогодні «ми все більше усвідомлюємо той ступінь насильства, яке може завдати людина, і той біль, який ми можемо генерувати і поширювати серед самих себе і далеко навколо, з тих чи інших причин» [16, с. 431].

Перспективами подальшого дослідження має стати й надалі тематична координація історії держави та права з відповідними правовими дисциплінами, передбаченими навчальним планом, з метою надання викладанню історії практичного значення й статусу основоположної, що сприяє підготовці висококваліфікованих, усебічно обізнаних правоохоронців.

Використані джерела:

1. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба: навч. посіб. Харків: ХНУВС, 2011. 64 с.
2. Русяєва А. С. О присяге граждан Херсонеса Таврического и загадочном слове ΣΑΣΤΗΡΑ. *Боспорские исследования*. 2010. Вып. XXIII. С. 212-191.
3. Маськовіта М. М. Присяга працівників ОВС України: історико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Львівський університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 224 с.
4. Войтович Л. В. Князь Володимир Святославич (Святий рівноапостольний князь Володимир). *Вісник Львівської комерційної академії. Гуманітарні науки*. Львів, 2015. Вип.13. С. 7-18.
5. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / упоряд. С. Юшков. Київ: ВУАН, 1935. С. 137-144. URL: [http:// litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm](http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm) (дата звернення: 28.05.2020).

6. Походзіло Ю. М. Становлення податкової функції держави на українських землях у часи Київської Русі та феодальної роздробленості XII – XIV ст. *Право та інновації*. 2017. № 4(20). С. 69-74.

7. Боровик А. Корупційні практики та методи їх подолання у державах Європи. *Підприємство, господарство і право*. 2019. №5. С. 229-236.

8. Статуты Великого князівства Литовського: У 3-х томах. Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова. Одеса: Юридична література, 2002. 464 с.

9. Жаленко Н. Історичні аспекти виникнення корупції в Україні. *Правові горизонти*. 2019. № 15. С. 7 - 12.

10. Szymon Starowolski «Lament Utrapiiony Matki Korony Polskiej». URL: [https:// books.google.com.ua/books?id=jm1bAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=jm1bAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false) (дата доступу: 28.05.2020).

11. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін: від 05.04.1710. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> (дата доступу: 28.05.2020).

12. Утвенко В. В. Зловживання службовим становищем в Україні в роки гетьманування Кирила Розумовського та антикорупційні заходи Гетьманського уряду. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/23871/124-136.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

13. Левицька Н. Чорна рада – ефект українських граблів? URL: [https:// fakeoff.org/history/chorna-rada-efekt-ukrainskikh-grabliv](https://fakeoff.org/history/chorna-rada-efekt-ukrainskikh-grabliv) (дата звернення: 28.05.2020).

14. Гаращук В. М. Актуальні проблеми боротьби з корупцією. Харків: Право, 2010. 144 с.

15. Епархина О. В. Моделирование коррупции. *Ярославский педагогический вестник*. 2013. № 1. С. 110 -116.

16. Мелкевік Б. Поезія як стійкість: викриття типів й байдужості (толерантність до несправедливості як загроза демократії і правам людини). *Філософія права і загальна теорія права*. 2014. № 1-2. С. 429-441.

17. Коррупционная семерка: самые громкие дела в СССР. URL: <https://mir24.tv/articles/16309896/korrupcionnaya-semerka-samy-e-gromkie-dela-v-sssr> (дата звернення: 28.05.2020).

References:

1. Havrylenko, O. A. (2011) *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy: starodavnia doba : navch. posib.* Kharkiv: KhNUVS. [in Ukrainian].

2. Rusaeva, A. S. (2010) *O prisnyage grazhdan Khersonesa Tavricheskogo i zagadochnom slove ΣΑΕΤΝΡΑ. Bosporskie issledovaniya- Bosporus research, issue XXIII, 212-191.* [in Ukrainian].

3. Maskovita, M. M. (2017) *Prisyahia pratsivnykiv OVS Ukrainy: istoryko-pravovyi vymir. Candidate's thesis.* Lvivskiy universytet vnutrishnikh sprav. Lviv. [in Ukrainian].

4. Voitovych, L. V. (2015) *Kniaz Volodymyr Sviatoslavych (Sviatyi rivoapostolnyi kniaz Volodymyr). Visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Humanitarni nauky- Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Humanities.* Lviv, issue 13, 7 - 18. [in Ukrainian].

5. Pravda ruska. Teksty na osnovi 7 spyskiv ta 5 redaktsii. (1935) S. Yushkov (Ed.). Kyiv: VUAN, 137-144. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>. [in Ukrainian].

6. Pokhodzilo, Yu. M. (2017) *Stanovlennia podatkovoi funktsii derzhavy na ukrainskykh zemliakh u chasy Kyivskoi Rusi ta feodalnoi rozdrobrenosti XII – XIV st. Pravo ta innovatsii- Law and innovation, 4(20), 69 -74.* [in Ukrainian].

7. Borovyk, A. (2019) *Koruptsiini praktyky ta metody yikh podolannia u derzhavakh Yevropy. Pidpryiemstvo, gospodarstvo i pravo - Enterprise, economy and law, № 5, 229-236.* [in Ukrainian].

8. Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho. (2002) Vol. 1-3; Vol. 1. Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1529 roku. S. Kivalov (Ed.). Odesa: Yurydychna literatura. [in Ukrainian].
9. Zhalenko, N. (2019) Istorychni aspekty vynyknennia koruptsii v Ukraini. *Pravoi horyzonty- Legal horizons*, 15, 7 - 12. [in Ukrainian].
10. Szymon Starowolski «Lament Utrapiony Matki Korony Polskiej». N. d. URL: https://books.google.com.ua/books?id=jm1bAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false. [in Ukrainian].
11. Dohovory i postanovy prav i svobod viiskovykh mizh Yasnovelmozhnym Yoho Mylosti panom Pylypom Orlykom, novoobranym hetmanom Viiska Zaporizkoho, i mizh heneralnymy osobamy, polkovnykamy i tym zhe Viiskom Zaporizkym z povnoiu zghodoiu z obokh storin: vid 05.04.1710. (1710) N. p. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>. [in Ukrainian].
12. Utvenko, V. V. Zlovyhivannia sluzhbovym stanovyshchem v Ukraini v roky hetmanuvannia Kyryla Rozumovskoho ta antykoruptsiini zakhody Hetmanskoho uriadu. N. d. N. p. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/23871/124-136.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. [in Ukrainian].
13. Levytska, N. Chorna rada – efekt ukrainskykh hrabliv? N. d. N. p. URL: <https://fakeoff.org/history/chorna-rada-efekt-ukrainskikh-grabliv>. [in Ukrainian].
14. Harashchuk, V. M. (2010) Aktualni problemy borotby z koruptsietu. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
15. Eparkhina, O. V. (2013) Modelirovanie korruptsii. *Yaroslavskiy pedagogicheskii vestnik-Yaroslavl Pedagogical Bulletin*, 1, 110-116. [in Russian].
16. Melkevik, B. (2014) Poezija jak stjistik: vykryttja tyshi i baiduzjosti (tolerantnist do nespravedlyvosti jak zahroza demokratiji i pravam ludyny). *Philosophija prava I zahalna teorija prava-Philosophy of law and general theory of law*, 1-2, 429-441. [in Ukrainian].
17. Korruptcionnaja semerka: sameye gromkie dela v SSSR. N/ d. N. p. URL: <https://mir24.tv/articles/16309896/korruptcionnaya-semerka-samye-gromkie-dela-v-sssr>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.06.2020

Пилипенко В. В.,

кандидат исторических наук,
старший преподаватель кафедры
социально-гуманитарных дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

КОРРУПЦИЯ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ КАК ВОПРОС КУРСА ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Статья посвящена анализу способов получения неправовой выгоды на украинских землях в зависимости от их территориально-политической принадлежности в разные периоды истории Украины и развития правового регулирования предупреждения коррупционной составляющей в деятельности должностных лиц или органов государственной власти. Исследованы основные проявления коррупции от Киевской Руси до распада СССР; особое внимание уделено рассмотрению системы кормления, получению неправовой выгоды в виде подарков и презентов государственными служащими, тотальной коррумпированно-

сти советского общества, что выражалось в виде блат, приписов и т.д. Установлено, что обращение к этому материалу и анализ исторических источников в контексте определения и противостояния коррупции способствует установлению межпредметных связей, что предполагает лучшее усвоение соответствующих профессиональных знаний как дисциплин гуманитарного цикла в ЗВО МВД Украины, так и специальных государственно-правовых, а также формирует активную гражданскую позицию в противодействии негативным общественным явлениям.

Ключевые слова: коррупция, взятка, блат, подкуп, кормления, партийная номенклатура, неправовая выгода, профессиональные знания, гражданская позиция.

Pylypenko V.,
Ph.D in History,
Lecturer of Department of Social disciplines,
Luhansk State University of Internal
affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

CORRUPTION ON THE UKRAINIAN LANDS AS AN ISSUE OF THE COURSE "HISTORY OF STATE AND LAW"

The article is devoted to the analysis of ways to obtain illegal benefits in the Ukrainian lands depending on their territorial and political affiliation and the development of legal regulation to prevent corruption in the activities of officials or public authorities.

It is noted that one of the first documentary evidence of attempts to combat corruption was the Oath of the Citizen of Chersonesos, which contained the obligation of every citizen not to act to the detriment of the city-state.

Attention is drawn to the analysis of the system of "feeding" in Kievan Rus, as a type of abuse of power by officials, which inevitably led to illegal corruption.

It was found that for the XVII - XVIII centuries. the involvement and mercenary nature of judges, the trade in Cossack sergeant positions, the extortion of money for the favorable redistribution of the lands of the Hetmanate, or the liberation of the Cossacks from campaigns became commonplace.

Founded in the XIX century. The tradition of giving gifts to officials to quickly resolve the issue in the Soviet period has reached unprecedented proportions, which suggests the existence of entire corruption schemes, which could not be overcome even by the Soviet government with its totalitarian methods of leadership.

It is established that the analysis of historical sources in the context of detecting and combating corruption contributes to the establishment of interdisciplinary links, promoting better learning in both the disciplines of the humanities and special state law. In addition, examples of high-profile corruption scandals can be used for master's cases in the study of such a discipline as "Logic".

Further prospects for the study may be published didactic materials of binary lectures on history and a particular field of law, where historical experience can only improve students' perception of the material through clarity or interesting historical facts.

Keywords: corruption, bribery, bribery, feeding, party nomenclature, illegal profit, professional knowledge, citizenship.

Розділ VII. РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.33766/2524-0323.90.288-290
УДК 343.97

Є. О. Письменський,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка
(м. Северодонецьк, Україна)
e-mail: ye.pysmenskyy@gmail.com
 <https://orcid.org/0000-0001-7761-7103>

ЩОДО ПЕРСПЕКТИВНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Рецензія на кн.: Медичкий І. Б. Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2020. 314 с.

Як не прикро, але кримінологічна категорія «наслідків злочинності» продовжує залишатися малодослідженою темою, попри її теоретичну й практичну значущість. Відсутні комплексні, системні напрацювання зазначеної проблематики, а наявні обмежені рамками кримінологічної характеристики тієї чи іншої групи/підгрупи злочинців. Тому звернення Ігоря Медичкого до пізнання теоретичних і прикладних аспектів наслідків злочинності як одного із важливих її кількісних параметрів, не викликає жодних сумнівів та заслуговує на підтримку. Тема, обрана дослідником як предмет наукового пошуку, перебуває в руслі потреб сучасної кримінологічної політики, зарозумів яскраво демонструючи свій міждисциплінарний характер.

Ураховуючи важливість та складність багатьох сучасних проблем з'ясування реального обсягу, «ціни» (зокрема й можливості її обчислення в матеріальному еквіваленті) тих наслідків, які викликає для індивіда, суспільства, держави злочинність як відповідний соціальний конструкт, феномен, об'єкт постійного кримінологічного (у тому числі) вивчення та моніторингу, вони заслуговують на свій комплексний, усебічний аналіз на рівні фундаментальної наукової праці. Саме такою працею є, на моє переконання, монографія, яку нещодавно презентував доцент кафедри кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (м. Івано-Франківськ), кандидат юридичних наук, доцент Ігор Медичкий.

Структура монографії цілком відповідає логіці дослідження й поставленим завданням, що дозволило автору послідовно зосередитися на головних проблемах і способах їх розв'язання. Для дослідження питань, які охоплюють теоретичні й прикладні проблеми кримінологічної категорії наслідків злочинності, автор використовує широкий спектр методів (системно-структурний, порівняльно-правовий, статистичний, аналізу документів та ін.), що дало можливість вивчити відповідні засади різнопланово, розглянувши їх внутрішній зміст, а не лише зовнішні прояви.

Книга справляє позитивне враження не лише завдяки її якісному змісту й інформативній насиченості. Вона написана літературною українською мовою, сприймається

легко і з цікавістю (незважаючи на наявність значного масиву вдало підібраної статистичної інформації, а також таблиць, оптимальних та зручних для унаочнення отриманої кримінологічної інформації). Наведена інформація супроводжується грамотними коментарями, аналізом, мотивованими висновками й логічними поясненнями.

Особливо хочеться підкреслити ґрунтовний аналіз матеріальних та нематеріальних наслідків злочинності. Автор окреслює обсяг втрати людського потенціалу внаслідок різного роду форм протиправної поведінки, не обмежуючись при цьому статистикою безпосереднього спричинення фізичної шкоди особи (убивства, спричинення тілесних ушкоджень), але й аналізуючи криміногенні наслідки виробничого травматизму, надзвичайних ситуацій та катастроф, надмірної автомобілізації суспільства, поширення соціальних хвороб суспільства тощо. Без сумнівів, нематеріальні наслідки злочинності є більш складними для їхнього осмислення та встановлення також і через те, що прояви таких часто бувають віддаленими в часі. Здобутком є аналіз науковцем найбільш значущих нематеріальних наслідків злочинності на індивідуальному, суспільному та державному рівнях.

Звертає увагу комплексний (кримінально-правовий та кримінологічний) підхід дослідника до вивчення сучасної практики кримінального законотворення в державі. Ігор Медичкий не тільки аналізує якість кримінального закону, оцінюючи загальну спрямованість, переваги та вади внесених змін до Особливої частини КК України, а також відповідної законопроектної роботи. Він визначає «собівартість» праці вітчизняного парламенту з позиції фінансово-економічних затрат, демонструє конкретними прикладами недостатню увагу до обов'язкових вимог доцільності та соціальної обумовленості пропонувані змін, кримінологічної обґрунтованості, обов'язковості врахування наслідків їхнього прийняття (соціально-економічних, кримінологічних тощо). Автор обґрунтовано відносить витрати на діяльність органів кримінальної юстиції та суду до складових наслідків злочинності, аналізуючи при цьому їхню ефективність та «собівартість» для держави й суспільства.

Схвальної оцінки також заслуговує використання в монографії матеріалів судової практики, зокрема – практики Європейського суду з прав людини. Робота містить систематизацію та узагальнення практики судів першої інстанції, пов'язаної зі стягненням витрат на стаціонарне лікування потерпілих від злочинів осіб (підрозділ 2.1. монографії); розглядом справ про злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту, включаючи питання призначення покарань (підрозділ 2.1. монографії); розглядом справ про спричинення смерті потерпілій особі (ст.ст. 115, 118, 119, 121 КК України) (підрозділ 2.1. монографії); розглядом справ у спорах про недоговірні зобов'язання (відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду) (підрозділ 3.2. монографії).

Такими, що на часі, видаються пропонувані науковцем зміни до кримінального, кримінального процесуального законодавства, розроблений ним проект Положення про Фонд компенсації шкоди потерпілим від умисних насильницьких злочинів, його статус, джерела формування, підстави і порядок виплати компенсацій жертвам. Викладене засвідчує прикладний характер проведеного дослідження; доводить, що автор творить спробу у практичного розв'язання установлених проблем, а не лише вдається до їхнього суто теоретичного осмислення.

Як і будь-яка по-справжньому творча та глибинна за своїм науковим опрацюванням й рівнем обраної проблематики праця, дослідження Ігоря Медицького не позбавлене окремих дискусійних положень. Проте вони жодним чином не впливають на високий науковий рівень цієї роботи, не піддають сумніву сформульовані автором результати. Зроблені висновки, усебічність та повнота дослідження зумовлюються ґрунтовною теоретичною основою та емпіричною базою, що вдало поєднуються, будучи використаними в сукупності. Проведене дослідження розширює і поглиблює сучасні уявлення про фундаментальну проблему наслідків злочинності, а здобуті результати та втілені в роботі нові ідеї можуть бути використані для подальшого наукового пошуку й розвитку комплексної теорії характеристики та протидії злочинності.

Глибоко переконаний у тому, що рецензована праця, будучи своєчасною та корисною подією в сучасному науковому житті української спільноти, становить серйозне академічне дослідження, що робить істотний внесок не лише в розвиток кримінологічної науки, але й у практику законотворчої та правозастосовної діяльності. Вона є корисною як для науковців, практичних працівників, викладачів, здобувачів вищої освіти, так і для широкого кола читачів, яких цікавить проблематика державно-суспільної протидії злочинності в Україні.

Рецензія надійшла до редколегії 17.07.2020

Письменский Е. А.,
доктор юридических наук, профессор,
заведующий кафедрой уголовно-правовых дисциплин
Луганского государственного университета
внутренних дел имени Э. А. Дидоренко
(г. Северодонецк, Украина)

О ПЕРСПЕКТИВНЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ РАЗВИТИЯ КРИМИНОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКИ

Рецензия на кн.: Медицький І. Б. Наслідки злочинності в Україні: теоретичні і прикладні аспекти: монографія. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2020. 314 с.

Pysmensky Yе.,
Doctor of Legal Science, Professor,
Head of the Department of Criminal Law Courses
of the Luhansk State University
of the Internal Affairs named after E. Didorenko
(Sievierodonetsk, Ukraine)

ABOUT PROSPECTIVE TRENDS OF DEVELOPMENT OF THE SCIENCE OF CRIMINOLOGY

Review of the book: **Medytskyi, I. B.** (2020) *Naslidky zlochynnosti v Ukraini: teoretychni i prykladni aspekt: monohrafiia*. Ivano-Frankivsk: Suprun V. P. [in Ukrainian].

Наукове видання

ВІСНИК
Луганського
державного університету
внутрішніх справ
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 2 (90)

Українською, англійською та російською мовами

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 24202-14042 ПР від 16.09.2019*

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Коменко*

Підписано до друку 03.08.2020.
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 16,9
Тираж 100 прим. Зам. № 2712-28.

ВИДАВЕЦЬ

Редакційно-видавниче відділення відділу організації наукової роботи
Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
93400, Луганська обл., м. Северодонецьк, вул. Донецька, 1.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2692 від 17.11.2006 р.

ВИГОТОВЛЮВАЧ

Поліграфічне підприємство СПД Румянцева Г. В.
вул. Бузника 5/1 м. Миколаїв, 54038
Свідоцтво МК № 11 від 26.01.2007 р.